

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Perush ha-Torah asher katav Rashbam

Bresloi, 1881

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5308

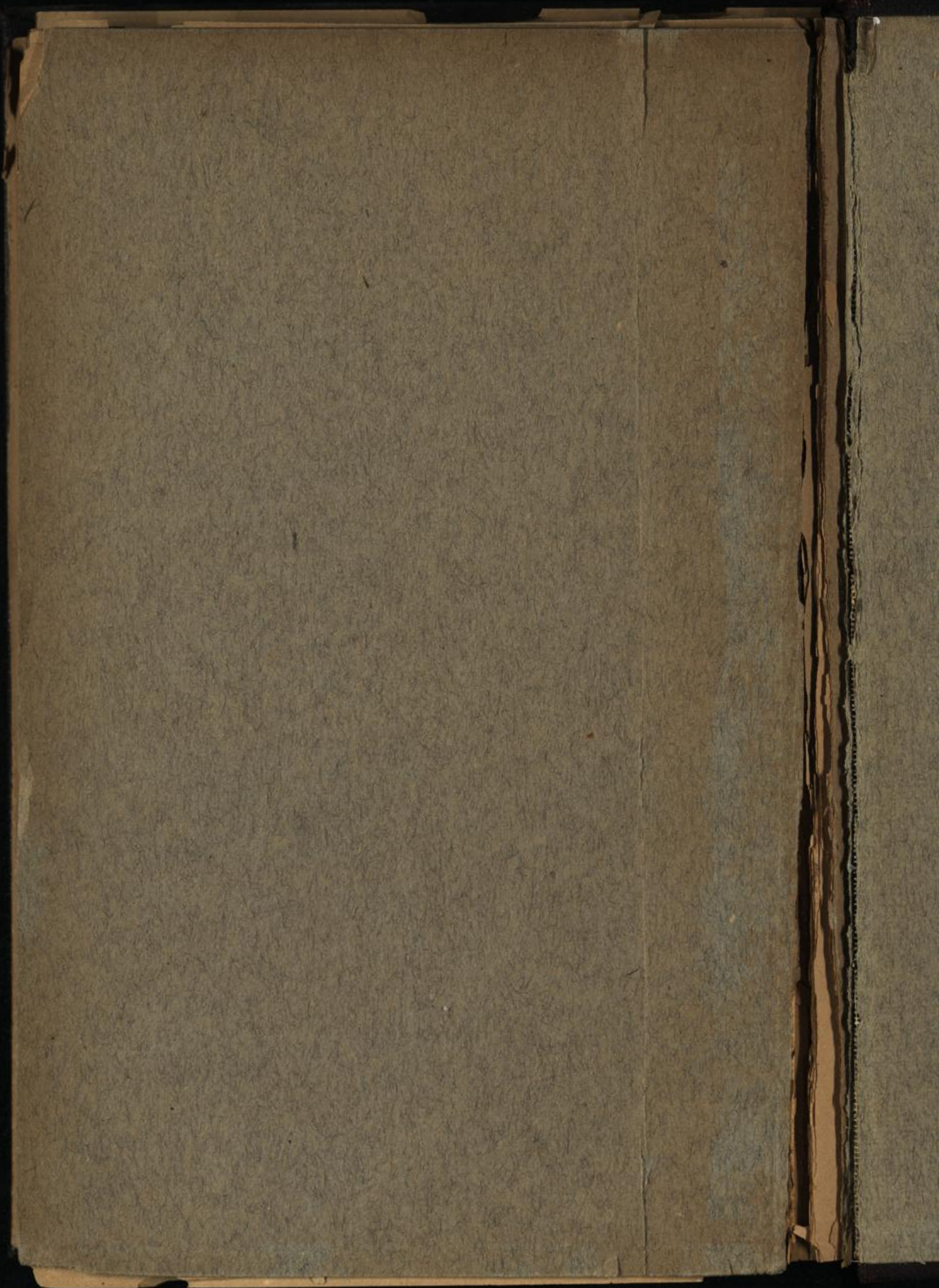
פירוש התורה

אשר כתב

רשב"ם

12400

XS

83

COMMENTARIUM

QUEM

IN PENTATEUCHUM

COMPOSUIT

R. SAMUEL BEN MĚIR,

AD CODICUM FIDEM

LIBRORUMQUE TYPIS EXPRESSORUM ADJUMENTO

RECENSUIT

ET

ANNOTATIONE PERPETUA

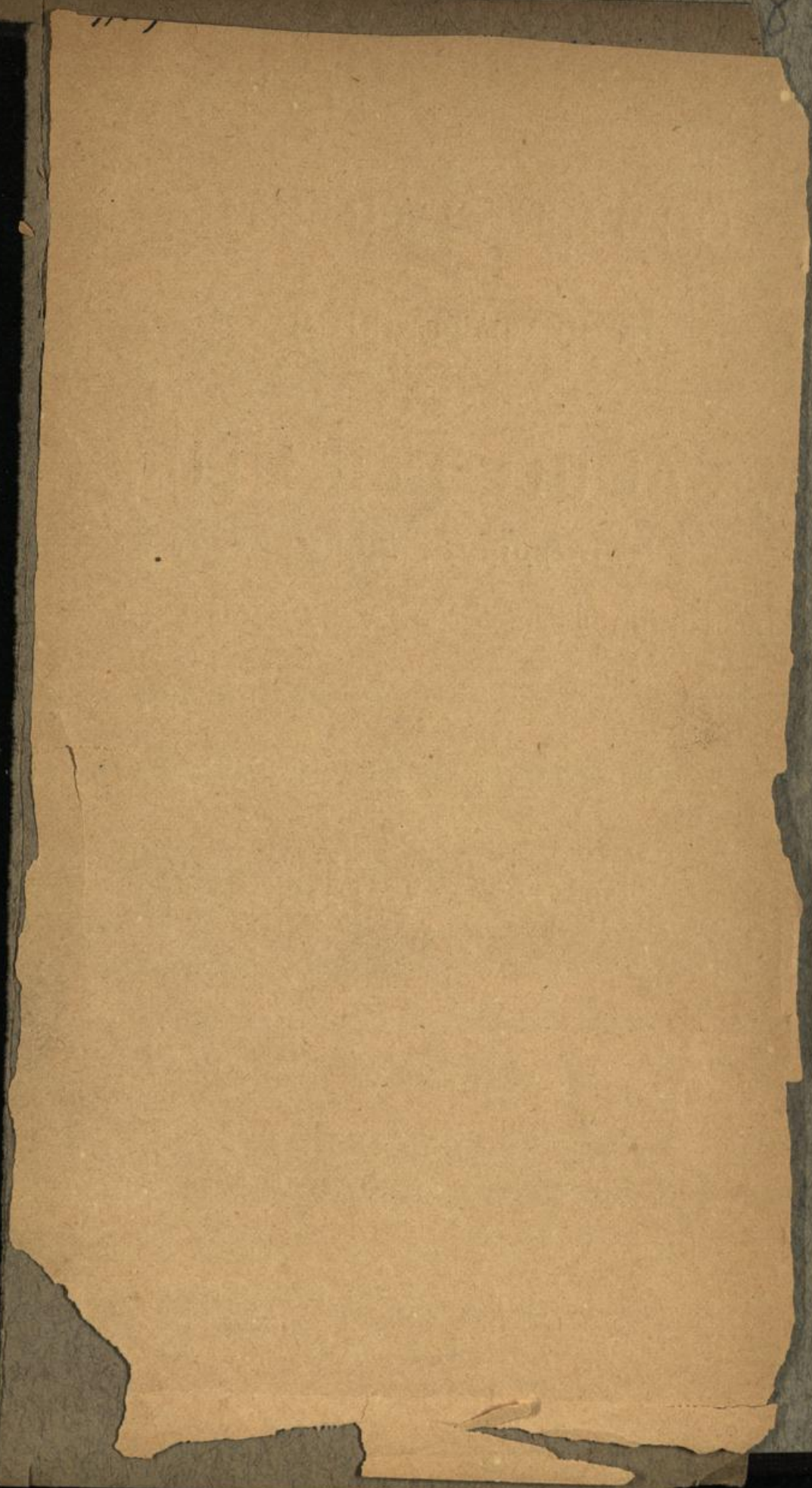
ILLUSTRAVIT

DR. DAVID ROSIN.

VRATISLAVIAE
SUMPTUS FECIT S. SCHOTTLAENDER
1881.

83

פירוש התורה

אשר כתב

רשב"ם

הוא

רבנו שמואל בן ר' מאיר

צרוף ומזוקק

על פי כתבי יד וספרים נדפסים

עם

הערות

מראות מקומות המובאים מאירות מחשכי השגיאות,
מבארות כל דבר קשה ומוסיפות לקח מספרים אחרים

אשר פעל ועשה

דוד ראזין.

ברעסלויא

קנין בעל בית הדפוס ר' שלמה שאטטלענדער
בשנת ה' תרמב.

83

UNIVERSITÄT POTSDAM
Universitätsbibliothek

פתח דברי

יעיר את רוח אנשי חכמה ומדע לפתוח דלתי הספר הזה ולקרא בו ולתת לב אל חכמת מחברו רבנו שמואל ואל יקר רוב דבריו בפתרון ספרי הקדש, ומה הביאני לקרבה אל המלאכה להוציא מחדש לאור את פירוש התורה הזה ומה ראיתי על ככה ומה הגיע אלי. מיום הוציא לאור את ספרי בלשון אשכנז הכתוב על רשב"ם⁽¹⁾ רבו האומרים בפיהם והכותבים באגרותיהם אלי לאמר, כלה מעשיך לכבוד האיש הגדול ההוא והוצא אתה עתה את פירוש התורה אשר לו על פי כתב היד אשר בכית מושבך ואשר החלות לדבר עליו ולהראות לדחוקים ולקרובים את יקר ערכו לכל אשר יחפוץ להכיר ולהסיר שגיאות הדפוס הרבות אשר הלאו וידיחו רוב קוראי הפירוש ההוא עד היום. ואנכי לא מריתי, אחור לא נסוגתי. כי קרוב אלי הדבר מאד, ולא שנה ולא שנתים כי אם שנים רבות שמתו עיני על פירוש התורה לרשב"ם בין פירושי גדולי המפרשים להורות בחורי חמד את הדרך אשר הלכו בו הראשונים בפתרון ספרי הקדש וללמדם הבין ודעת ובינת האמת. ויהי בעשותי את מלאכתי י"י באמונה ואבינה בספרים. כתבי היד אשר בא בדפוס הפירושים ההם מדרשנו, הרימותי כל מכשול עון אשר בא בדפוס הפירושים ההם ואחקור ואדרוש לברר את כל דבר קשה קמץ וגדול. וכן גם עשיתי בפירוש רשב"ם אשר עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים, ואסור

(1) שם הספר ומקומו וזמנו הם; R. Samuel b. Meïr als Schriffterklärer, von Dr. David Rosin, Breslau, Verlag von Wilhelm Köbner, 1880. והוא אשר הזכרתיו תמיד בהערותי בראשי תיבות RSBM.

בקרב שנים פני הלוט והמסכה הנסוכה על מעשה אצבעותיו ואבאר כל דבר עמוק, ויהי העקוב למישור והרכסים לבקעה. ועתה הנה הבאתי את פרי עבודתי להפיצו ברבים לכבוד רשב"ם ולשוב כל אוהבי דעת. התבררו ויתלבנו דברי רבנו שמואל, הוסרו שגיאות, אורז מחשכים, נוספו מאמרים כשמש מאירים ממקומות אחרים גם נדפסים ונפְרִים גם בכתובים שמורים, נראו המעינות ושרש המקומות אשר ממקרא וממדרש ומתלמוד נדרש. יראו רבים ויקראו ויבחנו דברי רשב"ם האמת אתם ותרבה הדעת.

והנה טרם הראותי את דרכי אשר הלכתי ואת מלאכתי אשר עשיתי בהוציא לאור פירוש רשב"ם אציגה נא בראשונה בדרך קצרה את אשר נודע ממולדת האיש וממעשיו ומהקורות אותו והספרים אשר כתב וכיניהם פירושי ספרי הקדש אשר האיר עינינו בהם. והיה את אשר השארתי בספרי האשכנזי אוסף פה, ובאשר שניתו אשנה דברי לטוב, אבל לא אכלה לדבר כאשר עשיתי שם על דרך פתרוני רשב"ם ועל חכמתו ומדעיו וחקי הלשון אשר הורה בקרב פירושו אשר כתב. הלא עיני הקורא רואות בספר הזה את עצם דבריו צרופים ומזקקים שבעתים כיד י"י המזוכה עלי, ומתוכו ילמדו וראו את אשר הגדיל לעשות בפתרוני המקרא ובחקי לשון עבר. וזאת שנית אשנה בדרכי. כי בספרי אשר הזכרתי הצגתי בכל דף ודף מלמטה מקור דברי אשר דברתי ואעד עדים על כל אשר הבאתי. לא כן אעשה פה. כי כל הדברים אשר רק נשנו בזה, הלא כבר נאמנו שם בעדות נאמנה ולמה אשנה הדברים הנם? ואולם לכל חדש אשר לא בא זכרונו שם אעידה לי גם כה עדים נאמנים בהערותי מתחת למכתב בכל דף. ומבלעדי זאת לא אביא בהערותי עוד הפעם את אשר כתבתי שם וולתי בהוסיפי על אלה עוד עדות אשר שכחתי שם או הכרתי מחדש או למדתי מדברי אחרים. והיה כל קורא אשר יחפץ לדעת מקור כל דברי, יפתח נא את ספרי האשכנזי ומצא את אשר יבקש על מקומו הנכון.

וכרכות לראש הרעים האהובים אשר הודיעו ברבים או העתיקו לי דברים מספרים כ"י ונדפסים ויעירו את רוחי זה בכה וזה בכה להוסיף ולתקן גם בדברי אשר כתבתי גם בדברי פירוש רשב"ם בהוציא אותו לאור כאשר אזכיר בדברי אלה ובהערותי. המה החכמים אנשי בריתי דר' אברהם בערלינער אשר בעיר בערלין ור' שז"ח

האל
בעיר
ר' ה
להג

בנים
נתן
מכור
אשר
את
קרום
לרש
אותה
שלש
ר' יצ

על ר'
במכת
ובדף
כתב
במק
בדף
האשכנ
כערות
הוספת
או רמ
(royes)
פרסאו
לדרך
בספר
הנדול

האלבערשטאם אשר בעיר בעיליטין ודרי ברוך ציעמליך רב ומזקן בעיר נירנבערג, לעת שבתו בעיר מינכען, ואחרון חביב פראפעסטאר ר' דוד קויפמאן בעיר בודאפעסט. ישלם י"י שכרם בעד עמלנותם להגדיל תורה ולהאדירה:

הפרק הראשון

במולדת רשב"ם ומעשיו והקורות אותו.

לרבנו שלמה בן יצחק הנודע לכל בשם רש"י לא היו בניו בניו כי אם בנות שתיים. שם האחת מרים ותהי לר' יהודה בן נתן תלמיד רש"י לאשה. הוא ריב"ן אשר השלים פירוש מסכת מכות לרש"י מדף יט ע"ב והלאה, ודבריו נדפסו בספרי התלמוד אשר בדיינו. ומלבד זה כתב תוספות לספרי התלמוד⁽¹⁾. ותלד משה את יום טוב⁽²⁾. גם הוא היה איש חכם גדול כתורה וילך בחקר קרובו רבנו יעקב תם וישאלהו בדבר הלכה⁽³⁾. והבת השנית אשר לרש"י לא נודע שמה לרבים, ויש אומר כי נקראה יוכבד. ויחן אותה ר' מאיר בן שמואל מעיר רמרו⁽⁴⁾ לו לאשה. ותלד לו שלשה בנים ויהיו כלם אנשי שם, ושמותם יצחק ושמואל ויעקב. ור' יצחק בן מאיר נודע בשם ריב"ם ויחבר תוספות לפירוש

(1) ראה את אשר כתב הח' דרי קאהן רב ומורה בקהל בודאפעסט בספרו על ר' מרדכי בן הלל בלשון אשכנז בדף 131. — (2) עליו כתב הח' דרי גראם במכתב העתי מאנאצין אשר להח' דרי בערלינער בחלק הרביעי בדף 186 ובדף 209 ובחלק החמישי בדף 180. — (3) באור זרוע א, קנה; ב, שענ. ושם כתב רבנו תם: אחי ר' יום טוב על יום טוב יבא, ופתרון אחי הוא "בן דוד" כמקומות רבים כאשר כתב החכם הגדול צונץ בכתביו הנקבצים בחלק בדף 157, ויעירני על זאת ידידי הח' קויפמאן בדבריו אשר כתב במכתב העתי האשכנזי נעטטינגישע געלעהרטע אנצייגען משנת 1880 בדף 403. ואני אנוס כעדות על דבריו כי תבאנה מלות *frater* וגם *soror* בלשון רומי גם תוספת מלת *patruelis* בהוראת בן הדוד או בתו. — (4) גם רומירו נקרא או רמרונג או רומרוג, והיא *Rameru* העיר הקרובה אל עיר מושב רש"י טרויס (Troyes), ושתייהן בארץ צרפת בגליל קנפניא (*Champagne*) ופרחק זו מזו שתי פרסאות ככתוב בספר יוחסין השלם בדף 218 ע"ב למעלה ובהקדמת ספר צרפת לדרך לר' מנחם בן זרח אשר העיר עליו הח' בערלינער. — (5) ראה דף 218 בספר יוחסין ודף יד ע"א בספר קורא הדורות, ובוה כתוב כי רבנו שמואל הגדול בשנים בקרב אחיו, וכן כתוב בספר שלשלת הקבלה.

VI

התלמוד אשר לרש"י זקנו. וימת ר' יצחק על פני ר' מאיר אביו
 השארו שבעה יתומים אחריו וכל בית אביו התאבלו עליו ועל אבן
 החכמת תורתו מביניהם. — ור' שמואל אחיו הוא הנקרא בשם
 ר' רשב"ם גדל מאד בחכמת התלמוד ויהי שמונו בכל ארץ צרפת.
 והלך לרחב בינתו בדרך האגדה נכבד מאד בעיני בני ארצו. ועל
 הכל עלתה חכמתו בדעת משפטי הלשון העברית ובפתרון ספרי
 הקדש בדרך ישרה וברורה. והן אמת נכון הדבר כי בחכמת
 התלמוד גדל ממנו כבוא עתו אחיו הצעיר הוא רבנו יעקב בן
 מאיר הנקרא לפניו בשם רבנו יעקב בלי הוסיף דבר או רבנו
 יעקב מרומרוג והיום נקרא בפי כל רבנו תם. ואולם בידיעת לשון
 ובחכמת פתרון הכתובים לא הגיע רבנו תם למעלת אחיו
 רש"י. ואף כי לא נופל היה רבנו יעקב מאנשי זמנו בארץ צרפת
 בקדוק לשון עבר² ונעלה עליהם בחכמת השיר בהכירו מלאכת
 המשקל הידוע למשוררי ספרד לבדם בעת ההיא. בכל זאת כל
 שפשו מכבדיו תתעצב על חלק מאמריו בעומק משפט הלשון ובפתרון
 ספרי הקדש. כי כדבר אחד העם כן ידבר בהם. ומי יכיר כחו
 גדולתו אשר הפליא להראות בדברי ההלכה בדברי הכרעותיו
 ודב' אשר היה בין מנחם ובין דונש. ישבחוהו קוראיו על החסד
 והאמת אשר השב לעשות למנחם בן סרוק להציל העשוק מיד עושקו
 דונש בן לבראט. אמנם האמת תורה דרכה. ואם במרד ואם במעל
 ששה דונש עם מנחם. בדבר פתרון המלות וחקותיהן הראה על
 הרוב שגגת מנחם וייגע רבנו תם לחנם להגן בעדו ולהוכיח בין
 שניהם. — לא כן דרך רבנו שמואל אחיו. הוא השכיל מאד בכל
 אשר ידבר במשפטי הלשון ובפתרון המקרא. וכל מנמת לבו
 להכיר האמת בעבור האמת. וכל תומכו מאשר.
 ועתה בבקשך מתי נולד רבנו שמואל, לא תמצא דבר מבאר
 בענין הזה. אבל מהתוכחו עם זקנו רש"י על פתרון הכתובים ומהיותו

1 ככתוב בדף 32 בספר צור נעשיכטע אשר לה' צניץ ובדף 128 ל' ה' ה' ו' ר' מרדכי בן הלל. — 2 לעדות על זאת נשאר א' ספר ההכרעה על
 שפשו ושובות דונש בן לבראט ותורת הפעלים אשר תופיע מתוך דבריו בספר הזה
 בדף 31 והלאה; ב' שירתו על משפטי הטעמים אשר הוציא לאור החכם
 ל' דוקטעס עם טעמי המקרא לר' יהודה אבן כלעם יחדיו על פי עדות
 צניץ בספרו צור נעשיכטע בדף 567, וידידי החכם האלבערשטאם בישורון
 לה' קאבאק בחלק ה' בדף 125.

פותר דברי תלמוד⁽¹⁾ ופוסק דבר הלכה לפניו⁽²⁾ למדנו כי היה רשב"ם בשנת מות רש"י אשר מת בשנת 1105 למספר אשר ימנו גויי הארצות האלה בו, כבן עשרים ועד חמש ועשרים שנה. ואם כן הדבר, נולד רשב"ם בין שנת 1080 ושנת 1085 בהיות רש"י הנולד בשנת 1040 כבן ארבעים או מארבעים ולמעלה ועד בן חמש וארבעים שנה.

ויגדל הנער וילך בדרך זקנו רש"י ובדרך אביו ר' מאיר בן שמואל לדרוש בינת ספרי הקדש וחקי לשון עבר ולרדת בעמקי מי התלמוד הרבים והעצומים, להאיר מחשכיו ולגלות מצפוניו. כל יקר ראתה עינו בהביטה אל חכמת אבי אמו ומעשה אצבעותיו אשר השאיר אחריו ברכה בפתרו כמעט כל ספרי הקדש וכל ספרי התלמוד בדרך ישרה לסקל כל אבן ולהרים כל מכשול ולנחות ביד אהבתו כל הנחשלים אחריו, ומאיר עיני קוראי פירושיו ומרחיב לבותם. וגם ר' מאיר חתן רש"י הלך בדרכו ויחדש פתרונים⁽³⁾ ויכתוב תוספותיו על פירוש התלמוד אשר לחותנו וישת לבו גם אל ספרי הקדש לבאר עמוקות לא ידעו ראשונים⁽⁴⁾. ושניהם היו מורי שמואל ומלמדיו⁽⁵⁾ מלבד חכמי לותר אשר קרא אותם בשם רבותי⁽⁶⁾.

ואין מופת בדבריו ההיו לו עוד מורים אחרים אם לא.

וילך הנער שמואל הלוך וגדל ויתחוק ויהי לאיש מורה הלכה ומפרש דברי מקרא ודברי תלמוד ועיני אביו אמו רואות והוא הודה לדבריו בהוכחו עמו.

ויהי אחרי מות רש"י ור' מאיר חתנו ותחוקנה ידי ר' שמואל ויהי לראש לבית אביו וליהודים אשר בעיר מושבו. ויגדל שמואל

(1) בספר ראב"ן דף קמה ע"א כתוב: אני כך פירשתי לפני רבינו זקני. וראה עוד אוצר טוב להח' בערלינער משנת תרל"ט בדף 46. — (2) בתשובות מהר"ם מרוטנבורק סימן קנב בדפוס קרימונה בדף מט ע"ב נמצא: פסקתי לפני זקני רש"י. וכן באוצר טוב שם. — (3) רשב"ם לבכא בתרא דף עג ע"א כתב: כך שמעתי מאבא מרי; שם בדף קסח ע"ב בסוף ד"ה אמר ליה לספריה נוסף בדפוס פיזרן: מצאתי בפירוש מורי אבי שיחיה מכתובת ידי זקני רש"י מ"ב. ראה סוף חלק דקדוקי סופרים להח' ראבינאוויטץ אשר כתב למס' בכא בתרא. — (4) רשב"ם לבראשית כה, לב ולכמדבר לא, מט ורב יהודה שיר ליאון בתוספות מס' ברכות על פי עדות הח' גראם במאנאצין להח' בערלינער בחלק ד בדף 208. — (5) על אודות אביו ראה למעלה הטר"ה 3. ועל אבי אמו אמר רשב"ם לבכא בתרא דף סו ע"א: ומרבי זקני זצ"ל שמעתי; ובדף צו ע"ב: כך שמעתי מרבינו זקני בבכא מציעא. ויוסף אברהם הוא הח' בערלינער גר"ץ להעיר על ספר אור זרוע זולק א' דף 99 סימן שסג, יד. כי שם קרא רשב"ם את רש"י זקנו בשם רבי בלי הוסיף שם אחר. ראה דבריו במאנאצין אשר לו חלק ו' דף 183. — (6) כאשר הורה הח' בערלינער שם בדף 184.

ר' מאיר אביו
עליו ועל אביו
הנקרא בשם
ארץ צרפת.
בני ארצו. ועל
פפתרון ספרי
כי בחכמת
ו יעקב בן
ר' או רבנו
בדיעת לשון
למעלת אחיו
ארץ צרפת
ירו מלאכת
בל זאת כל
זון ובפתרון
יכיר כחו
הכרעותיו
על החסד
מיד עושקו
אם במעל
הראה על
חוכיה בין
מאד בכל
מת לבו

מבאר
ומהיותו
לס' הח'
ע"ה על
ספר הזה
ר' החכם
עדות
בישורון

וי"י היה עמו. וגדולי ארצו וארץ אשכנז כתבו אליו ואל רבנו תם אחיו שאלותם לכל דבר משפט וחקות התורה. ויהי מורה רבים ויקראו לו ולאחיו בשם רבנו כאשר קראו בתחלה לאבי אמו רש"י. — ובכל כבודו אשר כבדוהו היה רבנו שמואל איש עניו מאד וילך בדרך אבי אמו. ובדבר אמת אשר הכיר לא רפתה ידו בואת, ותחזק רצונו ויכצע אמרתו ופנים לא הכיר. ואולם זה חסדו אשר עשה עם דורשי החכמה ומורי התורה. בכל אשר התאמץ לעמוד נגדם בדברי נאצה על הדברים אשר כתבו לא הזכיר שמם לרעה. ובכל אשר יגע רשכ"ם לקרא ולחקור בספרי הקדש ובספרי התלמוד והמדרשים וספרי החכמים אשר לפניו, לא עצם עיניו לראות ולבו לא הסיר משמוע ומלהבין את מעשי בני האדם ותחבולותם ואת הקורות אותם כל ימי חייהם על האדמה. ואת היתה לו כי ראה בנעוריו בבית אבי אמו רבים באים ויוצאים עוברים ושבים לבקש משפט, והוא גם הוא שפט את ישראל אחרי מות אבי אמו. ואמת הדבר כי היטיב רבנו תם לדעת עניני בני האדם ותהלכותם מאחיו רבנו שמואל וילעג לו בדברי שחוק על הדבר הזה כאשר ספר ר' שמואל שלעטשטאדט בהגהות מרדכי אשר כתב למסכת עירובין בחלק א' בסיומן רעד דף קנט ע"א בדפוס ריווא. ואולם בכל דבר חכמה ודעת פקה רשכ"ם את עיניו לראות מה יהיה בארץ למען היות לו הדעת ההיא לעזר ולהועיל בפתרון הכתובים והתלמוד. ובכל אשר לא הגיע במדעו להכיר דבר עד עמקו, לא חדל לשאול את פי אנשי מלאכת הדבר ההוא עד אשר אורו עיניו לדעת את אשר בקש.

והנה לא הוא ולא אחרים חברו יחדיו את כל הקורות אותם מעודו עד יום מותו. ואנחנו בכל עמלנו לא נוכל לספר בלתי דברים אשר נמצאו מפוזרים בספריו או בספרי אחרים ועיר שם ועיר שם. בני רשכ"ם ובנותיו לא נודעו. אחת ידענו כי היתה לו בת ושמה מרונא ותצא יום יום לראות בצאן אביה לעת עשות החלב, לבלתי תת השומרים אשר לא מבני ישראל היו חלב בהמה שמאה בחלב הרחלים⁽¹⁾. ובן בנו היה ר' יוסף מקאם אשר בצרפת⁽²⁾ והעיר הזאת

(1) כן כתב הח' בערלינער במאנאצין אשר לו בחלק 1 בדף 183. —
 (2) ראה דברי הח' גראם במאנאצין בחלק ד' בדף 206.

היתה ששים פרסאות רחוקה מעיר המלך פריש⁽¹⁾ ונקראת היום בשם Caen⁽²⁾. ובמקום ההוא גר רבנו שמואל לעת כתוב אחיו ר' יעקב תם תשובת שאלה בשם אביו ר' מאיר אל רעיהם ר' אליעזר בן נתן בדבר הלכה⁽³⁾. ובעיר המלוכה פריש היו לדשכ"ם רעים יקרים. והם זקני פריש ר' מתתיה ור' יהודה בן אברהם ור' יהודה בן יום טוב וקרובו ר' יחיאל ובפניהם נשא ונתן בדבר הלכה ויעמדו ולא ענו עוד⁽⁴⁾. וידרוש שם ברכים⁽⁵⁾. וגם בכרך לושרון (Loudun) במדינת אניוב (Anjou) היה מתגורר וישאלוהו שם על דברי המקרא בתחלת פרשת סדר מטות כאשר תמצא בפירוש התורה אשר לו במקומם. ויהי בשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות ותשעים לבריאת שמים וארץ ויכתוב רבנו שמואל מאמר בחשבונות העבור דרך קצרה בחמש המדינה⁽⁶⁾. ומדברי פירושו נראה כי רבו חכמי נוצרים עמו על דבר תורת משה ופתרון אמריה באמרם כי יש עדות בדברי תורתנו על משיחם וכי אין טעם בחקי דתנו ובהרשיעם מעשה יעקב עם עשו ומעשה אבותינו בצאתם ממצרים וכאלה רבות. ויתחזק רבנו שמואל לתת כבוד ל"י אלהי ישראל ויקנא לעמו ולתורת אלהיו אשר בלבו וידבר בעדותיו נגד חכמיהם ולא בוש. ואחרי כן בכתבו את פירוש התורה לא חדל מלהגיד לעמו את אשר הכיר בתבונתו בהוכחו עם חכמי הנוצרים⁽⁷⁾.

וגם שנת מותו לא הודיעו החכמים הקדמונים אשר נאמנו בדבר הזה. ושנת תתקלה לבריאת העולם הכתובה בספר יוחסין בדף 218 היא שגיאה מבארת. ואם כן איפוא לא נשאר כי אם לברר קץ חיי רשכ"ם על פי המספר מהקורות אותו בימי חייו. והנה בשנת

(1) כן הראה החכם בערלינער בהמוכר אשר להח' שטיינשיידער בחלק יב בדף 39. — (2) כדברי החכם צונץ בהמוכר חלק ו בדף 117 בהערה 5. — (3) בספר הישר לר' תם סימן תרמו ובאבן העזר לראב"ן דף קמח ע"ב. — (4) ראה דברי החכם גראם במאנאצין בחלק ד' בדף 174. ושם בדף 188 בהערה 5 העיר על דברי תשובת רשכ"ם בספר אור זרוע חלק א' סימן תעו בדף 138 ע"ב. ובמאנאצין חלק ה' בדף 182 הוסיף לכתוב בדבר ההוא. — (5) כן תמצא בפירושן לבהעלותך י"א, לה על פי לשון כתב היד הנכונה אשר הדפסתי. ראה שם דף 178 הערה 14. — (6) כן העתיק מכ"י הח' בערלינער במאנאצין חלק ו' בדף 185. ושם המדינה לא פ"ש. — (7) ראה דבריו לבראשית מט' בלשון כ"י אשר הצנתי לפניך ולשמות ג, כב; כ, יג; ולויקרא י"א, ג. לד; יט, יט; ולדברים כב, ו בלשון כ"י כבדפוס הזה. ועוד ראה הערותי לבראשית כה, לא; כו, לו. ולדברים כ, טו ראה בספרי RSBM דף 85 הערה 3. ועוד במקומות אחרים.

רבנו תם
דה רבים
אבי אמו
עניו מאד
ידו בזאת,
סדו אשר
מין לעמוד
לרעה.
ובספרי
עצם עיניו
האדם
ימה. זאת
עוברים
חרי מות
עני האדם
דבר הזה
אשר כתב
סימ ריווא.
אאות מה
בפתרון
דבר עד
עד אשר
ות אותו
דברים
שם.
ת ושמה
לבלתי
ה בחלב
הזאת
— 183

תתקינ היה עוד במספר החיים לדברי רבנו תם אחיו בתשובתו אל ר' מנחם בן נתן¹. ולא די בזאת כי נראה בעיני כי גם בשנת תתקיה חי רשב"ם עוד בכתוב ר' אברהם אבן עזרא בפתחת אגרת השבת אשר לו „ולא תשא פני איש“ על אודותיו, וכזה לא יאמר זולתי על חכם נכבד בעודנו חי ומושל בקרב בני דורו². ואם צדקו דברי אלה, מת רבנו שמואל אחרי שנת תתקיה לבריאה שהיא שנת 1158 למספר השנים אשר נמנה היום בארצות האלה.

הפרק השני.

בספרים אשר כתב רשב"ם ואשר יצאו על שמו.

לא כל הספרים אשר נכתבו ואשר נדפסו על שם רבנו שמואל יצאו באמת מתחת יד חכמתו. ואולם הנותן לבו לדרוש ולחקור בדבר הזה יכיר כי על רבם דבריו מעידים כי הוא כתבם או יהיו דבריהם שוים לדברי הספרים אשר יעיד עליהם ורוח אחד לכלם. אבל יש ספרים אשר יצאו על שמו והוא לא כתבם או חלק לבנו בהעדר כל עדות נאמנה או בהגלות מופתים מורים כי אינם מעשי ידי רשב"ם.

ועתה נלכה נא ונתור בראשונה את הספרים אשר חבר בדברי ההלכה והגדה ואחרי כן נטה לבבנו אל פירושי ספרי הקדש אשר כתב. ואלה הספרים בדברי הלכה ואגדה אשר נקראו על שם רשב"ם:

א. ספרים אשר נקראו באמת על שמו.

א) פירוש פרק עשירי למסכת פסחים, הוא פרק ערבי פסחים. והפירוש נדפס בצד פירוש רש"י. ורשב"ם לעד על היות

¹ בן הישיב להראות בימים האלה החכם ר' צדוק כהן (Kahn) מורה ורב עדת פריש במכתב העתי *Revue des études Juives* בחלק א' בדף 230. ויוסף להראות כי מדברי ר' תם האלה בספר הישר בדף ע"א בשורה הראשונה לקח הח' צונץ את דבריו בספרו צור נעשיכטע דף 70 כי חי רשב"ם עוד בשנת 1153 למנין הנוצרים. — ² בכרם חמד חלק ד בדף 160, וראה בספר דברי הימים לבני ישראל להח' פראפעססאר גרעטץ חלק ו דף 210 ודף 447.

הוא מחברו כי לדף קו ע"ב בד"ה ואע"פ שאין ראיה לדבר כתב: ורבינו שלמה זקני פירשה כן. ובמקומות רבים נטה רבנו שמואל מדרך רש"י או הוסיף באר כאשר המעיט רש"י דבריו כדרכו. ועוד זאת הוסיף רשב"ם על פירוש רש"י לכתוב את אשר הורה רש"י את תלמידיו בפיו ולא כתבו על ספר, כאשר תראה מדבריו לדף קמו ע"א בד"ה וכאן הבן שואל וכדף קו ע"ב בד"ה דאפטרתא.

ב) חלק פירוש מסכת בבא בתרא האחרון ממקום אשר חדלה יד רש"י לכתבו כמותו עד תמו והוא מדף כט ע"א והלאה⁽¹⁾. וגם על זה יעידו דברי רבנו שמואל. כי לכבא בתרא דף פה ע"ב בד"ה מוכר קלתות כתב: כך פירשה רבינו מ"כ כמסכת גיטין; דף פז ע"ב: מצאתי הגהת רבינו זקני אבי אמי מ"כ; דף קג ע"ב: וסייג מצאתי לדברי מתשובת רבינו שלמה זקני מ"כ. ועוד העיד עליו רבי אברהם בר יצחק מגרבונא הנקרא הרב אב בית דין מחבר ספר האשכול, כי הביא דברי פירוש רבנו שמואל בעודנו חי בשמו בחידושי בבא בתרא אשר כתב ואשר נשאר בכתובים⁽²⁾.

ג) פירוש מסכת עבודה זרה אשר נשאר חלקים ממנו בספר תמים דעים סימן קג. קה (כדף יט ע"ב בדפוס ויניציאה). קח (דף כ ע"ב). קמו (דף כח ע"א).

ד) חלק פירוש מסכת מכות לרש"י זקני מדף יט ע"ב והלאה כאשר עשה בעל אחות אמור' יהודה בן נתן וכאשר הזכרתי למעלה בדף VII. ויהי כהספח מעשה ידי ריב"ן לפירוש רש"י בספרי התלמוד אשר בירינו, כן הוצג פירוש רשב"ם להשלים פירוש רש"י אל ספרי הלכות רבנו יצחק אלפאסי הגדפסים. ראה ותמצא כי הפירוש המשלים פירוש רש"י בתלמוד שונה מאשר ישלים אותו בספרי הלכות ריא"ף ואינם מעשה ידי איש אחד. ובראש פתרון המשנה אשר

⁽¹⁾ בתלמוד דפוס פזרו כתוב לכבא בתרא דף כט ע"א ברשי אחר דבור המתחיל אלא מעתה: כאן מת רש"י ז"ל. — כן העיד הח' ראבינאוויטץ נר"ו בסוף חלק דקדוקי סופרים אשר כתב למס' ב"ב. — ⁽²⁾ ראה דברי החכם ראבינאוויטץ בהקדמת ספרו דקדוקי סופרים למס' בבא בתרא בדף 10 בהערה ותמצא כי דרך רבי אברהם אב"ד לכתוב: הרב ר' שמואל נט' רח' (נטריה רחמנא), או כתב הרב ר' שמואל שיץ (שמרהו צורו). והחכם ראבינאוויטץ הוסיף לאמר שם בדף 11 הערה * כי לדעתו באר רשב"ם את שארית מס' בבא בתרא, אשר חדל רש"י לבארה, גם בדרך קצרה גם בדרך ארוכה; והפירוש הקצר הוא הגדפס בדפוס פזרו מדף כט ע"א עד דף נד ע"ב, והפירוש הארוך הוא העובר בכל הדפוסים. ויתן מופתיו מדברי הספר.

תחל הקורח קרחה בתלמוד מכות דף כ ע"א לא נמצא בדברי ריב"ן וזלתי פתרון אחד, אבל בפירוש המשנה ההוא בספר הרי"ף נכתב אחרי דברי פתרון אחד: „זה פירוש רבנו חננאל, ורבינו זקני פירש וגו'". ואם כן רבנו שמואל ב"ר מאיר הוא אשר כלה פירוש רש"י שם⁽¹⁾.

ה) פירוש מסכת נדה אשר העיד עליו ר' יצחק מוינא בספרו אור זרוע⁽²⁾.

ו) פתרוני רבנו שמואל אשר הביאו אחרים לדברי ספרי התלמוד האחרים אולי יתנו מקום לחשוב כי כתב רשב"ם פתרוני המסכתות ההן על ספר אשר היה בידי הראשונים. ואלה הספרים אשר נזכרו בענין הזה: עירובין, ביצה, חגיגה, מנחות⁽³⁾.

ז) תוספות לתלמוד כתב רשב"ם בפני זקני רש"י. ואחרות כתבו תלמידיו בפניו כמו „תוספות ה"ר יוסף שפירש לפני רבנו שמואל"⁽⁴⁾.

ח) תוספות להלכות הרי"ף נשאר גם בכתבי היד גם בספרים נדפסים, וחלק מהם נדפס מחדש⁽⁵⁾.

ט) פסקי הלכות הנקראות פסקי רבנו שמואל⁽⁶⁾.

י) תשובות אשר השיב לשואלים בדברי הלכה ופתרון התלמוד⁽⁷⁾.

(1) ידידי הח' האלבערשטאם נר"ן אשר בביעליטץ הוא אשר העירני על זאת במכתבו, ויוסף להראות כי לא כל מסכת מכות באר רשב"ם כי רק ממקום אשר חדל רש"י לבאר הוא החל. ועדותו כי גם בתוספות שאנין גם בתוספות הנדפסות בספרי התלמוד אשר בידינו בדרך כ ע"ב כדה במלקט ובריטביא לדרך כא הובא פתרון בשם רשב"ם, וכל הפירושים המובאים הם למסכת מכות מדרך יש ע"ב והלאה ולא לפני זה. — (2) ראה דברי הח' בערלינער במאנאצין אשר לו ח"ב בדרך ק ע"א. ועוד ראה דברי הח' צוקערמאנדל שם בדרך סו ע"א. — (3) גם על אלה העיר הח' בערלינער שם בחלק ז בדרך 186. — (4) על דבר התוספות האלה הנאמרות באחרונה ראה דברי הח' גראם במאנאצין ח"ד בדרך 187 ובדרך 206 על פי תוספות מס' ברכות להרב יהודה שיר ליאון בספר ברכה משולשת דף ב ע"ב ודרך ט ע"ב ודרך יז ע"ב ועוד. — (5) ברקדוקי סופרים לח' ראבינאוויטץ חלק ב. ראה הקדמתו למס' ביצה דף 13. ועוד ראה לוח הספרים העבריים כתבי היד בספרי המלכות אשר בעיר בערלין אשר כתב הח' שטיינשניידער בלשון אשכנז בדרך 3 וספר הח' קאהן על ר' מרדכי בן הלל בדרך יז, והנהגות מיימוניות לסדר התפלה בסוף ספר אהבה לרמב"ם. — (6) ראה לוח הנאונים והרבנים להח' המנות ר' שמואל דוד לוצאטו באיצר טוב להחכם בערלינער משנת 1879 בדרך 46 ודברי הח' בערלינער במאנאצין חלק ז בדרך 186 אשר העיר על פסק דין בענין אבלות המובא באור זרוע חלק שני סימן נא בדרך 22 בשם רבינו שמואל בן ה"ר מאיר זצ"ל. — (7) ראה דברי רשד"ל שם. ותשובות

יא) מאמר קצר בחשבון העבור כתב רשב"ם כאשר הזכרתי למעלה בדף XI.

יב) פירוש מסכת אבות כתב רשב"ם, אבל נאבד מאתנו ולא נשאר ממנו בלתי המובא בשמו בספרי מבארים אחרים¹. והם עדים על היות ספר פירוש אבות לרשב"ם נמצא בימיהם. ומקצה הפתרונים אשר הובאו שם על שם רשב"ם הם באמת בדרך החכם הזה אשר ידענוה מדברי פירושו והם טובים ונכוחים ככל פתרוניו². ואל תשת לבך אל דברי האומרים לאמר הלא בדברים אשר הביאו על שם רשב"ם נאמר דבר על שם הודו הר"י בן הרא"ש³. והלא רבי יהודה בן רבנו אשר מחבר ההלכות נולד יתר ממאה שנה אחרי מות רשב"ם ולא היה קרובו, ואם כן לשוא חשבו כי הפירוש הוא מעשה ידי רשב"ם היה. ואולם כבר קדמם חכם גדול⁴ להראות בדרך קצרה דעתו כי הר"י בן הרא"ש הנוכח פה איננו החכם הידוע לכל בשם זה כי אם ר' יצחק בן ר' אשר הלוי הנקרא גם כן בראשי אותיותיו בשם ריב"א. ומדוע לא יהיה זה ממשפחת רשב"ם? — לכן אל תמאן לחשוב כי מתחת ידי רשב"ם יצא ספר פירוש אבות הנאבד מאתנו אשר לקחו מבארים אחרונים את הפתרונים המובאים על שם רשב"ם מתוכו. אבל לא תאכה ולא תשמע אל דברי החושבים כי נשאר לנו ספר פירוש אבות לרשב"ם בכ"י מחזור ויטרי, אף כי

נדפסות נמצאו בספר ראב"ן מדף קמג ע"ב עד דף קמו ע"ג בחתימת יד רשב"ם, ובפרסם דפוס קושטאניא דף ד ע"ב בצד הראשון, ובספר מרדכי לכתובות פרק ח סימן ש בדף קח ע"ב בדפוס ריווא, ובהגהות מיימוניות להלכות אישות פרק ג.
1) שמונת תמצא בספר צור נעשיכטע להח' צונץ בדף 124 ובדף 125. —
2) כבר העירו אחרים על פתרון משנת שמעון בן שטח הוי מרבה לחקור את העדים וגו' (אבות א, ט) ומשנת הלל הוי מתלמידיו של אהרן וגו' (שם א, יב) אשר הביא ר' שמואל די אוזידא בספרו מדרש שמואל בדף כד ובדף כו ע"ב. ואני מוסיף פתרון אבות ג, וז אשר העתיק החכם ההוא בדף צו ע"ב לאמר: ורשב"ם כתב ומידך נתנו לך כמו נתנו, והוא בדברי רשב"ם לבראשית לד, טז; — ופתרון אבות ד, וז המובא במדרש שמואל דף קנו ע"ב: ורשב"ם זל כתב קורת רוח כמו נתקרה דעתו וכלפי שהחרון אף נקרא חימה לשון חמימות כמו וחמתו בערה בו נקרא הרצון קורת רוח שמקרת ומתישבת דעתו עליו מרוב הנאה; ועוד שם לאבות ה, ה: ורשב"ם כתב כי הגם הוה היה שאף על פי שארץ ישראל חמה ביותר לא הסריהו ולא התליעו. — ומה יקרו דברי הפשט האלה בהשוותך אותם אל פירוש רבי אפרים המובא שם. — ³ שנים הם המביאים המאמר ההוא בשם רשב"ם ועדותם נאמנה: ר' שמואל די אוזידא במדרש שמואל בדף רכ ע"ב ור' ליווא בן בצלאל בספרו דרך חיים אשר הוא פירוש פרקי אבות דף צט ע"ב בדפוס קראקא. — ⁴ צונץ בספרו צור נעשיכטע בדף 31 בהערה b.

דברי
רא"ף
וקני
כלה
ספרו
ספרי
תרוני
פרים
חרות
רבנו
ד גס
תרון
זאת
מקום
ספוח
לדף
מדף
לו
גס
ספוח
בדף
לשת
להח'
פרים
הח'
הלל
ראה
חכם
186
בדף
בות

אמת נכון הדבר כי יש פתרונים אשר הובאו בשם רשב"ם ואשר נמצאו גם בפירוש ההוא¹). כי רבו הפתרונים השונים מהשונים בשניהם²), וכל מבין יכיר וידע כי כל אשר הביא ר' שמואל אוזירא בספרו מדרש שמואל על שם רשב"ם הם הם הדברים ככתבם וכלשונם כאשר מצאם בספר פירוש אבות אשר העתיק ממנו ולא שנה הוא בהם דבר. ואם כן לא פירוש מחזור ויטרי היה לנגד עיניו כי אם פירוש אחר הנאבד מאתנו הידוע והנאמן בימיו על שם רשב"ם. ואף גם זאת ראיתי כי יש אשר מחבר פירוש מחזור ויטרי יריב עם הפתרון הנכתב על שם רשב"ם³). ואם כן, איך יהיה הפירוש ההוא מעשה

¹ הפתרונים אשר הובאו על שם רשב"ם בספר מדרש שמואל בדפוס ויניציא לשנת ה'שמה דף יש ע"א ובדף צו ע"ב ובדף קב ע"א ובדף קו ע"ב ובדף קנו ע"ב ובדף רלה ע"א והפתרון אשר הביא ר' יצחק עראמה בספרו עקדת יצחק בתחלת פרק ג נמצאו כמעט במלות שוות בפירוש מסכת אבות אשר בכ"י מחזור ויטרי. — ועל טוב יזכר שם החכם היקר ר' רפאל קירכהיים נר"ו אשר נדבה רוחו אותו לשלוח אלי את העתקת פירוש אבות ממחזור ויטרי אשר העתיק בידו מב"י כרמולי, להיות לי למוכרת טובו וחסרו כל הימים. וכל פירוש הפרק הראשון אשר החל להוציא לאור החי' לוצאטו ז"ל בכרם חמד חלק ד מדף 201 והלאה ואשר השלים להפיצו ברכים בכוכבי יצחק ממחברת 28 עד מחברת 30 נמצא בכ"י אשר לי. — ² החלק הראשון בדברים אשר הובאו במדרש שמואל בדף קכד ע"א על שם רשב"ם שיה לדברי פירוש מחזור ויטרי, אבל החלק השני בא שם בלשון אחרת. ואשר הובא במדרש שמואל בדף קנו ע"ב בא במחזור ויטרי בלשון יש לפרש אחרי פתרון אחר. ובעקדת יצחק בפרק עשרים הובא לשון פתרון בשם רבנו שמואל ז"ל הנמצאה באמת גם במחזור ויטרי, אבל כל הנכתב במחזור ויטרי אחרי כן לבאר הלשון ההוא לא ראהו ר' יצחק עראמה בפירוש רשב"ם הנאמן אשר לפניו כי הוא נתן לב לבאר את הלשון בדרך זרה מאד לרוח רשב"ם. ולא ארכה דברי על הענין הזה. — ועוד מצאתי לשון אחרת בפירוש מחזור ויטרי נבדלת מאשר הובא בשם רשב"ם במדרש שמואל בדף ה ע"א, בו ע"ב, לג ע"א. ובעצם הדברים מצאתי רק חלק בכ"י מחזור ויטרי מכל אשר הובא במדרש שמואל דף קד ע"ב, קח ע"ב, קיח ע"א. ומאומה לא מצאתי מאשר הביא בעל מדרש שמואל בדף כד ובדף קכב ע"א, קפה ע"ב, רכ ע"ב. — ³ לאבות פרק א משנה יח כתוב במדרש שמואל בדף לו ע"ב: ורשב"ם ז"ל כתב שפטו בשעריכם. וכתוב בתריה אולי יחנן י"י צבאות [וכרון רבנו החליף דברי עמוס ה, טו בדברי זכריה ח, טו כאשר קרה לו ולגדולי החכמים כמיהו לא אחת ולא שתיים. ראה ספרי על רשב"ם בדף 59 הערה 1]. ואולם בכ"י מחזור ויטרי נמצא: ר' שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. וסליק פרקא. ר"ש והוא אביו של רבינו הקדוש בנו של ר' גמליאל בן מחלקתו של ר' יהושע. ואין כתוב יותר במשנה מדוייקת. ונראין הדברים, לפי שהמקרא [רצוני לומר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם בזכריה ח, טו] אין כתוב בויוו ושלום אלא משפט שלום בלא ויוו. סליק פרקא. עד הנה דברי פירוש מחזור ויטרי. ואם כן הפסוק ההוא אשר יבאר רשב"ם אותו איננו על פי פירוש מחזור ויטרי במשנה הזאת על מכונו. — ועוד זאת שנית מצאתי למלות כי נטל עליו בפרק ג בסוף משנה ב אשר הביא בעל מדרש שמואל פתרון רשב"ם בלשון הזה: ורשב"ם פירש שהושלך עליו שכר משלם או הרי הוא כנטל

די רשב"ם? — ועתה אם אחרי הדברים והאמת האלה תשית לבך לדעת, יקל להבין איך נמצאו בפירוש מחזור ויטרי דברים אשר לא יתכנו בפי רשב"ם⁽¹⁾ ומדוע רחוקה דרך המחבר ההוא מדרך רשב"ם הטובה והישרה כרחוק מזרח ממערב. כי הרחיב לדבר בענינים ברורים וירב מאמריו על אשר הקרה דבר המשנה לפניו⁽²⁾ ולא. כאחד החכמים הגדולים כלא שפתיו מלדבר תועה בענינים אשר לא היטיב לדעת אותם⁽³⁾:

ב. ספרים אשר יצאו על שמו והוא לא חברים.

עוד יש פירושים אשר יצאו על שם רשב"ם ואין מעיד עדות נאמנה על היותם פרי מחשבת חכמתו. ועקב היתה רוח אחרת עמם, אל תבא נפש החכם היקר בסודם ושמו לא יקרא עליהם בין מכירי דרכו. וכאלה דברי נמטריא אשר הוכאו על שמו⁽⁴⁾, ופירוש הגדה של פסח הגדפם עם פירושים אחרים⁽⁵⁾. ולשון הפירוש ההוא

שכרו כבר שמוזמן הוא וכתב דאית גרמאית דלא גרסי לה רק מסיים בולחושבי שמו. ועתה שמע דברי מחזור ויטרי למשנה הזאת: ויושבין לאו דוקא. [ומה] שמצינו במשניות ומניין לאחד שיושב ועוסק בתורה שהקביה מעלה עליו כאילו קיים כל התורה כולה [וגו'] אין אנו גורסין דבר זה במשנת ר' אפרים ובשאר משניות מדויקות אלא מסיים הבבא בליראי השם ולחושבי שמו. — ומי לא יראה כי הדברים האלה לא כתבם רשב"ם. כי הלא הוא אשר נסה על פי עדות בעל מדרש שמואל לבאר את הלשון אשר הסיר ר' אפרים.

⁽¹⁾ מי פתי יסור הנה לחשוב כי כתב רשב"ם דברים כאלה: ועמד עני ירקב שמו אחד מתלמידיו [ר"ל של אגטינוס איש סוכן] וכתב להם ספר נזירות חקקי און וכתבי עמל חוקים לא טובים ומשפטים כל יחיו בהם וגו'. — החליף המחבר הצדוקים והבייתוסים עם הקראים ולא ידע כי זה חפצם, ויקלל את עני ראש הקראים בדבר אחד היהודים מילדי ספרד כימים ההם. והדברים נמצאו גם בשני כי ליצאטו זיל כאשר תראה בכוכבי יצחק במחברת כה בדף 18. והן אמת נכון הדבר כי מחבר פירוש מחזור ויטרי היה צרפתי כאשר יורו הלעזים אשר הביא, אבל שני חייו היו אחרי עת חיי רשב"ם בהיות הקראים נודעים ושנואים גם לבני צרפת הצפונית עד כי יקללו חכמיהם את שם האנשים ההולכים בראשם קללה נמרצת כאשר בפירוש ההוא. — ⁽²⁾ ראה נא פתרון דברי המשנה משה קבל תורה מסיני בכרם חמד חלק ד' דף 202 ובכוכבי יצחק חלק כה דף 15 ודף 16 איך ירחיב לבאר מלת תורה, וסופר ומינה השופטים והנביאים הכל בשמותם, ומביא דברי הבריייתא אשר לרבי נתן, ומרבה לדבר על הכנסת הגדולה. וכאלה רבות. — ⁽³⁾ נכון הוא בפתרון מלת פרס למשנה ג בפרק א בכוכבי יצחק חלק כה דף 18, והקורא לא ידע במה יבחר, כי כל שלשה הפתרונים הבל, גם אמר כי שלשה מיני ניקוד הם, ניקוד טבראני וניקוד שלנו וניקוד ארץ ישראל. והוא שמע קול דברים ולא הבין, כי כלם מין אחד הם והמין האחר הוא ניקוד האשורי או הבבלי. — ⁽⁴⁾ בספר המנהיג לר' אברהם בר נתן הירחי בדף ז ע"א בדפים בערלין. — ⁽⁵⁾ בספר פה ישרים כולל הגדה של פסח עם פירושים הנקראים על שם רש"י ורשב"ם וריטב"א ואחרים בליורנו תקצח ובירושלים תרכנ ובוילנא תרלה.

מ ואשר
בשניהם⁽²⁾,
מדבר
מ כאשר
ווא כהם
מ פירוש
גם זאת
הפתרון
א מעשה

פוס ויניציא
קנו ע"ב
ק בתחלת
ויטרי.
רוחו איתו
כידו מבי
ק הראשון
20 והלאה
30 נמצא
ואל בדף
לק השני
חזור ויטרי
ובא לשון
ל הנכתב
ה בפירוש
זרה מאד
שון אחרת
ה ה ע"א,
וכל אשר
שר הביא
(לאבות
ל כתב
דברי
לא אחת
נמצא:
ל האמת
נמליאל
רם, לפי
טו] אין
נה דברי
ו על פי
למלות
ל פתרון
וא כנטל

ודרכו אינם לשון רשכ"ם ודרכו⁽¹⁾ ויש בו דברים אשר כל קוראם יתמה ויאמר איה גבורות רבנו שמואל ועצם רוחו?⁽²⁾ — ובלעדי זאת יבאו בו דברים אשר לא נמצא מקורם בימי רשכ"ם בארץ מושבו⁽³⁾:

ואלה פירושי ספרי הקדש אשר כתב רשכ"ם:

א) חמשת ספרי תורת משה באר בזקנתו אחרי מות אבי אמו רש"י ואביו רבי מאיר בן שמואל. וידו כתבה את דברי פירושו על ספר:

ב) פירוש שופטים ומלכים לרשכ"ם היו ביד ר' אברהם בן עזריאל מחבר ספר ערוגת הבשם אשר הוא ספר מאסף פתרוני פיוטים וסליחות, והוא בכתובים ולא נדפס עד הנה⁽⁴⁾. ועוד העיד על פירוש ספרי שמואל לרשכ"ם ר' יוסף קרא רעהו בהביאו פתרונים אשר לקח מתוכו⁽⁵⁾. על בן קרוב הדבר לחשוב כי באר רשכ"ם כל ספרי הנביאים הראשונים:

ג) פירוש ישעיה וירמיה ויהזקאל ופירוש הושע ויואל ועמוס ומיכה וזכריה נודעו ונכרו גם הם בדברי ר' אברהם בן עזריאל ובדברי ר' יוסף קרא⁽⁶⁾. ואם כן, יש לחשוב כי גם יתר ספרי נביאים אחרונים באר רשכ"ם:

⁽¹⁾ קצתו תראה בדבריו בדף ט אשר לדפוס ווילנא: שאלה זו ניכרת שהיא מחכם ישראל, ובדף י בדיה רשע מה הוא אומר: עתה יש לתמוה על זה. — ⁽²⁾ ראה איך יבאר למה לקח בעל ההגדה התשובה על שאלת הרשע ממקום אחר במקרא (משמות יג, ח) בדף כ. — ⁽³⁾ כמו דבריו על היסודות הארבעה בדף כא, ועל החמש היודיין בסוף מלות המנביהי המשפילי להושיבי מקימי מושיבי לדבריו רבי עקיבא במנין המכות. — ⁽⁴⁾ הח' פערלעס נרץ רב עדת מינכען קבץ פתרוני רשכ"ם המפוזרים בכ"י שהוא במאנאטסשריפט אשר להח' גרעטיץ משנת 1877 בדף 363 ודף 367 והבאים. ועוד ראה דברי הח' בערלינער במאנאצין אשר לו בחלק א' מדף 2 והלאה ופירוש רשכ"ם בספר הזה בדף 232 הערה 1. — ⁽⁵⁾ שני פתרונים מצאתי בכ"י ואדפיסם בספרי RSBM בדף 13 בהערה 4. — ⁽⁶⁾ גם אלה במקומות אשר הזכרתי בהערות הקודמות. ור' שלמה אחי רבנו תם אשר הביאו שם ר' אברהם בן עזריאל מי דענו? וראיתי אני כי שגגה היא בהבנת ראשי התבות ר"ש ונכתב ר' שלמה במקום ר' שמואל. ואף כי אתן תודה ברבים לאמר כי שנית בכתבי בספרי על רשכ"ם בלשון אשכנז כי לא נקרא שם הבן הנולד בשם זקנו בעודנו חי ואשה משפט אנשי דורנו למשפט עתים רחוקים, כאשר החכים להראות את שגגתי יודי הח' קויפמאן במכתב העתי נעטטינישע געלעהרטע אנצייגען משנת 1880 בדף 404, בכל זאת רבנו שמואל ולא אחר הוא הנאמר במקום שהוא כי פירוש את מוצאיו ואת מובאיו ביהזקאל מנ, יא המובא שם על שם ר' שלמה הוא הפתרון אשר תמצאהו בדברי רשכ"ם לשמות טו, ה.

(ד) על פירוש תהלים לרשב"ם העידו ר' אברהם בן עזריאל בספרו הנזכר ורכנו יהודה שיר ליאון בתוספותיו למסכת ברכות⁽¹⁾. ופירוש תהלים הגדפם בכערלין בשנת תקנ"ד על שם רשב"ם מעשה ידי המוציא לאור ר' יצחק הלוי הנקרא יצחק סאטאנאו הוא. הכי קרא שמו יצחק ויהי כצחוק בעיניו להתחפש במעטה רכנו שמואל ולעשות מעשהו ולעבוד עבודתו. זר מעשהו ונכריה עבודתו, כל השומע יצחק לו:

(ה) מפירוש ספר איוב אשר לרשב"ם הובאו פתרונים לששה פסוקים בספר ר' אברהם בן עזריאל הנזכר, לפסוק אחד בפירוש ר' יוסף קרא למלת תעופה (יא, יז), לפסוק אחד בנצחון לר' ליפמאן מילהויזען סימן ש"ב, וכן לשלשה פסוקים בכ"י סימן 37 (ולפנים סימן 32) אשר בספרי עיר האמכורג והם לדברי הכתוב יגיד עליו רעו (לו, לג), למלת בהמות (מ, טו) ולדברי הכתוב התמלא בשכות עורו וגוי (מ, לא)⁽²⁾, ועוד לפסוק אחד בדברי מעתיק פירוש רש"י הנמצאים בכ"י 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכען לאיוב יט, ב. ג. כלם יעידון כי היה פירוש איוב לרשב"ם בידיהם, ועל פי כל העדים האלה יקום הדבר:

ורבים אומרים כי השלים רשב"ם פירוש איוב אשר כתב רש"י עד מ, כה ולא כלהו טרם מותו. ולא כן הדבר. כי המדמה הפירוש הנוסף ממקום ההוא והלאה עד סופו אל פירוש ר' יוסף קרא ראה יראה כי כמעט במלות שוות באו בו יתר מעשרים וחמשה פתרוני החכם ההוא. ולפסוק אחד נמש המחבר את פתרון רשב"ם הנודע לנו במקרה ויבחר בדברי ר' יוסף קרא ההולך בדרך רשב"ם שם ומוציאהו למרחב. אבל חלק הפתרונים אשר לא לקחו מפירוש ר' יוסף קרא קרובים בענינם ולשונם לפתרוני רשב"ם הידועים לנו ובאחד מהם יעידו דבריו על היותו מעשהו⁽³⁾. ולא כל אשר איננו לר' יוסף קרא ימנה בעבור זה במספר פתרוני

(1) ראה דברי הח' נראם במאנאצין אשר להח' בערלינער בחלק ד דף 199 בהערה 117 ובדף 208. — (2) שני הפתרונים האחרונים הודיעני הח' דר' זולצבאך אשר בעיר פראנקפורט באגרתו אלי. — (3) למלת יתחטאן באיוב מא, יז נכתבו הדברים האלה לפתרון: לשון חסרון כמו [מלכים א' א, כא] והייתי אני ושלמה בני חטאים. ובכ"י 5 אשר במינכען נוסף: פתרונו חסירין. כך פירש וקיני רבינו שלמה בר' יצחק במלכים.

אשר כל
ר' חזון? —
ימי רשב"ם

י מות אבי
ברי פירוש

ר' אברהם
ספ פתרוני
ועוד העיד
הוא בהביאו
ב כי באר

שע ויואל
אברהם בן
יתר ספרי

ניכרת שהיא
על זה. —
דשע ממקום
ות הארבעה
ושיבי מקימי
ר' רב עדת
להח' גרעטק
ח' בערלינער
ה בדף 232
בהערה 4. —
בנו חם אשר
בהבנת ראשי
בים לאמר כי
הנולד בשם
אשר החכים
נעלטהרמטע
הוא הנאמר
שם על שם

רשב"ם¹) וגם לא השיב כותב הבא אחריהם את ידו מלשנות דברים
בפתרונים הנמצאים שם. על כן אמרתי, לא רבנו שמואל ולא
ר' יוסף קרא כתב כל הפתרונים אשר נספחו על פירוש איוב אשר
לרש"י למען השלימו, כי אם מאסף פתרוני אחרים חברים יחד
וישאב גם מי באר מספרי פירוש איוב לרשב"ם ולרב יוסף קרא,
ואולי הוסיף מאשר לו על אשר לקח מספרי אחרים. וגם זאת יוכל
להיות כי לקח הסופר, אשר העתיק פירוש רש"י, את סוף הפירוש
אשר הוסיף מפירוש מאסף כזה אשר חבר פתרונים יחדיו לכל
ספר איוב, כאשר שמענו וכן ראינו פירושים כאלה מעשי ידי
מאספים אחרונים לרוב ספרי הקדש:

והנה דברי סופר אחד אשר העתיק פירוש איוב לרש"י הם
הסבו את כל המשגה הזו לחשוב כי רשב"ם השלימו. והדברים
ההם נשארו בכ"י פירוש רש"י בספרי המלכות אשר בעיר
מינכטן בסימן 5 ובספרים אשר השאיר אחריו החכם דע ראססי
סימן 181²). בהם ידענו איה מקום הפירוש אשר חדלה בו יד רבנו
הגדול רש"י לכתוב ותחל יד הבא אחריו להשלים מלאכת הקדש.
ואשר הוליד שגגת הסופר לחשוב כי רבנו שמואל הוא אשר כלה
לבאר ספר איוב עד תמו בהשלימו פירוש רש"י, הוא הדבר אשר
הבאתי למעלה³) בפתרון פסוק אחד הלקוח באמת מפירוש איוב
לרשב"ם ואשר דבריו יעידון כי הוא המדבר. והסופר הנמחר חשב
כי כל הפתרונים אשר מצא בחלק ההוא בכ"י אשר לפניו יצאו גם
הם מתחת יד רשב"ם. והאמת הוא אשר כתבתי. ודע כי יש ספרי
פירוש איוב לרש"י כתבי יד אשר סופם איננו כפירוש הגדפס כי אם

¹ כי הפתרון הגדפס בהנוספות לפירוש רש"י לפסוק התמלא בשכות עורו
כאיוב מ, לא איננו לא לר' יוסף קרא ולא לרשב"ם, ועדים פירוש ר' יוסף קרא
הגדפס וכ"י 37 אשר בהאמבורג. ראה דברי למעלה בדף XIX. — ² בהעזקת
פירוש רש"י לאיוב מ, כה נמצאו בכ"י 5 אשר במינכטן הדברים האלה: „תמשוך
לויתן בחכה וגו', כאשר תמשכנו [בחכה] ותשים אנמון באפו הידבר אליך
[וגו'] כל' לא תוכל להקריב אליו בכלי מצודה: ע"כ יסוד רבינו שלמה וצ"ל.
מכאן ואילך יסוד בן בתו רבינו שמואל אחיו של רבינו יעקב מרמרו בן הרב
ר' מאיר וצ"ל. תמשוך לויתן בחכה, אם תמשכהו ממקומו בחכה באותו ענין
שצידו הניס צודין את הדגים ושולין אותן בחכה מן המים: ובחבל תשקיע
לשונו, להוציאו ממקומו: — וכבר קדמו הח' גייגער בכרם חמד חלק שמיני
בדף 46 והח' שטיינשניידער בהמוכר חלק יד דף 129 להוציא לאור דברי הסופר
הזה ויאמינו בדבריו. — ³ בדף XIX בהערה 3.

לקח מפירושי מפרשים אחרים כר' יוסף קרא ור' יעקב נור
ואחרים:

ו) פירוש שיר השירים אשר הוציא הח' יעללינעק לאור על
שם רשב"ם⁽¹⁾ איננו בתמונתו ההיא מעשה ידי רבנו שמואל ורוחו.
הן אמת כי באו בו פתרונים אשר יעידו עליהם חברים בפירושי
רשב"ם הנאמנים וכי נכיר לשון רבנו כאחד הפתרונים וכי יש
פתרונים על פי חקי לשון עברי בתוכו אשר אין להשיב על צאתם
מידי רשב"ם אף כי גם אין להעיד עליהם. ואולי כתב רבנו שמואל
פירוש שיר השירים הנאבד מאתנו ולא נמצא עד היום וממנו לקח
מחבר הפירוש הנדפס את הדברים ההם אשר הזכרתי. אבל נכון
הדבר כי הפירוש הנדפס איננו מעשה רשב"ם. כי מבלעדי אשר
אין דרך רבנו שמואל לבאר כמהו כל הספר חלק חלק לבדו
ראשונה יחדיו ואחרי כן כל פסוק אשר בחלק ההוא לבדו. באו בו
לשונות ודעות זרות ורחוקות מדרך רשב"ם. ומה אוסיף עוד לדבר
להשיב על מחשבת המוציא לאור החכם היקר יעללינעק נר"ז אשר
אין לה משען ומשענה בעדות אחד הראשונים, כי לא בכ"י 37 אשר
בהאמבורג אשר מתוכו לקח את העתקת דפוסו ולא בכ"י הפירוש
ההוא הנמצא ביד החכם מ' סאָאווע⁽²⁾ נקרא הפירוש ההוא על שם
רשב"ם. ומתוך דברי הפירוש אין להוסיף זולתי אשר מבאר צרפתי
חברו⁽³⁾ ההולך בדרך רש"י ור' יוסף קרא ורשב"ם. ואולי לקח
פתרונים מתי מספר מתוך דברי רשב"ם. ורבים מהמה פתרוני
רש"י אשר באו בתוך דבריו, כאשר יראה כל מדמה דברי
הפירוש ההוא עם פירוש רש"י:

(1) ושם הספר: פירוש על קהלת ושיר השירים לרבינו שמואל בן מאיר ז"ל,
ונדפס בלפסיא (Leipzig) בשנת ה' תרט"ו. — והנהו תיקונים הוסיף לתת הח'
דר' זאלפעלד מכ"י אשר להח' Soave, במאנאצין אשר להח' בערלינער בחלק
הששי מדף 196 והלאה. וגם אני הכותב תקנתי מדעתי בלי עור כי בספרי על
רשב"ם בדף 23 בהערה 3 את אשר הקרה י" לפני. — (2) הוא כתב היד אשר
היה ביד הח' זאלפעלד בעת כתבו את מאמרו היקר על פירושי שיר השירים
במאנאצין אשר להח' בערלינער בחלק ה בדף 110 והבאים ובחלק ו מדף 20
והלאה. ומתוכו הוציא התקונים אשר הזכרתי לשניאות כ"י האמבורג אשר נעתקו
אל דפוס הח' יעללינעק. — (3) כ"י הלעזים כלם מלשון צרפת הישנה לקוחים
הם. והלעז אשפאוטבלא בדף 55 למלת איומה כנדגלות בשיר השירים ו, י
היטיב הח' זאלפעלד לבארו *espoentable* בפתרון נוראה, והיום יאמרו
épouvantable, ושאר הלעזים יבארו כאשר בארתי בספרי על רשב"ם
בדף 97.

ו על פירוש קהלת לרשב"ם העיד ר' אברהם בן עזריאל בספרו הנזכר בהביאו פתרון מלה אחת על שמו. אבל הפירוש הנדפס על ידי הח' יעללינעק והנקרא כבר בכ"י 37 אשר בהאמבורג על שם רשב"ם או חלו בו ידים או מעשה ידי מבאר הולך בדרכיו הוא. כי אמת הדבר, באו בו פתרונים שוים לפתרוני רשב"ם הנאמנים, ואולם בצדס נמצאו גם זרים ורחוקים מפתרוניו ולשון אחרת:

ח פירוש רות ופירוש איכה ופירוש אסתר לרשב"ם היו לעיני מחברי פירושים על אסתר רות ואיכה כאלה אשר יצאו לאור בימינו¹. כי בהם נאספו פתרוני מבארים שונים, וכיניהם גם הופיע אור פתרוני רשב"ם ור' יוסף קרא. וגם אלה גם הפתרונים הלקוחים מפירוש רש"י והלעזים הנמצאים בתוכם יעידו כי היו מחבריהם חברי מבארי צרפת. ופתרוני רשב"ם ימעטו בפירוש איכה ורבו בפירוש אסתר. והנה בזה נפתח עוד מקור אחר לשאוב ממנו פתרוני אסתר לרשב"ם. כי פתרוני אסתר אשר יצאו לאור בספר נטעי נעמנים כשגנה על שם ר' יוסף קרא לא כתבם המבאר הזה כי אם רשב"ם חברו בהמצאם גם בפירוש אסתר ההוא על שם רשב"ם ולא על שם ר' יוסף קרא²:

ט פירוש עזרא ונחמיה לרשב"ם יציץ מבין פתרוני פירוש עזרא ונחמיה הנדפס על שם רש"י. כי באו שם דברים קרובים לדברי רשב"ם בפירושו. ומוזה נשפוט כי היה לנגד עיני המחבר פירוש ספרי הקדש האלה לרשב"ם והוא נאבד מאתנו. ואל תחשוב כי רשב"ם הוא המחבר. כי יש מקומות אשר רוחו ולשונו זרות לרשב"ם. וגם יש אשר יהיה בלתי נודע הכדרך רשב"ם הוא הולך ואם כדרך ר' יוסף קרא. ולכן יוכל לחיות כי היה בידו גם פירוש ר' יוסף קרא וכי לקח מתוכו מקצה פתרוניו. אבל גם זה לא יתכן לחשוב כי ר' יוסף קרא הוא המחבר בעבור פתרוני רשב"ם אשר באו גם הם בתוכו:

1 גם אלה יצאו לאור ראשונה על ידי הח' יעללינעק בלפסיא בשנת ה' תרטו מכ"י 37 אשר בספרי עיר האמבורג. — ומפירושי חמש מגלות אשר הדפס הח' היבש בעיר פראג בשנת תרכו תראה כי הפתרונים אשר נקראו בכ"י האמבורג על שם ר' יוסף קרא מעשה ידיו המה באמת. ומוזה נשפוט כי גם שם רשב"ם נקרא על פירושים אחרים בצדק. — ² החכם בערלינער הוא אשר ראה ואשר הראה כי בן הדבר.

הפרק השלישי

במעניי המדע אשר לרשב"ם ובחבריו בפתרון
ספרי הקדש.

המעשה אשר עשה רשב"ם בפתרו את ספרי הקדש בדרך
אשר בחר בו לא יכירוהו ולא יעריך אותו בצדק ובמשפט וולתי
היודע את המעניי אשר מצא בימי בחרותו לשאוב מהם מימי
מדעו ואת החכמים אשר כתבו פירושים לספרי הקדש טרם הולדו
וטרם התחזקו לאיש או אשר כתבו בימיו. ודבריו הם יורו לנו מי
המה ומה המה לו:

(א) הטור הראשון ספרי הקדש. אותם אציגה בראש הפקודים
יען היותם באר מים חיים אשר ממנו ישאבו ואילו ישובו כל מבקשי
אמת ודורשי בינה בפתרון דבריהם. ורבנו שמואל כאחד הגדולים
אשר מעולם לא שת לבו אל חכמת התלמוד והמדרשים לבדה, כי
במעמקי המעין הראשון אשר הם ספרי הקדש ירד בכל מאמצי
כחו הגדול, ומתחתיתו שאב מים קרים נוזלים להרוות נפש שוקקה
וללמד דעת את העם שומעי דבריו וקוראי ספריו. ויהי דבר יי
בפיו נכון בכל עת ומוכן לכל צורך אם לבאר פתרון המלות ואם
להורות חקי לשון עבר, תמיד מצא רבנו שמואל מלה או מחברת
מלים כחפץ לבו בספרי הקדש. ומספר המלים אשר לקח מספרים
אחרונים או אשר בדא מלכו להראות משפט הלשון קטן מאד
בפירושו. ובהביאו דברי הכתוב יאמר פרשה או על כל ענין נבדל,
או להורות על הסדר אשר נקרא ברבים בבית הכנסת מדי שבת
בשבתו. והשמות אשר קרא לכל אחת ואחת נבדלו או ארכו מאשר
אנחנו קוראים אותם היום. ושמות חמשי התורה קרא בשמות חומש
הפקודים ומשנה תורה אשר ידענום מדברי התלמוד:

רוב השגיאות אשר נפלו בדברי הכתובים המובאים בפירושו
גם בכתב הוד אשר לפני, מעשה ידי הסופר הכותב המה
ועל כלן דברתי במקומיהן בהערותי לדברי רשב"ם. ויש שגיאות
אשר נולדו בתעות זכרון רבנו שמואל מכתוב אל כתוב בספרי
הקדש בהביאו מקרא לעדות על דבריו ולא פתח הספר לראות
בעיניו הדברים ככתבם. וגם אלה הזכרתי בהערותי ללשונותן

בן עזריאל
בל הפירוש
בהאמבורג
לך בדרכיו
"ם הנאמנים,
חרת:

רשב"ם היו
יצאו לאור
גם הופיע
ם הלקוחים
מחבריהם
איכה ורבו
ממנו פתרוני
נשעי נעמנים
אם רשב"ם
רשב"ם ולא

תרוני פירוש
זוכים לדברי
פירוש ספרי
כי רשב"ם
רשב"ם. וגם
ואם בדרך
יוסף קרא
כי ר' יוסף
הם בתוכו:

בשנת ה' תרטו
שר הדפוס הח'
כ"י האמבורג
גם שם רשב"ם
שם ראה ואשר

במקומות. ואולם לא דבר רק היה לשון הכתוב בעיני רשבי"ם. כי עיניו על דבר קמץ וגדול בכל דבר המקרא וישם ספרי ארץ מולדתו צרפת נכח ספרי אשכנז וספרד וירא ויכר כל אשר נכדלו בו. ומקצה הכתובים היו בספריו שונים מאשר הם אתנו היום. ויש אשר לא ידענו הבאו משנגת יד הכותבת ואם לא. ואולי קבץ רשבי"ם את אשר מצא נוגע אל מסורת המקרא בספר אשר נאכד מאתנו כאשר כתבתי בהערותי לפירושו⁽¹⁾:

(ב) המור השני העתקות ספרי הקדש אל שפת קוראיהם היהודים והנכרים בארצותם לגוייהם. ואלה מחלקותם:

1. תרגומים לצורך היהודים. ראשון לכלם תרגום אנקלוס החולך ברוב המקומות בדרך הפשט, על כן כל רודפי הפשט ישחרוהו והוא תמיד על לשונם. ורבו שמואל או יביאהו עד לפירושו או ילך בדרכו וגם יבארוהו או יתיצב לקראתו להסיר דעתו. — והשני הוא תרגום נביאים הנקרא על שם יונתן בן עוזיאל. אין מקומו נכון בפירוש התורה ועל כן לא הובא בלתי פעמים בענין אחד. — והשלישי תרגום התורה אשר קראוהו הראשונים בשם תרגום ירושלמי או תרגום ארץ ישראל ואשר נדפס על שם יונתן בן עוזיאל. אותותיו ראינו בדברי רשבי"ם גם בנשותו מדרכו גם בלכתו אחריו⁽²⁾. ובספרי התרגום הוא אשר לרשבי"ם נמצא לשון אחרת ולא הלשון הנדפס בספרינו. — והרביעי תרגום כתובים אשר קרא הוא על שם ר' יוסף ויביאהו פעמים בלשון אחרת מאשר אתנו בדפוס: 2. העתקת ספרי הקדש בלשון רומית אשר היתה ביד הנוצרים הביאה רשבי"ם לבראשית מט, י ולשמות כ, יג למען התקומם על פתרוניה וישם עיניו עליה מעת התוכחו עם חכמי הנוצרים בעיני האמונה:

(ג) והמור השלישי ספרי ההלכה והאגדה אשר נשאר מימי התלמוד. ונדברה בתחלה על ספרי ההלכה ואחרי כן על ספרי האגדה.

1. ראשונה בספרי ההלכה היא המשנה אשר יסרה ר' יהודה הנשיא ערוכה בכל דבר הלכה ויבאו בה חלקי אגדה מעטים וטובים.

(1) בדף 32 בהערה 9 ובדף 35 בהערה 7. — (2) כן הראה הח' ר' יעקב דייפמאן גר' בבית תלמוד בחלק א בדף 214, 218, 314.

ורבנו שמואל הביא דבריה על שמות רבותינו, חכמים, תלמוד, הלכה ושמות דומים לאלה. — שנית היא המכלתא לספר שמות. ורבנו שמואל הביאה בשמה, או היתה דעתו עליה ועל ספרים אחרים יחדיו. — והשלישית תורת כהנים, הנקראת גם בשם ספרא, הביאה רשב"ם בשמה או חשבה במספר ספרים אחרים אשר במחשבתו. — והרביעי ספרי לבמדבר ודברים, ורשב"ם קרא את הספר הזה בשמו, או שם דעתו עליו ועל אחרים יחדיו. — והחמישית ברייתא דרבי ישמעאל בשלש עשרה מדות, הנדפסת בתחלת ספרא ובספרי התלמוד אחרי מסכת ברכות ובקצר במקום ברכות השחר בסדר התפלה. — והששי התלמוד הבבלי. ורשב"ם הביאו במקומות רבים כאשר תראה בהערותי. ויש אשר יהיה לשון ספרו שונה מאשר בא בדפוס ספרינו. וגם זאת הראיתי ברוב המקומות בהערותי:

2. מן ספרי האגדה הביא רשב"ם את ברייתא דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בשלשים ושתים מדות, הנדפסת במרחבי פתרונים בספרי התלמוד אחרי מסכת ברכות ואת סדר עולם אשר לרבי יוסי בן חלפתא:

(ד) והטור הרביעי ספרי האגדה אשר אחרי זמן התלמוד. ובהם מחלקות שתיים.

1. ספרי המדרש. הראשון מהם אשר הביא רשב"ם הוא מדרש בראשית רבא. ויביאהו בשמו או בשם הגדות וספר הגדות וחכמים ומדרש אגדה. — והשני הוא ספר האגדה הנודע אשר קרא רשב"ם אותו בשם פרקים של רבי אליעזר. — והשלישי הוא מדרש תנחומא אשר יקראהו רשב"ם בשמו, או בשם הגדה וספר הגדה עם מדרש אחר יחדיו. — והרביעי הוא מדרש שוחר טוב אשר הוא מדרש ספר תהלים בעבור פסוק שוחר טוב יבקש רצון אשר יחל בו, ורשב"ם הביאו פעם אחת¹. — והחמישי הוא מדרש ספר שמואל אשר הביאו רשב"ם גם אותו פעם אחת:

2. ספרי אגדה מספרים מעשי בני אדם ואת המוצאות אותם. אחד מהם הוא ספר דברי הימים דמשה רבינו. ורשב"ם קראו בשם וילך בדרכו לבמדבר יב, א במצוא דברי הספר חן בעיניו.

¹ לבראשית לו, יב הביא דברי שוחר טוב. ובהערתי שם בדף 46 סימן 10 תמצא מדוע לא ישרה בעיני בדבר הזה דעת החכם היקר ר' שלמה בוכער בהקדמתו לספר לקח טוב בדף כד ע"א.

זלשמות ד'י מנהו. בלי הזכיר שמו. במנין הספרים אשר דברי הכל
בתוכים בתוכם. — והשני הוא ספר יוסיפון. הנקרא גם בשם
ספר יוסף בן גוריון. אותו הביא רשב"ם לבראשית לו, לא כמקור
לא אכזב להכיר מעשה בני אדם ואת הקורות אותם:

(ה) המור החמישי מחברי פיוטים. הראשון ר' אלעזר הקליר
אשר יקראהו רשב"ם בשמו לבראשית לו, כו. והשני ר' שמעון בן
יצחק ממנצא אשר נשמט שמו בכ"י פירוש רשב"ם עם שורה
שלמה או יותר ממקומו בפירוש דברים לבי:

(ו) המור הששי זקני לשון הקדש הנודעים והנקראים בשמם
גם בפירוש רש"י. ואלה הם:

1. מנחם בן יעקב אבן סרוק מעיר טורטוסא אשר בספרד
ומושבו בעיר קרטובא. הוא כתב ספר שרשי לשון עברית הנודע בשם
מחברת מנחם. והוא הפליא לעשות בקבצו כל שרשי המלים מספרי
הקדש ויערוך אותם מערכה מול מערכה אל מול פני קוראי ספרו. אך
זאת חקת מעשה בני אדם ופעליהם לנשות באש קנאת מחשבה בראשית
תולדתה כה וכה מן הדרך הישרה. וכן קרה למנחם במחברתו.
גדולה חכמת לבו, רבו החדשות אשר מצא ואשר למדו מספרו בני
דורו וגם הבאים אחריהם. אבל גדולות גם בן שגנותיו אשר שגג, רבו
חטאתיו בלי דעת במלאכתו אשר חשב להפריד את אותיות השרש
מן האותיות אשר יקרא אותן „מועדות למלאכה“ בכל אשר נעלמה
אות⁽¹⁾ או חסרה⁽²⁾ או נצמדה לאחרת להיות כמוה⁽³⁾ או תהיינה
תואמות ושוות בתחלה ויחדיו תהיינה תמות אל אות אחת
גדגשת⁽⁴⁾. וגם בניני הפעלים אשר גבלו אחרונים לא ידע ולא הכיר
ויחלף האותיות אשר נסמן בהן הבנין באותיות השרש. על כן קרהו
לערוך שרשים לא השרישו ולהקטין תמונתם ומספר אותיותם עד
אותיות שתיים ועד אות אחת, לקרב רחוקים ולהרחיק קרובים,
לחבר נפרדים ולהפריד חברים בספר מחברתו. ורשב"ם ידע את
האיש ואת שיחו. על כן הלך בדרך כלל אשר הכיר כי טוב הוא
וכפעם בפעם כתב הדברים אשר לקח מספרו בשם אומרם. גם
דרך מנחם לערוך ערך הדברים אשר יורה מלא ושוה וגם מזהר

(1) ככפעלים הנודעים בשמות נתי פ"א פ"י ע"ן ל"א וליה. — (2) כאשר יקרה
בפעלים פ"נ ובמקצה פ"י בצווי ובמקור, ובפעלים ל"ה בצווי ובהפוך העתיד
לעבר. — (3) בפעלים פ"נ ובמקצה פ"י. — (4) זה יבא בכפולים.

לשונו ויפיה מצאו חן בעיניו, ויש סדרים בדברי רבנו שמואל וצחות אשר כל מבין יכיר כי רוח מנחם דבר בו ומלתו על לשונו. ואולם לא ברשת מנחם נלכד רבנו, וחפשים דבריו ורוחו בכל דבר חכמה ודעת. לכן יתיצב לפעמים נגדו להלחם על דבריו או לבור לו דרך אחרת, וכזה או יזכיר שם מנחם או יבחר להביא דבריו בלי שם:

2. דונש (או ר' אדונים הלוי) בן לבראט אשר חי בימי מנחם ויתקומם עליו ועל מחברתו וירחב פיו ולשונו עליו בהראותו שגגות מנחם ובהציגו דעתו נגד דעת מנחם כפתרון המלים והכתובים. ונכונים דבריו ברוב הענינים, ולא בכלם. וגם כאשר האמת אתו עבר חק הפר ברית שלום הכרותה מימי עולם בין אהבי התורה ומשחריה. כי דרך קשתו כאויב וריבו את בן האדם ואותו ישים למטרת חציו, ולא אש אהבת האמת בלבדה בערה בקרבנו. על כן יצא משפט מעקל. כי דונש במצאו שגיאות בספר מנחם ויזכיהו בדברים קשים, מה עשה דומה למלאכת מנחם היקרה והנכבדה אשר בעמל רב אסף כל המלים אשר בספרי הקדש ויערכן במחברות שונות תולדותן למשפחותן לבית אבותן? – וגם בזאת גדולה חטאת דונש כי יצעק מרה על מנחם והוא הלך בדרכיו ולא נטה ממנו בלתי בדברים אחדים. ומה יצעק והוא גם הוא לא היטיב להפריד אותיות השרש מאותיות השמוש, ושרשים בני שתי אותיות וגם בני אות אחת נמצאו בדבריו כבדברי מנחם אשר לא כדת. וזלתי מספרים ימעט מאשר חשב מנחם. ובכל זאת הועילה מלאכת דונש לברר ולהרבות דעת לשון הקדש ותהלוכותיה ולהרחיב כינת ספרי הקדש כפתרונים נכוחים. – ושתי ספרי תשובות כתב דונש, האחד על רבנו סעדיה והאחר על מנחם בן סרוק, ושניהם נכתבו בלשון הקדש, אבל לרשב"ם לא נודע ספר התשובות על רבנו סעדיה כי אם ספר תשובות על מנחם בן סרוק לבדו. ויש אשר היו דברי דונש לנגד עיניו ולא הזכיר שמו עליהם ויש אשר הזכירו. ופעם אחת לשמות טז, טז הביאו בשמו ויעמוד לנגדו:

(ו) והמור השביעי אנשי דורו הגדולים ממנו בשני חייהם. ומאלה נזכרו:

1. רבי קלונימוס ב"ר שבת איש רומי אשר נסע משם לגרמייזא, אחד מגדולי חכמת ההלכה ומחבר פיוטים. ותשובותיו הזכיר רשב"ם בפירוש התורה לכמדבר יא, לה:

הבל
בשם
מקור
קליר
ון בן
שורה
בשם
ספר
בשם
מספרי
דו. אך
אשית
בברתו.
בני
ג. רבו
השרש
נעלמה
תהינה
אחת
א הכיר
בן קרהו
תם עד
קרובים,
ידע את
טוב הוא
רם. גם
גם מדר

אשר יקרה
וך העתיד

2. רבי מנחם בן חלבו, ראשון לדורשי הפשט בארץ צרפת.
לא נקרא בשם אבל היה בלב רשב"ם בהשיבו על פסוק אויב אשר
הביא על שמו¹:

3. רבנו שלמה בן יצחק הנקרא רש"י אבי אמו ומורהו אשר
מלבד עמלו אשר עמל על משמרתו בעדתו ובראש ישיבת תלמידיו
הרבים ובתשובות שאלות רבות אשר שאלו מעמו הגדיל לעשות
בבארו כמעט כל ספרי התלמוד עד תמם וכל ספרי הקדש זולתי
ספר עזרא ונחמיה וספר דברי הימים אשר בארו אחרים, והפירושים
נקראו על שמו בדפוסים, והנה פירושי התלמוד לרש"י אין ערוך אליהם
בכל אשר נעשו לפניו ולאחריו, ורעיו ותלמידיו קרוביו וחתניו בני
בנותיו ויוצאי חלציהם בדורות הבאים אחריהם דברו בתוספותיהם
לפירוש רש"י על כל הדבר הקשה הנמצא בפתרוניו ויסורו מדרכו
בכל אשר לא מצאו נכוחה בדבריו, אבל אין אחד מהם מלאו לבו
לעמוד תחתיו ולעשות כמהו פירוש קצר וישר על כל ספרי התלמוד
זולתי על ספרים או פרקים אחדים לכדם וגם על כל אשר לא הגיעה יד
רש"י לבארו מרם מותו, ויעמוד רבנו שלמה על עמדו והוא מושל בכל
ים התלמוד, לא בן פירוש ספרי הקדש אשר כתב, כי קמו אחריו
מבארים אשר היטיבו להכיר ממנו דעת הכתובים הישרה, ובדבר הזה
עלה עליו בן בנו רשב"ם ויתוכח עמו ולפניו, והזקן הנכבד והטוב באהבתו
את האמת אהבה עזה וטהורה, הודה ולא בוש כי רבו החדשות הנכוחות
בפתרון דברי המקרא וכי טוב היה לו לחבר פירושים חדשים לולי
כבדה עליו משמרת עבודתו בזקנתו אשר העמים עליו מן הבקר
עד הערב², ורשב"ם בכתבו פירוש התורה בדרך הישרה אשר
מצאה חן בעיניו לא עלתה על לבו להשפיל כבוד פירוש רש"י
ולחסורו מלב קוראיו, ונהפוך הוא אשר לחפץ נפש רשב"ם כל
קורא פירושו יקרא גם פירוש רש"י בכל המקומות הנוגעים אל
ההלכה, ויש אשר הוא העיר את רוחם לבקש משם את אשר
היטיב זקנו לבארו, וזה משפט שני הפירושים, רבו מאד המקומות
אשר תהיינה דעות שניהם חוכרות אחת אל אחת, ואם ימעטו דברי

¹ בפירוש אויב לר' יוסף קרא למלת תעופה יא, וזו יוסבו דברי רשב"ם
אשר הביא שם, „ולשון אשר דקדק לומר וני" אל ר' מנחם בן חלבו אשר ידע
רבנו שמואל פתרוניו מפי רעהו ר' יוסף קרא. — ² מה יקרו דברי רשב"ם
לבראשית לו, ב להכיר אהבת רבנו שלמה את האמת ולראות ענות רוחו הטהורה.

רש"י תמצאם ברוב המקומות נשנים בפירוש רשב"ם מלה במלה, ואם ידבו דבריו המעייטם רשב"ם. ויש אשר ימעמו דברי רשב"ם לדיוותם מוכנים בעזר דברי רש"י הנמצאים לדעת רשב"ם ביד כל קורא פירושו. ואף גם זאת יבא אשר רשב"ם יוסף דברים להשלים דברי זקנו או יתקנם על פי דרכו בדעת חקי הלשון ובפתרון המקרא או יקחם לו לבאר קצה הפסוק ולא כלו או יבחר באחד משני הפתרונים אשר הביא רש"י או יעתיק דברי רש"י ממקום אחר לבאר כם פסוק אשר לא יבארוהו רש"י כן במקומו או גם ימשוך דברי אגדה אשר הביאה רש"י לצד הפשט אשר ייטב בעיניו. אמנם לא ירא רשב"ם באהבתו את הפשט להתיצב ולעמוד גם נגד דעת זקנו. ויעש כן בפנים שונים וחוקים אלה מאלה. פעם נשמע קול דממה דקה בריבו בהסירו דברי אגדה אשר פירש רש"י המקרא על פיה בפתרונו אשר יפתור הוא על פי הפשט או בחשיבו תשובה אחרת על שאלה אשר שאל רש"י. ופעם ירים קולו מעט בהראותו כי נכונים דברי אחרים אשר הביאם ואשר לא נלוה אליהם רש"י, או בהסירו מחריש פתרון רש"י בפתרון הכתוב אשר יפתור הוא. והקול הולך וחוק פעמים אחרות בכתבו פתרונו מול פתרון רש"י בלי הזכיר שמו. ופעם נצב לדיב רבנו שמואל בהלחמו על פירוש זקנו מלחמת אהבת האמת. אבל חלילה לו להזכיר שמו בענינים כאלה. והכל תמצא בפירושו, ועל הרוב העירותי בדברי על ענינים כאלה בתחתית הרף:

4. רבי טוביה בן אליעזר מעיר קסטוריא (Castoria) במלכות בולגריאה⁽¹⁾ אשר כתב ספר לקח טוב. והוא פירוש התורה וחמש המגלות ויכתבו בשנת ד' תתנו. ולבראשית מאי הביא רשב"ם דבריו בפירושו⁽²⁾:

5. ר' מאיר בן שמואל אביו ומורהו. אותו הביא רשב"ם כאשר הזכרתי למעלה בפתרוני התלמוד ופעמים בפירוש התורה אשר לו:

6. מוריו אשר יביאם בשם רבותי בפתרוני התלמוד ובפירוש התורה. ומי מהם ידועים לנו תמצא בדברי למעלה:

(1) את זאת היטיב מאד להראות החכם ר' שלמה בוכער נר"ו בהקדמת ספר לקח טוב אשר הוציא הוא ראשונה לאור בדף 20 והבאים. — (2) והדברים נמצאו בדפוס הח' בוכער בדף קג ע"א. ועוד ראה למעלה דף XXV הערה 1.

7. פותרי ספרי הקדש אשר היו לפניו אשר מאם בפתרונם ולא כתב שמם הודעתי למעלה ובהערותי בתחתית כל עמוד ועמוד הנודעים לי איש איש על מקומו. ושמות אחרים נשארו לחקור עליהם. והם אשר לא הזכרתי שמם בהערותי:
(ח) והטור השמיני אנשי דורו הקרובים אליו בשני חייהם. ואלה הם:

1. מבארים על דרך הפשט אשר לא ישא שמותם על שפתו בגלותו שגנתם. ובדרך הפשט שוטטו רבים בימיו ויבקשו וימצאו חדשות יום יום. ובמקום הכר רב התבן:

2. ממבארי ספרי הקדש אשר בנרבוניא בימיו הביא העתקת מלה עברית כלשון פרובינצי לעדות על פירושו לשמות כה' לג':
3. ר' יוסף קרא בן שמעון בן אחי ר' מנחם בן חלבו ותלמידו. הוא היה מעתיק ספרי אחרים מבין וחכם וחוקר בבית ספרי הקדש. ויהי נאמן בבית רש"י וייקר בעיניו. ויגד לו את אשר שמע ואת אשר מצא בפתרון המקרא. וימצאו דבריו חן בעיני רש"י, וכתוב את אשר ישרו בעיניו בפירושו בשם ר' יוסף. ואולי בבית רש"י נקשרה נפשו בנפש רשב"ם ויהיו חברים רודפי הפשט בפתרון המקרא. וזה את זה עזרו או' הניאו גם באשר לא נקבו בשמות. אבל יש מקומות מתי מספר אשר נקב רשב"ם את שם ר' יוסף ור' יוסף את שם רשב"ם. ונמצאו פתרוני ספרי הקדש אשר לא ידענו מי משניהם פתרם ראשון. — ומעט מועד נדפס מפתרוני ר' יוסף ורובם נשארו עוד בכתובים:

4. ר' אברהם אבן עזרא אשר מת בשנת תתקכו בן שבעים וחמש שנים ויהי צעיר ממנו לימים מעט. שמו לא נזכר בספרי רשב"ם ואין עדות על ראותם או הכירם איש את רעהו כל ימי חייהם. אף כי כתב ראביע חרוזים להשיב על אשר כתב לו רבנו יעקב תם אחי רשב"ם הקמן ממנו בשנים בתשובת חרוזים אשר לעג בהם ראביע לדברי שיריו השקולים בדרך חכמי ספרד. ומה מאד נבדלו שניהם, רשב"ם וראביע. זה צרפתי וזה ספרדי. זה גדלוהו אבותיו על ברכי התורה והתלמוד וזה הוצג מעורריו פתן בין התורה ובין חכמת בני ערב אשר בספרד. זה מורה קהלות ישראל בארץ מולדתו וזה הולך מנוי אל גוי וממלכה אל עם אחר נע ונד חסר לחם ומבקש רצון נדיבי עמו. ובכל זאת אחת דרשו שניהם בכל

מאדם, והוא הדרך הישרה בפתרון ספרי הקדש. ודי בדמיון חפצם להשוות את אשר מצאו בלי קחת איש מעת רעהו מאומה. וגם אם יביאו איש פתרון אשר נמצא בספר רעהו בלי הזכיר שם הפותר⁽¹⁾ לא נוכל לגמור אמר כי לקחו הדברים איש מאת אחיו, יען רבו ספרי הפירושים אשר היו למול עיניהם ומאתנו נאבדו ואין יודע מדברי מי לקחו הפתרונים ההם. ונהפוך הוא אשר יש מקומות בספרי פירושיהם המראים כי לא ידעו זה את פתרון זה וכי לא היו ספרי פירוש איש או ביד רעהו. ואולם קרוב הדבר לאמר כי לשמע און נשמעו להם פתרוניהם מפי הולכי דרך אשר עברו דרך מושבם. ובוה יקל להבין מקצה דבריהם ואיך באו פתרונם הרב אשר הוא רשב"ם אל ספר הצעיר ראב"ע. ועדות נאמנה נשארה לנו בדברי ראב"ע כי לא בא פירוש התורה לרשב"ם כתוב על ספר אל ידיו עד היותו בשנת תק"ה בערי אי ענגלאנד ותאחזהו בהלה בראותו פתרון תיבות ויהי ערב ויהי בקר בראש פירוש התורה לרשב"ם⁽²⁾ אחרי שמעו כדברים האלה על שם אחרים והלחמו עליהם בכל כחו בפירושו לשמות טז, כה. וכנים דבריו אשר כתב על האנשים האלה אשר יקראם חסרי אמונה. כי הם עברו חק הפרו ברית עולם לחלל במעשה את ליל השבת אשר יקדם ליומו, כי כן נעשה בימי ראב"ע בארצות המזרח, כאשר הגיד עד נאמן ר' בנימין מטודילא במסעותיו⁽³⁾. ורשב"ם לא שמע מן הדבר הזה מאומה ובפתרו ויהי ערב ויהי בקר כאנשים ההם לא עלתה על לבו לשנות חק התורה ומשפט ישראל בדבר השבת. וגם איך יירא איש כמוהו המתהלך בתמו ומורה הרבים כי יהיה איש אשר יכירנו ואמר כי הוא צוה לחלל את ליל השבת

(1) על דברי העדות אשר הבאתי בספרי RSBM בדרך 75 בהערה 1 עוד יש לי להעיר את רוח הקוראים על אשר כתב מורי ורבי ר' שלמה יהודה רפאפורט זצ"ל בבכורי העתים חלק י בדרך 27 כי תלמיד תועה אשר כתב לפי דעתו את פירוש ספר שמות הארוך לראב"ע שמע פתרון מלות מן הוא בשמות טז, וטו לרשב"ם על פה ויחלף לשון מצרי בלשון ישמעאל ורשב"ם ברבנו שלמה זקנו. ולא אכחד תחת לשוני כי רבו לי בזה הדברים הקשים, ואולם אין פה מקום להאריך. ובעצם הדבר א חשוב כי אולי נכתבה הוספה כזאת על ספר פירוש רשי אשר ביד ראב"ע ויחשוב הוא כי רשי הוא הכותב. ואם כן אין לרשב"ם חלק בדברים האלה. — (2) ראה פירושו לבראשית א, ד. ה. ו. ח. אבל ראה גם דף 7 הערה 13. על ידי ר' שמואל דוד לוצאטו וילובספר מכתר המאמרים להרב נתן בר שמואל הרופא בליוורנו בשנת תר. — (3) במסעות ר' בנימין בדרך כה לדפוס אשר יספר כי באי כיפרוס (Κόρυς, Cypers) יש יהודים מינים מחללים ליל שבת ושומרים ליל ראשון.

אשר ישבתו בו בני ישראל. על כן לא כתב דבר לסכור פי הופכי דבריו ואינם מבינים אותם. כי על פי פתרונו יהיה יום השבת כברא י"י שמים וארץ מבקר יום השביעי עד כלות הלילה הבא אחריו. וגם ששת הימים הנאמרים בעשרת הדברות כן נאמרו. כי כן היה לדעת רשב"ם בעת הבריאה, ואולם התורה צותה את בני ישראל להחל שבתם מערב לפני השבת ועשתה כן בשני מקומות הידועים לכל יודעי דבריה במצות חג המצות בשמות יב, יח ובמצות יום הכפורים בויקרא כג, לב ובמצות הזאת השכילה לאחוז בדבריה כל מקרא קדש יחד כאמרה מערב עד ערב תשבתו שבתכם. וראב"ע ברוב קנאתו לא השגיח אל הדבר הזה ויאשם את רעהו הנכבד בפירוש התורה על הדרך הישרה ויען בו סרה תחת אשר היה לו לשמוח על איש ברית כזה נאמן רוח ונכבד בארצו בעיני הכל. ואולם אחרי בא ספר פירוש רשב"ם אל ידו לא חדל לקרא בו, ועוד נשאר עדות אשר יצאה מתחת ידו על היות פירוש רשב"ם יקר ונכבד בעיניו⁽¹⁾:

ויתר דברי רבנו שמואל ב"ר מאיר ומשפט פירושי ספרי הקדש אשר כתב וחכמתו ורחב מדעו וחקי לשון עבר ופתרוני מלותיה הצפונים בדברי ספריו הלא הם כתובים בספרי האשכנזי אשר כתבתי על רשב"ם ושם הספר הזכרתי בתחלת דברי אלה בעמוד הראשון:

הפרק הרביעי

במשפט הדפוס הזה ומעשה ידי בו.

מכל פירושי ספרי הקדש אשר כתב רשב"ם לא נשאר לנו אחד שלם וזלתי פירוש התורה לברו וגם בו יש מחסור על שתי

⁽¹⁾ בפירוש ספר בראשית אשר שב ראב"ע לכתוב פעם אחרת בדרך ארוכה ואשר הוציאו לאור עד סוף פרשת לך לך ידידי הח' פריערלענדער נר"ו בלונדון בספרו *Essays etc.* בשנת 1877, כתב ראב"ע לבראשית יב, ג: חכם גדול אמר בספרו כי ונברכו בך מגורת הברכת האילן. — והוא פתרון רשב"ם. והזכירני את דברי ראב"ע האלה ידידי הח' האלבערשטאם נר"ו אשר בביעליטש באגרתו אלי.

קצותיו ובקרבנו. ובספרי האשכנזי הנזכר הראיתי מה זה ועל מה זה, ודי לי פה להעיר לב קוראי הספר הזה על הדברים אשר כתבתי שם: פירוש התורה לרשב"ם הידוע מקדם בערי צרפת ואשכנז, כי נאמן רבנו שמואל לפותר מבין ויהי דבר שמואל לכל ישראל¹, נאבד ברבות הימים מידי בני עמו. ובימינו לא נשמע שמע המצאו בכתב יד זולתי בספר אחד מספרי בית מדרש הרבנים פה בעיר ברעסלווא. וכתב היד הזה חסר פירוש פרשת בראשית ופרשת נח ולך לך גם פירוש פרשת פינחס ופירוש פרשת וזאת הברכה מדברי רשב"ם לפסוק ג מרם כלותם והלאה. וכמו להשלים המחסור הזה נכפל פירוש ואתחנן עקב וראה בלשון אחרת מעט במקצה הדברים, ויש אשר תעזור הלשון האחת לתקן שגיאות השנית. ובכ"י 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכען לא נשאר בלתי פירוש בראשית א.א עד פסוק לא:

ויהי בצאת ספרים רבים לאור במלאכת הדפוס וישאר פירוש התורה לרשב"ם צפון בכתובים ולא נדפס עד שנת חמשת אלפים תס"ה לבריאה בבערלין. ועצם כתב היד אשר מתוכו העתיקו המדפיסים הראשונים האלה את פירוש התורה לרשב"ם הוא האחד הנשאר והנמצא עוד היום בברעסלווא בין ספרי בית מדרש הרבנים כאשר כתבתי למעלה. ובפירוש ואתחנן עקב וראה הלכו המדפיסים ההם אחרי לשון המעתיק הראשון אשר בכ"י ואל האחרת הנמצאת בסוף הספר לא השגיחו ולא שמו לבם. ויהי הדפוס הראשון לחק לבאים אחריו והם לאחרים ואחרים לאחרונים; אין עוד מדפיס אשר ראו עיניו את כתב היד כי אם כלם העתיקו דפוס מדפוס. וכל משגה וכל נגע, כל מחסור וכל יתרון הנמצא בדפוס הראשון עבר אל הבאים אחריו בלתי אם היה עם לבב המדפיסים לשנות הדברים כמחשבתם. ויהי בלכתם אחרי דברי הדפוס הראשון נקשו וילכדו ברוב שגיאותיו, וחדשות הוסיפו בדעת ובכלי דעת לטובה ולרעה. והמדפיסים האחרונים הכבידו, כי בנו מחשבותם ומעשיהם על יסוד הדפוסים אשר נדפסו לפניהם וכשל עוזר ונפל עוזר. והם הוסיפו חטאת על חטאת בשנותם גם המה על פי העולה על רוחם

¹ ולכן נזכר שם רשב"ם לברכה בין שמות גדולי ישראל בקונטרסי בתי הכנסת אשר בערי גור ונינים ונאמר עליו שם כי היה מפרש גדול.

את אשר מצאו ומעט אשר שני לטובה, עד הרחיקם דברי רבנו שמואל הראשונים מעל גבולם וישנו את מעמנו וישחיתו את הדרו ואין מבין במקומות רבים. כל זאת היתה להם כי לא ראו עיניהם את פירוש התורה לרשב"ם בכתב היד אשר בכל חסרוניו היה מזהירם לבלתי לכת אחרי מראה עיניהם ומונע אותם מלהפוך הדברים ומלשנותם עד אין קץ. וכבר נלכד ברשת הזו ר' זלמן פוזנר אשר חבר ספר קרן שמואל לבאר פירוש רשב"ם ולתקן שגיאות הדפוס הראשון. כי עם היטיבו להכיר הישר והנכון ובהשכילו לבאר דברים קשים, תעה לכבו במקומות אחרים וישחת דברי רשב"ם בהפכו ובשנותו גם הוא דבריו על פי רעיוני לבו אשר אין להם שרש בכתב היד ולפעמים אין צורך להם. והנה אמת הדבר לא אכחידנו כי גם כתב היד אשר נשאר לנו לא נמלט משגיאות רבות, אבל כל מבין יודע כי רבה מכל שגיאות הכותבים משגה הדפוסים אם אין עין פקחה ונפש נוהרת ומפחדת להשמר בכל עז תמיד ממכשול עון אשר יקרה כפעם בפעם בידי מחברי האותיות בבית הדפוס. על כן שמחתי בראותי כתב פירוש רשב"ם בין ספרי בית מדרש הרבנים הזה אשר אנכי יושב בו, אחותיו ולא ארפנו עד אשר הביאותיו אל חדרי ואדרוש ואתור מצפוני, וארד עד עמק חיל אוצרו, ואעל אבני חפץ מאירות כשמש, ויסודו מחשבי השגיאות ימין ושמואל:

ועתה, קורא נכבד, אציגה נא עמך את פרי עמלי אשר עמלתי זה שנים רבות כאשר העירותי עליו בספרי האשכנזי אשר כתבתי על רשב"ם בהרחבה. וזה דרכי אשר הלכתי בהדפיסי את הספר הזה: (א) את לשון כתב היד העתקתי מלה במלה להיות לעיני עושה המלאכה בבית הדפוס ולחבר אותיות הדפוס כמות, ועל פי כתב היד הנהתי בעמל רב סיני שגגת העובד מתוך כסף דברי רבנו שמואל. וגם בדרך המכתב החוקתי ולא שניתיה אל אשר הסכן הסכינו לכתוב היום. על כן כתבתי שני יוד"ץ (י"י) לסמן שם הוי"ה כאשר בכתב היד, ובה"א לכדה (ה) לא כתבתי, כי לא נמצא שם הוי"ה כתוב כן מראשית כתב היד עד תמו. וכמהו כתבתי הק' ברוב המקומות, ובמעטים הקב"ה או הקי"ב. וכן במלאות וחסרות שמרתי דרך כתב היד בכל דברי רשב"ם וכדברי ספרי הקדש אשר הביא. על כן תמצא מלת תחילה כתובה לרוב מלאה, והמעט תחלה חסרה כדרך מכתב ספרי הקדש; ותיבת וגומר

תמצא בקצור וגו' כאשר נכתב היום וגם וגו' או גו' הכל כאשר מצאתי בכ"י בכל מקום ומקום. ועל פי הדברים האלה אל תחשוב נא לי עון במכתב מלא אשר הוא זר בעיניך בהכתב יו"ד במקום צירה וסגול וחורק בין גדול בין קטן, ובהכתב וי"ו במקום חולם וקמץ חטוף ושורק וקבוץ, כמו בוקרו ויום שיני לבראשית א.ה; לשמורד לבראשית כח.טו; לצורכך לבראשית ל.לב; צלופחד לבראשית ל.לח; לשומרו לבראשית לב.ב; שהיצילני לג.כ; ולא איחר לד.יט; עיניין לה.כב; ונופרית לשמות ט.יד; נוכו ט.לב; תותכו ט.לג; תיגרת ירך יב.ד; גודלך, קודשך טו.טז; באוסף לויקרא כג.מג ורבים כמוהם:

וכאלה לא נמצא מכתב בספרי הקדש וזלתי במקומות מעטים כמו תיעשה בשמות כה.לא; מיורדי בתהלים ל.ד; עווה סח.כט; וגדול חסד קמה.ח ומעטים אחרים:

וברשב"ם יש אשר נכתבה מלה מלאה להבדיל בנין ומנין. כי הגה הבנין נסמן בהכתב ושיקע לבראשית א.ה להיותו מבנין פֶּעַל; וכן שבירכן לבראשית א.כב; דיבר יח.יז; שניסה יט.יא; ובהכתב ייכנסו לשמות ב.ג להיותו מבנין נפעל; וכן ימצאו בפתיחה לפרשת תרומה; ייהרג לדברים כא.ט; לשון ייפעל לדברים כח.מ; יישאר לדברים לב.לב; ובהכתב פורש לבראשית א.א להורות על בנין פֶּעַל, ובהכתב והוצרך לבראשית שם להורות על בנין הַפְּעַל. — והמנין נסמן בהכתב בדבריי לשמות ד.יא; מגפותיי ט.יד; שבתותיי לויקרא יט.ג; כדבריי לדברים יח.יא; אם בחקותיי כח.סט. — ובלעדי זאת נכפלה היו"ד להיותה נשמעת כמו במלות הרחיים לשמות יא.ה; נהייתה יא.ג. וכן נעשה בוי"ז לכפלה בהיותה נשמעת. — ומכתב כתב ה"ד איננו שוה בדברים כאלה כדרך כתבי ה"ד הידוע להוגים כהם, ונמצא פעם מלא ופעם חסר. ואנכי הלכתי בעקבותיו. על כן יתערבו בדפוס הספר אשר אנכי נותן לפניך היום זה בזה פירוש ופרוש, פירשתי ופרשתי, תוהו ובהו, מְנַיִן ומְנַיִן, ענין וענין ועיניין, חטים וחטים, חצים וחצים, יִמְצְאוּ ויִמְצְאוּ ודומים לאלה. — וכמו כן יתערב בכ"י דמות לשון רבים בדרך המקרא ובדרך המשנה ונכתב דיינים ודיינין, ארכם וארכן, תלויים ותלויין, אומרים ואומרין, מינים ומינין. ומעטים נמצאו בספרי הקדש כמוהם והם הימים והימין בספר דניאל, מלים

ומלין בספר איוב. ויש אשר חברה שנגת הכותב, אשר העתיק את פירוש רשב"ם, שני הדרכים במאמר אחד בכתבו אוכלים ומשקין לויקרא יא, לד:

ובכלם היה מכתב כתב היד לי לחק וולתי במקומות מעטים אשר זנחתיו בהיותו זר מאד ומתעה את הקוראים לחשוב כי מלה אחרת כתובה לפניהם. והדפוס הראשון היה לי בזה לאות ולמופת במקצה שניאותיו:

ודע, הקורא, כי לא כל חלקי כתב פירוש רשב"ם אשר לפני שוים בדבר הזה. כי מראש פירוש פרשת קרח עד קרוב לקץ פירוש ראה נכתבו דברי רשב"ם ביד אחרת, ועוד אחרת השלימה המחסור עד סוף פרשת ראה. ואחרי כן נמצא פירוש רשב"ם עוד הפעם בסוף מחברת הספר מפרשת ואתחנן עד וזאת הברכה לקוח מכ"י אחר ונספח אל החלקים הראשונים. ואין מכתב המעתיק האחד כמכתב האחר ודרכם איננו שוה בחסרות ויתרות ובעינים אחרים. ואני לא עזבתי דרכם, למען יכירו קוראי הספר את מכתב כתב היד כמוני מראש ועד סוף:

ב) השניאות הרבות אשר נמצאו בכתב היד לא נתנוני להעתיק אל הדפוס הזה כל דבריו ככתבם וכלשונם. על כן שנית מעט ואוסיף ואגרע מעט מדבריו בכל אשר הרע הכותב לכתוב בשגגה או בחפזון. ויהי משפט מלאכתי שונה על פי הדברים אשר קרו.

1. בפירוש ואתחנן עקב וראה בחרתי משני כתבי הפירוש הנשארים באשר ישרה בעיני מזה ומזה, ואזכיר כל יקר מדבריו האחר בהערותי. ואם אין חפץ בשניהם ואלך אנכי לדרכי, אז הזכרתי דברי שניהם:

2. כל משנה אשר יצא מידי המעתיק ואין חלק לרשב"ם בו לא אחרתי להסירו ולתקן המעוות. וזה קרה בשני דברים. האחד בשחת הכותב ראשי דברי הפסוקים המבארים במאמרי רשב"ם, והשני בהפכו סדר המאמרים. כי רשב"ם כתב פירושו בפאת ספרי הקדש אשר לו, והסופר הראשון אשר יקרא בדבריו את שמו „הצעיר“ והוא תלמיד ר' אליעזר מבליינצי (ראה בדף 199 הערה 20) בהעתיקו דברי רשב"ם אל דברי ספר נבדל, הוסיף ראשי דברי הפסוקים המבארים למען יזכנו פתרוני רשב"ם, וישנה דברי המקרא לפעמים בשגגתו אשר שגג, והוא גם הסב להפוך סדר פתרוני הכתובים

בהוסיפו את אשר שכח בראשונה אחרי כן במקום אחר רק כאשר קרהו או כתבו בצד הנכתב כבר ויספחוהו האחרונים במקום זר. וכאשר קרה לכותבים הראשונים, כן משפט הכותבים הכאים אחריהם; שנו הדברים או הפכו אותם ממקום למקום. ומשחת כזה בדברי המקרא הזכרתי לרוב בהערותי, וכן העירותי בכל אשר נהפך סדר המאמרים אחרי הציני אותם על מקומם¹. וכדפוסים אשר קדמוני מצאתי כבר מקצה המאמרים מושבים אל מקומם הנכון, אבל עברו המדפיסים מדת המשפט בהפכם גם הם המאמרים על פי דעתם וישחיתו כזה את טוב טעם דברי רשב"ם. ולהם יאתה הסליחה, כי לא ראו עיניהם את כתב היד המפיץ אור על ענני העונות הרבים אשר באו ואשר נוספו בדפוסים:

3. ויש שניאות אשר אולי יצאו מידי רשב"ם במהרו לכתוב את פתרוניו בצד ספרו. כי החליף לשון זכר בלשון נקבה בכתבו שני פעמים בדף 6 בשורה ט'; שני גזרות בדף 19, וראה שם הערתי באות 4; ונגמרה הלילה בדף 6; שני אמירות בדף 37 וכאלה רבות. ומערבות באו לשון זכר ולשון נקבה בדף 151 לויקרא ט, כג. כד בכתבו על האש, ואחר כך יצא ובא לו" וכל הנשאר לשון נקבה. וידוע כי קרה כזאת לבעלי הלשון ולגדולי המעתיקים כאשר הודה ר' שמואל אבן תבון בדבריו אשר הקדים להעתקת ספר מורה נבכים מלשון ערב אל לשון עברי. וגם נמצא כאלה במקרא באש ובשאר שמות בדברי רשב"ם לבראשית לב, ט ולשמות יא, ו. אבל בחברו פעל יוצא עם למ"ד במקום פעול ויכתוב צויתי לו לתולדות כו, ג; כשיברכו כהנים לישראל לבמדבר ו, כג ודומות לאלה הלך בדרך לשון המשנה ואין זו שגיאה. ובכל אלה לא שנית דבר כי אין זאת משמרת עבודתי במלאכה הזאת להתפאר על דברי רבנו שמואל ולשנות בהם כרצוני:

4. בשנותי שניאות גלויות לא שלחתי יד בדברי כתב היד במהומה וחפזון, כי עמלתי כיד י"י הטובה עלי למצוא הלשון כאשר היתה בצאתה מתחת יד רבנו המחבר. ובספרי האשכנזי על רשב"ם מדף 31 ועד דף 37 העמקתי להכיר מקורי השניאות, ועל פי המדע ההוא עשיתי במלאכתי הזאת, ובכל כחי חשבתי מחשבות לבלתי שנות

¹ ראה גם בדף 155 הערה 1.

זולתי במקום הצרך הנגלה וכמדתו, כמו בראותי כי המירו הכותבים אותיות דומות או כתבה ידם במהומה אותיות או מלות זרות בלי הבין. ויען כי רבו המקומות אשר נכפלו בהם דברים שוים או נהפוך הוא אשר נשמטו מלות שתיים או שלש או גם שורות שלמות במהר הוד הכותבת לעשות מלאכתה, בחרתי להכיר ולהרחיק הנכפלות או לחקור אחרי הנשכחות ולהוסיפם, משלוח יד אל הדברים הכתובים ולשנות אותם כרצוני וכמחשבתי, כאשר עשו המדפיסים אשר היו לפני וכאשר הואיל לעשות בעל קרן שמואל במקומות לא מעטים^(א).

ג) נקודות וקוים הצגתי בכל מקום הצרך להפריד בין חלקי הדברים ולהבדיל בין הפסוקים. ובוזה שמרתי דרך הכותב בכ"י אשר לפני בכל אשר הלך בדרך ישרה ונכוחה ואט מעליו בכל אשר שגג. וכן נקודי התנועות וקויהם הוספתי לפעמים על האותיות למען באר את דברי רבנו או לשמור את הקוראים משגגה קרובה. וגם בזאת היה מעשה הכותב לנגד עיני בכל אשר לא תעה לבבו. ואולם בלעזים לא הוספתי התנועות וזולתי במקומות המעטים אשר היטיב הכותב להציגם, ואחדל בכל אשר הרע לעשות בלי דעת או אשר חדל גם הוא לכתבם, וזה דרכו ברוב המקומות.

ד) ובכל מקום הוספתי על אשר נכתב בכתב היד אותות הפרשיות ומספרי הפרקים והפסוקים להקל על הקוראים לראות על מה יוסבו דברי הפירוש בכל מקום. ובוזה שמרתי דרכי מלכת אחרי שניאות כתב היד וספרי הדפוס אשר קדמוני, כי רבו חטאתם בדבר הזה והאחרונים הכבירו על הראשונים^(ב).

ה) ועוד הוספתי על אשר נכתב בכ"י הנזכר אשר בספרי בית מדרש הרבנים פה בעיר ברעסלויא ועל אשר נדפס מתוכו עד הנה כל

(א) כאלה תמצא בדף 180 בהערה 12, ובדף 185 בהערה 9 ובהערה 10, ובדף 187 בהערה 9, ובדף 220 בהערה 3 ובמקומות רבים מאד. — (ב) אם יש את נפשך לדעת מה הגיע אליהם ראה בספרי על רשב"ם דף 34 הערה 1, ודף 38 הערה 8, ודף 39 הערה 6 והערה 7, ודף 51 הערה 8, ואז תכיר דרך כתב היד בפירוש רשב"ם לבראשית כד, כא; לב, כו; לג, יח; מח, ז; לשמות ב, כג; והבינות דרך ספרי הדפוס במקומות הנזכרים וזולת אלה לבראשית יח, כו; כד, נו; סב; ולויקרא ד, ג; ושם ה, יז אשר משכו לפסוק ו; ולבמדבר י, לג; לה, לב אשר משכו לפסוק כה; ולדברים יא, כו הנסמן במספר פסוק כט; ושם יט, ו. ואני העירותי על רבם במקומם. ובוזה תראה את אשר השחיתו בדברי רבנו שמואל ויחטאו בשגגה למעול מעל בדבריו הישרים ולהפוך סדרם ולשומם בדברי חידות אשר לא יובנו.

דברי פירוש רשב"ם אשר נודעו עוד בימים האלה. ואלה הדברים אשר הוספתי:

1. שער הכפר בעמוד הראשון לפני פירוש רשב"ם (מלבד השער אשר כתבתי אני בראש הספר לפני דברי אלה) ופירוש תחלת פרשת בראשית עד א, לא מדף 3 עד דף 9 הוספתי מכ"י 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכען. ובהדפים החלק הזה כבר קדמני הח' גייגער בכרם חמד חלק שמיני מדף 42 והלאה. ואני הסירותי על פי כתב היד ההוא את אשר שגג ואת אשר שנה בלא משפט כאשר תראה בהערותי:

2. לכל חלק פירוש רשב"ם מבראשית א, לא והלאה ועד סוף בראשית יז הנאבד מאתנו לקמתי מדף 9 עד דף 13 מתוך ספרים כתובים ונדפסים אשר הגיעו לידי את פתרוני רשב"ם הנשארים שם. ואשר ראיתו כי איננו בדרך רשב"ם לא ספחתיו אל תוך דברי פירושו ואביאנו בהערותי במקומו. ולהשלים חסרון הטוב הנאבד כפי יכולתי העתקתי אל מקום המחסור ההוא עוד כל פתרון רשב"ם אשר פתר במקום אחר. ולא כן עשיתי מפירוש פרשת וירא והלאה אשר יחל שם פירוש רשב"ם הנשאר כמעט שלם בכ"י ברעסלווא, כי ממקום ההוא והלאה יבקש כל קורא פתרון הדברים באשר הם שם וימצאם. וכן בסוף וזאת הברכה אשר יחסר בו דף שלם בכ"י הפירוש הוספתי שני פתרוני רשב"ם קטנים ממקום אחר. ולעזר היה לי בדברים האלה ידידי הח' דר' ציעמליך רב ומורה עדת נירנבערג לעת שכתו בעיר מינכען כי העתיק לי בחסדו דברים מכתבי היד אשר שם. וראה עוד הערתו אות 4 בדף 9 ואות 4 בדף 166. וכל אשר הוספתי בכל המקום הזה הסגרתיו בשני חצאי מרובע [ ] למען ידע כל קורא כי נוסף הוא:

3. מפירוש פרשת וירא עד סוף פירוש התורה הנמצא בכ"י הוספתי מספרי הדפוס או מכתבי היד מעט מועד מפתרוני רשב"ם אשר הביאו על שמו ואשר נראו כדרכו. והפתרונים אשר לא היו כדרכו, או נראו כלקוחים מספר אחר אשר כתב רשב"ם, או היו בלשון אחרת או בענין אחר משנה על אשר כתב בפירושו לא הבאתים וזלתי בהערותי⁽¹⁾:

(1) אלה הפתרונים אשר נספחו סגורים בשני חצאי מרובע כאלה [ ] על דברי פירוש רשב"ם: לבראשית כד, סה בדף 25; לשמות טו, ב בדף 101; לויקרא

ו) ואלה הספרים כתבי היד אשר היו בעזרי להתם או לכאר דברי פירוש רשב"ם. בראש כלם כ"י אות 103 אשר בכית מדרש הרבנים פה בעיר ברעסלויא; ואחריו כ"י אות 5 אשר בספרי המלכות בעיר מינכטן. ואחריו יבאו כ"י אות 28 ואות 50 ואות 62 ואות 252 אשר שם. והאחרון גם הוא נכבד כ"י אות 40 אשר בספרי עיר האמבורג:

ז) ואלה מקומות הדפוס ושנותיו לספרים הנדפסים אשר הרביתי להביאם בדברי אלה ובהערותי: ספר דעת זקנים בדפוס ליוורנו משנת ויתן עז (תקמג); הדר זקנים בדפוס ליוורנו משנת צדקתו (תר); ספר הישר לרבנו תם בדפוס וויען משנת תקעא; ספר ההכרעה (הכרעות) לרבנו תם: ראה תשובות דונש; ספר יוחסין בדפוס פיליפאוסקי בלונדון תר"ז; מדרש שמואל לפרקי אבות בדפוס ויניציאה ה' שמה; מחברת מנחם בדפוס פיליפאוסקי בלונדון תר"ד; פענח רזא בדפוס אמשטלרדם משנת נחת; צפנת פענח הנקרא אבן העזר וגם ספר ראב"ן בדפוס פראג משנת שע; קורא הדורות דפוס ויניציאה תק"ו וגם דפוס קאססל כבערלין תר"ז. תשובות דונש עם הכרעות רבנו תם בדפוס פיליפאוסקי בלונדון תרמ"ו:

כו, מגן בדף 168; לבמדבר כה, יג בדף 193; לדברים א, מד בדף 200; ג, כד, כח בדף 203; לד, ד בדף 232.

ואלה הפתרוני אשר הבאתים בהערותי בחשבי או בנטות לבי לחשוב כי לא יצאו מדרי רשב"ם: לבראשית א, לא בדף 9 הערה 3; ב, ו, ז שם בהערה 7; יב, א בדף 12 הערה 5; כד, כב בדף 24 הערה 1; כה, ה בדף 26 הערה 6; מט, י בדף 72 הערה 8; לויקרא כו, ח בדף 166 הערה 4.

ואלה שני המאמרים נראו מעשה ידי רשב"ם אבל לקוחים מספר אחר אשר כתב, ועל כן הביאותים בהערותי: לבראשית כו, כא בדף 32 הערה 9; כח, יח בדף 35 הערה 7.

ואלה פתרוני רשב"ם אשר שני הבאים אחריו בלשון אחרת או שני אותם מבלי דעת, ואני הביאותים או העירותי עליהם: לבראשית ל, יח, כד בדף 37 הערה 8 והערה 13; לו, כח בדף 53 הערה 3 (ושם מקום מספר 3 בדברי רשב"ם הוא אחרי פתרון פסוק כח ולא אחרי פתרון פסוק ל); מ, יד בדף 56 הערה 9; מה, יט בדף 64 הערה 4; מז, ד בדף 65 הערה 10; לשמות ג, טו בדף 84 הערה 4; לירמיה כג, כט (אשר באר רשי"י) מתוספות רשב"ם לנמרא: בדף 88 הערה 1; לשמות ו, טז, יח בדף 88 הערה 5 והערה 8; ח, ה, ו בדף 90 הערה 11; יא, ה, ז בדף 94 הערה 13 והערה 16; יד, כה בדף 100 הערה 17; כ, נ בדף 110 הערה 11; כ, יג בדף 111 הערה 16; כג, טז בדף 120 הערה 8; כה, ל בדף 125 הערה 9; ל, כג בדף 136 הערה 1; לב, לב בדף 138 הערה 18; לג, טו בדף 139 הערה 10; — לבמדבר ח, ב בדף 175 הערה 3; ל, כב בדף 194 הערה 5; לדברים ד, יט בדף 204 הערה 17; ז, ט בדף 207 הערה 4; כ, יט בדף 219 הערה 2; לב, ח בדף 226 הערה 12; לג, ו בדף 231 הערה 11.

(ח) בכל אשר נמיתי מדברי כתבי הוד אשר היו לי לעזרה העירותי על כל דבר חדש ונכבד בהערותי הנצמדות לפירוש רשב"ם בתחתית העמודים למען יראה הקורא את כל הנכתב גלוי לנגד עיניו וישפוט הוא האמת אתי כאשר שנית ואלא. ואולם בהיותי נלחץ להוסיף על דברי כתב הוד או לגרוע ממנו הסגרת הנוסף בשני חצאי מרובע כאלה ( ) ואשאר כמעט כל מותר סגור בשני חצאי עגלה כאלה ( ) למען יראה כל איש והכיר את לשון כתב הוד, ויתר הדברים ימצא בהערותי:

(ט) כל הנוספות מידי המעתיקים על דברי רשב"ם הסירותי מקרבם ואדפיסם מלמטה בכל דף ודף (1):

(י) ודע, הקורא, כי לא בכל מקום פניתי אני לבד את הדרך לפני. כי בינותי בדפוס פירוש רשב"ם ובספר קרן שמואל ובכאור התורה אשר נכתב תחת יד החכם הגדול ר' משה בן מנחם מענדעלסזאהן וצ"ל ואמצא שם דברים טובים ונכוחים והם היו כה וכה בעזרי. ולמוכרת תודתי הזכרתי שם האומרים בהערותי בכל מקום כפי יכלתי. ור' משה בן מנחם הוא האחד ואין בלתו אשר היה בידו כתב יד רשב"ם הנמצא היום פה בעיר ברעסלויא. ועל כן צדק ברוב דבריו על לשון פירוש רשב"ם. וגם ר' שלמה דובנא אשר באר רוב ספר בראשית במצותו תקן שניאות רבות וירב לדבר נכוחות. ובמעטים תעה לבכו על אשר לא שם עיניו על כתב הוד הנזכר אשר נתן רמבמ"ן אל ידיו:

(יא) עוד נשאר לי לדבר על ראשי המלות הנקראים ראשי תבות אשר באו בפירוש רשב"ם ובדברי אלה לקצר המכתב. ואני לא קצרתי הדברים וולתי במקומות מעטים על פי משפט הכותבים הידוע לכל קוראי הספר הזה. ובדברי פירוש רשב"ם תמצא הכל כאשר הוא בכ"י ולא כדרך דפוס פירוש הזה אשר הרבו מאד לקצר המלות למען הקל מעליהם עבודת מלאכתם. ונהפוך הוא אשר עשיתי אנכי וגם זאת רק במקומות מעטים מאד כי השלמתי המכתב הקצר אשר מצאתי בכ"י בהיות הצרך לשמור קוראי הספר

(1) כן עשיתי בפירוש רשב"ם בדפים הנסמנים במספרים 64, 65, 66, 78, 142, 158, 169, 197, 199, 200, 203, 207, 212. — ובספרי על רשב"ם מדף 55 ועד דף 57 דברתי על הנוספות האלה.

משגגה בכינת דברי רבנו. ועתה ראה והבן כל ראשי התיבות
בספר הזה. ואשר נמצאו בפירושי רשכ"ם הצבתי בראשם ציון דמות
כוכב כזה*.

*כ"א = כי אם.	*אח"כ = אחרי כן, אחר כך.
*כדכ' = כדכת' = כדכתיב,	א"כ = אם כן.
כדכתב, כדכתבו.	*אע"פ = *אעפ"י = אף על פי.
*כו' = כולו.	*אעפ"כ = *אעפ"י"כ = אף על
*כ"כ = כל כך.	פי כן.
*כלו' = כלומר.	*ככ"מ = בכל מקום.
*כ"מ = כל מקום.	*כ"ל = כלשון לעו.
*כת' = כתיב, כתוב, כתב, כתבו.	*בלע' = בלעו.
*ל' יחיד = לשון יחיד.	בס' = בספר.
*ל' רבים = לשון רבים.	*כפס' = כפסוק.
*מ"כ = מנוחתו כבוד	בק"ש = בקרן שמואל.
*נא' = נאמר.	*גו' = גומר.
*נ"י = נרו יאר.	ד"ה = דבור המתחיל.
נר"ו = נטריה רחמנא ופרוקיה.	*דכת' = דכתיב, דכתב.
ס' = ספר.	*הק' = *הקב' = *הקיב'ה = הקדוש
ע' = עיין.	ברוך הוא.
ע"א = עמוד ראשון.	*ואח"כ. ראה אח"כ.
ע"ב = עמוד שני.	וא"כ = ואם כן.
ע"י = על ידי.	*וג' = וגומר.
צ"ל = צריך להיות.	*וגו' = וגומר.
ק"ש = קרן שמואל.	*זכ' = זכתיב, וכתב, וכתבו.
ראב"ע = רבי אברהם בן עזרא.	*זכה"א = וכן הוא אומר.
ר"ל = רצה לומר, רצונו לומר.	*זכו' = וכולו.
רשב"ם = רבנו שמואל ב"ר	זכ"כ = וכן כתב.
מאיר.	זע' = ועיין.
*רש"י = רבנו שלמה ב"ר יצחק.	*ז"ל = זכרונו לברכה.
שנא' = שנאמר.	*זצ"ל = זכר צדיק לברכה.
תוס' = תוספת, תוספות:	*י"ל = יש לומר.

יב) ואלה דברי דוד האחרונים להסיר שגיאות הדפוס ולהוסיף על דבריו הראשונים.

בדף 28 בהערה 5 בארתי התועים בדברי רשב"ם. ואולי ייטב לכאר תועים שם כי הם ההולכים לבושי אדרת שער אל בית אלהיהם אשר גדל שמו ביניהם או אל רומי עיר מושב ראש אמונתם או אל קבר משיחם אשר בירושלים והם הנקראים בלשון צרפת pélerin ובלשון אשכנז Pilger כפתרון המלה אשר בא בס' מסעות ר' בנימין בדף לא שורה ז ובדף נה שורה יא בדפוס אשער ועוד שם כמה פעמים.

בדף 53 בשורה הששית הסר משם מספר 3 והציגהו בסוף פתרון פסוק כח בשורה הקודמת כי שם מקומו.

בדף 85 בשורה השביעית יהיה מספר הפסוק 10 ולא 11.

לדף 88 הערה 8 אוסיפה כי גם בתוספות על התורה הנדפסות בספר דעת וקנים דף לא ע"ד בשורה השנית נמצאו מלות בני עמרם המוכיחות כי נכוחה הגהתי בדברי רשב"ם.

בדף 111 בשורה התשיעית נדפס 10 במקום 11.

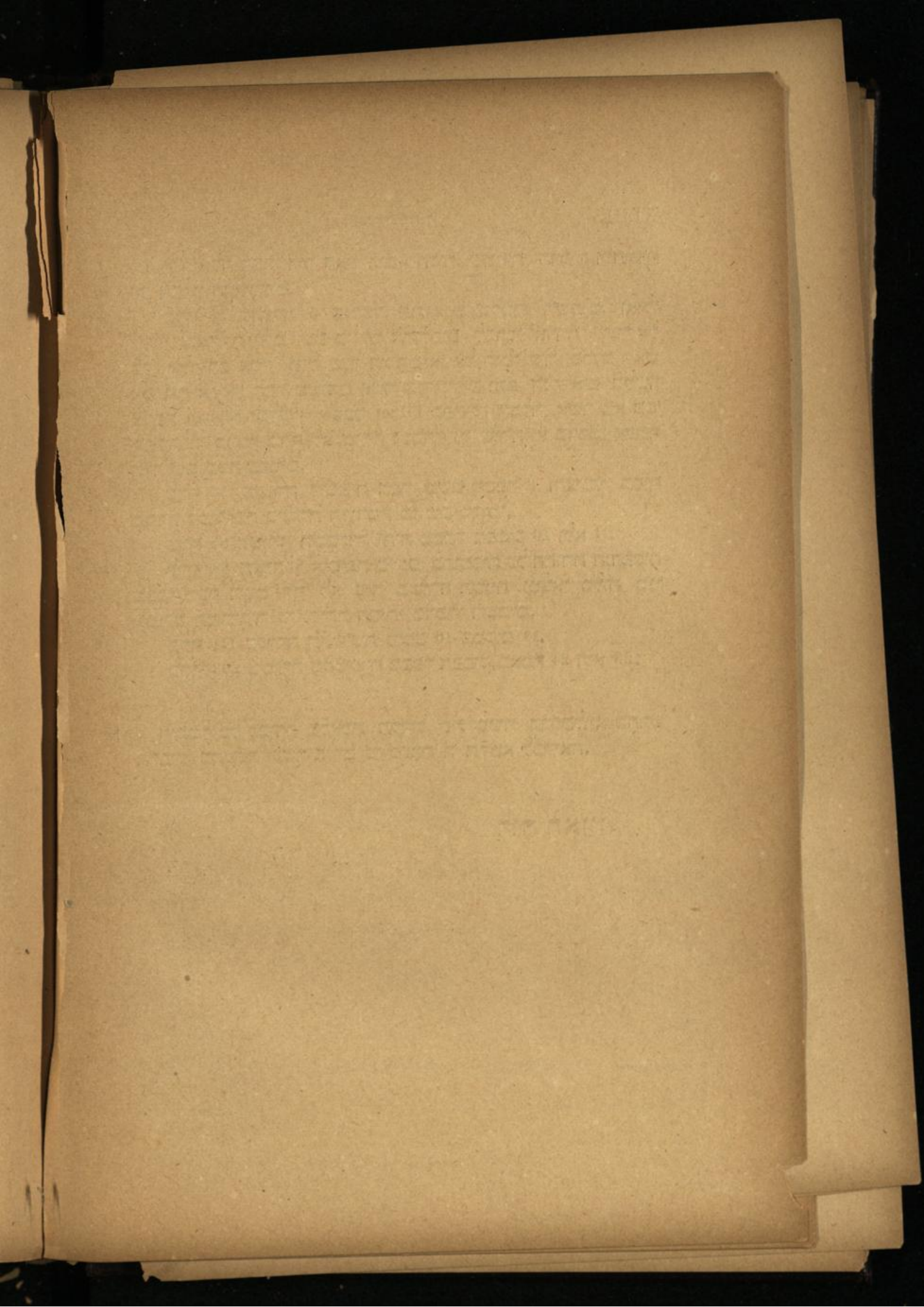
בדף 203 בשורה החמישית מספר הפסוק באמת 24 ולא 23:

ותכל כל עבודת מלאכת הקדש פה בעיר ברעסלווא בחדש הרביעי בתשעה ועשרים יום בו בשנת ה' תרמא לבריאה.

דוד ראזין.

אלה פירושי

חמשה חומשי תורה

יסוד

רבינו שמואל בן הרב רבינו מאיר

אחיו של רבינו יעקב מרמרו

בני בתו של המאור הגדול רבינו שלמה בר יצחק

יהי זכרם לנצח

ועצמותיהם כדשא תפרחנה:

בראשית.

א. 1. בראשית ברא אלהים. יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במס' שבת⁽¹⁾ הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה כמו⁽²⁾ אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ודרשו חכמים⁽³⁾ באברהם מאריכות הלשון שלא היה צריך לכתוב בהבראם⁽⁴⁾. עתה אפרש פירושי הראשונים בפס' זה להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. אי אפשר לומר כן שהרי המים קדמו כדכ' ⁽⁵⁾ ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ועוד שאין כתוב כאן בראשונה. אלא בראשית דבוק הוא⁽⁶⁾ כמו⁽⁷⁾ ותהי ראשית ממלכתו בכל. ⁽⁸⁾ והמפרש⁽⁹⁾ כמו⁽¹⁰⁾ תחלת דבר י"י בהושע כלו' בתחלת ברא אלהים את השמים כלו' במרם ברא שמים וארץ הארץ היתה תוהו ובהו וחשך על פני⁽¹¹⁾ תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, נמצא שהמים נבראו תחלה, גם זה הבל, שכן לא היה לכתוב והארץ היתה תוהו ובהו, שמאחר שעדיין לא נבראת לא היה לו לקרותה ארץ קודם יצירת המים מאחר שהמים קדמו. אך זה הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות

⁽¹⁾ דף סג ע"א. — ⁽²⁾ בראשית ב, ד. — ⁽³⁾ ר' יהושע בן קרחה בב"ר פרשה יב. — ⁽⁴⁾ תיקון דהי נייגער במקום כדבריהם שבכ"י. — ⁽⁵⁾ בפסוק ב. — ⁽⁶⁾ לתיבה שלאחריו. וכן לשוני לפסוק ד. עיין בספרי RSBM דף 141. — ⁽⁷⁾ בראשית י, — ⁽⁸⁾ כל אלה כדברי רש"י. — ⁽⁹⁾ הוא רש"י. ומבאן ואילך נטה רשב"ם מדרך זקנו. — ⁽¹⁰⁾ הושע א, ב. — ⁽¹¹⁾ בכ"י: ואטפיכ. ונולד בטעות מן וחטפי, בראשי תיבות. וגם החכם נייגער טעה להרפ"ס בכ"י, אבל הוא כעצמו תיקן שניאתו בספרו פרשנדתא דף 22 בהערה בחלק האשכנזי.

שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו⁽¹⁾ במקום אחר. כדכת' ⁽²⁾ שם חם ויפת וכת' וחס הוא אבי כנען אלא מפני שכת' לפניו⁽³⁾ ארור כנען ואילו לא פורש תחילה מי כנען לא היינו יודעין למה קללו נח.⁽⁴⁾ וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל, למה נכתב כאן וישמע ישראל? והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן? אלא לפי שבשעת פטירתו אמר⁽⁵⁾ פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך או חללת יצועי עלה, לפיכך הקדים וישמע ישראל, שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו. וכן בכמה מקומות. גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימה⁽⁶⁾ משה רבינו לפרש לך מה שאמר הק' בשעת מתן תורה⁽⁷⁾ וזכור את יום השבת לקדשו [וגו'] כי ששת ימים עשה יי' את השמים ואת הארץ את היום ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, וזהו שכת'⁽⁸⁾ ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דבר הקב"ה אמת, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא בראשית ברא אל הים וגו' כלו' בתחילת בריאת שמים וארץ כלו' בעת שנבראו כבר [ה]שמים העליונים והארץ הן זמן מרובה הן זמן מועט, או והארץ היתה⁽⁹⁾ הבנויה כבר היתה תוהו ובהו, שלא היה בם שום דבר, כדכת' בירמיה⁽¹⁰⁾ ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם ראיתי ואין אדם מעוף השמים ועד בהמה נדרו הלכו. וזהו תהו ובהו, חורבו מאין יושב, וחשך על פני תהום זהו ואל השמים ואין אורם. ורוח מנשבת על פני המים, והוצרך הרוח למה שכת' לפנינו⁽¹¹⁾ ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד גו' כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקעת ים סוף שנתראית היבשה עי'⁽¹²⁾

(1) ר"ל אחרי כן. ע' RSBM דף 157. — (2) בראשית ט, יח. — (3) ר"ל אחרי כן בפסוק כה. — (4) בראשית לה, כב. — (5) בראשית מט, ד. — (6) בכ"י ובהעתקת נייגער בטעות: הקדימך. — (7) שמות כ, ח. — (8) בראשית א, לא. — (9) תשע תיבות מן הן זמן מרובה והלאה השמיט הח' נייגער. וכן מבואר מדברי פירוש חוקוני לפסוק הזה שהשתמש בדברי רשב"ם בתחלת דבריו וכתב: „והארץ היתה תהו. הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תהו“. — (10) ירמיה, כג, כה; ט, ט. ושני הכתובים חיבר רשב"ם וערבבם בשינוי לשון קצת. ע' ספרי RSBM דף 58 הערה 6. — (11) בפסוק ט. — (12) שמות יד, כא.

ויוֹלֵךְ י"י אֶת הַיּוֹם בְּרוּחַ קָדִים עוֹה כָּל הַלַּיְלָה וַיִּשֶׂם אֶת הַיּוֹם לַחֲרֹבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם: 3. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. לַתִּקְוָה הָאֲמֹרָה⁽¹⁾ וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם: 4. וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר. נִסְתַּכַּל בְּמִרְאֵהוּ⁽²⁾ כִּי יִפֵּה הוּא. וּבִן⁽³⁾ וַתֵּרָא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא. נִסְתַּכַּלָה בְּמִשָּׁה שְׁנוּלָד לִשְׁשֵׁה חֲדָשִׁים כְּמוֹ שְׁמוּאֵל לַתְּקוּפַת הַיּוֹמִים וּרְאִתָּהּ כִּי טוֹב וַיִּפֵּה הוּא שִׁנְגַּמְרוּ סִימְנֵי וְצַפְרֵנֵי וְשַׁעֲרוֹ, וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים כְּלוּ עַד סוֹף ט' חֲדָשִׁים שֶׁהָרִי רִאֲתָהּ וַיִּדְעָה שֶׁהוּא טוֹב וַיִּפֵּה בְּסִימְנֵים, שְׁאִינֵי נִפְלֵ: וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. שִׁי"ב שְׁעוֹת הָיָה הַיּוֹם וְאֶחָ"כ הַלַּיְלָה י"ב, הָאוֹר תַּחֲלָה וְאֶחָ"כ הַחֹשֶׁךְ. שֶׁהָרִי תַחֲלָה בְּרִיאַת הָעוֹלָם הָיָה בְּמֵאֲמֵר יְהִי אוֹר. וְכָל חֹשֶׁךְ שֶׁמִּקְדָּם לַכֶּךְ דַּכְתָּ וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם לֹא זָהוּ לַיְלָה: 5. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאוֹר יוֹם. תִּמָּה עַל עֲצֻמְךָ לִפִּי הַפֶּשֶׁט לְמָה הוֹצַרְךָ הַקַּב"ה לְקִרְוֵא לְאוֹר בְּשַׁעַת יִצְרִיתוֹ יוֹם? אֲלֵא כֶךְ כָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, כִּי"מ שְׁאִנֵּי רוֹאִים בְּדַבְרֵי הַמָּקוֹם יוֹם וְלַיְלָה כְּגוֹן⁽⁴⁾ יוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ, הוּא הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ שֶׁנִּכְרָא בְיוֹם רֵאשׁוֹן, קוֹרָא אוֹתוֹ הַקַּב"ה בְּכִי"מ יוֹם וְלַיְלָה. וְכֵן כָּל וַיִּקְרָא אֱלֹהִים הַכְּתוּבִים בְּפִרְשָׁה זוֹ. וּבִן⁽⁵⁾ וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשִׁיעַ בֶּן נוֹן יְהוֹשֻׁעַ, הָאֲמֹר לְמַעֲלָה⁽⁶⁾ לְמַטָּה אִפְרַיִם הוֹשִׁיעַ בֶּן נוֹן, הוּא אוֹתוֹ שֶׁקָּרָא מֹשֶׁה יְהוֹשֻׁעַ⁽⁷⁾ בֶּן נוֹן שֶׁמִּיָּנְהוּ קוֹדֵם לְכֵן מִשְׁרַתוֹ בְּבֵיתוֹ, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַמַּלְכִּים⁽⁸⁾ הַמִּמְנִים אֲנָשִׁים עַל בֵּיתָם לְחַדֵּשׁ לָהֶם שֵׁם כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר⁽⁹⁾ וַיִּקְרָא פִּרְעֹה שֵׁם יוֹסֵף צַפְנַת פַּעֲנָח, ⁽¹⁰⁾ וַיִּקְרָא לְדִנְיָאֵל בְּלִטְשַׁצַּר וְגו': וְלַחֲשַׁךְ קָרָא לַיְלָה. לְעוֹלָם אוֹר תַּחֲלָה וְאֶחָ"כ הַחֹשֶׁךְ: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר. אֵינִי כְּתוּב כֹּאן וַיְהִי לַיְלָה וַיְהִי יוֹם אֲלֵא וַיְהִי עֶרֶב, שֶׁהֶעֱרִיב יוֹם רֵאשׁוֹן וְשִׁיקַע הָאוֹר, וַיְהִי בֹקֶר, בּוֹקֶרֹו שֶׁל לַיְלָה, שֶׁעֲלָה עִמּוֹד הַשַּׁחַר, הָרִי הוֹשֵׁלָם יוֹם א' מִן הַיּוֹמִים שֶׁאֲמַר הַקַּב"ה הַדְּבָרוֹת, וְאֶחָ"כ הַתַּחֲלִיל יוֹם שִׁנִּי⁽¹¹⁾ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רִקְעָה. וְלֹא בֵּא הַכְּתוּב לֹאמֹר שֶׁהֶעֱרַב וְהִבְקֵר יוֹם אֶחָד הֵם, כִּי

(1) הַחֹשֶׁךְ נִינֵי שִׁנְיָה לְהַדְפִּים: לַתִּקְוָה הָאֲמֹרָה, וְרַשְׁבַּיִם רָצָה לֹאמֹר שֶׁמֵּאֲמַר יְהִי אוֹר בְּפִסּוּק ג' בֵּא לַתִּקְוָה וְלִהְיוֹת אֶת הַחֹשֶׁךְ שֶׁהָיָה קוֹדֵם לְכֵן וְשֶׁהוֹזְכֵירוּ הַכְּתוּב בְּפִסּוּק ב' בְּתִיבּוֹת וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם. — (2) בְּכִי"מ: בְּמִרְאֵהוּ, וַאֲיֵנִי נִכּוֹן, כִּי רַשְׁבַּיִם רָצָה לֹאמֹר נִסְתַּכַּל בְּמִרְאֵה הָאוֹר. — (3) שְׁמוֹת ב, ב. — (4) בְּרֵאשִׁית ח, כב. — (5) בְּמִדְבַר יג, טז. — (6) בְּמִדְבַר יג, ח. — (7) בְּכִי"מ: לְיְהוֹשֻׁעַ, וְהִיטִיב לַתִּקְוָה הַחִי נִינֵי. — (8) בְּכִי"מ: הַמְלִיצִים, וְהִיטִיב נִינֵי לַתִּקְוָה הַתִּיבָה. — (9) בְּרֵאשִׁית מא, מה. — (10) דִּנְיָאֵל א, ז. וְשֵׁם כְּתוּב וַיִּשֶׂם לְדִנְיָאֵל בְּלִטְשַׁצַּר. — (11) מִכָּאן עַד סוֹף פִּירוּשׁ הַפֶּסוּק הוּא הַשְּׁמִיט הַחִי נִינֵינֵר.

לא הצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקר יום ונגמרה⁽¹⁾ הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני: 6. ויאמר אלהים יהי רקיע. לאחר שנגמר⁽²⁾ יום ראשון לבוקרו ויאמר אלהים: רקיע. לשון⁽³⁾ פעול הוא כמו עשיר שפתרונו מעושה, חסיד מחוסד, לפי שמן הארץ עד השמים⁽⁴⁾ העליונים היו מים כדכת'⁽⁵⁾ מרחפת על פני המים, עתה חלקן הקב"ה באמצע ועשה רקיע פרוש ממזרח למערב ומצפון לדרום להבדיל בין המים העליונים. ולפי שלא עשה מלאכת המים עד [יום] שלישי שנראית היבשה לא נאמר כי טוב בשני, אבל בשלישי נאמר שני פעמים כי טוב, אחד למלאכת המים ואחד לציאת האילנות והדשאים: בין מים למים. להיות חציין למעלה וחציין למטה: 8. ויקרא אלהים לרקיע שמים, כמו שפירשתי למעלה⁽⁶⁾ כלומר הוא נקרא שמים בכלל⁽⁷⁾ מקום בתורה, ושמים העליונים היו בכלל⁽⁸⁾ שמי השמים וכל צבאם והק'⁽⁹⁾ לויי אלהיך השמים ושמי השמים וגו': ויהי ערב ויהי בקר יום שני. שנמה היום לערוב ואח"כ ויהי בקר של יום שני. הרי נגמר⁽¹⁰⁾ יום שני מששת הימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות והתחיל עתה יום שלישי בבקר: 9. ויאמר אלהים יקוו. כמו שפ"י למעלה ע"י הרוח, כי לכך נא'⁽¹¹⁾ ורוח אלהים מרחפת [וכמו]⁽¹²⁾ בבקיעת ים סוף. שכשם שחלק מים העליונים והבדיל מן התחתונים ע"י מעשה של ריקוע, כן מים שעל הארץ הקוה ע"י מעשה של רוח: ותראה היבשה. כלומר הארץ שנבראת⁽¹³⁾ עם שמים העליונים מקודם שנברא האור כמו שפירשתי למעלה או זמן מרובה או זמן מועט: 10. ליבשה ארץ. כמו שפירשתי למעלה היבשה היא שקרויה ארץ בכ"מ בתורה: 11. דשא. כל מיני דשאים ביחד קרויים דשא וכל מין בפני עצמו קרוי עשב: עושה פרי למינו. לפי הפשט נאמר למינו בדשאים⁽¹⁴⁾, שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי מוסב גם על עשב מוריע זרע:

(1) בכ"י: שנגמרה. — (2) ג"ג בטעות: שגמר. — (3) לשון השמיט ג"ג. — (4) בכ"י: המים, וג"ג תיקן. — (5) בפסוק ב. — (6) שלש תיבות האלה השמיט ג"ג. — (7) בכ"י: ובכל, וג"ג תיקן. — (8) נחמיה ט, ו. — (9) בכ"י: וכן, ותיקנתי על פי המקרא דברים י, ד. — (10) ג"ג בטעות: גמר. — (11) בפסוק ב. — (12) היטיב להוסיף הח' ג"ג תיבת כמו החסרה בכ"י. — (13) תיקן ג"ג במקום: בשנבראת. — (14) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י לפסוק יב.

עושה פרי למינו. עץ התפוח עושה תפוח ולא תמרים: אשר זרעו בו. בתוך התפוח יש בו גרעינים שיכול ליטע ממנו אילן ככל מיני פירות: 14. יהי מארת. דרך המקראות לומר ל' יחיד¹) אצל ל' רבים כמו²) ויהי אנשים³) אשר היו טמאים. וכן פירושו, יהי מעשה. ומה הוא? מאורות: ברקיע השמים. הנרקע ופרוש תחת השמים העליונים: ברקיע. לפי שהוא דבוק לתבה שלאחריו כלו רקיע של שמים לכך הוא נקוד חמף. וכן קציר כשהוא דבוק יאמר⁴) עד כלות קציר השעורים וקציר החטים: להבדיל בין היום ובין הלילה. כבר אמרנו למעלה⁵) ויבדל אלהים בין האור ובין החשך⁶). אבל עדיין נמר⁷) הלילה ותחלת היום ממש אין ידוע כ"א בהנץ החמה וגם נמר היום ותחלת הלילה⁸) ממש לא נודע כי אם בשקיעת החמה וצאת הכוכבים. להבדיל בין תחלת היום ובין תחלת הלילה: והיו לאותות ולמועדים. כדכת' בחוקיהו⁹) זה לך האות מאת י"י וגו' הלך הצל עשר מעלות וגו' הרי החמה היתה לו אות וכת'¹⁰) ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו' וכת'¹¹) מאותות השמים אל תחתו: ולמועדים. מהילוך הלבנה שמתחדש לכ"ט ימים וחצי נועדים מועדי השנה וזמני השמרות כדכת'¹²) עשה ירח למועדים: ולימים. שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום א'¹³): ושנים. ארבע תקופות השנה עושין שנה תמימה: 15. והיו למאורות וגו'. להאיר לעולם יהו: 16. הקמן משני המאורות הגדולים: 18. ולהבדיל בין האור ובין החשך. בין תחלת האור ובין תחלת החשך. הנץ החמה הוא תחלת האור, צאת הכוכבים הוא תחלת החשך: 20. יעופף על' הארץ. אע"פ שיצירתו מן המים¹⁴) גידולו יהיה בארץ: 21. התנינים הגדולים. אע"פ שאמר הק'¹⁵) ישרצו שהם דגים¹⁶) שאינם גדולים כ"כ, אעפ"כ

(1) יחיד היטיב הח' נייגער להדפיס במקום תיבת אמר שבכ"י. — (2) במדבר ט, ו. — (3) תיקן ניג במקום הגשם שבכ"י. — (4) רות ב, כג. — (5) בפסוק ד. — (6) ר"ל ואם כן אין צורך למאורות בהבדלה זו. — (7) תיקן ניג במקום: נמר. — (8) תיקן ניג מחריש במקום: ותחלת היום שבכ"י. — (9) מלכים ב' כ, ט. — (10) יואל ג, ג. — (11) ירמיה י, ב. — (12) תהלים קד, יט. — (13) ר"ל כן עושים אנחנו בחשבון הזמנים על פי קבלת חכמים ודין תורה שבעל פה. ולפי דעת רש"ם בפשוטו של מקרא שכתב הוא לפסוק ד. ה. ו. ח. היה לו לומר מהנץ החמה עד הנץ החמה, אבל לא חש לדקדק בזה. — (14) בכ"י ובהעתקת ניג בטעות: השמים. — (15) בפסוק כ. — (16) היטיב ניג למחוק תיבת: גדולים, היתירה לפני: שאינם.

גם התנינים⁽¹⁾ הנזכרים במקום אחר ברא עמהם, לויתן נחש כריח ולויתן נחש עקלתון האמורים בנביאים⁽²⁾ והאמור באיוב⁽³⁾ התמשוך לויתן בחכה: 22. ויברך אותם אלהים. בכל מיני חיים תמצא שכירכן, בדגים ובעופות באדם ובהמה וחייה: ומלאו את המים. ל' ציווי והוא משקל רפי כמו⁽⁴⁾ אמרו לאלהים⁽⁵⁾ רדפו מהר. אבל מלאו ל' ציווי משקל דגש כמו⁽⁶⁾ דברו אל כל עדת בני ישראל, וחוקי⁽⁷⁾ ידים רפות: ירב. כמו ירבה וכמו⁽⁸⁾ יפנה. וכן כל תבת פעל שסופם ה"י כמו פנה קנה בנה מזה יאמר ויפן ויפן ויפן ויפן: 24. וחיתו ארץ. כמו⁽⁹⁾ למעינו מים. בנו בעור, יתר ויז: [ויהי כן⁽¹¹⁾]. כלומר כן היה לעולם: 26. ויאמר למלאכיו נעשה אדם. כמו שמעינו⁽¹²⁾ במיכיהו בן ימלא במלכים⁽¹³⁾, וכישעיה⁽¹⁴⁾ את מי אשלח ומי ילך לנו, וגם באיוב⁽¹⁵⁾: בצלמןו. בצלם המלאכים: כדמותנו. בענין חכמתנו שהרי כשמתקלקל האדם כת⁽¹⁶⁾ נמשל כבהמות נדמה: וירדו מן רדה [כמו ויעשו מן⁽¹⁷⁾] עשה, ככה ויכבו, שבה וישבו: 27. בצלמו של אדם הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות, כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה⁽¹⁸⁾: זכר ונקבה ברא אותם. כמו שמפרש לפנינו⁽¹⁹⁾ ויקח אחת מצלעותיו, כלל ואח"כ פירש. וכן מצאתי בל"ב מדות של ר"א בנו של ר"י הגלילי שלמד מפס' זה כלל ואח"כ פרט⁽²⁰⁾: 28. וכבשוה. רפי כמו⁽²¹⁾ ונכבשה הארץ לפניכם. ולפי שהוא משקל רפי ול' צווי לכך הוא נרפה, אבל וכבשוה דגש פירושו לשעבר כמו⁽²²⁾ קבצו פארור: 29. הנה נתתי לכם. נותן אני לכם עתה, דו"ש⁽²³⁾ וכן⁽²⁴⁾ הדימותי ידי, מרים

(1) נראה שרצה לפרש הא הדיעה בתיבת התנינים. — (2) ישעיה כו, א. —
 (3) מ, כה ושם כתוב: תמשוך. — (4) תהלים סו, ג. — (5) יהושע ב, ה. —
 (6) שמות יב, ג. ושם לא נכתב תיבת: בני. — (7) ישעיה לה, ג. — (8) בכ"י: כמו. — (9) תהלים קיד, ח. — (10) במדבר כד, ג. — (11) ויהי כן הוסיף ג"ג. —
 (12) שידבר ויתעק יי עם מלאכיו עושי רצונו. — (13) א' כב, יט—כב. — (14) ו, ח. —
 (15) א, ו. — (16) תהלים מט, יג. כא. ושם כתוב: נדמו. — (17) כניל להוסיף. ועיין
 במדבר ט, ב. — (18) לפסוק א. — (19) ב, כא. — (20) עיין בל"ב מדות סימן יג.
 והברייתא היא נדפסה בנמרא בבבלית אחרי מס' ברכות. — (21) במדבר לב, כט. —
 (22) יואל ב, ו. — (23) doins אשר יאמר היום donne, ובלשון אשכנז: gebe. —
 (24) בראשית יד, כב.

אני. ⁽¹⁾ נתתי כסף השדה, נתן אני: 30 ולכל חית הארץ וגי. אבל בשר לא הותר לאדם הראשון עד שבא נח ואמר לו ⁽²⁾ כירק עשב נתתי לכם את כל: 31 ⁽³⁾ ויהי ערב ויהי בקר, אז נגמר יום הששי והתחילה... ⁽⁴⁾: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. ⁽⁵⁾ נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים:]

ב. 3. ויברך אלהים את יום השביעי. ⁽⁶⁾ כשהגיע עת יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומוזנותם, ונמצא השבת מבורך מכל טוב: ⁽⁷⁾ 28. זאת הפעם עצם מעצמי ⁽⁸⁾ דווקא. אבל מכאן ואילך אינו כן אלא (אדרבה איפכא) האיש יוצא מן האשה:]

ג. 8. וישמעו את קול יי' אלהים מתהלך בגן לרוח היום. (מתוך פירושו לשמות יד, ל' ⁽⁹⁾ נראה שהוא מפרש מתהלך כרב חלפאי בב"ר פ' יט שמוסב על קול): 11. המן העץ. ⁽¹⁰⁾ ה"א תמוה המקיימת: 21. כתנות עור וילבישם. ⁽¹¹⁾ כתנות להלביש כל הגוף:]

(1) בראשית כג, יג. — ט, ג. — ⁽³⁾ בכ"י העברי סימן 252 במינכען דף 15 ע"א נמצא לפסוק ל"א בשם ר' שמואל ז"ל: והנה טוב מאד. כל אשר עשה, ואפי' נהגם להפרע מן הרשעים. — ואולם כל מבין יראה כי אין זה דרך רבינו שמואל בן מאיר (ע"ן דבריו לפסוק כו). ואם כן ר' שמואל אחר הוא המפרש. — ⁽⁴⁾ מכאן עד תחלת פרשת וירא נאבד פירוש רשבים מאתנו ולא נמצא עד הנה. אך מעט מזער נשאר מפוזר ומפורד בתוך דבריו שלא במקומו או בספרי מפרשים אחרים. על כן אמרתי אלוה נא ואלקמה את שארית הפלטה כפי אשר תשיג ידי ואחברה דברי רשבים אחד אל אחד והיו למשיבת נפש ליודעי דרכי ולאזהבי דבריו. ואני ידעתי כי עוד נשארו מקצת פירושי בתוך דברי מחברים אחרים בספריהם כתבי היד. ואולם אנכי אעשה כפי יכולתי, ואנשי מדע וחכמה אשר חנן אלהים אותם למצא ולהכיר עוד פנינים יקרים הנותרים מן האבדה אשר נאבדה מאתנו יבאו גם המה ויוסיפו על דבר אמת את אשר לקטו וישאו ברכה מאת יי' ומאת כל אוהבי חכמה. — ⁽⁵⁾ מפירוש רשבים לשמות ב, ב. — ⁽⁶⁾ מפירושו לשמות כ, יא. ע"ן שם. — ⁽⁷⁾ בכ"י העברי סימן 50 אשר באוצר ספרי המלכות בעיר מינכען הנקרא בשם פענח רזי דף ה ע"א נמצאו הדברים האלה לבראשית ב, יז: „כי ביום אכלך ממנו מות תמות. תימא ומצינו לאו אחד שיש בו כי עונשין מיתה וטורח השעבוד שאמר לו [ג, יט] בועת אפך האכל לחם? ותירץ הר' שמואל שלא הענישו אלא בעונש אחד ואמר לו כבר הוהרתך לטובתך ולא שמעת, לכך תענש בועת אפך“. — ונראה בעיני שהרי שמואל הוה איננו רשבים אלא ר' שמואל אחר שפירש התורה בצרפת, כי אין זה דרך רשבים ולשונו. — ⁽⁸⁾ הדר זקנים דף ב ע"א. — ⁽⁹⁾ ע"ן את אשר כתבתי בספר RSBM בדף 37 הערה 3 ובדף 114 סימן b. — ⁽¹⁰⁾ מספר ערוגת הבשם כ"י. ע"ן RSBM דף 13 הערה 2 והערה 3. — ⁽¹¹⁾ כן כתוב בפירוש איוב כ"י 37 אשר בעקד ספרי עיר האמבורג לתיבת עורו איוב מ, ל"א בשם רשבים. והעירני עליו החכם דרי זולצבאך בעיר פראנקפורט דמיין באגרתו. ועוד הוכיח שם שהפירוש שהבאתי בספרי RSBM דף 96 סימן 40 איננו לא לרשבים ולא לרבי יוסף קרא, כי מצא בכ"י הוה פירוש אחר בשם רשבים לפסוק הנוכח באיוב.

וד' 3. מנחה. (1) לשון דורון מגורת⁽²⁾ נחה את העם: 7. הלא
 אם תיטיב, (3) כלומ' אם תיטיב שלא תעשה עונות כי אם מעט,
 שאת, תוכל לסבול עונותיך ולא יכבדו עונותיך עליך. ואם לא
 תיטיב, לפתח חטאתך [תהיה] רובץ, כלומר ואם תעשה עונות
 הרבה, תהיה רובץ תחת החטאת והעץ שלא תוכל לשאת ולסבול
 אותם: 20. ישב אהל ומקנה. (4) רועה צאן: 26. אז הוחל
 לקרא בשם י"י. (5) לשון התחלה שהתחילו להתפלל מתוך צרות
 שנתחדשו:]

[ה. 29. זה ינחמינו. (6) (ואם תאמר כיון שאמר⁽⁷⁾ נביא גדול
 היה עבר שקרא לבנו פלג, למה אין אומר נביא גדול היה למך
 שקרא לבנו נח. ותירץ רשב"ם) שזה היה ראשון לנולדים אחר
 מיתת אדם ולכך קראו נח שאמר יהי רצון שיתקן זה עיות⁽⁸⁾ של
 זה (9) ולשון תפלה הוא ינחמינו ינח ממנו כלומר שיעשה לנו הנחה
 וקורת רוח, אבל לשם לא שייך למימר לשון (10) תפלה אלא לשון
 נביאות. אי נמי יש לומר קודם שנולד נח (11): 31. ויהי כל ימי
 למך. (12) (הקשה הר"ד שמואל בה"ד מאיר זצ"ל) למה לנו למנות
 שני רשעים הכתובים בפרשה? (ותירץ) דכך דרכן (13) של נביאים
 זה אחר זה כדי לידע מנין השנים מבריאת עולם עד ימיהם (14). כי
 מתוך השנים ומנינם הכתובים כאן ומנין שנות הדורות הכתובים
 עד משה רבינו ומנין שעבוד מצרים דכתיב ומושב בני ישראל
 אשר ישבו בארץ מצרים וגו' ומנין מ' למדנו מנין שנים אשר מבריאת
 עולם עד שנכנסו ישראל לארץ. וכבר מפורש בנביאים מנין השנים
 אשר מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון ומבנינו עד חרבנו. ומתוך

(1) מפירושו לויקרא ב, א. ובספרי דף 150 שורה ג' בארתי פירושו.
 (2) שמות לב, לא. — (3) מכי העברי סימן 252 אשר במינכטן דף 11 ע"ב בשם
 ר' שמואל. (4) מדבריו לבראשית כה, כו. — (5) בכ"י 50 אשר במינכטן דף י' ע"א
 וכמעט בתיבות שוות בפירוש התורה לרבי יעקב בן אשר בעל הטורים דף ג' ע"ד
 בדפוס הנובר. — (6) מכי סימן 40 אשר בהאמבורג דף 4 ע"ב ומהדומה לו כ"י
 סימן 62 אשר במינכטן דף 5 ע"ב. — (7) בסדר עולם פרק א. — (8) בכ"י מינכטן בטעות:
 עיות. — (9) ר"ל של אדם. — (10) בכ"י מינכטן: בלשון. — (11) ר"ל נביא גדול היה
 עבר לברו קודם לדת נח ובאמת גם למך יקרא נביא. — (12) מכי סימן 40 אשר
 בהאמבורג דף 4 ע"ב ומכ"י סימן 62 אשר במינכטן דף 5 ע"ב. ובמקצת שיבישים
 נמצא בלשון הזה גם במנחת יהודה לר' יהודה בן אלעזר הגדפס בספר דעת וקנים,
 דף ב' ע"ב. ובלשון אחרת בפענוח רוא הגדפס לר' יצחק הלוי בן יהודה בדף ג'
 ע"ב ובפירוש ר' יעקב מוינא בכ"י 28 אשר במינכטן בדף 113 ע"ב. — (13) בכ"י
 האמבורג בטעות: דרכו. — (14) מזה והלאה נמצא במנחת יהודה הגדפס.

דברי דניאל למדנו מנין השנים אשר מחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני וכתב על זה⁽¹⁾ שבועים שבעים נחתך על עמך, פי' שבועים מגלות כבל וד'⁽²⁾ מאות ועשרים שעמד בית שני, הרי כאן שבעה^(ה) פעמים שבעים שנה וזהו שבועים שבעה⁽³⁾]:

[ו. 3. לא ידון וגו'⁽⁴⁾ לשאת ולתת בדינם אם אמחה או לא אמחה בשגם הם פחותים וגרועים ובשר ואעפ"כ הם גזולים וחומסים, לכן בודאי אמחה:]

אלה תולדות נח.

[9. אלה תולדות נח. ⁽⁵⁾ בני בניו:]

[ח. 15. לאמר ⁽⁶⁾ כל לאמר שכתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר:]

[ט. 18. וחס הוא אבי כנען. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית א, א; כד, א; כו, טו ולשמות ב, כג⁽⁷⁾.)

[י. 9. לפני י"י. ⁽⁸⁾ בכל העולם. וכן⁽⁹⁾ ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה: 15. וכנען ילד. ⁽¹⁰⁾ (ופוט לא כתב כאן. ואמרו רבותינו⁽¹¹⁾ [היינו] סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט עד שבא יחזקאל ופי' בפרשה צור ופוט ולוד. ושאל הרב⁽¹²⁾ ר' יוסף קרא את ר' שמואל מאחר שלא נתבלעה משפחתו למה לא כתב [ו]פוט ילד? אמר) בפרשה

(1) דניאל ט, כד. — ⁽²⁾ תיקנתי במקום הטעות הנדפס: והי. — ⁽³⁾ כי עם $70 = 7 \times 70 = 420$. ואת עצם הפירוש הזה הזכיר רשב"ם בדבריו לשמות ו, טז. — ⁽⁴⁾ מפענח רזא הנדפס דף נ ע"ב.
⁽⁵⁾ מפירושו לבראשית לו, ט; לו, ב. — ⁽⁶⁾ דבריו לשמות א, כב. וכתב שם: כמו שפירשתי באלה תולדות נח. ועיין עוד דבריו לויקרא א, א ואת אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 146 למעלה ובהערה 1 שם. — ⁽⁷⁾ ועיין עוד RSBM דף 88 הערה 1. — ⁽⁸⁾ מפירושו לבראשית כו, ז. — ⁽⁹⁾ יונה ג, ג. — ⁽¹⁰⁾ מביי 252 אשר במינכען דף כג ע"א. — ⁽¹¹⁾ בבראשית רבא בפרשה לו אמר ר"ש בן לקיש היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט. בא יחזקאל ופירש (ל, ה): כוש ופוט ולוד וכל הערב וכוב ובני ארץ הברית אתם בחרב יפולו. — ⁽¹²⁾ בכ"י שם בטעות: ושאל את הרב.

ואת כתובים שבעים בניו מבני נח. מכאן אנו למדים שבעים אומות שהרי כתוב בפרשה (1) מאלה נפרדו. ופוט וכל בניו לא היו אלא אומה אחת. ואלו אמר ופוט ילד פלוני ופלוני היאך יכול לומר מאלה נפרדו דמשתמע כי הגוים היו נפרדים מבני נח [ולפיכך פי' כל אחד ואחד, שאם כן, יהיה יותר משבעים לשון. לכך לא כתב ופוט ילד, לידע כי פוט וכל זרעו לא היו אלא לשון אחד:]

[יא 4. הבה נבנה לנו עיר וגו'. (2) לפי הפשט מה חטאו דור הפלגה? אם מפני שאמרו וראשו בשמים, הא כת' (3) ערים גדולות וכצורות בשמים? אלא לפי שצום הק' (4) פרו ורבו ומלאו את הארץ, והם בחרו להם מקום לשבת שם ואמרו פן נפוץ, לפי הפיצם משם כגורתו:]

לך לך.

יב 3. ונברכו. (5) לשון מברך ומרכיב, כלומר יתערבו במשפחתך משפחות האדמה, שהרי משקל רפי הוא: 11. הנה נא ידעתי וגו' אמרי נא אחותי את. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית כו, א):

יד 18. ומלכי צדק מלך שלם. (6) לכך הפסיק בין ויצא מלך סדום לויאמר מלך סדום וכתב בנתיים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשאמר לו בלעדי רק אשר אכלו הנערים שאמר אכלו הנערים ולא אמר אכלנו, כי הוא אכל משל מלכי צדק:]

(1) י, לב. ובכ"י בטעות: מאלה נתפרדו. וכן למטה. — (2) בכ"י העברי סימן 252 אשר במינכען דף ט"א בשם ר' שמואל. — (3) דברים א, כח. — (4) א, כח. — (5) מפירושו לבראשית כח, יד. וכתב שם: וכבר פירשתו בפרשת לך לך. וכן הובא בכ"י 252 העברי אשר במינכען בשם ר' שמואל: לשון הברכה. — ולפסוק הראשון שבפרשה הזאת נמצאו בכ"י העברי סימן 50 אשר במינכען הדברים האלה: "אל הארץ אשר אראך. מיסוד הרי שמואל. לפי שהיה מורשו של שם שנתנו לו הכנענים לעבדים והוליכו הקב"ה לשם להתהלך בה. ולא ידעתי אם ר' שמואל הזה הוא רשב"ם. — (6) מספר הדר זקנים דף ו ע"א ומספר מנחת יהודה דף ו ע"ג. ובספר פענה רזא הגרפס דף ט ע"א הובא פירוש זה בשינוי לשון ולא בשם אימרו.

[טו. 1. אחר הדברים האלה. (1) מחובר על הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה שהרג אברם המלכים אמר לו הק' אל תירא אברם מן האומות: 13. ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו'. (עיין פירושו לשמות יב, מ): 16. ודור רביעי ישובו הנה. (2) המפרש דור רביעי של ישראל ישובו הנה לארץ ישראל [טועה הוא]. כי [מאחר ש] נתן³ קצבה של ארבע מאות שנה, מה לנו אם דור רביעי או דור המישי? והלא מכל מקום יתעכבו ארבע מאות שנה? אלא טעם נתן הקב"ה לדבריו. למה אני צריך לעכב ארבע מאות שנה? [לפי שאחר דור⁴] רביעי של אמוריים ישובו [ישראל⁵] הנה. שהדור מאה [שנה⁶] כאשר נמצא במסכת עדיות⁶, והרי ארבע מאות ארבע[ה] דורות. שאעפ"י שיושבי הארץ חטאו ודינם להקיא הארץ את יושביה, צריך אני להמתין ארבע[ה] דורות כדכתיב⁷ פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי, אולי יחזרו הבנים בתשובה כי לא שלם זמן⁸ פרעון שאני עתיד ליפרע אליו⁹ מן האמוריים החוטאים עד הנה ועד אחר דור רביעי של אמוריים כדכתיב על שלשים וגו'¹⁰). זהו פשוטו: 17. 18. אשר עבר בין הגורים האלה, ביום ההוא וגו'. (מבואר בפירוש רשב"ם לשמות כד, יא):]

(1) מדבריו לבראשית כב, א. — (2) מבי 252 העברי אשר במינכען דף 31 ע"א. ותיקנתי השגיאות אשר נמצאו בו על פי נוסחת מנחת יהודה דף ז ע"ב ונוסחת הדר זקנים דף ו ע"א כי אע"פ שלשונם משונה קצת מלשונו ונפלו בהם טעויות רבות, מכל מקום הספיקו לתיקון מעט הנצרך לנוסחת כ"י ההוא. — (3) תיקנתי גם כן על פי מנחת יהודה והדר זקנים. — (4) בכ"י: שדור אחר, ותיבת לפי חסרה. והגהתי והוספתי על פי נוסחת מנחת יהודה. ובהדר זקנים נשמטו כאן איזו תיבות. — (5) הוספתי ע"פ נוסחת מנחת יהודה. — (6) בפרק ב משנה ט. ורמב"ם בפירושו שם פירש שדור רביעי במקרא הוא דור רביעי של ישראל, אבל ראב"ד מסכים לדעת רשב"ם. — (7) שמות כ, ה. ובכ"י נמצאו אחרי על בנים תיבות ועל בני בנים בטעות סופר כי זכרונו הטעהו ונתערב לו המקרא עם שמות לד, ו. ואני לא נמנעתי מלתקן המעוות ע"פ שני עדים שהם ספר מנחת יהודה וספר הדר זקנים, ששניהם הביאו המקרא כמשפט. — (8) בכ"י: אינן, אין הבין. ותיקנתי לפי נוסחת מנחת יהודה. — (9) אולי תיבת אליו ראויה למחוק, כי אינה נמצאה בהדר זקנים. ובמנחת יהודה הלשון משונה. — (10) וכן פירש רשב"ם דכתיב הכתוב בדברים ז, ט וי. ובעקבותיו הלך ראב"ע לשמות כ, ה.

וירא אליו.

יח 1. וירא אליו י"י. היאך? שבאו אליו שלשה אנשים שהיו מלאכים. שבהרבה מקומות כשנראה המלאך קורחו בלשון שכינה בדכת' (1) כי שמי בקרבו, שלוחו (2) כמותו. וכן (3) וירא אליו מלאך י"י בלבת אש מתוך הסנה, וכתו' שם (4) וירא י"י כי סר לראות: כחום היום. מה צורך לכתוב כחום היום? אלא להודיעך כי בלומ' כת' (5) ויבאו [שני] המלאכים סדמה בערב, ולכך אמר להם לוט' (6) סורו נא אל בית עבדכם ולינו, אבל' (7) אברהם לפי שבאו אליו כחום היום בבקר שאין דרך אורחים ללון אלא לאכול ולעבור, לפיכך לא אמר להם אברהם ללון אלא (8) וסעדו לבכם ואחר תעבורו: 5. כי על כן אשר עברתם על עבדכם. וכן (9) כי על כן באו בצל קורתו, כי על אשר באו. דרך המקרא לחסר אשר ברוב מקומות (10): 6. קמה סלת. קמה של חיטים, שכל מקום שכת' סלת, מחטים הוא, כדררשינן ממילואים דכת' (11) סלת חיטים תעשה אותם: 7. ואל הבקר רץ אברהם. לפי שאמר להם (12) פת לחם, דבר מועט, לפי שדרכם נחוץ ללכת, הוצרך לרוץ ולמהר, לפי שאמר להם מעט ועשה הרבה (13). ולהגיד חשיבותו של אברהם נכתב כל זה: 8. ויקח חמאה וחלב. לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש שהביא את פת לחם על השלחן (14) אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא. הבאת פת על השלחן אינו חידוש, אבל החמאה והחלב והבשר שאינו מוזמן לכל האורחים הוצרך לפרש (15): עומד עליהם. כשאינו יושב ואחר (16) עומד, קורחו עומד עליו. וכן (17) ראיתי י"י יושב על כסא [וגו'] שרפים [עומדים] ממעל לו, וכן במיכה (18) וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו: תחת

(1) שמות כג, כא. — (2) בכ"י: שלוח. — (3) שמות ג, כ. — (4) שם ג, ד. — (5) יש, א. — (6) יש, ב. — (7) בכ"י בטעות: אלא. — (8) בפסוק ה. ושם כתוב: אחר תעבורו בלא ויו כדברי הנמרא בנדריים דף לו ע"ב. — (9) יש, ה. — (10) בכ"י בא פירוש הכתוב הוה שלא במקומו אחרי פירוש קמה סלת. — (11) שמות כט, ב. — (12) בפסוק ה. — (13) כמאמר שמאי באבות א, טו ורבי אלעזר בבב"מ דף פו ע"א. — (14) להוציא מדברי האגדה בבב"מ שם שהביא רש"י. — (15) בכ"י בא המאמר הוה שלא במקומו אחרי המאמר המפרש תיבות עומד עליהם. — (16) בכ"י: ואחד. — (17) ישעיה ו, א. ב. ושם כתוב: ואראה את אדני. — (18) בכ"י: במיכה. והמקרא במלכים א' כב, יט.

העץ. אילנות שכפרדם: 9. איה שרה אשתך. אע"פי שהיו יודעים, היו שואלים. כדרך שמצינו בשכינה שאמ' לאדם⁽¹⁾ איכה. וכן בכלעם⁽²⁾ מי האנשים האלה עמך. וכן ישעיה שהיה יודע שאל כן לחוקיה⁽³⁾ בשלוחי אויל מרוודך⁽⁴⁾. וכל זה דרך התחלת הדיבור: 10. כעת חיה. כעת יולדת כדכת'⁽⁵⁾ כעת יולדה ילדה. וכן בהלכה⁽⁶⁾ קרוייה הולדת [חיה]. וקרוב לדבר⁽⁷⁾ כי חיות הנה. כעין מילדת⁽⁸⁾: והוא אחריו. הפתח של אהל שרה היה אחרי המלאך. לפיכך שמעה שרה את דבריהם: 12. עדנה. יתעדן הבשר ויתפשטו הקמטין: 13. ויאמר י"י. המלאך. גדול שבהם: ואני זקנתי. שאמרה⁽⁹⁾ אחרי בלותי וגו': 14. היפלא מי"י ששלחנו אליך דבר? וכן⁽¹⁰⁾ וי"י המטיר על סדום גפרית ואש מאת י"י מן השמים, הראשון שבפסוק הוא גבריא'ל והשני שבפסוק הוא הק'. וכן הוא מפורש בספר הגדה⁽¹¹⁾: 15. כי צחקת. אלא צחקת. רוב כי שאחר לא מתפרשים אלא. שהרי⁽¹²⁾ כי משמש בארבעה לשונות אי דלמא אלא דהא. וכן⁽¹³⁾ לא תשתחוה לאלהיהם כי הרס תהרסם, לא תקפוץ את ירך כי פתח תפתח וגו': 16. ויקמו⁽¹⁵⁾ משם האנשים. שנים מהם הלכו לסדום כדכת'⁽¹⁶⁾ ויבאו שני המלאכים סדומה, וגדול שבהם היה מדבר עם אברהם. וזהו שכת' בו⁽¹⁷⁾ וי"י אמר המכסה אני וגו', וכן⁽¹⁸⁾ ואברהם עודנו עומד לפני י"י שני פסוקים אלו מדברים [ב]שלישי⁽¹⁹⁾: 17. המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום? ואני יודע שכניו ישמרו דרך י"י ויזכו להביא עליהם את אשר דיבר לאברהם לתת להם ארץ כנען ואילו העיירות מנחלת בניו הם כדכת' כגבול כנען בפ' נח⁽²⁰⁾ ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה באכה סדומה [ועמרה]

(1) נ, ט. — (2) במדבר כב, ט. — (3) מלכים ב' כ, ד; ישעיה לט, ג. —
 (4) באמת היו שלוחי מרוודך בלאדן. — (5) מיכה ה, ב. ושם כתוב: עת. —
 (6) במשנה יומא ח, א. — (7) שמות א, יט. — (8) כפירוש רש"י שם. אבל
 לרשב"ם עצמו דרך אחרת שם. ואולי צ"ל כאן: בענין המילדות, ואז יתכן
 דעתו כאן כפירושו שם. ובכ"י בא המאמר הזה אחרי פירוש כעת חיה שלא
 כסדר הכתוב. — (9) בפסוק יב. — (10) יט, כד. — (11) בדבריו יט, כד מבואר
 שהוא בכראשית רבא (פרשה נא) ובתנחומא שם. וע"ע בבא מציעא דף פו ע"ב. —
 (12) מאמר ריש לקיש בריה דף ג ע"א ושם נסמך — (13) שמות כג, כד. — (14) דברים
 טו, ז. ח. — (15) בכ"י: וילכו. — (16) יט, א. — (17) בפסוק ז. — (18) בפסוק כב. —
 (19) בכ"י מדברים שלישי. ועיין בספרי RSBM דף 44 הערה 1. — (20) י, יט.

אדמה וצבויים עד לשע. ואיך אחריב קרקע שלו או קרקע שכניו⁽¹⁾ שלא מדעתו: 20. ויאמר יי'. המלאך לאברהם, שלוחים הללו אני שולח בשביל זעקת סדום, כמו שאמר למעלה⁽²⁾ ואנשי סדום רעים וחטאים: 21. עשו כלה. פסק יש בינתיים להפריד את הדבר, כלומר אם כן עשו, אעשה אותם כלה: 23. תספה. תכלה. כדכת'⁽³⁾ אספה עלימו רעות חיצו אכלה בס. אכלה כפל לשון של אספה: 24. בתוך העיר. סדום. ומלך סדום היה ראש לכל המלכויות שבמקום ההוא: 25. השופט כל הארץ ששלחך כאן⁽⁴⁾ לא יעשה משפט: 26. ויאמר יי'. המלאך. וכן⁽⁵⁾ עומד לפני יי', לפני המלאך לבקש פניו:

יט 2. כי ברחוב גלין. אלא ברחוב גלין: 4. כל העם מקצה. להודיע שאפילו אחד מן העשרה שאמר אברהם⁽⁶⁾ לא נמצא בהם: 5. ונדעה אותם. משכב זכור. וכן בפילגש בגבעה: 8. כי על כן אשר באו: 9. גש הלאה. כדכת'⁽⁷⁾ קרב אליך אל תגע בי כי קדשתך, התקרב לצד הלאה, כלומר ברח לך מאצולנו: בא לגור. לוט היה גר בסדום: נרע לך מהם. יותר מהם נעשה לך רעה: 11. בסנודים. מכת עיוורון ושממון: וילאו. פירושו לא יכלו עוד למצוא הפתח, לא בקשו הפתח. וכן⁽⁸⁾ ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, לא יכלו לשתות מאחר שהיו דם, וכן מוכיח לבסוף⁽⁹⁾ ולא יכלו לשתות ממי היאור. ובכמה מקומות לשון נלאו מכופל לא יכלו, כמו⁽¹⁰⁾ כלכל לא אוכל. וכן⁽¹¹⁾ והיה כי נראה כי נלאה מואב על⁽¹²⁾ הבמה וכו' אל מקדשו להתפלל ולא יוכל. וכן⁽¹³⁾ הנסה דבר אליך תלאה ועצור במילין מי יוכל⁽¹⁴⁾, כלומר בשביל שניסה אותך הקב"ה בייסורין אתה נלאה? כלומר אין אתה יכול להיות שותק וחשבת בלבך ואמרת ועצור במילין⁽¹⁵⁾ מי יוכל? 12. עוד מי לך פה. העוד לך קרובים בעיר מלבד אילו שבבית: 13. וישלחני. משקל דגש ואע"פי שכל שליחות של שלוחים החוזרים כתי' בהם

(1) בכ"י: ולא קרקע שכניו. עיין בספרי RSBM דף 50 הערה 7. —
 (2) יג, יג. — (3) דברים לב, כג. — (4) הלך בשטתו לפרש יי' בכתוב הוה לשון מלאך. — (5) בפסוק כב. והוספתי: וכן. ואולי אין צורך. וש RSBM דף 39 הערה 7. — (6) יח, לב. — (7) ישעיה סה, ה. — (8) שמות ז, יח. — (9) שמות ז, בא או כד ושניהם בשינוי לשון מטמ. — (10) בירמיה כ, ט כתוב: ונלאיתי כלכל ולא אוכל. — (11) ישעיה טו, יב. — (12) בכ"י: אל. — (13) איוב ד, ב. — (14) בכ"י: ועצור במלים לא יוכל. — (15) בכ"י: במלים.

וַיִּשְׁלַח מִשְׁקַל רִפִּי, בְּאֵילֹו כֶּתֹו מִשְׁקַל דָּגֵשׁ לִפְי שֶׁהוּא שִׁילּוּחַ שֶׁל
הַשְּׁחַתָּה כְּדַכְתָּ¹ וּשְׁן בְּהַמּוֹת אִשְׁלַח בְּסָ, ² יִשְׁלַח בְּהֵם עֲרוּב:
15. וּכְמוֹ הַשְּׁחַר עֲלֶיהָ. נִכְתָּב פְּסוּק וְהַ בְּשִׁבִיל שְׁכַת' לִפְנֵינוּ³
הַשְּׁמֵשׁ יֵצֵא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בֹּא צוֹעֵרָה, לְהוֹדִיעַ שְׁכַל כֶּךְ הַמַּתִּינוּ
לֹו הַמְּלֹאכִים בְּשִׁבִיל חִיבְתוֹ שֶׁל אִבְרָהָם: 17. אֵל תְּבִיט אַחֲרָיִךְ.
בְּשִׁבִיל צֶעַר חֲתַנְךָ שְׁכַעִיר. וְעוֹד כִּי הַמְּכִיט אַחֲרָיו מִתַּעֲכָב בְּדַרְךְ.
גַּם שֶׁלֹּא לְהַסְתַּכֵּל בְּמִלְאכִים וּבְמַעֲשֵׂיהֶם שֶׁלֹּא לְצוֹרֵךְ, כְּדַכְתָּ⁴ מוֹת
נְמוֹת כִּי י"י רֵאִינוּ, וְכֵן בִּיעֻקֵּב⁵ כִּי רֵאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֵל פְּנִים
וְתַנְצֵל נַפְשִׁי: 20. הֲלֹא מִצֶּעַר הִיא. עִמָּה מוֹעֲטִין וַיְכּוֹל אֶתְּהָ לְהַנִּיחָהּ
עַכְשָׁיו שְׂאִין בְּהָ רוּב חוֹטָאִים: 24. וַי"י הַמְּטִיר. הַמְּלֹאךְ גְּבִרְאֵל:
מֵאֵת י"י. שְׁכִינָה מִמֶּשׁ. וְכֵן הִיא בְּבֵר' רַבָּא וּבְתַנְחוּמָא: 28. וַיִּשְׁקֶף.
לְדַעַת אִם נִמְצְאוּ שֵׁם עֲשָׂרָה וְנִצְוּלוּ אִם לֹא: 30. כִּי יִרְאֵ לְשַׁבַּת
בְּצוֹעֵר. שֶׁלֹּא הַנִּיחָה הַמְּלֹאךְ אֵלָא [בְּשִׁבִיל] שֶׁלֹּא הִיָּה לֹו פְּנֵאִי
לְהַמְּלֵט הַהֲרָה, וְעַכְשָׁיו שֶׁהִיָּה לֹו פְּנֵאִי קִיָּים דְּבֵרֵי הַמְּלֹאךְ לְשַׁבַּת
בְּהַר אֹוִלֵי יְהוּדָה הַעִיר⁶: 31. וַאִישׁ אֵינְן בְּאֶרֶץ. סְבוּרוֹת הִיוּ
שֶׁהַעוֹלָם נִהְפֵךְ שֶׁהִבִּיא מְבוֹל שֶׁל אִשׁ⁷: 37. עַד הַיּוֹם. בְּיַמֵּי מֹשֶׁה.
וְכֵן כָּל עַד הַיּוֹם עַד יַמֵּי הַסּוֹפֵר שֶׁכְּתָב אֶת הַדְּבָר:

כ. 4. וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ. לְהַעֲיֵד מֵהָ שֶׁהָקִי אֹוֹמֵר⁸ עַל
כֵּן לֹא נִתְּתִיךְ לְנֹוֹעַ אֵלֶיהָ: 7. כִּי נִבִּיא הוּא. לְשׁוֹן⁹ נִיב שְׁפִתִים.
הַגִּיל אֲצִלִּי וּמִדְּבַר אֶת דְּבָרָיו וְאִנִּי אֹוֹהֵב אֶת דְּבָרָיו וְשׁוֹמֵעַ תְּפִילָתוֹ¹⁰:
וַיִּתְּפַלֵּל בְּעַדְךָ. שֶׁהָרִי הִיָּה צָרִיךְ רַחֲמִים כְּדִ[כְּתָ] לִפְנֵינוּ¹¹ כִּי
עֲצוּר עֲצָר וְגו': 12. אַחֲוֹתֵי בַת אָבִי. כִּי בְנֵי בָנִים הָרִי הֵם כְּבָנִים
וְהִיא הִיָּתָה בַת הָרֵן בֶּן תְּרַח¹²: אֵךְ לֹא בַת אִמִּי. לֹא אַחֲוֹתֵי מִמֶּשׁ
שִׁיֵּצְאָת מִבֶּטֶן אִמִּי, וְהִיא מוֹתֵרֶת לִי וְתָהִי לִי לְאִשָּׁה: 13. כֹּאֲשֶׁר
הִתְעוּ אוֹתִי. הַגִּלְנִי מִמְּקוֹמִי שְׁנֵא¹³ לֵךְ לֵךְ מֵאֶרֶץ, וְהוּוֹ שְׁכַת¹⁴
אַרְמִי אוֹכֵד אָבִי, מִשׁוֹם שֶׁהוֹגֵלָה מִשָּׁם¹⁵ כִּי "הִתְעוּ אוֹתִי" הַאוֹכֵד
אָבִי" כִּפֵּל לְשׁוֹן הוּא כְּדַכְתָּ¹⁶ תַּעֲיִתִי כֶּשֶׁה אוֹכֵד, ¹⁷ צֵאן אוֹכְדוֹת

¹ דְּבָרִים לֵב, כֵּד. — ² תְּהִלִּים עַח, מִבְּ. — ³ בְּפִסְקוֹ כֵּן. — ⁴ בְּשׁוֹפְטִים
כֵּן, יֵב כְּתוּב כִּי אֱלֹהִים רֵאִינוּ. — ⁵ לֵב, לֹא. — ⁶ בְּבֵי בְּטַעוֹת: בְּעִיר. — ⁷ שִׁינָה
דְּבָרֵי רִשִׁי הַלְּקוּחִים מִבֵּר' בְּמִקְצֵת. — ⁸ בְּפִסְקוֹ וְ. — ⁹ יִשְׁעִיה נו, יִט. — ¹⁰ ע
RSBM דף 116 סימן III. — ¹¹ בְּפִסְקוֹ יח. — ¹² כְּדְבָרֵי רִשִׁי. — ¹³ יב, א. —
¹⁴ דְּבָרִים כו, ה. — ¹⁵ בְּבֵי: מִשָּׁם שֶׁהוֹגֵלָה מִשָּׁם. וְהִתִּיקוֹן בְּקֶרֶן שְׁמוּאֵל. —
¹⁶ תְּהִלִּים קִיט, קָטו. — ¹⁷ יִרְמִיָּה נ, ו.

היו עמי רועיהם התעום: אמרי לי. אמרי עלי: 16. ולשרה אמר דברי פיוסים ותנחומים, הנה בקחתי אותך בתחילה לא באונס ולא בכח אלא כמנהג נישואין⁽¹⁾ שהרי נתתי מהר ומתן אלף כסף לאחיד בשביל שהייתי סבור שהיה אחיך כמו שאמרת לי. ולא זהו מתן של צאן ובקר שנתן אבימלך לאברהם לבסוף אלא קודם שהביאה אל ביתו. שאפילו פרעה שנענש יותר כתוב בו⁽²⁾ ולאברהם היטיב בעבורה, קודם נישואין, וכל שכן אבימלך: נתתי אלף כסף מתחילה, כדכת' בפרעה, וכדכת'⁽³⁾ הרבו עלי [מאד] מהר ומתן, וכדכת'⁽⁴⁾ ומגדנות נתן לאחיה ולאמה: הנה הוא לך כסות עינים לכל⁽⁵⁾ אשר אתך ואת כל. אלף כסף שנתתי לאחיד מתחילה כבוד גדול הוא לך וכסות עיניהם של כל בני ביתך אשר אתך וגם לכל העולם, שלא יסתכלו בך לגנאי לומר אשה זו מנהג הפקר נהג בה אבימלך, כי הכל ידעו כי דרך כבוד לקחה ובעל כרחו החזירה: כסות עינים. שלא יראו בך לגנאי כדכת'⁽⁶⁾ וכסה את עין הארץ ולא יוכל לראות את הארץ. וכשמסתכלין באדם לבושתו כת'⁽⁷⁾ לראוה בך⁽⁸⁾ עיני תראינה בה⁽⁹⁾ ותחו בציון עינינו: ונוכחת. מפורסם ומתוכח יפה כי דרך כבוד נהגתי בך ואל תשימי ללבך רק טוב. זהו עיקר לפי פשוטו. כי לכבודה של שרה אמר אבימלך כל זה ולא לקנתרה ולהוכיחה⁽¹⁰⁾:

כא 6. צחוק. שמחה של תמהון⁽¹¹⁾: 7. ותאמר מי מלל לאברהם. כלומר ידעו ויבינו כל השומעים מי הוא האלהים שמלל לאברהם להיות לו בן משרה, כי היניקה בנים שרה אחרי זקנתה ולזקניו של אברהם, כי אין גדול כאלהים: 8. ויגמל. נבדל מן הדדים כדכת' בשמואל⁽¹²⁾ עד גמלך אותו: כיום הגמל [וגו']. שעשה או משתה כמו שמצינו בשמואל כאשר גמלתו הביאתו שילה וקרבנות עמו⁽¹³⁾: 9. מצחק. שכבר גדל הרבה, ולא רצתה

(1) בכ"י: ולא באונס ולא בכח ולא כמנהג נישואין. והתיקון בקיש. —
 (2) יב, טו. ובכ"י: ולאברהם במקום ולאברהם. — (3) לד, יב. — (4) בד, נג. ובכ"י
 לאביה במקום לאחיה. — (5) בכ"י: כסות עלי ולכל. — (6) שמות י, ה. —
 (7) יחזקאל כח, ז. — (8) מיכה ז, י. — (9) מיכה ד, יא. — (10) להוציא מדברי
 האגדה בבראשית רבא לפסוק זה. — (11) לא בצחוק של שרה כאילו לא האמן
 אברהם כמנהג שהרי כבר נולד הבן, אלא שחוק של שמחה על דבר פלא. —
 (12) שמואל א, א, כג. — (13) שם פסוק כד.

לשהותו עוד⁽¹⁾ פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק: 12. יקרא לך זרע. בריתי שהקימותי לזרעך לתת להם את ארץ כנען כדכת'⁽²⁾ כי גר יהיה זרעך וגו', על יצחק הבטחתיך: 14. ותתע במדבר באר שבע, לפיכך ויכלו המים מן החמת, שאילו הלכה דרך ישר, היה מספיק לה החמת מים שנתן לה אברהם עד המלון: 16. כמטחוי. כתרנו: 17. באשר הוא שם. לפי שלא היתה רואה אותו שהרי נתרחק[ה] מן⁽³⁾ מאותו מקום, הוצרך לומר, במקום אשר הוא שם נתן לו את המים: 20. רובה קשת. מושך בקשת. ושני גורות⁽⁴⁾ הן. וימררוהו ורבו וגם⁽⁵⁾ יסבו עלי רביו מלשון רבב כמו⁽⁷⁾ סוכו מן סבב, שומו שמים מן שם, דומן יושבי אי מן⁽¹⁰⁾ דממה דקה, כולם נכפלים באות אחרונה, אבל רובה מגורת רבה [וכמו] עשה בנה קנה שיאמר עושה בונה קונה: 21. במדבר פארן. כדכת'⁽¹¹⁾ והוא יהיה פרא אדם: 22. ויהי בעת ההיא שגולד יצחק משרה וידע אבימלך ניסים שעשה לו הק, לכן באו עתה לכרות ברית עמו. וכן כל בעת ההיא צריך לפרש לפי המאורע: 23. ולנכדי. בן בני: 23. ויטע אשל. פרדם היה להתפלל שם:

כב 1. ויהי אחר הדברים האלה. כל מקום שנא' אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה. 12. אחר הדברים האלה, שהרג אברהם את המלכים אמר לו הק, אל תירא אברם⁽¹³⁾, מן האומות. 14. ויהי אחר הדברים האלה, שגולד יצחק, ויוגד לאברהם לאמר עוד ובתואל ילד את רבקה. וכן⁽¹⁵⁾ אחר הדברים האלה, שהגיד מרדכי על בגתן ותרש, גדל המלך אחשורוש את המן, שרצה להרוג את מרדכי והועיל לו מה שהציל את המלך ונתלה המן. אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפי

(1) כלומר לא רצתה שישתה עוד בכית אברהם: — (2) טו, יג. — (3) בכ"י: נרחק במקום נרחק. — (4) היה ציל ושתי גורות הן, כי היחיד לשון נקבה נזרה ונמצא במקרא איכה ד, ז. ומנחם בן סרוק הוא החל לכתוב נזרה בהוראת שרש התיבה. ע' ספרי RSBM דף 133. — (5) מט, כג. — (6) איוב טו, יג. — (7) תהלים מח, יג ובמקומות אחרים. ותיבת סבב היתה כבר בעת רשכ"ם דוגמא לכל הכפולים. — (8) ירמיה ב, יב. — (9) ישעיה כג, ב. — (10) מלכים א' יט, יב. — (11) טו, יב. — (12) בראשית טו, א. — (13) בכ"י בטעות: אברהם. — (14) בפסוק כ. — (15) אסתר ג, א.

של הק' על זאת שהרי ארץ פלשתים⁽¹⁾ בכלל גבול ישראל והק' ציוה עליהם⁽²⁾ לא תחיה כל נשמה וגם ביהושע⁽³⁾ ממילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל, לכן והאלהים נסה את אברהם קינתרו וציערו כדכת'⁽⁴⁾ הנסה דבר אליך תלאה⁽⁵⁾ על נסותם את י"י⁽⁶⁾ מסה ומריבה⁽⁷⁾ בחנני י"י ונסני. כלומר נתנאותה בבן שנתתיו⁽⁸⁾ לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך. וכן מצאתי אחרי כן במדרש של שמואל⁽⁹⁾ ויהי ארץ י"י בארץ פלשתים שבעה חדשים. כת' את שבע כבשות הצאן תקח מידי. אמר לו הק' אתה נתתה לי שבע כבשות, חייך שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן. ד"א חייך שבניו הורגים שבע צדיקים מבניך ואילו הן שמשון חפני ופנחס שאול ושלשה בניו. ד"א חייך שבניו מחריבים שבע משכנות, ואילו הן אהל מועד וגלגל נוב ושילה [וגבעון] ובית עולמים [תרין]⁽¹⁰⁾. ד"א שארון מחזיר⁽¹¹⁾ בשדה פלשתים שבעה חדשים⁽¹²⁾; נסה קנטרארי⁽¹³⁾ אה⁽¹⁴⁾: 2. המוריה. האמוריה, ארץ האמורי. הרבה אלפיין חסרין⁽¹⁴⁾ וימש חשך כמו ויאמש⁽¹⁵⁾ לא יהל כמו לא יאהל שם ערבי: 6. המאכלת. סכין. על שם⁽¹⁶⁾ וחרבי תאכל בשר: 12. כי עתה ידעתי. כלומר עתה אני רואה ונתפרסם לכל העולם כי ירא אלהים אתה: 13. וירא והנה איל עובר לפניו אחר נאחו בסבך בקרניו. כלומר אחרי כן ראה את האיל מדי עברו נאחו בסבכי היער, חשב בלבו ודאי זה המלאך בא בשליחותו של הק' וזמן לי איל זה תחת בני ולכן נאחו בסבך שאוכל לקחתו

(1) מכאן עד תיבות כל נשמה נכתב בכ"י בטעות אחרי תיבת גורל. וכן נרפס בבבליין ובדיהרענפורט. ובדפוס אמשטרדם משנת תפ"ו — תפ"ט חשבו לתקן בהוספת תיבות ניתן לאברהם אחרי תיבת פלשתים. וכשהדברים כסדרם הראוי אין מחסור כל דבר. ועי' ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (2) דברים כ, טו. — (3) י, ג; טו, מה — מז. — (4) איוב ד, ב. — (5) שמות ז, ו. — (6) שם. — (7) תהלים כו, ב. — (8) בכ"י: שנתתך. וככ"י אשר לפני נחלף אות וי"ו באותך כמה פעמים מפני שדומים זה לזה, כי בהנגידך אורך הי"ו ורחבו יהיהך. — (9) פרשה יב לשמואל א' ו, א. עם איזה שינוים. — (10) תיבת ונגבעון ותיבת תרין דוספתי ממדרש שמואל הנרפס ומכראשית רבא. — (11) במדרש שמואל הנרפס: שארוני מחור. — (12) פירוש רשב"ם לפסוק הזה הנבא גם בפענה רוא דפוס אמשטרדם דף יא ע"ב בלשון אחרת. — (13) *contaria, war entgegen*. — (14) שמות י, כא. — (15) ישעיה יג, כ. — (16) דברים לב, מב.

ולהקריבו. וכן⁽¹⁾ קדמו שרים אחר נוגנים.⁽²⁾ ושבו העבים אחר הגשם, ואחרי כן בא⁽³⁾ הגשם. וכן⁽⁴⁾ ואחר באו משה ואהרן. כולם פירושם אחרי כן: 14. אשר יאמר היום ולמחר⁽⁵⁾ בהר י"י יראה. בהר י"י נראה הקב"ה לאברהם:

(1) תהלים סח, כו. — (2) קהלת יב, ב. — (3) בכ"י: ובא. עי' ספרי RSBM דף 34 הערה 4. — (4) שמות ה, א. — (5) ר"ל שתיבת היום במקום הזה רומז אל זמן הכותב והבא אחריו. ובעל קרן שמואל נדחק שלא לצורך.

ויהיו חיי שרה.

כג 1. ויהיו חיי שרה. אע"פ שכשאר נשים לא נתפרשו ימי חייהן, בשרה הוצרך לפרש. כשביל שהוצרך להזכיר מיתתה כשביל קניין המערה, פירש מתי מתה לאחר תשעים של הורתה: 2. בקרית ארבע. שם האיש ארבע כדכת' ביהושע⁽⁶⁾ קרית ארבע אבי הענק, כמ"י קרית סיחון⁽⁷⁾: ויבא אברהם. אפילו לא בא ממקום אחר אע"פ כן ראוי לומר כי בא לסופדה⁽⁸⁾: 4. גר ותושב אנכי [עמכם]. מארץ נכרייה באתי לגור כאן ונתיישבת עמכם, לכן אין לי מקום קברי אבות הנה: תנו לי אחוזת קבר. הניחו לי לקנות קרקע כאן ותתנו אתם יושבי העיר להניח לי לקבור בה מתי ממשפחתי, כי אחוזת קבר אין יכול להיות אלא ברצון כל בני העיר. וכן מוכיח לפנינו כשנתן אברהם הכסף לעפרון⁽⁹⁾ ויקם [וגו'] לאברהם למקנה ואחרי כן קבר אברהם [וגו'] וקם לו ק. חוזת קבר מאת כל בני חת: מלפני. אוציאנו מלפני לקבורו: 6. נשיא אלהים. ולא גר ותושב, ואין אתה צריך לקנות: במבחר קברינו. במקום שקוברין שרי הארץ והרי לך קבר מזומן: 9. מערת המכפלה. כל הבקעה קרויה מכפלה כמ"י⁽¹⁰⁾ ככר הוהרן. וכן מוכיח לפנינו⁽¹¹⁾ שדה עפרון אשר במכפלה: בכסף מלא. בכל

(6) ביהושע טו, יג. — (7) במדבר כא, כט. — (8) בכ"י בא הפירוש הזה לתיבות קרית ארבע אחרי פירוש פסוק ד. — (9) שלא כדברי רש"י. — (10) בפסוק ז—כ. — (11) יג, י. — (12) בפסוק ז.

שוויו: בתוככם. לעיניכם ותהיו עדים: לאחוות קבר. שתתרוצו כולכם לקבור בה מתי: 11. השדה נתתי לך. נתן אני אותו עכשיו לך. דוינק¹ ב"ל: והמערה אשר בו. איך שואל כי אם המערה אשר בקצה השדה ובמכירה, אני נתן לך במתנה כל השדה והמערה: 12. וישתחו אברהם לעפרון לפני עם הארץ: 15. ארץ שאינה שוה אלא ארבע מאות שקל כסף² ביני ובינך מה היא, והיה לך לקחתה ממני בחנם, ואת מתך קבור בחנם אם תרצה: 16. וישמע אברהם. לחכימא ברמיזא³: עובר לסוחר. כסף צרוף ומתקבל בכל מיני סחורה. וכן ביהודיע מצינו⁴ כסף עובר, טוב בכל מקום. וכן⁵ ואצבעותי מור עובר, טוב בכל מקום: 18. לאברהם למקנה קם לאחר נתינת הכסף כדכת'⁶ ונתן הכסף וקם לו, אבל לאחות קבר מאת בני חת לא קם והחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו או ויקם [וגו'] לאחוות קבר מאת בני חת:

כד 1. בא בימים. והרי הגיע עת להשיא את בנו בחייו: ברך את אברהם [בכל]. להודיע האמור לפנינו שלא שלח עבדיו לקחת אשה ממשפחתו מחמת חוסר נשים בארץ כנען שלא יהו רוצין להודווג לו, שהרי נתברך בכל וכל העולם מתאווים להודווג לו אבל הוא לא רצה כי אם ממשפחתו. וזהו שאמר העבד⁷ וי"י ברך את אדוני מאד ויגדל, ולכך הוצרך לפרש תחילה ברך את אברהם בכל. כמו⁸ וחם [הוא] אבי כנען: 2. שים נא ירך תחת ירכי. וכן ביוסף כשנשבע ליעקב. כריתות ברית ושבועה של בן [לאביו] ועבד לאדוניו כן היתה, שדומה ענין [השעבוד⁹] וכן כת'¹⁰ בן

¹ *doins, gebe*. ע RSBM דף 92 סימן 3. — ² בכ"י בטעות: כסף שקל. — ³ באלפא ביתא דבן סירא הראשונה הפוס בערלין שהוציא לאור החי שטיינשניידער דף י ע"א: לחכימא ברמיזא ולשטיא בכרמיזא. — ⁴ מלכים ב' יב, ה. — ⁵ שיר השירים ה, ה. ובכ"י בטעות אצבעותיו במקום ואצבעותי בהשתנות מקום הויו. ע RSBM דף 31 הערה 3. — ⁶ בויקרא כו, ט' כתוב: ויסקף חמשיית כסף ערבך עליו וקם לו. אבל ונתן הכסף וקם לו לא נמצא במקרא. והדברים לקוחים מערבין דף לג ע"א. וכבר כתבו התוספות במגילה דף ג ע"א בדיה וילן שדרך השם הוא לקצר הפסוקים ולערבם יחד. ועי' RSBM דף 59 הערה 1. — ⁷ בפסוק לה. — ⁸ ט, יח. — ⁹ ר"ל השיעבוד בין עבד לאדוניו והשעבוד בין בן לאביו דומים זה לזה אף על פי שאינם שוים. — ¹⁰ מלאכי א, ו.

יכבד אב ועבד אדוניו. אבל תקיעת כף אל כף או כריתות⁽¹⁾
 דבר לשנים ולעבור בין בתריו מצוייה בשאר בני אדם: 4. כי אם
 אל ארצי, ולא לאותם שאינם קרובי אלא למולדתי שבארצי
 תלך: 5. ההשב אשיב את בנך אל ארץ אבותיך. ואע"פי
 שזרעו של אברהם לא היה שם, קורא אותו השבה, הואיל והיה
 אברהם שם⁽²⁾: 7. י"י אלהי השמים שהביאני כאן ונתן לזרעי
 זאת הארץ, ידעתי שאינו רוצה שירחק זרעי מכאן, שאם כן, מה
 לו להקי להביאני כאן? לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח
 דרכיך לקיים לי הבטחתו⁽³⁾: 9. על הדבר הזה. על התנאי
 שפירש לו אברהם: 10. וכל טוב אדוניו. האנשים החשובים של
 בית אברהם. הוא שנאמר לפנינו⁽⁴⁾ והאנשים אשר עמו: 11. ויברך
 הגמלים⁽⁵⁾. שני ברכיים יש לגמל זה על זה וצריך להבריכו פעמים
 קודם שישתה מפני גובהו. והוא שאמרו חכמים בשחימת חוליין⁽⁶⁾
 וכנגדו בגמל ניכר: 14. אותה הוכחת. כלומר אותה שהוכחת
 ליצחק היא תאמר לי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת: 16. ואיש
 לא ידעה. אפי' מעשה חידודין⁽⁷⁾. כי צנועה היתה: 20. ותער.
 כמו ותערה, כמו⁽⁸⁾ ותכל ותכלה. מגורת⁽⁹⁾ וקור ערה מגן: השוקת.
 מלשון⁽¹⁰⁾ וישק את צאן לבן, שם דבר כמו בושת מלשון⁽¹¹⁾ גם
 בוש לא יבושו: 21. והאיש משתאה. מלשון⁽¹²⁾ תשאה שממה
 והתי"ו כמו תי"ו בישתבח מן שבה⁽¹³⁾ וישתמר חוקות עמרי מלשון
 שמר. כלומר משתומם ומחשב על שאמרה לו זאת הנערה⁽¹⁴⁾ גם
 לגמליך אשאב. הבין שזימן לו הק' מה שביקש. והמפרש לשון
 שתייה אי אפשר, מפני שהאלף שבו לא תהיה בלשון שתייה.
 ועוד שלא אמרה לו רבקה להשקות את גמליו עד לאחר שתייתו
 ואו התחיל להוות מחשב ותוהא: 22. ויקח האיש נזם זהב. יש
 לומר שאחר ששאל לה⁽¹⁵⁾ בת מי את, נתן לה, כמו שכת' לפנינו
 בספור דבריו⁽¹⁶⁾. אלא שלא להפסיק סדר דבריו ותשובת דבריה,

(1) בכ"י: כריתות ברית דבר. והטעות נולדה משנרא דלשנא. ע' RSBM
 דף 34 הערה 6. — (2) בראשונה קודם לכתו אל ארץ כנען וכפירוש ראב"ע. —
 (3) בכ"י: אבטחתו. — (4) בפסוק נד. — (5) בכ"י בטעות: ויברך את הגמלים. —
 (6) חוליין דף עו ע"א. — (7) בפסוק יט. — (8) ישעיה כב, ה. — (9) כט, י. —
 (10) ירמיה ו, טו. — (11) ישעיה ו, יא. — (12) ע' סנהדרין דף סו ע"ב ובתוספות
 ובהגהות ר' ישעיה בערלין ז"ל שם. — (13) מיכה ו, טו. — (14) בפסוק יט. וע' RSBM
 דף 34 הערה 1. — (15) בפסוק כג. — (16) בפסוק מז.

לכן הקדים מעשה נתינתו שנתן לה⁽¹⁾: בקע. חצי שקל. כמו⁽²⁾
 נמה [את] ירך על הים ובקעהו: 23. מקום לנו ללין. מקום לנו
 בביתך, ולמה אנו צריכין? ללין, לבית לינה. שם דבר הוא⁽³⁾ כמו⁽⁴⁾
 כי יהיה ריב בין אנשים מן⁽⁵⁾ וירב בלבן⁽⁶⁾ בין דין לדין [מן⁽⁷⁾] הן
 אנכי. כמו כן לין שם דבר מן⁽⁸⁾ וילן שם בלילה [ה]הוא. אבל
 היא שאמרה⁽⁹⁾ גם מקום ללון, פירושו ללון גופכם כמו⁽¹⁰⁾ לקום,
⁽¹¹⁾ לשוב מצרימה ואילו היא⁽¹²⁾ אמרה גם מקום לכם כמו שאמרו הם
 מקום לנו, היה לה לומר ללין כמו שאמרו הם, שהיה משמע גם
 מקום לכם, ולמה? לבית לינה. אבל ללון אין צורך פירוש, שהרי
 משמע ללון בו בני אדם. והו עיקר פשוטו למדקדק לשון הקודש:
 25. גם תבן [וגו'] שלא שאלת גם מקום ללון ששאלת. דרך
 המקרא לכפול גם, כמו⁽¹³⁾ גם לי גם לך: 32. ויפתח. כמו⁽¹⁴⁾ אל
 יתהלל חוגר כמפתח. התיר חבישתם: 33. עד אם דברתי
 דבריי. אחרי שראה שהסכים הק' על ידו לא היה לו⁽¹⁵⁾ להתעסק
 באכילה ושתייה תחילה: 35. ברך את אדוני. לכן הקדים למעלה⁽¹⁶⁾
 ברך [את] אברהם בכל: ויגדל. וכל אנשי המלכות היו חפצים
 להודווג עמו, אך אינו חפץ: 36. ויתן לו את כל אשר לו. לא
 יחלקן אחיו עמו: 40. ישלח מלאכו. יודע אני שיתנו לך:
 42. ואומר י"י אלהי אדוני אברהם וגי. כל אריכות דברים
 להודיעם שמאת הק' יצא הדבר: 48. בדרך אמת. שנאמנו דברי
 הק' לעשות חסד לאברהם ולבנו: 49. על ימין או על שמאל. אל
 שאר קרובים⁽¹⁷⁾ שיש לאדוני: 50. לא נוכל דבר אליך רע או
 טוב. לא הסתירה ולא הבניין תלוי ברצונינו, כי בעל כרחנו
 רוצים ולא רוצים, כי הק' עשה שהיכולת בידו: 53. כלי כסף
 וכלי זהב. תכשיטי נשים של כסף וזהב כדכתיב⁽¹⁸⁾ איש אשר מצא

⁽¹⁾ בספר מנחת יהודה הנדפס בס' דעת זקנים דף י"א ע"ג בדפוס ליוורנו
 הובא בשם רשבים פירוש אחר: "לקחם ממקום שהיו טמונים להיות מוזמנים
 בידו ושאל בת מי את ואח"כ נתן לה הנזמים". וזה הוא פירוש רמב"ן. ועיין בספר
 הדר זקנים דף ט ע"א. — ⁽²⁾ שמות יד, טו. — ⁽³⁾ בדבר רש"י לפרש את
 דברי בראשית רבא שהביא, ורשבים משכו לדרך הפשט. — ⁽⁴⁾ דברים כה, א. —
⁽⁵⁾ לא, לו. — ⁽⁶⁾ דברים יז, ח. — ⁽⁷⁾ טו, יד. ועיין RSBM דף 43 הערה 2. —
⁽⁸⁾ לב, יד. — ⁽⁹⁾ בפסוק כה. — ⁽¹⁰⁾ לא, לה. — ⁽¹¹⁾ שמות ד, כא. — ⁽¹²⁾ בכ"י:
 א. — ⁽¹³⁾ מלכים א' ג, כו. — ⁽¹⁴⁾ מלכים א' כ, י"א. — ⁽¹⁵⁾ שמות יד, טו. — ⁽¹⁶⁾ בכ"י:
 לא היה לא. — ⁽¹⁷⁾ בפסוק א'. — ⁽¹⁸⁾ בכ"י: על שאר קרובים. — ⁽¹⁸⁾ במדבר לא, ג. ובכ"י: כלי
 זהב ושמלות אצורה וגי. ועי' RSBM דף 34 הערה 6.

כלי זהב אצעדה וגו' וכת' (1) ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושמתם על בניכם ועל בנותיכם: 56. וי"י הצליח דרכי. אין הק' רוצה שיהא איחור בדבר שאין זה עיקר הצלחה אם יתעכב: 57. נקרא לנערה [וגו']. אם תרצה להתעכב ימים או עשור כדברינו או מיד לילך (2) כדברך: [58. ויקראו לרבקה וגו']. דרך ארץ הוא כן, כלומר אע"פ (4) שהק' חפץ בוויג זה אע"פ כן אמרי לנו התלכי מיד עם האיש הזה או עם אדם אחר לאחר ימים או עשור. ואע"פ (5) שמנהג הוא כמו ששנינו (6) נותנין לכתולה שנים עשר חדש לפרנס את עצמה. ותאמר אלך, איני חוששת להתעכב בשביל קישומי עצמי: 60. את היי לאלפי רבבה ויירש ורעך. ממך יצאו אותם הבנים שנאמר בהם בשעת עקודה (7) וירש ורעך את שער אויביו. זה פירוש ר' יוסף בר שמעון קרא: 62. ויצחק בא מבוא. כמו (8) באכה סדומה. ויצחק באותו היום שבא העבד בא מבאכה של באר לחי ראי, שהרי יצחק יושב בארץ הנגב ששם באר לחי ראי כדכת' (9) על העין בדרך שור, וכת' (10) ויסע משם אכרהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור. ולפי שבא משם ביום ההוא ולא היה יודע מה היו עושים פועלים שלו [ש]היו נוטעים גנות ופרדסים, וילך יצחק לשוח בשדה, כדכת' (11) וכל שיח השדה. כלומר לשעת אילנות ולראות ענייני פועליו. ואז בהיותו בשדה ראה גמלים באים והלך לקראתם לראות אם הם גמלי אביו שהולך העבד: 64. ותפול מעל הגמל. לצניעות, לפי שהיתה רוכבת כמו איש משום ביעותא דגמלא כדמפורש בפסחים (12): 65. [מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו. (13) גמנום יש על פסוק זה. וכי היתה שואלת בכל (14) האנשים שהיתה פוגעת? ועוד

(1) שמות ג, כב. — (2) בכ"י: מיד ליד. ע"י RSBM דף 37 הערה 3. — (3) חסר בכ"י. ע"י RSBM דף 45 הערה 1. — (4) בכ"י: אעפ"כ. — (5) גם כאן בכ"י: אעפ"כ. ובדוחק אפשר לקיימו, ומ"מ יותר נראה שצ"ל אף על פי כדלעיל לפי הערה 4. — (6) משנה כתובות ה, ב. — (7) כב, ז. — (8) י, ט. — (9) טו, ז. — (10) ב, א. — (11) ב, ה. — (12) דף ג ע"א. ובתלמוד שלנו הנרפס: ביעותא דגמלים. — (13) בספר הדר וקנים דף ט ע"ב כתוב כן, ולכסוף: „כך פ"י רשכ"ם". ובשנוי לשון מעט הובא הפירוש הנה גם בפענת רוא דף יג ע"ב בדפוס אמשטרדם בשם רבינו שמואל. ובמנחת יהודה שברעת וקנים דף יב ע"א בדפוס ליוורנו הובא בלי להזכיר שם האומר. — (14) כן כתוב בס' מנחת יהודה. אבל בהדר וקנים בטעות: מכל.

למה כתיב בשדה לקראתנו? ונראה שהמקרא קצר וחסורי מחסרי והכי ר"ל) מי האיש הלזה ההולך בשדה ופנה מדרכו לבא לקראתנו⁽¹⁾: הלוה. ציל⁽²⁾ ב"ל. מרחוק רגיל לומר כן. וכן⁽³⁾ בעל החלומות הלזה בא. אבל כשאדם בקרוב אומר⁽⁴⁾ המן הרע הזה. צישט⁽⁵⁾ ב"ל: 66. ויספר העבד ליצחק. להודיעו ניסים שנעשו לו, לדעת כי בת מזלו היא:

כה 1. קטורה. לפי הפשט אין זו הגר⁽⁶⁾: 6. הפילגשים. הגר וקטורה⁽⁷⁾: מתנות. ממון הרבה: קדמה אל ארץ קדם. שיירשו בניו נחלותיו שיש לו שם: 8. בשיבה טובה. כמו שאמר לו הק'⁽⁸⁾ ואתה תבוא אל אכותיך בשלום תקבר בשיבה טובה, שלא ארע העיני בימיו: 12. אשר ילדה הגר המצרית. כלומר אין זה בנו הנקרא על שם זרעו אלא בן שפחה. אבל ביצחק כת' לפנינו⁽⁹⁾ אלה תולדות יצחק בן אברהם. כיצד היה בנו? אברהם הוליד את יצחק, כלומר זה הוא עיקר הולדתו⁽¹⁰⁾ של אברהם כמו⁽¹¹⁾ פרץ הוליד את הצרון וגו': 17. ואלה שני חיי ישמעאל. חכמים פירשו [כיבמות⁽¹²⁾] ובמגילה⁽¹³⁾ למה נמנו שנותיו של ישמעאל. ולפי הפשט לכבודו של אברהם הואיל ונתפרש שעת לידתו⁽¹⁴⁾ ואברהם בן שמונים שנה ושש שנים⁽¹⁵⁾ בלדת הגר את ישמעאל, וגם שעת מילתו כדכת'⁽¹⁶⁾ וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו', חזר עתה ופירש כל ימי חייו: 18. על פני כל אחיו נפל. שכן, כדכת'⁽¹⁷⁾ על פני כל אחיו ישכן:

(1) דומה לזה כתב רשב"ם לבראשית מח, זו לדברי הכתוב: להסיר אותה. וע' RSBM דף 151 הערה 12. — (2) *cil, jener*. — (3) לו, יט. — (4) אסתר ז, ו. — (5) *cist, dieser*. — (6) להוציא מדברי בראשית רבא ותנחומא שהביא רש"י והסכים להם. וע' ראב"ע. — (7) ומהר"ר שמואל שהובא בדעת זקנים דף יא ע"ד לפסוק ה' אינו ר' שמואל ב"ר מאיר והדברים אינם כדרכו. — (8) כדבריו לפסוק א. — (9) טו, טו. — (10) בפסוק יט. — (11) בן הוא בכ"י, ונכון הוא, כי מוסב על תיבת הוליד שבמקרא. ובדפוס הראשון: עיקר תולדתו, ותעו כל הדפוסים אחריו והטעו גם אותי. בספר RSBM דף 158 בשורה השמינית. והי' יאר עינינו וישמרנו מכל שגגה. — (12) רות ד, יח. — (13) דף סד ע"א. — (14) דף יז ע"א. — (15) טו, טו. — (16) בכ"י בטעות: בן שמונים ושש שנה. — (17) יז, כה. — (18) טו, יב.

ואלה תולדות יצחק.

19. אברהם הוליד [את] יצחק. לפי פשוטו של מקרא לפי שאמר למעלה בישמעאל⁽¹⁾ בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית. אבל כאן יצחק עיקר בן היה לאברהם שהוא הוליד את יצחק מאשתו גמורה כדכת'⁽²⁾ כי ביצחק יקרא לך זרע. וכן בדברי הימים לאחר שכתוב⁽³⁾ כי בני אברהם היו יצחק וישמעאל ובני קטורה, חוזר וכותב סתם⁽⁴⁾ ויולד אברהם את יצחק: 20. בן ארבעים שנה. וכת'⁽⁵⁾ בן ששים שנה בלדת אותם. משני הפסוקים הללו למדנו שהיתה עקרה עשרים שנה: 21. ויעתר. רבוי דברים כדכת'⁽⁶⁾ העתרתם עלי דבריכם: לנכח. בשביל: 22. ויתרוצצו. לשון⁽⁷⁾ רץ לקראת רץ. שהיו רצים ומתנענעים בתוך גופה כדרך עוברים⁽⁸⁾. וכן מן קם מתקוממים, מן לץ מתלוננים. אבל מלשון⁽⁹⁾ רצץ עוב דלים היה לו לומר ויתרוצצו כמו⁽¹⁰⁾ במרם יתננפו רגליכם: לדרוש את יי. אל הנביאים שכאותן הימים כדכת'⁽¹¹⁾ לדרוש את יי מאתו, וכת'⁽¹²⁾ כי יבא אלי העם לדרוש את יי: 23. ויאמר יי לה. עיי נביא: שני גוים. אל תיראי כי צער העיבור שלך בשביל ששני תאומים יש בבטןך שמרובה צער העיבור של שנים מעיבור אחד: ושני לאומים. מלכויות⁽¹³⁾ כדכת'⁽¹⁴⁾ מלכי ארץ וכל לאומים. כפל לשון הוא, אבל לאומים הוא עמים⁽¹⁵⁾. ומתוך שהנביא התחיל

(1) בפסוק יב. — (2) כא, יב. — (3) דהיי א' א, כת. — (4) שם א, לב. — (5) בפסוק כו. — (6) יחזקאל לה, יג ושם כתוב: והעתרתם, כאשר הביא רשי. — (7) ירמיה נא, לא. — (8) ר'ל כדרך כל עובר במעי אמו. — (9) איוב כ, יט. — (10) ירמיה יג, טו. — (11) מלכים א' כב, ח. — (12) שמות יח, טו. ושם כתוב: לדרוש אלהים. — (13) כדברי רשי מעז דף ב' ע"ב. — (14) תהלים קמח, יא. ומוכח משם שתיבת לאמים פתרונה ממלכה, כי מלכי ארץ הם המושלים וכל לאמים הם הסרים למשמעתם. — (15) שב אל המקרא כאן שכתוב בו שני גוים ושני לאמים בשני חלקי הפסוק ופתרון שניהם שוה אלא שיש הבדל מעט ביניהם כדברי רבותינו בעז דף ב' ע"א וע"ב שפתרון גוים יכול להיות המון בני אדם בערבוביא, אבל לאמים יהיו כל עם ועם שוכנים בארצותיהם ומסודרים בנימוסיהם ובראשם מושל ומלך. — ואם בן אין צורך להשערת ר' שלמה דובנא בכיאוורו כאן לשנות תיבת לאמים בדברי רשב"ם פה ולהדפיס אומים כאשר עשה על פי ר' וואלף היידענהיים ברשב"ם הנדפס בתורת האלהים אשר הוציא לאור. ע' חיבורי RSBM דף 54. ושם בהערה 4 יש להוסיף גם הפסוק הזה לעד שרזו היידענהיים הלך לפעמים בדרך ר' שלמה דובנא.

לומר לה, גמר ופירש לה כל העתידות: ורב יעבוד צעיר. ולכך
 אהבה את יעקב שאהבו הקב"ה וכדכתיב⁽¹⁾ ואהב את יעקב: 24. והנה
 תומים. בכל דבר חידוש רגיל לומר כן. וכן⁽²⁾ ויהי בבקר והנה
 [היא] לאה, כי עד עתה היה סבור שהיא רחל. וכן⁽³⁾ ויקץ פרעה
 והנה חלום, כי לא היה סבור שהיה חלום עד שניעור משנתו:
 25. אדמוני. רוש⁽⁴⁾ ב"ל: כאדרת שער. שלוכשים התועים⁽⁵⁾:
 ויקראו כל העולם ושמם עשו, אדם עשו⁽⁶⁾ ונמר שהיה בעל
 שער: 27. יודע ציד. לצוד ציד להביא: יושב אהלים. רועה צאן
 אביו. כמו שפירשתי אצל⁽⁷⁾ יושב אהל ומקנה: 28. כי ציד בפיו.
 פשוטו כתרנו: אוהבת את יעקב. שהיתה מכרת בתומתו וגם
 ממה שאמר הקי⁽⁸⁾ ורב יעבוד צעיר. והוצרך להקדים כאן אהבת
 יצחק לעשו ורבקה⁽⁹⁾ את יעקב להודיע מה שכת' לפנינו⁽¹⁰⁾ יצחק
 רצה לברך עשו ורבקה הערימה לברך את יעקב: 30. מן האדום
 האדום הזה. דרך אדם הממהר לשאול דבר⁽¹¹⁾ מחבירו כופל את
 דבריו. וזה שהיה עיף ורעב הרי הוא כאומר תן לי מהרה לאכול:
 על כן קרא שמו אדום. הוא אדמוני ונתאוה לאכול אדום.
 ובשביל רעבתותו מכר בכורתו. ולשם בזיון קרא לו כן שבשביל
 מאכל אדום מכר בכורתו: 31. מכרה כיום. כלומר לאלתר. מיד
 מכור לי חלק בכורתך הראוי לך [בממון אבי בממון שאתן לך]⁽¹²⁾
 ואחר כך אתן לך המאכל לעדות [וללקיום]. כדרך שמצינו⁽¹³⁾ ויאכלו
 שם על הגל לקיום ברית בין לבן ליעקב: 32. הנה אנכי הולך
 למות. בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם⁽¹⁴⁾ דוכים
 ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות למה זה [לי] להמתין חלק

(1) מלאכי א. כ. — (2) כט, כה. — (3) מא, ז. — (4) roux ובל"א: roth. —
 וע RSBM דף 73 הערה 1. — (5) הם הנלחים לובשי אדרת שער ומחורים על
 הבתים לשאול אכל ומתנות, וקראם רשעים תועים גם בעבור זה. — (6) בכ"י:
 עשו. — (7) ד, כ. — (8) בפסוק כנ. — (9) בכ"י נוסף כאן על הגליון: אוהבת.
 ולא יועיל וגם אין צורך. כי תיבת אהבה גם שם דבר הוא ויחובר עם למיד גם
 עם הפועל הוא ויחובר עם תיבת את בשביל שאהב פועל יוצא הוא, וכאן באו
 שני מיני החיבור יחד. ונמצא כזאת גם במקומות אחרים. — (10) בפרק כז. —
 (11) בכ"י: לשאול אדם מחבירו. ועיין RSBM דף 33 הערה 3. — (12) דעתו שכלכך
 המיד לקח עשו דמי בכורתו. וכן אמר בפירוש לפסוק לנ. וגם טוב בעיני רשעים
 להשתיק תלויות המינים מעל יעקב על דבר המכירה הזאת. ועיין RSBM דף 86
 הערה 1. — (13) לא, מי. — (14) ובחוקני שהעתיק הפירוש הזה כמעט מלה במלה
 הנוסחא ששם מצוין.

בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אבי הרב רבי מאיר מ"כ.
 [וזהו] (1) ויבז עשו את הבכורה: 33. וימכור את בכורתו בדמים.
 ואחר כן (2) ויעקב נתן לעשו וגו' כמנהג בני אדם לקיום דבר:
 34. ויבז עשו. לפי שלסוף נתחרט על כך כדכת' (3) את בכורתי
 לקח. לכן הקדים כאן להודיע שטותו. עתה בשעת אכילה ביזה את
 הבכורה, אבל לבסוף היה מתחרט: ויבז. כמו ויבזה מן (4) דבר
 י"י בזה, כמו ויקן מן קנה:

כו. 1. מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם.
 כדכת' (5) ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. לא הוצרך פסוק זה
 אלא להודיע שכשם שאברהם אביו היה הולך בשביל הרעב
 למצרים, כך יצחק היה יורד למצרים דרך ארץ פלשתים, דרך
 קצרה, כדכת' (6) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא,
 ולכך אמר לו הק' אל תרד מצרימה (7) לפי שיודע הקב"ה שהיה
 יורד למצרים: 3. כי לך ולורעך וגו'. ובשביל שנתתי לו ולורעו
 את הארץ הזאת ציויתי לו לצאת מארצו וממולדתו כדכת' שם (8)
 אל הארץ אשר אראך: 5. עקב אשר שמע אברהם בקולי.
 על העקדה דכת' (9) עקב אשר שמעת בקולי: וישמור משמרתני.
 כגון מילה דכת' בה (10) ואתה את בריתי תשמור: מצותי. כגון
 מצות שמונה ימים דכת' (11) כאשר ציוה אותי אלהים: חוקותי
 ותורותי. לפי עיקר פשוטו כל המצות הניכרות (12) כגון גול ועריות
 וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כלם היו נוהגין קודם מתן תורה אלא
 שנתחדשו ונתפרשו (13) לישראל וכרתו ברית לקיימן: 8. ויהי כי
 ארכו לו שם [הימים]. לא נוהר מעתה כל כך שלא להתנהג
 עם אשתו מנהג אישות מאחר שלא נתנו לב לגזולה ממנו: מצחק.
 תשמיש, כדכת' (14) בא אלי העבד [העברי] אשר הבאת לנו לצחק
 בי, ובמקום אחר הוא אומר (15) בא אלי לשכב עמי: 12. בארץ

(1) בפסוק לד. ואם אמת השערתי להוסיף תיבת וזהו, יהיו דברי רש"ם
 להוציא ממדרש אנדה בסוף פרשת סג של בראשית רבא שהלך רש"י לפסוק לד
 בדרכו. — (2) בפסוק לד. — (3) כו, לו. — (4) במדבר טו, לא. ובכ"י: דבר אשר
 בזה. — (5) יב, י. — (6) שמות יג, יז. — (7) אף על פי שהמקרא לא סיפר
 בפסוק א' אלא שהלך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים, וארץ מצרים לא נזכרה.
 ורש"ם למד מדברי רש"י לפסוק ב'. — (8) יב, א. — (9) כב, יח. — (10) יז, ט. —
 (11) כא, ד. — (12) ר"ל כל המצות שטעמן ניכר. — (13) בכ"י: שנתחדו ונתפרשו. —
 (14) לט, יז. — (15) לט, יז.

ההיא. אע"פ שהארץ קשה היא: בשנה ההיא. אע"פ שהיא שנת בצורת ורעבון⁽¹⁾: מאה שערים. שדה ששערוהו שיוציא כור אחד הוציא מאה כורין: 14. ועבודה רבה. עבודת שדות וכרמים. כי סתם עבודה עבודת קרקע היא: 15. סתמום פלשתים. שלא יחזיקו בניו בהם אחרי מותו. והוצרך לכתוב בשביל שכשנתרחק משם שב וחפרם דוגמת⁽²⁾ וחם הוא אבי כנען: 18. אשר קרא להן אביו. כדי שלא יוכל אדם לערער עליהן⁽³⁾: 22. ולא רבו עליה. לפי שנתרחק ממרעיתם, דכת' ויעתק משם: 23. ויעל משם באר שבע. כי היה מתירא מהם, שכן מוכיח שאמר לו הק'⁽⁴⁾ אל תירא כי אתך אנכי. נמצא שהיה מתירא: 25. ויכרו שם עבדי יצחק באר. ולא קרא לו יצחק שם עד לבסוף שאבימלך הלך אליו מגרר ונשבעו איש לאחיו ואז באו עבדיו והגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ואז קרא לו שבעה על שם השבעה שנשבעו הוא ואבימלך⁽⁵⁾: 26. ואחות [מרעהו]. כתרנו, חבורת אחוביו. כמו⁽⁶⁾ ויתנה למרעהו. והמ"ם כמו מ"ם של⁽⁷⁾ מריע ותוקע, וכמ"ם של⁽⁸⁾ אנכי מסב כלי מלחמה. וכן⁽⁹⁾ יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם. הצדיק יתר ויכונן דרך ישר את מרעהו כמו⁽¹⁰⁾ ויתורו את ארץ כנען, אבל דרך רשעים לעצמם ולשכניהם תתעם. פייט אשגירי בלע⁽¹¹⁾. יתור⁽¹²⁾ הוא את עצמו, יתר הוא את אחרים, כמו ישוב ישיב, יקום יקים, זה פועל וזה מפעיל: 28. תהי נא אלה אשר בינותינו, בני ובין אביך, שתתקיים גם עתה [בינינו ובינדך]⁽¹³⁾, שכן היה תנאי⁽¹⁴⁾ אם תשקור לי ולניני ולנכדי: 29. אתה עתה כמו בן כרות ברית עמנו ושלחתנו בשלום כמו שעשינו לך, אתה שאתה ברוך יי⁽¹⁵⁾, דוגמת⁽¹⁶⁾ בא ברוך יי שכת' בלבן. וכן עשה יצחק⁽¹⁷⁾ וילכו מאתו בשלום: 33. על כן שם העיר באר שבע. ואין זו אותו באר שבע של אברהם, כי שני באר שבע היו

(1) קרוב לדברי רשי מבר. — (2) ט, יח. — (3) בכי: להם... עליהם. — (4) בפסוק כד. — (5) שהבאר בפסוק ליב הוא הבאר הנאמר כאן, וכי רמבין לפסוק ליב. — (6) שופטים טו, ו. — (7) משנה ראש השנה ד, ט. — (8) ירמיה כא, ד. ושם כתוב: הגני מסב את כלי המלחמה. — (9) משלי יב, כו. — (10) במדבר יב, ב. — (11) *fait esgarer* ובל"א *lässt Acht haben*, ועיין RSBM דף 92 סימן 6. — (12) בכי גם כאן במעות: יתר. — (13) כפירוש רשי והוספתי החסרון על פי דבריו. — (14) כא, כג. — (15) גם זאת כפירוש רשי. — (16) כד, לא. — (17) בפסוק לא.

כדכת' ¹ ויבא באר שבע אשר ליהודה: 34. ויהי עשו בן ארבעים שנה, ואז היה יצחק בן מאה, כי בן ששים היה בלדת רבקה אותם, להודיענו בא מה שכת' אחריו² ויהי כי זקן יצחק, ויקח אשה את יהודית: 35. ותהיינה מרת רוח. לפי שעתיד לומר³ אם לוקח יעקב אשה מכנות כנען כאלה, לכך הוצרך לפרש תחילה: מורת רוח. כמו מן עושה לזכר יאמר⁴ עושה דברו לנקבה וכשהוא דבוק יאמר עושה, כן יאמר מן מורה לשון ממרה מן⁵ ימרה את פיך יאמר מורה לנקבה וכשהוא דבוק יאמר מורת רוח קנטרריאנץ⁶ אבל⁷ לב יודע מרת נפשו חטף קמץ⁸ לפי שהוא שם דבר, לשון⁹ מרות, אבל זה מלא פום הוא¹⁰ לשון פועל ומגורת¹¹ כי מרה מריתי מחטופי למ"ד פעל¹²:

כו 1. ותכהינה עיניו. מן הוקנה כמו שמצינו בספר שמואל¹³ ועיניו החלו כהות: 2. הנה נא. אני מבקש ממך¹⁴ בשביל שזקנתי ואני רוצה לתת לך ברכות אשר בידי לחלוק לך בחיי כמו ברכת¹⁵ אברהם וירושת הארץ: 3. שא נא כליך. כופל נא שני בכאן כמו שפירשתי אצל¹⁶ הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את: תלייך. אשפתו שתלויים בה החיצים. תליך מגורת¹⁷ ושך האופים תלה, וכן¹⁸ שביך בן אבינועם מגורת שבה, ¹⁹ כי שמע י"י אל עניך מגורת ענה: 7. לפני י"י. בשם י"י. אבל²⁰ נמרוד גבור ציד לפני י"י, פירושו בכל העולם. וכן²¹ נינה היתה עיר גדולה

¹ מלכים א' יט, ג. — ² כו, א. — ³ כו, מו. — ⁴ בכ"י בהפך הסדר: יאמר לזכר. והמקרא בתהלים קמח, ה. — ⁵ יהושע א, יח. — ⁶ *contrarians* שהוא כמו *contrariantes*, ובל"א *widerstrebend*. — ⁷ משלי יד, י. — ⁸ הוא שאנחנו קוראים קמץ חטוף. — ⁹ דברים לב, לב ואיוב יג, כו. — ¹⁰ הוא תולם. — ¹¹ איכה א, כ. — ¹² והיות מרת רוח לשון יחיד כבר הוקשה לבעל קרן שמואל, ודחה קושיתו באמרו שיהיה יחיד במקום רבים כנהוג. ואיננו נכון, כי אין יחיד במקום רבים מבלי סבה. אבל נראה שלא כדעת רש"ם, ותיבת מרת היא כמו מרת מגורת מרר ושתיהם אחת אלא שאין כאן דגש בר"ש ומפני זה באה תנועת החולם במקום הקמץ החטוף כמשפט. וראבי"ע לא הכריע בין שני הפירושים שהביא גם הוא בקיצור. — ¹³ שמואל א' ג, ב. — ¹⁴ רצוני לפרש תיבת נא לשון בקשה. — ¹⁵ בכ"י במעות: כדכת'. וכונת רש"ם ששתי ברכות הוריש יצחק לבנו עם שאר הברכות, ברכת אברהם בכרכה שניה (כח, ד) וירושת הארץ בכרכה ראשונה (כו, כח). — ¹⁶ יב, יא. — ¹⁷ מ, כב, ושם כתוב: ואת שך האופים וגי'. — ¹⁸ שופטים ה, יב. — ¹⁹ טו, יא. ויתכן להיות פסוק אחר. ואשר הוספתי הוא רק במקום דוגמא. ובכ"י מכל מקום יחסר מקרא שיבא בו תיבת "עני" עם כינוי, כי בכ"י נמצא: וכן שביך בן אבינועם מגורת שוה (צ"ל: שבה) ענה. — ²⁰ י, ט: כנמרוד. — ²¹ יונה ג, ג: ונינה.

לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה: 9. לך
 נא אל הצאן [וגו']. ממקום אומנותו שהיה יושב אהלים⁽¹⁾: גדיי
 עזים. בשביל העורות ששערן קשה כשיער אדם לקח עזים ולא
 כבשים: 12. ימושני אבי. מן⁽²⁾ ממשש בצהרים, כמו⁽³⁾ יסוכוהו
 ערבי נחל מן סבב. הגש תחת אות החסירה: 13. עלי קללתך.
 עלי ועל צוארי, כלומר [אל תירא] כי היתה כושחת במה שאמר לה
 הק'⁽⁴⁾ ורב יעבד צעיר: 15. החמודות. שהיה עובד בהן אביו בשעת
 אכילה: 20. ואכלה מצידו. חטף קמץ לפי שהוא לשון ציווי, כמו⁽⁵⁾
 אכול בשמחה לחמך, אבל⁽⁶⁾ ואוכלה מציד בני, הוא מלא פום שהוא
 לשון אפעל. כמו⁽⁷⁾ זכור י"י לדוד, יאמר⁽⁸⁾ זכרה לחסדי דוד,
 לשון ציווי: 22. הקול קול יעקב. לפי שתאומים היו היה קולן
 דומה קצת זה לזה ולכך טעה יצחק בקולו מאחר שמצאו איש
 שער על צוארו: 24. אתה זה בני עשו. נראה שאתה בני עשו⁽¹⁰⁾:
 27. ריח בגדיו. החמודות. ובגדיהם היו מבושמים כמוגמר: אשר
 ברכו י"י. את השדה שהוא מלא נרד וברכום קנה וקמין. וכן פייט
 רבי אלעזר הקליר⁽¹¹⁾ שדה מבורך פהריח ברכו במתן טל: 28. ויתן
 לך. מוסב על ברכו י"י והוא הק' יתן לך מטל השמים כעין
 ברכת השדה⁽¹²⁾: 29. בני אמך. אבל ביעקב שהיו⁽¹³⁾ לו נשים
 הרבה כת' בו⁽¹⁴⁾ וישתחוו לך בני אביך⁽¹⁵⁾: 30. ויהי אך יצא
 יצא. להגיד ניסים שנעשו ליעקב בא הכתוב, שאילו הקדים עשו
 לבא רגע אחד קודם, לא נתברך יעקב: 33. ויחרד יצחק. על

(1) מוסב על תיבת משם. — (2) דברים כח, כט. — (3) איוב מ, כב. —
 (4) כה, כג. — (5) קהלת ט, ז. — (6) בפסוק כה. — (7) תהלים קלב, א. —
 (8) דברי הימים ב' ו, מב. — (9) בעין הקורא לר' יקותיאל בן יהודה הכהן
 (הב"י) הנדפס בתומש מאור עינים להח' ר' וואלף היידענהיים נמצאו הדברים
 האלה לפסוק כא: „ואמשך. נאום רבנו שמואל ול. השין דגשה בעבור חסרון
 הנכפל“, ולא ידעתי המן פירוש התורה לרשב"ם לקוחים הדברים אם מחבור רשב"ם
 בענין המסורת. כי בפירושו לתיבת תהרסם בשמות כג, כד תמצאהו מדבר
 כאחד מבעלי המסורת. והנה הח' ר' ליב דוקטס במכתב העתי ציון ב' דף 104
 הוסיף לאמר כי ר' שמואל הדיין (כלומר המדקדק ובעל המסורת) המובא בכ"י
 האמבורג סימן 32 (וברשימת ש"ש 37) הוא רשב"ם. ולא כן דעת הח' צינץ בספרו
 צור געשיכטע דף 79 ודף 109. ונראין דבריו, לפי שבכ"י הוא הובאו גם רשב"ם
 בשמו גם ר' שמואל הדיין בשני חכמים, וקשה לומר שמחבר פירוש איוב שם
 טעה לחשוב שהם שנים בהיותם איש אחד. — ולתיבת ויצק בפרשת ויצא כח, יח
 אביא מאמר דומה לר' יקותיאל בשם רשב"ם בהערת. — (10) ר"ל שאין זו
 שאלה. — (11) בפיוט אנגרה לתפלת טל. — (12) כפ"י רשי. — (13) בכ"י:
 שהוא. — (14) מט, ה. — (15) כפ"י רשי מביר.

שמעא שיער בחלקת צוארו של יעקב: מי איפוא. תיקון לשון הוא⁽¹⁾ כמו איזי שבתלמוד⁽²⁾ אימא לי איזי. אתאורש⁽³⁾ ב"ל: גם ברוך יהיה. שמיהר לעובדני. וגם ידע שבעצת רבקה עשה הכל והיא היתה מכרת בו שראוי לברכות: 36 הכי קרא שמו יעקב. בתמיה. הלמען אשר קרא שמו יעקב בשעת לידה בשביל שידו אוחות בעקבי ונמצאתי אני בכור והוא פשוט והיה לו ליטול פחות ממני, יטול פי שנים [ויותר] ממני⁽⁴⁾ וכן⁽⁵⁾ „הכי אחי אתה“ ודינך ליטול שכר הרבה „ועבדתני חנם“ בתמיה. וכן בכבא בתרא שנינו בפרק מי שמת⁽⁶⁾ בזמן שהנכסים מרובים הבנים יירשו והבנות יזונו. נכסים מועטים. הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים. אדמון אומר וכי בשביל שאני זכר ויפה כחי בנכסים מרובים הורע כחי בנכסים מועטים, בתמיה: 37. נתתי לו לעבדים⁽⁷⁾. מה שקנה עבד קנה רבו: 40. [ו]על חרבך תחיה. אומנתך שהייתה⁽⁸⁾ צד חיות בכלי ויניך. וכאשר תריד, כמו⁽⁹⁾ אריד בשיחי, כשיעבוד⁽¹⁰⁾ כך בפרך לא תוכל לסבול, ופרקת עולו: 45. גם שניכם. אם יהרוג אותך גם הוא יהרג על ידי גואלי הדם⁽¹¹⁾: 46. אם לוקח יעקב. דרך חכמה אמרה רבקה ליצחק להרחיק יעקב מעשו ולא גילתה לו שבשביל שטימת אחיו עשתה כן:

כח 4. לרשתך את ארץ מגוריך. מאחר שלא תקח אשה מבנות כנען שהיו עבדים כמו שצויה אברהם ליצחק⁽¹²⁾: 6. וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב. בכרכות אחרונות הללו נתן לו את ארץ כנען שניתנה לאברהם וגם אמר לו לקחת אשה ממשפחתו וגם צוהו שלא לקחת מבנות כנען. חשב עשו בלבו⁽¹³⁾ מה שנשאתי

(1) לייפות הדיבור ולא לפתרון דבר. — (2) בבא מציעא דף ע ע"א. — (3) *atoras* או *atoras* ובל"א also. עיין RSBM דף 93 הערה 1. — (4) רצונו לפרש הכתוב באופן שאין לתיבת ויעקבני פתרון רמאות. — (5) כט, טו. — (6) פרק ט משנה א לפי דברי פירוש רבא בנמרא שם דף קמ ע"ב ולפי נוסחת רש"ם שלשונה משונה מנוסחת הדפוס שבידינו. כי הגה תיבת וכי, שעליה יסבו דברי ראיתו משם, איננה לא במשנה ולא בדברי רבא שם בספרי התלמוד הגרפס. והחכם ר' שמעון באכער נר"ו הושב בעיר בודאפעסט העירני שבפירוש רש"ם לדברי רבא שם נמצאו גם תיבות ויפה כחי שהביא כאן, בהיות נוסחת הנמרא שלנו וראוי אני לירש. — (7) בקידושין דף כג ע"ב: אין קנין לעבד בלא רבו. ורש"ם קיצר פירוש רש"י וסמך עליו. — (8) בכ"י: שהיתה. — (9) תהלים נה, ג. — (10) בכ"י: בשיעבוד. — (11) בדברי רש"י. — (12) נתן טעם מדוע קרא יצחק את ארץ כנען בברכה הזאת ארץ מגוריך. — (13) הוא פירוש של וירא עשו בפסוק ו בפסוק ה.

מכנות כנען גזל ממני ברכת אברהם ולקח את בת ישמעאל ממשפחת אברהם, חשב בלבו שמא מעתה אוכה לנחלת אברהם: 9. אחות נביות. לפי שהיה ראשון שבבני ישמעאל קורא אותה אחות נביות. וכן (1) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן, לפי שאהרן נולד קודם משה קורא לה אחות אהרן. אבל במקום שהזכיר משה ואהרן בפסוק אחד קורא אותה אחותם כדכת' (2) ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם. וכן (3) ואחות לוטן תמנע, לפי שהיה ראשון כדכת' (4) לוטן ושוכל וצבעון וענה:

ויצא יעקב.

10. וילך הרנה. הלך לצד חרן: 11. ויפגע במקום. אירע לו דרכו במקום אחד חוץ מעיר לוז: כי בא השמש. ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום כדאמר רב יהודה (5) לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב: ויקח אחת מאבני המקום, כדכת' (6) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: 12. מוצב על ידי אחרים, (7) נצב מעצמו. וכן (8) נגש אל הערפל, מעצמו, (9) מוקמר ומוגש, על ידי אחרים. וכן (10) אשר [אתה] מראה בהר, אחרים הראו לו, אבל (11) נראה מעצמו (12): עולים ויורדים. לפי הפשט (13) אין לדקדק כמה שהקדים עולים ליורדים, שכן דרך ארץ להזכיר עלייה קודם ירידה (14): 13. הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולורעך. ואם תאמר דבר מועט הוא, ופרצת ימה וקדמה [וגו'], לארבע רוחות העולם: 14. ונברכו. לשון מברך ומרכיב, כלומר יתשרבו

(1) שמות טו, כ. — (2) במדבר כו, נט. — (3) לו, כב. — (4) לו, כ. — (5) פסחים דף ב ע"א. ופירש רש"י שם: שנאמר באור כי טוב (א, ד) ומה היא טובתו? מפני החיות ומפני הלסטים. — (6) בפסוק יח. — (7) בפסוק יג. — (8) שמות כ, כא. — (9) מלאכי א, יא. — (10) שמות כה, מ. — (11) יב, ז. — (12) וכוה כתב לשמות כה, מ. וטי"ן RSBM דף 94 סימן 27. — (13) להוציא מדברי בראשית רבא ורש"י. — (14) ע' תוספות פסחים דף ב ע"א דר. יכנס.

כמשפחתך [כל] משפחות האדמה. שהרי משקל רפי הוא וכבר פירשתו בפרשת לך לך⁽¹⁾: 15. כי לא אעזבך בדרכים עד אשר עשיתי את אשר דברתי עליך, להשיבך אל האדמה הזאת. כי בדרכים אתה צריך שמירת מלאכים יותר. כדכת'⁽²⁾ כי מלאכיו יצוה לך לשמורך בכל דרכיך: 16. אכן יש י"י במקום [הזה]. לא כמה שהייתי סבור כששכבתי כאן שהוא מקום חול, אך כן הוא שהוא מקום קודש. וכן כל אכן שבמקרא „אך כן ולא כמו שהייתי סבור.“ וכן⁽³⁾ אכן נודע הדבר: 18. ויצק שמן על ראשה. משה אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשוכו כדכת' במשכן וכליו⁽⁴⁾ וימשחם ויקדש אותם. וכן מוכיח לפנינו⁽⁵⁾ אנכי האל ביתאל אשר משחת שם מצבה וגו'.⁽⁶⁾ יהיה בית אלהים, לקרבנות: 19. ואולם. ואלא: לזו שם העיר. ועל שם המקום שחוץ לעיר ששכב שם יעקב נקרא שם העיר עצמה ביתאל: 21. ושכתי בשלום. כמו שאמר לי⁽⁸⁾. והשבותיך אל האדמה הזאת: והיה י"י לי לאלהים. שיסייעני בכל מעשיי: 22. עשר אעשרנו לך. להקריב לפניך עולה⁽⁹⁾:

כט 1. וישא יעקב רגליו. מתוך שהבטיחו הק' הלך בשמחה ובמרוצה: בני קדם. אדם, כדכת'⁽¹⁰⁾ אדם מקדם: 2. רבצים עליה. ממתנינים עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן: והאבן גדולה על פי הבאר. שלא יפול אדם או שלא ישאבו ממנה שאר בני אדם: 10. ויגל את האבן לבדו. להודיע גבורתו בא הכתוב: 13. את כל הדברים האלה. שאביו ואמו שלחוהו אל אנשי משפחתו: 14. אך עצמי ובשרי וגו' ויפה כיוונתה לכא אלי: 16. וללבוך שתי בנות. הפסיק⁽¹¹⁾ תשובת דבריו של יעקב כי לפי שהיו לו שתי בנות והקטנה מצאה חן בעיניו לפיכך [ביקש] את הקטנה: 17. רבות. נאות. וורש⁽¹²⁾ ב"ל.⁽¹³⁾ וכלה שעיניה נאות אין כל

(1) בחלק הנאבד מאתנו לפסוק יב, ג. — (2) תהלים צא, יא. — (3) שמות ב, יד. ובכ"י: אכן נודע את הדבר. — (4) במדבר ז, א. — (5) לא, יג. — (6) בפסוק כב, וגם הפסוק הזה הביא רש"ם לראיה שהאבן נמשח להקריב עליו. — (7) כתב ר' יקותיאל בר יהודה הכתן בעין הקורא לפסוק זה: „כל ויצק רפה ומלרע כדברי רבנו שמואל ז"ל. והוא רש"ם. עיין את אשר כתבתי לעיל בדף 32 בהערת סימן 9. — (8) בפסוק טו. — (9) מסכים למה שכתב לפסוק יח בסוף דיבורי. — (10) ישעיה ט, יא. — (11) בכ"י: והפסיק. — (12) *verts* ובל"א *grün*. וקרוב לזה נמצא בהדר וקנים דף יג ע"א: ורש"ם פירש וירציוש בלעז וגו'. והוא *verts yeux* ובל"א *grüne Augen*. ועיין RSBM דף 93 סימן 9. — (13) תענית דף כד ע"א.

גופה צריך בדיקה. ועינים שחורות אינן רכות כלבנות⁽¹⁾: יפת תואר. כמו⁽²⁾ במחוגה ותארהו. דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים: יפת מראה. לכן ואדמדם: 21 כי מלאו ימי. שבע שנים עבודתך: 25. והנה היא לאה. בדבר שלא נודע תחילה אומר והנה. וכן⁽³⁾ והנה חלום: 27. מלא שבוע זאת. שבעת ימי המשתה של לאה: ונתנה ותנתן לך גם את זאת מיד בעבודה אשר תעבוד עמדי אחרי נשואי רחל עוד שבע שנים אחרות. כדכת'⁽⁴⁾ ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו' כי עכשו הושלמו ארבע עשרה שנה בשתי בנותי⁽⁵⁾: 30. ויאהב גם את רחל. וגם אהבה יותר מלאה. כלומר בא אליה וגם אהבה. רוב גם הפוכים כן בתורה. וכן⁽⁶⁾ וברכתם גם אותי, גם תברכו אותי. וכן⁽⁷⁾ [כי עתה] גם אותך הרגתי, הנה לחצתי רגלך ונעשיתה שפי ופסח גם עדיין הייתי הורג אותך: 31. ורחל עקרה. כשביל שכתוב לפנינו שאמרה ליעקב⁽⁸⁾ הבה לי בנים, כתב כן: 32. יאהבני כמו יאהבני⁽⁹⁾. וכן⁽¹⁰⁾ הבדל יבדילני כמו יבדילני: 34. על כן קרא שמו לוי. יש לומר שיעקב קרא לו שם:

ל. 1. מתה אנכי. טעמו למטה שהוא פועל. אבל⁽¹¹⁾ מתה עלי רחל, טעמו למעלה, שהוא לשעבר: 8. נפתולי אלהים נפתלתי. חיבור הק' נתחברתי. נו"ן ראשונה כשביל נו"ן שנייה⁽¹²⁾. וכן⁽¹³⁾ נכסוף נכספת, ⁽¹⁴⁾ נשאל נשאל דוד: 11. בא גד. בא אלינו מול טוב כמו⁽¹⁵⁾ העורכים לגד שולחן. וכן במסכ' שבת⁽¹⁶⁾ גד נדי וסניוק לא. וכן בב' רבי⁽¹⁷⁾ אתא מוליה דביתא. והמפרש לשון גדוד⁽¹⁸⁾ טועה הוא. שא"עפי שהשמות מעין האמירה⁽¹⁹⁾ כמו ראיבן⁽²⁰⁾ כי ראה י"י בעניי, ושמשון⁽²¹⁾ כי שמע י"י, אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר הדיבור⁽²²⁾.

(1) בכ"י בטעות: כלבנים. — (2) ישעיה מד, יג. — (3) מא, ה. וכפירושו כאן כתב רשב"ם גם למעלה כה, כד ולפינו מא, ה. — (4) ל, כה. — (5) בכ"י נוסף כאן בטעות: ושש שנים בצאנך. עיין RSBM דף 34 הערה 6. — (6) שמות יב, לב. — (7) במדבר כב, לג. — (8) ל, א. — (9) בכ"י בטעות: ואהבני. — (10) ישעיה נו, ג. — (11) מח, ה. — (12) ר"ל שתיבת נפתולי יש לה נו"ן בראשה כשביל הנו"ן בראש תיבת נפתלתי. — (13) לא, ל. — (14) שמואל א, כ, כת. — (15) ישעיה סה, יא. — (16) שבת דף סו ע"ב. — (17) בבבאשית רבא הדרגס: אתא גדא דביתא, ופירש הערוך שהוא כמו מול הבית. — (18) כתרנום השומרונים וכפירוש ראב"ע. — (19) כלומר דומים ולא שוים ממש לאמירת האב או האם בקראם שמות לילדיהם. — (20) כט, לב. — (21) כט, לג. — (22) ר"ל אילו אמרה לאה, "בא גדוד" היה יכול להיות שם הבן גד מעין האמירה אע"פ שאינו שוה לעיקר דיבורה, אבל באמרה בגד נראה שאין זה לשון גדוד.

וגד אינו יכול להיות לשון גדוד בלא כפילות של שני דלתיו. (1) יגדו
 על נפש צדיק, דגש תחת דל"ת שנייה החסירה, כמו (2) וַיִּמְפוּ
 בעונם, (3) ויסולו עלי אורחות אידם, (4) יסובו עלי רביו, בכלם דגש
 תחת אות החסרה: 13. באשרי [וגו']. אני עומדת באישור ובשבח
 שמאשרות אותי בנות: 14. דודאים. (5) דודאי תאנים. כדכת' (6)
 הדודאים נתנו ריח: 18. יששכר. שני שכרים, אחד שכר הדודאים (7)
 ואחד שכר שנתתי שפחתי לאישי (8): 20. זכד. לשון חלק ומנה
 יפה לפי העניין: יזבלני. כמו (9) בנה בניתי בית זכול לך, לשון
 דירה: 21. ותקרא את שמה דינה. ולא נכתבה הודאה על לדת
 הבת לדעת למה נקראת כן, שאין מודים על הבת כמו על הבן.
 ולהודיעך בא, שכל בני יעקב היו זכרים חוץ מזו. וכן (10) בת אשר
 סרה. בכל שבטים נפש לא היו רק שתי בנות, יוכבד וסרה:
 23. אסף אלהים. כמו (11) ואספתו אל תוך ביתך, וכמו (12) כי
 אספתי שלומי. הכנסת והטמנת את חרפתי שהייתי נקראת עקרה:
 24. ותקרא את שמו יוסף. על שאמרה אסף אלהים את חרפתי.
 ואם כן תקראהו אסף (13), יוד של יוסף למה? על שם שנתפללה יוסף
 י"י בן אחר, הרי שם זה משמש שני אמירות, אסף ויוסף (14):
 25. שלחני. כי עתה כשנולד יוסף נשלמו שבע שנים אחרות של

(1) תהלים צד, כא. — (2) תהלים קו, מג. — (3) איוב ל, יב. — (4) איוב
 מז, יג. — (5) ירמיה כד, א. — (6) שיר השירים ז, יד. ועיין בפירוש רש"י שם
 ותמצא כדברי רש"י כאן. — (7) בכ"י נשנו תיבות אחד שכר הדודאים שתי
 פעמים. — (8) כתב כן בעבור פסוק מז. אבל בספר הדר וקנים דף יג ע"א
 כתוב: "על שם שני שכרים כתב שני שנין אחת שכר הדודאים ואחת שנתתי
 שפחתי לאישי. רש"י". וכן במנחת יהודה למקרא הזה נמצא: "ונכתב בשני שנין
 ופירש רש"י שאותה שהיא בשכר הדודאים אינה נקראת לפי שהוא נגאי לומר
 ששכרה אחותה כדי שישכב יעקב עמה". ואין זאת כוונת רש"י, ומפרשי התורה
 אשר באו אחריו הבינו דבריו בדרך המורגל להם. — (9) מלכים א' ח, יג. —
 (10) מז, ז. ור"ל שגם שרה נזכרת יחדה בין אחיה. — (11) דברים כב, ב. ובכ"י:
 ואספת. — (12) ירמיה מז, ה: כי אספתי את שלומי. — (13) בכ"י: וסף. ועיין RSBM
 דף 34 הערה 3. — ומצאתי עד נאמן לדברך אשר כתבתי שם שצ"ל אסף, בהדר
 וקנים דף יד ע"א: "תימא אם כן הו" ליה למקרי אסף, יוד של יוסף למה? י"ל
 לפי שנתפללה רחל יוסף י"י בן אחר הרי זה משמש שני אמירות יוסף ואסף.
 רש"י". והאמת שלא תמה רש"י ולא שאל, אלא פירש דבריו הכתוב לדעתו
 שתחלת פסוק כד: ותקרא את שמו יוסף, יחובר אל פסוק כג, כלומר שקראה
 שם בנה יוסף בשביל שאמרה אסף אלהים את חרפתי. ותיבת לאמר הבאה אחרי
 כן בפסוק כד פירש שרצה הכתוב לבאר מדוע נקרא יוסף ולא נקרא אסף.
 והדרך הזה חדש הוא וראוי לעמוד עליו. — (14) אסף וגי' שבפסוק כג ויוסף וגי'
 שבפסוק כד.

רחל: 30. לרגלי. בשבילי, דוגמת⁽¹⁾ לרגל המלאכה אשר לפני:
 31. לא תתן לי מאומה מכל הצאן שיש לך עכשיו שהרי עבדתך
 בשביל בנותיך, אבל ממה שארעה צאנך מכאן, ולהבא תן לי
 העקודים והנקודים. ואותן עקודים ונקודים שיש עכשיו בצאנך הסר
 משם ותן ביד בניך שלך להפרידם מעל העתידים להיוולד מעכשיו
 שיהיו שכרי: 32. נקוד. נראה לי מלאי הקדקד והצואר. שהרי⁽²⁾ ויקד
 ארצה כפיפת הצואר והקדקד הוא. והוא⁽³⁾ נדגש, שהוא כמו ויפול
 מנורת נפל. ונקוד וכן⁽⁴⁾ ויקוד הוא על שם הקדקוד כמו עקוד ברגל
 על שם⁽⁵⁾ ויעקוד את יצחק, קשירה ברגל: 32. הסר משם.
 לצורכך: והיה שכרי. מכאן ולהבא אותן שיוולדו: 33. וענתה כי
 צדקתי היום ולהבא לפניך כשתבא לראות שכרי ולא תמצא
 בהם אלא נקודים ועקודים: חום בכשבים. אבל לא בעזים כי
 רובם חום הם. רוש⁽⁶⁾ ב"ל: 35. ויתן ביד בניו. של לבן:
 36. ובין יעקב. צאן לבן שהיה רועה נתרחק דרך שלשה ימים
 מצאנו של לבן העקודים והנקודים שהסיר מצאנו⁽⁷⁾: 37. מקל לבנה.
 לפי שהוא דבוק, מקל של לבנה, לפיכך הוא פתח. וכן⁽⁸⁾ מעשר
 בקר⁽⁹⁾, מספד תמרורים. ובלא דבקות⁽¹⁰⁾ ויד את האתון במקל⁽¹¹⁾, בכל
 רחובות מספד⁽¹²⁾ מעשר מן המעשר: לח. שאינו יבש: מחשוף.
 גילוי, כמו⁽¹³⁾ וזרועך חשופה⁽¹⁴⁾ חשף י"י את זרוע קדשו: 38. ויחמנה.
 כמו⁽¹⁵⁾ וישרנה הפרות⁽¹⁶⁾ ד' מלכיות מגוי יעמדתה, חצים לשון זכר
 וחציים לשון נקבה⁽¹⁷⁾ ותקרבו (ה) עצמות עצם אל עצמו, חציו זכר
 וחציו לשי נקבה שהיה לו לומר כמו⁽¹⁸⁾ ותקרבנה בנות צלופחד:
 39. ויחמו הצאן. כולו לשון זכר: 40. והכשבים הפריד יעקב.
 העקודים והנקודים הפריד מצאן לבן שנה ראשונה ושנייה והיה נותן
 את פני צאן לבן אליהם כדי שיראו אותם ותתעברנה כמותם. וגם
 המקלות היה נותן בשקתות המים. שני מעשים הללו היה עושה כדי
 שתלדנה עקודים ונקודים: 41. המקושרות. בזמן שרובן רגילות

(1) לנ, יד. — (2) שמות לד, ח. — (3) רצינו לומר ויקד. — (4) בכ"י מן
 ועין RSBM דף 32 הערה 1. — (5) כב, ט. — (6) כלמעלה כה, כה. — (7) בכ"י
 נוספי כאן בטעות תיבות של לבן ונקודו בראשם להיותם נמחקים. — (8) ויקרא
 כו, לב. — (9) ירמיה ו, כו. — (10) במדבר כב, כו. — (11) עמוס ה, טו. —
 (12) במדבר יח, כו. — (13) יחזקאל ד, ז. — (14) ישעיה נב, י. — (15) שמואל א'
 ו, יב. — (16) דניאל ח, כב. ובכ"י: ומלכיות מגוי יעודנה. ועין RSBM דף 32 הערה 1.
 (17) יחזקאל לו, ז. וכל עשר התיבות הבאות נשמטו בדפוסים. — (18) במדבר כו, א.

להתעבר ביחד: 42. ובהעטיף. כשעבר זמן המכירות להתעבר
לא היה חושש על המאחרות:
לא 1. הכבוד. עוצם ממון, כמו (1) ואברם כבד [מאד] במקנה
בכסף ובוהב: 5. ואלהי אבי היה עמדי. א"עפי שפניו רעים, אני
לא גולתי ממנו כלום אלא הק' היה עמדי ונתן לי: 7. מונים. מניינים.
עשרת (2) אינו דוקא. כמו (3) עשר נשים לחמם, (4) עשר פעמים
תכלימוני. כלומר הרבה מניינים: 8. וילדו כל הצאן נקודים. בזה
לא הועיל מחשוף הלבן (5): 9. ויצל. הפריש. וכן כל לשון ישועה
והמלטה וחליצה לשון הפרשה הם: 13. אשר משחת. להקדישה
ועדיין לא הקרבת עליה נדריך (6): 15. כספינו. שנשתכר בנו
בנישואינו. שהיה לך להשתכר ביגיע כפך ולפרנסנו: 19. ותגנוב
רחל את התרפים. שלא יגידו ויודיעו ללבן כי רוצה יעקב לברוח,
כענין שנאמר (7) אין אפוד ותרפים, (8) כי התרפים דברו און. רגילים
היו לקסום בהם: 23. דרך שבעת ימים. כי יעקב היה הולך לאט
בשביל צאנו ולבן שהיה רחוק ממנו הלך לגונו את צאנו כדכת (9)
וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, והוא מיהר לרדוף והשיגו
לסוף שבעת ימים: 29. ואלהי אביכם וגו'. ואני חולק לו כבוד (10):
31. כי יראתי וגו'. עם אשר תמצא. השיב על ראשון ראשון ועל
אחרון אחרון: 32. לא יחיה. כלומר אני אעשה נקמה מגופו (11):
33. ויבא לבן באהל יעקב ואחר כך באהל לאה ואחר כך
באהל שתי השפחות, ולמה לא מצאם באהל רחל? שהרי כשיצא
מאהל לאה ויבא באהל רחל ישבה רחל על כר הגמל
שהתרפים בתוכו: ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. כלומר
א"עפי שאמרנו למעלה באהל לאה ובאהל שתי השפחות, לא כך
היה, אלא בתחילה כשיצא מאהל לאה נכנס באהל רחל, אבל מפני
אורך דברים שאמר לבן לרחל ורחל ללבן לא היה רוצה להפסיק
את הפסוק הראשון: 34. בכר. כר או כסת שנותנין על הגמל לשבת
עליו: 38. לא שכלו. מתוך חוסר מרעה ומתוך שמירה פחותה:

(1) יג, ב. — (2) בכ"י: עשר. — (3) ויקרא כו, כו. — (4) איוב יט, ג. ובכ"י
נשנתה תיבת "פעמים" שתי פעמים. — (5) שתלדנה בכל פעם אותו מין של
מטולאות שאמר לבן. וכן כתב רמב"ן. ובעל קרן שמואל האריך לדבר ולא פירש
כהו"ן במקום הזה. — (6) כדבריו כח, יח. — (7) הושע ג, ד. — (8) זכריה י, ב. —
(9) ל, לו. — (10) אף על פי שאינו אלהי אבי. ובעל קרן שמואל נדחק לפרש. —
(11) כפירוש ראבי"ע הראשון.

ואילי צאנך. דרך רוני צאן במדבר לאכול מן הכבשים הזכרים:
 39. אחטנה. כמו אחטאנה, אני הפסדתי משלי, כמו⁽¹⁾ אני ובני
 שלמה חטאים. הרבה אלפין חסרין: גנבת יום. יו"ד יתירה גנובת
 יום וגנובת לילה שלמתי, כמו⁽²⁾ רבתי עם שרתי במדינות. אבל
 גנובתי קמץ פתרונו גנובת שלי: 42. שלחתיני. ולא בשמחה
 ובשירים⁽³⁾: 43. מה אעשה. היאך אוכל לעשות להם רעה:
 49. והמצפה. דכת⁽⁴⁾ את מצפה גלעד: יצף. מן⁽⁵⁾ צופה נתתיך.
 כמו⁽⁶⁾ ירב בארץ מן⁽⁷⁾ פרה ורבה: 51. יריתי. זקפתי. יעקב ירה
 אותה בעצת לבן. כמו⁽⁸⁾ ירה בים:
 לב. 2. ויפגעו בו. לשומרו. כדכת⁽⁹⁾ והנה אנכי עמך:

וישלה יעקב.

5. ויצו אותם לאמר. צוה אותם ואמר להם כה תאמרו.
 והשלוחים לא ידעו⁽¹⁰⁾ דאנתו של יעקב: עם לבן גרתי כאשר ידעת
 במצות אבי ואמי. שלא יחשוב בשבילי ברה: ואחר. כמו וְאַחַר כְּמִי⁽¹¹⁾
 וְאַחֲבֵךְ אֶת יַעֲקֹב כְּמוֹ וְאַחֲבֵךְ, וכן⁽¹²⁾ וְאַכְל⁽¹³⁾ וְאַמַּר. חסרון אלף של
 יסוד: 7. באנו אל אחיך אל עשו ומצאת חן בעיניו כאשר אמרת
 וגם הנה הוא מתוך ששמח בכיאתך וכאהבתו אותך הולך
 לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבודך. והו עיקר פשוטו⁽¹⁴⁾. וכן⁽¹⁵⁾
 גם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו: 8. ויירא יעקב
 בלבו שא"עפי שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוין, הוא לא האמין

(1) מלכים א א, א, כא. — (2) איכה א, א. וכן ברש"י. — (3) כאשר אמר לבן
 בפסוק כו. — (4) שופטים יא, כט. — (5) יחזקאל ג, יז. — (6) א, כב. — (7) בכ"י:
 מה. והמקרא לה, יא. — (8) שמות טו, ד. — (9) כת, טו.
 (10) בכ"י: ידעו יודעין. ונקוד הראשון בטעות. עיין RSBM דף 35 הערה 4. —
 (11) מלאכי א, ב. — (12) ג, יב; כו, לג. — (13) כד, לג. מ. מ. מה. ועוד. — (14) פירש
 כן בשביל שנאמר וגם הולך לקראתך ולא אמר אבל הולך לקראתך. —
 (15) שמות ד, יד.

שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה: ויצר. (מנורת) צרור את המדיינים. והוא [כמו] (2) ותקל גבירתה מן קלל: ויחץ. מן (3) אשר חצה משה: 9. לפלטה. שהיו רחוקים המחנות זה מזה ואם יראו פרענות יברחו: המחנה האחת לשון נקבה הוא כדכת' (4) אם תחנה עלי מחנה. הנשאר לשון זכר. הרבה (5) מצינו תיבות פעמים זכר פעמים נקבה. כמו (6) השמש יצא על הארץ. (7) ותך השמש. (8) רוח סערה עושה דברו. (9) ורוח באה מעבר המדבר ויגע בארבע פינות הבית: 10. אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. שהבטחתי בלשון זה בצאתי (10) מכאר שבע (11) ויאמר אני יי אלהי אברהם אביך (12) ואלהי יצחק: 11. קטנתי מכל. מלהוות לי [כל] החסדים וגו'. (וכן (13) קטן מהכיל את העולה ואת השלמים. ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי ואני עדיין לא קיימתי נדרי ולא עבדתיך כראוי, לכך אני ירא א'עפי שהבטחתי. שאיך [דן] (14) את האדם אלא לפי מעשיו, כמו שמצינו בחזקיה שאמר לו הנביא (15) מת אתה ולא תחיה ואחר כך בתפלת חזקיהו הוסיף (16) הק' על ימיו חמש עשרה שנה: 11. פן יבא והכני. לפי שקטנתי מכל החסדים. כאשר פירשתי: 13. ואתה אמרת היטיב איטיב עמך. א'עפי שאין אתה מחוייב לקיים לי הבטחתך שהרי קטנתי וגו' א'עפי כן עשה למען כבוד שמך שתתקיים הבטחתך כמו שאמר משה להק' כשרצה לבלות את ישראל (17) (1) למה יאמרו מצרים [לאמר] ברעה [וגו']. (18) וינחם יי על הרעה. ובמקום אחר (19) מבלתי יכולת יי וגו' וישחטם כמדבר וגו', ואמר לו הק' (20) סלחתי כדברך: 16. ובניהם. לפי פשוטו (21) בניהם ממש והיו (22) בהם זכרים: 17. וריוח תשימו. דרך כבוד הוא. מחנות (23) הרבה זה אחר זה: 18. למי אתה עבד. והם השיבו (24) לעבדך ליעקב: 19. מנחה. כמו שפירשתי בכראשית (25): 21. כי אמר אכפרה

(1) במדבר כה, ה. — (2) טו, ד. — (3) במדבר לא, מב. — (4) תהלים כו, ג. — (5) בכי: הרבה הרבה. — (6) יט, כג. — (7) יונה ד, ח. — (8) תהלים קמח, ח. — (9) איוב א, יט. — (10) בכי בטעות: מצאתי. — (11) כה, יג. — (12) בכי נמצא כאן תיבת וני' מיותרת. ועין RSBM דף 37 הערה 1. — (13) מלכים א' ח, סד. — (14) תיבת דן השכיל המדפיס הראשון להוסיף. — (15) מלכים ב' כ, א; ישעיה לח, א. — (16) בכי: והוסיף. — (17) שמות לב, יב. — (18) שמות לב, יד. ובכי בא המקרא הזה שלא במקומו בסוף המאמר אחרי תיבת כדברך. — (19) במדבר יד, טו. — (20) במדבר יד, כ. — (21) כדעת רש"י ולא כאגדה שהביא רש"י. — (22) בכי: והיה. — (23) בכי: למחנות. — (24) בפסוק יט. — (25) עוד תמצא פירושו לויקרא ב, א. עין RSBM דף 150 בשורה השלישית.

פניו. כן חשב יעקב בלבו ואין זה מדברי השלוחים⁽¹⁾: וגם הנה הוא אחרינו⁽²⁾. לפי שרצה יעקב לברוח בלילה דרך אחרת אם לא מפני שעכבו המלאך, לכך היה מתכוין להטעותו לעשו שלא יפגשהו: 23. ויקם בלילה ההוא⁽³⁾. נתכוין לברוח דרך אחרת ולפיכך עבר הנחל בלילה, כמו שמצינו בדוד בברחו מפני אבשלום בדרכים הללו של ירדן ומחנים שעבר יעקב ובלילה כמו כן⁽⁴⁾ ויאמרו אל דוד קומו עברו⁽⁵⁾ [מהרה] את המים וגוי ויקם דוד וכל העם אשר אתו ויעברו את הירדן עד אור הבוקר עד אחד לא נעדר אשר לא עבר את הירדן וגוי ודוד בא מחנים⁽⁶⁾ ואבשלום עבר את הירדן וגוי: מעבר יבק. מעברות המים, כדי לברוח: 25. ויותר יעקב לבדו. כלומר שהעביר כל אשר לו, שלא היה עוד לעבור אלא הוא לבדו, ורצה לעבור אחריהם, כי לברוח דרך אחרת שלא יפגשנו עשו נתכוון. ויאבק מלאך עמו שלא יוכל לברוח ויראה קיום [הבטחתו] של הק' שלא יזיקהו עשו: 26. כי לא יכול⁽⁷⁾ לו. המלאך. ורצה⁽⁸⁾ לעבור ולברוח בעל כרחו: ותקע. נבדלה מן הירך, כמו⁽⁹⁾ פן תקע נפש ממך: [ירך יעקב]⁽¹⁰⁾. הירך טעמו למטה ברי"ש כי כן שמה⁽¹¹⁾ וכן⁽¹²⁾ גדר מזה וכן⁽¹³⁾ גול. וכשירך רבוק נהפכין להיות פתח קמץ וטעמו באות ראשונה⁽¹⁴⁾ ירך יעקב⁽¹⁵⁾ המשכן: 27. כי עלה השחר. וכיון שהאיר היום מעתה יש לילך לדרכיך⁽¹⁶⁾: כי אם ברכתני שתשלחני מאתך בשלום שלא אחיה נוזק במה שנתאבקתי עמך, כי עתה עלה השחר. אז ידע יעקב שהוא מלאך⁽¹⁷⁾: 29. כי שרית. מגורת⁽¹⁸⁾ באוני שרה את אלהים כמו קנה, קנית. עשה, עשית. אבל⁽¹⁹⁾ וישר אל מלאך ויכל מגורת שב קם רץ שיאמר ויקם וישב וירץ. ומה שלקה יעקב ונצלע לפי שהקב"ה הבטיחו והוא היה בורח. וכן

(1) נראה שרשב"ם פירש תיבות ואחרי כן שבפסוק הזה אחרי זמן רב ולא מד אחרי בא המנחה אל עשו. — (2) בפסוק יש הלשון: והנה גם הוא אחרינו, ובפסוק הזה: גם הנה עבדך יעקב אחרינו. ומקום הפירוש נאחר וראוי היה לכתבו לפני פירוש כי אמר אכפרה פניו. — (3) במקרא כתוב: בלילה הוא. — (4) שמואל ב' ז', כא — כד. — (5) במקרא: ועברו. — (6) במקרא: מחנימה. — (7) בכ"י: ויכל. — (8) יעקב. — (9) ירמיה ו', ח. — (10) ר"ל הירך בפסוק לג. — (11) כן שם הדבר שלא בסמיכות. — (12) במדבר כב, כד. — (13) ויקרא ה, כא. ועוד. — (14) שמות א', ה. — (15) שמות מ, כב. כד. — (16) בכ"י נקדם המאמר הזה לפני פירוש ירך יעקב. — (17) אחרי שאמר לו האיש כי איהו בכוונה כל הלילה עד עלות השחר שאין זמן עוד לברוח, הביר יעקב שמלאך יי הוא. — (18) הושע יב, ד. — (19) הושע יב, ה.

מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הק' או ממאנים ללכת שנענשו. במשה כת' (1) שלח נא ביד תשלח ויחר אף י"י (2) במשה. ולפי הפשט א"עפי שאמרו חכמים (3) בכל מקום חרון אף עושה רושם וכאן מה רושם יש הלא אהרן אחיך הלוי עתיד היה (4) להיות לוי ואתה כהן ועכשיו הוא יהיה כהן ואתה לוי, אך לפי הפשט לפי שהיה מתעצל ללכת כת' (5) ויהי בדרך במלון ויפגשוהו [י"י] ויבקש המיתו. וכן ביונה שנבלע במעי הדגה. וכן בכלעם (6) ויחר אף אלהים כי הולך הוא ונעשה חוגר כדכת' (7) ותלחץ [את] רגל בלעם (8) וילך שפי, חוגר (9), כמו (10) ושופו עצמותיו: 32. והוא צולע על יריכו. עתה כשהיה השמש [זורח] ראוהו צולע על יריכו. כמו (11) ויהי בבקר והנה היא לאה, כי עד עכשו לא נודע שהיא לאה: 33. על כן לא יאכלו. לזכרון גבורתו של יעקב וגם שעשה לו הק' שלא מת: לג 7. נגש יוסף ורחל. לפי הפשט דרך להזכיר את האיש תחילה (12), אבל למעלה (13) מתוך שאמר לאה וילדיה אמר כמו כן רחל ויוסף: 8. מי לך כל המחנה של עדרים ששילחת (14): 11. חנני. חנני (15): 14. עד [אשר] אבא אל אדוני שעירה. (16) הרחיב לו את הדרך: 18. ויבא יעקב שלם. אל עיר ששמה שלם. כמו (17) ותבאנה בית לחם: עיר של שכם. עירו של שכם, כמו (18) כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא. כדכת' (19) וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ. והמפרש שם העיר, טועה הוא, שלא מצינו בכל מקום עיר ציון עיר ירושלים אלא העיר נוכרת אחרי השם (20). ואפילו אם זאת היא שכם (21), שמא לזכרון גבורת בני

(1) שמות ד, יג, יד. — (2) בכ"י בטעות: י"י אלהים. — (3) זכחים דף קב ע"א בשינוי לשון מעט. — (4) בכ"י בטעות: הוא. — (5) שמות ד, כד. ובכ"י: והיה בדרך במלון. — (6) במדבר כב, כב. — (7) שם כב, כה. — (8) שם כג, ג. — (9) כרב יוחנן בסנהדרין דף קה ע"א. — (10) איוב לג, כא. — (11) כט, כה. — (12) ולא כב"ר שהביא רש"י. — (13) בפסוק ב. — (14) בכ"י בטעות: ששילחה. — (15) בכ"י: חנני. וכבר הגיה בעל קרן שמואל ור' וואלף היידענהיים. וגם רש"י לעד. — (16) השתמש בקיצור בדברי רש"י מבבלי ע"ז דף כה ע"ב. — (17) ברות א, יט כתוב: עד בואנה בית לחם. — (18) במדבר כא, כו. — (19) לד, ב. וטעות המדפיסים הראיתי בספרי RSBM בדף 41 הערה 3. — (20) כגון יגוה העיר הגדולה (יונה א, ב; ג, ב; ד, יא). ואולם נמצא גם כן והעיר שושן (אסתר ג, טו; ח, טו). והח' ר' שמואל דוד ליצאטו ז"ל בפירושו לתורה הביא לעדים נגד רשעים שני מקראות: עיר מבצר צר ביהושע יט, כט ועיר ספרוים בישעיה לו, יג. — (21) ר"ל שלם תהיה נקרא גם כן שכם ושתיהן עיר אחת הן.

יעקב שמו את שמה שכס⁽¹⁾ כדכת' בלזו שנקרא ביתאל⁽²⁾ וכדכת'⁽³⁾ ויקראו ללשם הן על שם הן אביהם, לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכת'⁽⁴⁾ ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וגם מי שמפרש שלם שלם בתורתו שלם בממונו⁽⁵⁾ מועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך? וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן: 19. קשיטה. מין מטבע ששמה כן⁽⁶⁾: 20. אל אלהי ישראל. שהצילני מלבן ומעשו. כלומר האלהים הוא אלהי יעקב⁽⁷⁾. וכמו שקורין שם אדם⁽⁸⁾ אליעזר, עמנואל, כמו כן נקרא המזבח כך. וכמו שפירשתי פשוטו⁽¹⁰⁾:
 לד. 1. ותצא דינה. כי חוץ לעיר נטה אהלה⁽¹¹⁾ ויצאה⁽¹²⁾ משם ונכנסה לעיר: 7. ובני יעקב באו מן השדה בתוך כך שיצא חמור לדבר אל יעקב ומצאם וידבר אתם וגו': 9. בנותיכם תתנו [לנו] ואת בנותינו תקחו לכם. בבני יעקב תלו החיתונים לכבודם לתת ולקחת. אבל כשסיפרו את הדבר לאנשי עירם⁽¹³⁾ אמרו למפרע לכבוד בני העיר שהם יהיו הלוקחים והנותנים כדי לפתותם שישמעו אליהם להמול⁽¹⁴⁾: 10. וסחרוה. החי'ת גורמת. וכן מן גאל⁽¹⁵⁾ גאלני, מן שחט⁽¹⁶⁾ וישחטוהו, מן שאל⁽¹⁷⁾ ישאלוני משפטי צדק, מן בחר בחרוהו, מן פעל יפעלוהו: 16. ונתנו דגש, כמו ונתנו, פירוש ניתן. וכן⁽¹⁸⁾ מצרים נתנו יד כמו נתנו: 19. ולא אחר. מגורת⁽¹⁹⁾ לא תאחר שהוא משקל כבד כמו⁽²⁰⁾ תשבר: והוא נכבד. ושמעו לו: 25. בהיותם כאבים. לפי דרך ארץ ופשוטו של מקרא⁽²¹⁾ או היו כאבים מיום ראשון ושני: ויבאו על העיר שהיו יושבים בטח ולא

(1) ר"ל שמכל מקום עיר שכס הכתוב פה פתרונו עירו של שכס בן חמור ואחרי כן נקראת לפי הדעה הזאת העיר והיא בעצמה שכס להוכיח נצחון בני יעקב על שכס, ומלפנים נקראת שלם. — (2) כח, יט. — (3) יהושע יט, מז. ושם כתוב: כשם הן אביהם. — (4) ד, ז. — (5) היא האגדה שהביא רש"י. — (6) בכ"י נכנס המאמר הזה באמצע פירוש עיר שכס לפני דברי רשב"ם וגם מי שמפרש וגו'. וזאת היתה ראשית חטאת לטעות המדפיסים אשר הזכרתי בדף 43 הערה 19. — (7) כפירוש רש"י. ובכ"י נשנו שתי פעמים התיבות האלה: „שהצילני מלבן ומעשו כלומר האלהים הוא אלהי יעקב“. והם כשורה שלמה. — (8) שמות יח, ד. — (9) ישעיה ז, יד; ח, ח. — (10) והרשה הביא רש"י בסוף דבריו. — (11) יעקב נטה אהל דינה מחוץ לעיר עם אהלו (ל, יט). — (12) בכ"י: ויצא. — (13) בפסוק כא. — (14) כדברי רש"י לפסוק טו. — (15) בתהלים קיט, קנר: וגאלני. — (16) שופטים יב, ו. ובכ"י: שחטוהו. — (17) ישעיה נח, ב. — (18) איכה ה, ו. — (19) שמות כב, כת. ועוד. — (20) שמות כג, כד. ועוד. — (21) שלא כדברי בראשית רבא שביום השלישי למילת התינוק תנבר הסכנה.

נוהרו מהם. וכן כל בטח שבכל מקום על הושבים הוא אומר בין בתורה בין בנביאים⁽¹⁾: 30. להבאישני. את ריחי כמו⁽²⁾ אשר הבאשתם את ריחנו:

לה 2. אלהי הנכר. שלקחו בעיר: 7. ויקרא למקום שחוץ לזו שהקים מצבה שם⁽³⁾ בכאן מכית אביו אל בית אל. כי מתחילה נקראת שם העיר בית אל⁽⁴⁾ ואולם לזו שם העיר לראשונה, אבל עכשיו קרא שם המקום בית אל שחוץ לעיר, אשר חלם שם, אל בית אל, לפי שעד עתה הוא היה בעורו⁽⁵⁾: 8. אלון בכות. לא נכתב אלא⁽⁶⁾ מפני שכל המקומות שהלך יעקב בחזרתו הולך ומפרש, פנואל, סוכות, אל אלהי ישראל, שלם⁽⁷⁾ עירו של שכם, לזוה, אל בית אל, אלון בכות, בית אל השני שאחר וירא אלהים אל יעקב עוד, בית לחם אפרת, מגדל עדר: 9. וירא אלהים אל יעקב עוד. אחר שנסע מלזו הוא בית אל קרא עוד את המקום השני בית אל כמו שמפרש והולך: 15. המקום אשר דבר אתו. כמה פעמים נאמר לשון זה בפרשה זו לפי שהיה המקום באמצע הדרכים ואין שם עיר: 16. כברת. כמו⁽⁸⁾ ירוע כבירים, ואוריד כביר יושבים. לשון הרבה⁽¹¹⁾. ולפי [שהיה עוד] ריבוי ארץ עד אפרת נקברה בדרך: ותקש. כמו [תקשה], כמו ותצו ותצוה. ⁽¹²⁾ ותכם ותכסה: 17. אל תיראי כי גם זה לך בן כאשר התפללתה ⁽¹³⁾ ווסף יי לי בן אחר, ולא חפץ להמיתך אלא קיבל תפילתך. ולדבר על לכה נתכוונה: 18. בנימין. בן זקנים, בן ימים, כמו⁽¹⁴⁾ לקץ הימין כמו הימים: 20. היא מצבת קבורת רחל שאמר שמואל לשאול כשהלך ממנו לאחר שמשחו למלך⁽¹⁵⁾: 21. למגדל עדר. סמוך לבית לחם היה כדכת' בתרי עשר⁽¹⁶⁾ ואתה בית לחם אפרתה וגו' וכתוב בסמוך⁽¹⁷⁾

(1) ולא כביר שהביא רש"י. — (2) שמות ה, כא. — (3) כח, יח. — (4) כח, יט. — (5) מדבריו כאן ולמעלה כח, יט ולפנינו לפסוק ח' וט' ננלה דעת רש"י ששפטם הראשון בצאת יעקב מבית אביו קרא שם המקום אשר לן שם בית אל והעיר לזו הקרובה שם נקראה מהיום והוא גם כן בית אל. ועתה בשוכו מפרן ארם שנה שם המקום אשר היה לן שם בתחלה וקראו אל בית אל והעיר עצמה נקראת כמלפנים לזוה או לזו או בית אל; ועוד נקרא מקום אחר בית אל בפסוק טו שאיננו לא לזוה ולא אל בית אל. — (6) בכ"י: אל. — (7) כל השמות הבאים כאן נשמטו בדפוסים. — (8) בכ"י בטעות: שכם. — (9) אויב לד, כד. — (10) ישעיה י, ג. — (11) בכ"י: הרב. — (12) לה, ד. ועוד. — (13) ל, כד. — (14) דניאל יב, ג. — (15) הלך לשטתו שיש מקראות שלא נכתבו אלא כדי להבין המקראות הבאים אחריהם. עיין RSBM דף 88 הערה 1. — (16) מיכה ה, א. — (17) שם ד, ח.

ואתה מגדל עדר וגו': 22. וישמע ישראל. לא נכתב זה אלא להודיעך שבשביל ששמע יעקב את הדבר אמר לו בשעת צוואתו (1) פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך: ויהיו בני יעקב שנים עשר. עתה כשנולד בנימין היו שנים עשר (2). ועד (3) שסיים כל עניין אותה הפרשה לא היה רוצה להפסיקה: 29. עשו ויעקב. לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד הקדימו הכתוב. אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שהיה בן השפחה:

לו. 2. עשו לקח את נשיו מבנות כנען. המדקדק יתן לב כי בפרשה ראשונה של תולדות יצחק נאמר (4) יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אלון החתי (5) מחלת בת ישמעאל, וכפרשה זו לא הזכיר בת בארי כלל לא שמה ולא שם אביה, אבל [אלון] וישמעאל אביהן של שתי נשיו הראשונות הזכרו, שהוחלפו שמות הבנות כאשר מצינו בכמה מקומות. בשמת בת אלון נקראת כאן עדה בת אלון, ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת. לכן יש לומר יהודית בת בארי מתה בלא בנים, אבל בת אלון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אחרי כן אחר שהלך לו לשבת בחר. שעיר ונתחתן בבני שעיר החורית (6) כדזכרת לפנינו (7) כי אהליבמה היתה בת ענה בן צבעון בן שעיר החורי, וגם תמנע פילגש אליפו כתובה שם (8) בבני שעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה היתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האילו לבסוף: 6. מפני יעקב אחיו. כי יעקב קנה את הבכורה ודינו היה לירש את יצחק לכך ישב בארץ מעורי אביו: 9. ואלה תולדות עשו. בניו, כאשר פירשתי באלה תולדות נח (9): 12. ותמנע היתה פילגש. ראיתי בשוחר טוב (10) ותמנע

(1) מט. ד. — (2) הלך בדרך רש"י. — (3) בכ"י: ועוד. — (4) כי, לר. — (5) כח. ט. — (6) בכ"י בטעות: החוי. — (7) בפסוק כה. כד. כ. — (8) בפסוק כב. (9) הפירוש הזה נאבד שם מאתנו, אבל תמצאנו פעם שנית די באר לוישב יעקב לו, ב. — (10) לא מצאתי בדברים האלה בשוחר טוב הנדפס, והחכם ר' שלמה בובער במבוא לסי' לקח טוב אשר הדפים ע"פ כ"י דף כד ע"א כתב שציל כאן „בלקח טוב“ כי אין זה דרך מדרש שוחר טוב. ולבאורה דבריו נעימים ונכוחים למבין, אבל המטיב לעיין בדברי רשב"ם ובלקח טוב דף צ"ב לא תנוח דעתו בדברי ר' שלמה. כי רשב"ם אחרי הביאו בשם שוחר טוב פ"י הפסוק הזה והביא עוד פירוש דברי המקרא ביהושע יג, ח הוסיף לאמר ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים ג"י. ואם כן, פירוש הכתוב ביהושע גם אותו מצא במקורו. ואיה איפוא פירוש הכתוב הלא בלקח טוב? — וגם בלקח טוב הובא פירוש הכתוב שלנו בשם יש מפרש. ולפי זה מקור הפירוש קודם ללקח טוב.

מחובר גם לפסוק העליון, שכן בדברי הימים¹ צפי וגעתם וקנו ותמנע ועמלק, ואחר כך הוא אומר בבני שעיר² ואחות לוטן תמנע. דוגמת³ אחות נביות,⁴ אחות אהרן כמו שפרשתי⁵. [וכן כאן⁶] ויהיו בני אליפו תימן אומר צפו וגעתם וקנו ותמנע ותמנע היתה פילגש. הראשון זכר מבני אליפו, והשני נקבה⁷ ואחות לוטן תמנע. וכמוהו [ב]יהושע⁸ ועתה חלק את הארץ [הואת] בנחלה⁹ לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה. עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרחה. על כרחיך פסוק שני חסר ממנו, כי היה לו לומר וחצי שבט המנשה השני כבר לקחו נחלתם. לפיכך יש לך לומר כי פסוק זה עונה על סוף הפסוק שכת' בו וחצי שבט המנשה. אף על פי שמדברים הפסוקים בשני חצאי שבט מנשה, לאחד מהם חילק משה ולשני חילק יהושע. ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים דוגמתן במשפחות בני יהונתן בן שאול¹⁰ ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחו. ואחו הוליד את יהועדה ויהועדה הוליד את עלמת וגו'. ואותה פרשה נשנית וכפולה בתוך דף אחד. תחלת הפרשה אשר נשנית¹¹ ובנבעון ישב[ו], וסוף הפרשה¹² אלה בני אצל. וכת'¹³ ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע. ואחו הוליד וגו'. בעל כרחיך חסר ואחו מפסוק זה שדיה לו לכתוב ותחרע ואחו ואחו הוליד, אלא שתיבת ואחו הוליד עונה על פסוק שלמעלה כאילו כתוב ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע ואחו ואחו הוליד וגו' שכך כתו בפרשה ראשונה¹⁴: 15. כל אלופים שבפרשה (מ)שרי עיירות ומשפחות. ואלוף קרח הנזכר בבני אליפו¹⁵ נראה בעיני שהוא תמנע שבבני אליפו הנזכר בדברי הימים¹⁶ שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר¹⁷: 20. יושבי הארץ. מתחילה. ובני עשו יירשום כ[ר]כת' באלה

(1) בדברי הימים א' א, לו. — (2) שם לט. — (3) כח, ט. — (4) שמות טו, כ. — (5) לעיל כח, ט. — (6) בפסוק יא. — (7) בפסוק כב. — (8) יג, ז. ח. — (9) בכי: בנחלת. — (10) דברי הימים א' ח, לה. לו. — (11) שם ח, כט; ט, לה. — (12) שם ח, לח; ט, מד. — (13) שם ט, מא. מב. — (14) ורמב"ן הביא הפירוש הזה בשם רודפי הפשט אע"פ שלא ראה פירוש רשב"ם כאשר היכתתי בספרי RSBM דף 25 הערה 1. כי מצא הוא את הפירוש בספרי מפרשים אשר היו אחרי רשב"ם ואשר השתמשו בפירושו ובדבר הזה גם בפירוש לקח טוב. וכן נמצא הפירוש ההוא בפירוש ר' יוסף בכור שור ובספרי מפרשי צרפת האחרונים ולא בשם רשב"ם. וכוה קרה גם לרשב"ם גם לאחרים בימים ההם. ויותר מזה מצאנו שהובא הפירוש הזה בפענה רוא דף יח ע"ב בשם רמב"ן. — (15) בפסוק טז. — (16) עיין דבריו למעלה לפסוק יב. — (17) בפסוק יח.

הדברים⁽¹⁾ וישבו תחתם: 24. ואיה וענה. נראה בעיני כך שמן כופסי [ו]שתי⁽²⁾. וא"עפי שבדברי הימים כתי⁽³⁾ איה וענה. אין לדקדק בכך כאשר כתו בתורה⁽⁴⁾ עין וחול וגתר ומש. ובדברי הימים⁽⁵⁾ ומשך. והמפרש לוי יתירה⁽⁶⁾ יש לתמוה מה היה לו לכתוב וי יתירה בזה יותר משאר בנים. והראיות שמביאי אין. כי אותן וי"ן שמביאין אין יתירות.⁽⁷⁾ ותשב תמר ושומימה פירוש⁽⁸⁾ כמו⁽⁹⁾ שבי אלמנה בית אביך. כי הישיבה⁽¹⁰⁾ הוא כפל לשון של שוממה והרי הוא כאילו כתוב ותשב בדודה ושוממה.⁽¹¹⁾ מגערתך אלהי יעקב נרדם וסוס ורכב כך פירוש. מגערת אלהי יעקב [נרדם] חיל שונאינו הנזכר למעלה וגם רכבו וסוסיו⁽¹²⁾ כדכת⁽¹³⁾ סוס ורכבו רמה בים: הוא ענה שנוכר בימי משה על שם גבורתו אשר מצא את היימים הגיבורים או חיות רעות ונצחם. לפי פשוטו אין לדקדק יותר: 22. ואחות לוטן תמנע. לפי שהיה גדול שבאחיו קורא לה אחות לוטן. וכן⁽¹⁴⁾ אחות נביות. וכן⁽¹⁵⁾ מרים הנביאה אחות אהרן: 31. לפני מלך מלך. לפני משה שהושיע את ישראל⁽¹⁶⁾. כל שרי עם ועם קורא מלך. כי עד דוד מצאתי ביוסיפון אחרי אילו המלכים קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה⁽¹⁷⁾: 39. בת מי זהב. אני מדקדק לפי פשוטו בשמות כל כך⁽¹⁸⁾: 40. ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם. באלופים הללו מוזכר מקצתם של אלופים הנאמרים למעלה בני עשו. ויש לומר שלבסוף נעשו אילו האחרונים עיקר להיות אלופי עיר ועיר דכתי כאן למקומותם [ולפנינו⁽¹⁹⁾] למושבותם בארץ אחוזתם. וראיה לדברי שכל⁽²⁰⁾ פרשיות בני עשו ובני שעיר והמלכים אשר מלכו עד סוף הפרשה כולה הנם כתובים בדברי הימים, ופרשת אלופי בני עשו הראשונה אינה נזכרת שם כלל כי אם אלופי פרשה שנייה לבד:

(1) דברים ב, יב. — (2) שם ופסי נמצא בבמדבר יג, יד ושם ושתי ידוע באסתר א, ט ועוד. ובכ"ז כאן: וכפסי ושתי. — (3) דה"י א' א, מ. — (4) י, כג. — (5) דה"י א' א, יז. — (6) הוא דונש בערך בנס דף 9 ורש"י. ובכ"ז נכתב כאן: והמפרש לוי יתירה. וחמר הקו משמאל לוי. — (7) שמואל ב' יג, כ. — (8) בכ"ז: פירשו. — (9) לח, יא. — (10) בכ"ז: הישיבה. — (11) תהלים עז, ז. ועין רש"י גם שם. — (12) כבר קדמו בזאת מנחם בתשובותיו על תשובות דונש. עין מחברת דף 76 ברפוס פיליפאוסקי. — (13) שמות טו, א. — (14) כח, ט. — (15) שמות טו, ב. — (16) וכן פירש ראב"ע. — (17) ביוסיפון שלנו א, ב לא נמצאו כל כך. — (18) להוציא מדברי התרגומים וב"ר ורש"י. — (19) בפסוק מנ. — (20) בכ"ז: שבכל.

וישב יעקב.

לו 1. וישב יעקב. עשו הלך אל ארץ אחרת מפני יעקב אחיו⁽¹⁾.
 אבל יעקב ישב אצל אביו בארץ מגוריו כי לו משפט הבכורה:
 2. אלה תולדות יעקב. ישבילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו
 רבותינו⁽²⁾ כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו אף כי עיקרה של תורה
 באת ללמדנו ולהודיענו ברמזות הפשט ההגדות⁽³⁾ וההלכות והדינים
 על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלשים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו
 של ר' יוסי הגלילי⁽⁴⁾ ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל⁽⁵⁾.
 והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר,
 ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ולפי שאמרו חכמים⁽⁶⁾
 אל תרכו בניכם בהגיון, וגם אמרו⁽⁷⁾ העוסק במקרא מדה ואינה מדה
 העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ומתוך כך לא הורגלו כל
 כך בפשוטן⁽⁸⁾ של מקראות וכדאמי' במסכת שבת⁽⁹⁾ הוינא בר
 תמני סרי שנין וגרסינ' כולה תלמודא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא
 מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה
 נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל
 ב"ר מאיר חתנו וצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו
 פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים
 בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים⁽¹⁰⁾. אלה
 תולדות יעקב. אלה מקראות ומאורעות שאירעו ליעקב. והנה זה
 הכל הוא. כי כל אלה תולדות האמור בתורה [ובנביאים] ובכתובים
 יש מהם שמפרשים⁽¹¹⁾ בני האדם ויש מהם רבים שמפרשים בני
 בני, כאשר פירשתי באלה תולדות נח. למעלה בפרשת בראשית

(1) לו, ו. — (2) יבמות דף יא ע"ב ודף כד ע"א; שבת דף סג ע"א. —
 (3) בכ"י: והגדות. — (4) נדפסות בהרחבת ביאור אחרי מסכת ברכות. —
 (5) נדפסות בתחלת ספרא ובקיצור בסדר התפלה קודם שחרית ועם פירוש אחרי
 מסכת ברכות. — (6) ברכות דף כח ע"ב: ומנעו בניכם מן ההגיון. — (7) בבא
 מציעא דף לג ע"א. — (8) בכ"י: בפשוטו. — (9) דף סג ע"א. — (10) נראה
 שכיוון לפירוש רש"י ואחרים אף על פי שהלשון שהביא נמצאה בפירוש ראב"ע בעל
 דורו הצעיר ממנו מעט. — (11) בכ"י: שמפרש. — ודבריו „יש מהם שמפרשים“
 רוצים לומר יש מהם שראוי לפרשם, וכן דרך לשונו ולשון אנשי דורו.

כת' (1) ויהי (2) נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת, ואחרי כן מפרש כי העולם חטאו ונח מצא חן, ואחרי כן מפרש (3) „אלה תולדות נח“ בני בניו, היאך? כי שלשה בניו היו לו וציוה הקן להכניסם בתיבה י"ב חודש, ובצאתם (4) ויולדו להם בניו אחרי המבול עד שעולים לשבעים בניו שהיו שבעים אומות כדכת' (5) מאלה נפרדו וגו'. וכן בעשו פרשה ראשונה (6) מפרש בני עשו שנולדו לו במקום אביו, ואחרי כן (7) וילך אל ארץ וגו' וישב לו בהר שער וכל הפרשה (8) וכת' (9) אלה תולדות עשו אבי אדום בהר שער, וכל פרשה שנייה ואת בכני עשו (10). וכשם שמצינו בעשו שפירש שבניו נולדו במגורי אביו קודם שהלך אל ארץ מפני יעקב, ובני בניו נולדו בהר שער — כן ביעקב למעלה כת' (11) ויהיו בני יעקב שנים עשר וגו', ומפרש לבסוף (12) אלה בני יעקב אשר ילד לו בפרץ ארם ויבא [יעקב] אל יצחק אביו וגו', הרי פיר' בניו של יעקב והיכן נולדו כאשר עשה בכני עשו, ועתה כותב אלה תולדות יעקב, בני בניו שהיו שבעים והיאך נולדו. כיצד? יוסף בן שבע עשרה שנה ונתקנאו בו אחיו ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו והיו לו בניו בכויב ובעדולם שלה ופרץ זרחה, ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים ושלה יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים. וכל זה היה צריך משה רבנו לכתוב שעל זה הוכיחם (13) בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו': בן שבע עשרה שנה. להודיעך כי עשרים ושתים שנה נעלם מאביו יעקב. שהרי בן שלשים שנה היה בעומדו לפני פרעה ושבע שני השוכע ושני שנים של רעב ואז בא אביו כדכת' (14) ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר: היה רועה את אחיו בצאן. בני לאה לפי דרך ארץ קורא אחיו ולא בני השפחות (15): והוא נער את בני בלהה וגו'. נערותו ורגילותו ומשתאו היו עם בני בלהה, ובני זלפה, ומתוך כך התחילו אחיו בני לאה לשנוא אותו: את אחיו. עם אחיו רועה, ובשמחת נערותו היה נכדל מהם ורגיל עם

(1) ה, לב. — (2) בכ"י בטעות: ויהי כן נח. — (3) ו, ט. — (4) א, י. — (5) י, ה. לב. — (6) לו, א—ה. — (7) לו, ו. — (8) בכ"י: וכל פרשה. וצ"ל עם דא, כי ר"ל כל שארית הדברים הנאמרים בפרשה הנכרת. ותיבות „וכל הפרשה“ הן כמו „ונומר“ אשר הורגלנו בו. — (9) לו, ט: ואלה תולדות וגו'. — (10) ר"ל להגיד את אשר הולידו בני עשו (ר' שלמה דובנא בביאורו). — (11) לה, כב. — (12) לה, כו. כו. — (13) דברים י, כב. — (14) מה, ו. — (15) בא לפרש למה הבדיל הכתוב בין אחיו ובין בני בלהה וגו' (ובאמת לא הבדיל הכתיב כי כלל ופרט הוא).

בני השפחות ולא עמהם כמו נער⁽¹⁾, כדכתב⁽²⁾ כי נער ישראל. וכתב⁽³⁾ יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. הולך ומונה כל מיני עניינים שגרמו לשנוא אותו. וגם ויבא יוסף [את] דבתם רעה, את דבתם של אחיו רעה, כמדדש אגדה לפי פרושי⁽⁴⁾, שאמר לאביו כך מכזים הם בני השפחות אבל אני מכבדם ואני רגיל אצלם. פשטנים אחרים⁽⁵⁾ לא עמדו על העיקר: 3. וישראל אהב וגו'. כל זה גרס הקנאה: בן זקונים. כי אחרון היה ל"א בנים, אבל בנימין לא נולד אחרי כן עד זמן מרובה. והרבה קודם שנולד בנימין היה לו בן זקונים והתחיל לאוהבו: פסים. מעיל⁽⁶⁾: 8. ועל דבריו⁽⁷⁾ ויבא יוסף את דבתם רעה: 10. מה החלום הזה וגו'. אפילו היתה אמו קיימת היה אומר להוכיחו: 11. ואביו שמר את הדבר. מה צורך לכתוב זה? אלא כשבאה לו הבשורה⁽⁸⁾ ולא האמין לבניו שהוא חי⁽⁹⁾ וירא ישראל את העגלות אשר שלח פרעה, כי לא נשלחו כי אם על פי המלך כמו שכתב שם⁽¹⁰⁾ עגלות על פי פרעה, או האמין על ידי החלומות שמוכיחין שסופו להיות מושל ועגלות הללו על ידי מלכות וממשלה באים, ומתוך כך אמר⁽¹¹⁾ רב עוד יוסף בני חי. כי תימה גדולה היה היאך האמין אחרי שראה כתנתו מלאה דם? כמו שנחרד יצחק על יעקב בשביל שמצא שיער בחלקת צואריו⁽¹²⁾: 13. הלא אחיך רועים בשכם. במקום סכנה שהרגו אנשי המקום. זה שמעתי מר' יוסף קרא חבירונו⁽¹³⁾ והנאה לי: 14. ויבא שכמה.

(1) דרך פירושו רצה לכאור תיבות והוא נער שבמקרא שיהיה פתרון: והוא כמו נער, ואחיו בדבריו בראשית רבא שהביא רשי לתיבות האלה, אבל משכס לדרך הפשט שמעשה נערוותו היה הדבר ההוא בעצמו אשר סיפר הכתוב שהיה רגיל אצל בני השפחות ולא אצל אחיו השוים לו. — (2) הושע יא, א. ומשם ראיה שתיבת נער נאמר על הבחור שאינו עוד איש ולא רק על הקטן, ולפיכך הושאל על ישראל במצרים טרם היותו לעם וטרם דעתו את אלהיו ואת תורותיו אף על פי שהיו כולם בני דעת. — (3) שמואל ב' ב, יד. — (4) ר"ל כדבריו בראשית רבא לתיבות את דבתם רעה (שהביא רשי) אבל לא ממש כדבריו אלא כפי פירוש רש"י. כי שם נאמרו שלשה מיני דבה רעה שהביא יוסף אל אביו ואחד מהם: מולולין בכני השפחות לקרותן עבדים. ורש"י הסב את הדברים לענין הפשט כדבריו הבאים כאן אחרי זאת. — (5) אולי הגידו לו עוברי דרך את פירוש ראב"ע ואולם אין הכרח לחשוב כזאת, כי מוכח מדבריו שרבו רודפי הפשט בומנו ואפשר שכיון למפרשים אחרים. — (6) עיין שמואל ב' יג, ח. — (7) השתמש בדבריו פסוק ב'. ועיין ספר RSBM דף 90 הערה 3. — (8) בכ"י: את הבשורה. — (9) מה, כו. — (10) מה, כא. — (11) מה, כח. — (12) כדבריו למעלה כו, לג. ור"ל שמחדת יצחק על השער שמשש בצוארו יעקב בהיותו עור ושלא ראה ביעקב מקודם בהיותו פקח נראה שתמאן רוח האדם להאמין דבר הפך ראות עיניו. — (13) כבר נמצא כן בתרגום ירושלמי הנקרא תרגום יונתן, והעיר על זאת ר' שלמה דובנא בכיאו"ו. ועיין ספרי RSBM דף 60 הערה 8.

ולא מצאם: 15. וימצאהו איש והנה תועה וג'. להגיד חשיבותו של יוסף נכתב זה שלא רצה לחזור לאביו כשלא מצאם בשכם אלא בקשם עד שמצאם, וא"עפי שהיה יודע שמתקנאים בו הלך ובקשם כמו שאמר לו אביו⁽¹⁾ והשיבני דבר: 17. בדתן. לפי הפשט שם העיר⁽²⁾ וגם בשופטים⁽³⁾ היא נזכרת: 18. ויתנכלו אותן. נתמלאו נכליות וערמומיות⁽⁴⁾ עליו כמו⁽⁵⁾ וארור נוכל⁽⁶⁾ בנכליהם אשר נכלו: 19. הלזה. כל הלזה כשרואים אותו מרחוק, וכן⁽⁷⁾ מן האיש הלזה, ציל⁽⁸⁾ ב"ל. אבל הוה צישט⁽⁹⁾ ב"ל כמו⁽¹⁰⁾ המן הרע הוה כשהוא בקרוב: 20. לכו ונהרגהו. לשון הומנת בני אדם. וכן⁽¹¹⁾ לכו ונמכרנו לישמעאלים. וכן⁽¹²⁾ הבה נא, ⁽¹³⁾ הבה נתחכמה, וכן⁽¹⁴⁾ ראה אנכי נתן לפניכם היום: 21. ויצילהו מידם. שלא נהרג: 22. השליכו אותו אל הבור הוה אשר במדבר. מקום שאין בני אדם מצויין שם וימות מאליו: למען הציל. הפסוק מעיד על ראובן כי להצילו נתכוון כמו שמוכיח סופי: 23. את כתונת הפסים. [יש מפרשים⁽¹⁵⁾] לא הזכירה אלא לרמז לך שהיא גרמה תחילה השנאה. וזה אינו. אלא לפי שהוא אומר לפנינו⁽¹⁶⁾ וישלחו את כתונת הפסים. להטעותו שיהשוב בלבו כי חיה רעה אכלתהו כמו שאמ'⁽¹⁷⁾ ויכירה ויאמר כתונת בני, לכך הוא מזכירה כאן: 24. אין בו מים. שאם היה בו מים לא היו משליכין אותו שם, שאם כן היו מטבעין אותו וממיתין אותו בידים והם אמרו⁽¹⁸⁾ ויד אל תשלחו בו, וידינו אל תהי⁽²⁰⁾ בו, לגרום לו מיתה: 28. ויעברו אנשים מדיינים. בתוך שהיו יושבים לאכול לחם ורחוקים היו קצת מן הבור לבלתי אכול על הדם וממתינים היו לישמעאלים שראו, וקודם שבאו הישמעאלים עברו אנשים מדיינים אחרים דרך שם וראוהו כבוד ומשכוהו ומכרוהו המדיינים לישמעאלים, ויש לומר שהאחים לא ידעו, ואע"פי אשר כתב⁽²¹⁾ אשר מכרתם אותי מצרימה, י"ל שהגרמת מעשיהם סיעה

(1) בפסוק יד. — (2) קיצר דבריו רש"י. — (3) זכרוננו הטעוהו כי הוא כמלכים ב' ו, יג. וכבר תיקן ר' שלמה דובנא בביאורו. — (4) דברי רש"י. — (5) מלאכי א, יד. — (6) במדבר כה, יח. — (7) כד, סה. — (8) *cil* ובל"א *jener*. עין פירושו למעלה כד, סה. — (9) *cist* ובל"א *dieser*. — (10) אסתר ז, ו. — (11) בפסוק כו. — (12) לח, טו. — (13) שמות א, י. — (14) דברים יא, כו. — (15) חסר בכ"י. ור' שלמה דובנא בביאורו הוסיף כן מסברא. — (16) בפסוק לב. — (17) בפסוק לג. — (18) בפסוק כב. — (19) בפסוק כז. — (20) בכ"י בטעות: תהיה. — (21) מה, ד.

במכירתו. זה נראה לי לפי עומק דרך פשוטו של מקרא. כי ויעברו אנשים מדיינים משמע על ידי מקרה⁽¹⁾ והם מכרוהו לישמעאלים. ואף אם באתה לומר וימכרו [את] יוסף לישמעאלים כי אחיו מכרוהו, אף כן⁽²⁾ צריך לומר שהם ציוו למדייני סוחרים למושכו מן הבור ואחר כן מכרוהו לישמעאלים: 30. אנה אני בא. למה באתי אל הבור⁽³⁾: 32. וישלחו. על ידי בני אדם שלא יגידו מי השולחים אלא שיאמרו⁽⁴⁾ ואת מצאנו: 35. כי ארד. לא אנחם אלא ארד אל⁽⁵⁾ בני אבל שאולה: ויבך אותו אביו. כלומר זמן מרובה. ולפי שהוא מיותר דרשו חכמים⁽⁶⁾ אביו יצחק אף כי היה יודע שלא נהרג: 36. והמדינים⁽⁷⁾ מכרו אותו אל מצרים. מדין ומדיין וישמעאלים אחים היו, ומדין וישמעאלים אחד הם לפי הפשט. לכך הוא אומ' כי מדינים מכרוהו⁽⁸⁾ וישמעאלים הורידוהו שמה⁽⁹⁾, כי שניהם אחד הם לפי הפשט:

לח 2. כנעני. כתרנומו תגרא. כמו⁽¹⁰⁾ כנעניה נכברי ארץ⁽¹¹⁾ כנען בידו מאוני מרמה. כי מכנות כנען היו נוהרים⁽¹²⁾: 5. והיה בכזיב יהודה ושם נולד לו בן: 9. כי לא לו יהיה הזרע. ומקפידים⁽¹³⁾ היו בכך: 10. גם אותו. דרשו חכמים⁽¹⁴⁾ כי בעון כזה מת [ער]⁽¹⁵⁾ על שהיה משחית זרעו שלא תתעבר ותכחיש יופיה⁽¹⁶⁾: 9. נָתַן זֶרַע. חטף קמץ⁽¹⁷⁾ שכל תיבת מלא פום⁽¹⁸⁾ שמעמה באות אחרונה ותיבה

(1) בכ"י: מקרא. — (2) בכ"י: אם כן. — (3) בעל ספר מנחת יהודה הגדפס בספר דעת זקנים דף יט ע"ג למטה בדפוס ליוורנו טעה לכתוב שרשב"ם כתב ליישב דברי רש"י שמדינים ומדינים אומה אחת הן, ולא כן הדבר. כי חלק רשב"ם על רש"י ודעתו רחוקה כאן מדעת זקנו. ודברי רשב"ם לפסוק ל"ז הטעוהו לפי שגודמנה לו נוסחא אשר איננה נכונה. וגם בעלי התוספות שם בעמוד ד' הביאו נוסחא משובשת. — ובלעדיו זה דע שבאה שם טעות סופר בדברי מנחת יהודה וצריך להיות, „ובדין הוא שהיה לו לכתוב בפירוש רש"י ומדינים מכרו אותו אל מדינים ומדינים מכרו אותו אל מצרים“. — והחכם ר' שמואל הוד לוצאטו במשתדל ובפירושו הביא דעת כן דודו המעמיק בדרך רשב"ם ומסביר פירושו באריכות, וגם רש"דל מסכים עם רשב"ם ברוב דבריו. — (4) בכ"י: שאמרו. ותיקנתי על פי ספר פענת רזא שהביא פירוש רשב"ם כאן בלשון הזה: אלא יאמרו סתם ואת מצאנו. ותיבת סתם הוסיף הוא לפירוש. — (5) בכ"י: על. — (6) בבראשית רבא. — (7) בכ"י: והמדיינים. — (8) בפסוק לו. — (9) בפסוק כח ולפינו לט, א. — (10) ישעיה בנ, ח. — (11) הושע יב, ח. — (12) כפירוש האגדה שהביא רש"י והוסיף הוא טעם. — (13) בכ"י בהיפוך האותיות: ומפקדים. — (14) רב נחמן בר יצחק ביכמות דף לד ע"ב. — (15) בכ"י חסר תיבת ער. וקרבת תיבת על הדומה לה נרמה ההשמטה. — (16) נכנס המאמר כן בכ"י באמצע פירוש פסוק ט. — (17) ואנחנו קוראים שמו קמץ חטוף. — (18) הוא חולם.

הסמוכה לה טעמה באות ראשונה הרי הם במקף והמלא פום נהפך לחטף קמץ, וכן (1) ארך אפים ונגדול-חסד, (2) ואם שלש-אלה לא יעשה לה. אבל (3) את שלש הערים מלא פום הוא: 14. ותכס ראשה בצעיף, שאין זה הרך אלמנות: ותתעלף. כסתה פניה שלא יכורנה יהודה: בפתח עינים. בשער של פרשת דרכים שהכל עוברים ונראים לעינים הרך שם, והמפרשו שם עיר (4) טועה. שהרי כתוב לפנינו (5) היא קעינים, ואילו היה שם עיר, היה לו לומר בעינים הבית חטף, שלא מצינו שיאמר בביתאל בירחו בירושלים: 15. כי כסתה פניה עכשיו לפי הפשט (6). כדכתי (7) ותתעלף: 17. עד שלחך. רפי שתשלח שלוחך שיביא (8) הגדי. וגם יש רגיל לומר לשון רפי בשליחות דורון כדכתי (9) מנחה היא שלוחה, (10) אני שלחתי את הגדי: 18. חותמך, טבעתך. פתילך, אזור. ומטך. שלשה כלים הללו מזומנים לתת כי אינן מלבוש: 21. הקדשה. מיועדת ומזומנת לכל באיה (11) כדכתי (12) וגם קדש ה' בארץ, (13) ולא תהיה קדשה מבנות ישראל: 23. תקח לה מה שבידה, כי לא אשלח עוד אליה, פן נהיה לבוז לחזר אחר הקדשות: 24. ונתה תמר כלתך. ואם תאמר מי יודע אם אמת שזינתה, תדע שהרי גם הרה היא כבר: ותשרף. לפי הפשט כך היה מנהגם מאחר שזוקקה ליכס: 25. היא מוצאת. לאחר שהוציאה שלחה הערבון ועדיין לא רצתה לגלות אלא [אמר] לאיש אשר אלה לו: 26. צדקה ממני. יותר ממני (14) שאני צויתה לשבת בית אביה עד יגדל שלה, היא השלימה תנאי שצויתה, אבל אני לא השלמתי לה תנאי שהתנתי לה כי לא נתתיה לשלה בני, וכן (15) על צדקו נפשו מאלהים, יותר מאלהים. וכן בשאול (16) ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני, יותר ממני: ולא (17) יסף. לא הוסיף (18). שאם אתה מפרשו

(1) תהלים קמה, ח. — (2) שמות כא, יא. — (3) במדבר לה, יד. — (4) בסוטה דף י' ע"א: ר' חנין א"ר מקום הוא ששמו עינים וגי'. — (5) בפסוק כא. — (6) שלא כדברי האגדה בסוטה דף י' ע"ב שהביא רש"י. — ורשב"ם הלך בדרך הפשט של רש"י. — (7) בפסוק יד. — (8) בכ"י: שיבוא. — (9) לב, יט. — (10) בפסוק כג: הגה שלחתי הגדי הזה. — (11) כדברי רש"י. — (12) מלכים א' יד, כד. — (13) דברים כג, יח. — (14) להוציא מדברי התרגומים ופירוש רש"י. — (15) איוב לב, ב. — (16) שמואל א' כד, יח. — (17) בכ"י: לא. אבל כדברי הפירוש הבא כתב רשב"ם ולא. וא"כ טעות הסופר היא. — (18) הכריע בין שני הפירושים שהביא רש"י.

ולא פסק, היה לו לכתוב ולא יסף עוד [מ]לדעתה(1): 30 זרחה. בשביל השני שהוא אדום. וזרחה לשון אדמומית הוא כדכת' (2) והצרעת זרחה במצחו. וכן כל זריחת שמש בבקר וכערב אדום הוא וכת' (3) ויהי בבקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם. וכן בכבא כתרא בהמוכר את הספינה(4) האי שמשא סומקתי הוא והאי דלא סמקא אלא בפניא ורמשא משום דנהורין לא ברי(5), בשביל מאור היום הגדול(6):

ל' 1. שר הטבחים. על ידו נידונין הנרצחים והאסורים בבית הסוהר שלו: 6. ולא ידע אתו מאומה בבית כי אם הלחם אשר הוא אוכל. לא היה מעיין ומביט כלל בכל צורכי ביתו מהיכן בא לו עד שעה שרואה את מאכלו על השולחן ואוכלו. כל מיני מאכל קורא אותו לחם כדכת' (7) עבד לחם רב. וכן(8) כי לפני לחמי אנחתי תבא, מאכלי: 8. לא ידע אתי(9). מכל צורכי ביתו לא היה רואה [עד] שעת אכילה(10): 9. ולא חשך ממני מלהיות שליט על הכל כי אם אותך: 10. להיות עמה. נזחר היה אפי' להתייחד עמה עד שארע מעשה שנשאר יחידי בעל כרחו לעשות מלאכת צורכי הבית כדרכו ואירע באותו יום שלא נותר איש בבית(11). ומדרש אנדה(12) שהלכו לראות נילוס נהר מצרים שעלה על כל גדותיו: 14. ואקרא בקול גדול. לפי שאתם רחוקים ממני, שאילו לא הרימותי קולי היה שוכב עמי בעל כרחי:

מ' 4. ויפקד שר הטבחים. מינהו [על] כל צורכי האסורים שם: ויהיו ימים. שנה שלימה כדכת' (13) ימים תהיה גאולתו. וכן(14) ימים או עשור: 5. איש [כפתרון] חלומו. חלום הראוי לפתרון, הנראה שהוא עיקר ולא חלום של הבלים: 8. ופותר אין אותו.

(1) בכ"י בטעות: לדעתה. ור' שלמה דובנא הגיה על נכון. — (2) דברי הימים ב' כו, יט. — (3) מלכים ב' ג, כב. — (4) דף פד ע"א בשינוי לשון. — (5) בכ"י בטעות: בריא. — (6) זה לשון רשב"ם לנמרא שם: מאור עינינו אינו ברור כל כך מתוך אור היום שמכה עינינו, אבל צפרא ופניא שהיום חשוך ניכר אדמומית החמה. — (7) דניאל ה, א. — (8) איוב ג, כד. — (9) בכ"י בטעות: אתי. — (10) עיין ספר RSBM דף 32 הערה 1 והערה 2 ודף 49 הערה 7. — ורצה רשב"ם לומר כי פסוק ח יסכים לפסוק ו בהוספת תיבות עד שעת אכילה, וכן מוכיח דברי התוספות ברעת וקנים דף כא ע"ד לפסוק כי אם הלחם וגו' שכתבו: ולקמן שאמר ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך וגו' לא חשש להזכיר הלחם. — (11) הראה חיבור שני הפסוקים " וי"א. — (12) בכראשית רבא. — (13) ויקרא כה, כט. — (14) כד, נה.

כמו ואין פותר אותו. וכן ביהוקאל⁽¹⁾ ועושים אינם אותם: 10 כפורחת עלתה נצה. שכן המנהג⁽²⁾ [ויוצא פרח] ויצן ציץ ויגמול שקדים: 11 ואשחט. כתרנומו: 13. ישא פרעה את ראשך. כמו⁽³⁾ שאן את ראש כל עדת וגו'. ימנה אותך פרעה בתוך עבדיו: והשיבך. כדי להשיבך על כנך. וכן כת'⁽⁴⁾ וישא את ראש שר המשקים בתוך עבדיו. אבל⁽⁵⁾ והשיבך י"י מצרים, פירושו וישיב⁽⁶⁾ אותך: 14. כי אם זכרתני אתך⁽⁷⁾. כלומר כל כך אני בטוח שתשא חן בעיני פרעה שאם תזכרני וגו' ידעתי כי יכל תוכל⁽⁸⁾ להוציאני מן הבית הזה, שהרי לא פשעתי כאן כלום כשאר אסורים, וגם לא מן הדין אני עבד כי גונוב גנבתי וגו' וגם פה לא עשיתי מאומה וגו' ואני חייב לא עבודה ולא בית האיסור להיות אסור כאן⁽⁹⁾: 16. כי טוב פתח. נכרין דברי אמת: סלי חרי. מנוקבים. כמו⁽¹⁰⁾ חורי עפר וכפים. ואורגים חורי. לפיכך יכול היה העוף אכול דלרך נקבי אריגת הסל: 19. ישא פרעה את ראשך ממש מעליך, וזה אינו נשיאות של חשבון אלא של זקופת תלייה: 23. ולא זכר שר המשקים את יוסף מיד בצאתו פמו שביקש ממנו יוסף⁽¹¹⁾ כי אם זכרתני אתך, וישכחהו זמן מרובה אחרי כן⁽¹²⁾, עד שעה שהק' עשה ליוסף ניסים והוצרך להזכירו:

(1) יהוקאל לנ, לב. — (2) במדבר יז, כג. והוספתי שתי התיבות כדברי המקרא על פי פירוש רש"י. — (3) במדבר א, ב; כו, ב. וככ"י בטעות הסופר: שא. כי רשב"ם לא טעה במקרא ידוע כזה, ותיבת שא נמצאת במדבר לא, כו: שא את ראש מלקוח השבוי, ולזה לא כיון רשב"ם. — (4) בפסוק כ. — (5) דברים כח, סח. — (6) בכ"י: פרשו וישבו, ור' וואלף היידענהיים ו"ל הוא המתקן. — (7) בכ"י בטעות: אותך. — (8) בכ"י: כי כל תוכל. — (9) בספר מנחת יהודה כ"י של ר' אברהם מערצבאכער נ"י בעיר מינסקן דף כב ע"א נמצא: "כי גנוב גנבתי. ואם תאמר מה לי לעשות לך טובה ולהזכירך? הלא שמא נמכרת בגנבתך, לכך אמ' כי גנוב גנבתי ולא נמכרתי בגנבתי. ואם תאמר על פשעך שמוך כבוד, לכך אמ' לא עשיתי מאומה כפרשב"ם". — והוא פירוש דברי רשב"ם לדעת המחבר. — (10) כן אמר ר' חנין א"ר בסוטה דף ט ע"ב ויהי למשל. — (11) איוב ל, ג. — (12) ישעיה יט, ט. — (13) בפסוק יד. — (14) הלך בדרך רש"י.

ויהי מקץ

מא 1. ויהי מקץ שנתים ימים. שתי שנים שלימות כדכת' (1) ימים תהיה גאולתו, ואם לא יגאל עד מלאות לו שנה תמימה. וכן (2) ימים או עשור. וכן (3) למועדה מימים ימימה, בפסח מדבר שהוא משנה לשנה שלימה. אבל מקץ שנתים בלא ימים היה משמע מקץ שנה ויום, כדכת' (4) בן שנתו, בתוך השנה קורחו בן שנתו: 2. והנה מן היאר עולות. דרך ארץ לשתות הבהמות ביחד וחוזרות ועולות ורועות באחו: באחו. מקום עשבים כדכת' (5) ישנא אחו בלי מים: 4. ויקץ פרעה, ויישן מיד ויחלום וגו'. בן שינה מעט לשינה שנייה רגיל חלום להתחלף לענין אחר ועדיין אינו נותן לב להבין שזה חלום הוא עד שנמרה שינתו וניעור לגמרי ואז (6) ויקץ פרעה לבסוף והנה חלום, אבל עד עתה לא ידע: 5. בקנה אחר. זהו סימן לשובע, לכל גרעין שבע שבליים: 7. והנה חלום. כמו (7) והנה היא לאה. אבל עד עתה היה סבור שראה ממש ולא חלום: 8. ותפעם רוחו. נתחלפה דעתו מרישפשא (8) כ"ל וחשב לבקר ולדעת הפתרון. וכן בדניאל (9) ויאמר להם המלך חלום חלמתי ותפעם רוחי לדעת את החלום: ואין פותר אותם (10) דברים המתישבים לפרעה: 10. פרעה קצף על עבדיו. כל פרעה בלשון מצרים מלך, וכן כל מלכי מצרים נקראים. ושל פלשתים אבימלך אפי' בימי דוד (11) בשנותו את טעמו לפני אבימלך. ושל ירושלים (12) מלכי צדק, ביהושע (13) אדני צדק מלך שלם. וכימי דוד (14) „על דברתי“ אני מבטיח שתהיה „מלכי צדק“ מלך ירושלים. ושל עמלק אנג, בימי משה (15) וירום מאנג מלכו, וכימי שאול (16) אנג מלך עמלק. אף כאן פרעה לשון מלכות, כי בשמי של מלך אין

(1) ויקרא כה, כט. ל. — (2) כד, נה. — (3) שמות יג, י. — (4) ויקרא יב, ו. —
 (5) איוב ח, יא. — (6) בפסוק ז. — (7) כט, כה. — (8) *trespassa* ובל"א: *ver-*
ging. ועיין RSBM דף 93 סימן 12. — (9) דניאל ב, ג. — (10) בכ"י בטעות:
 איתו. — (11) תהלים לד, א. — (12) יד, יח. — (13) ביהושע י, א. נ כתוב: אדני
 צדק מלך ירושלים. — (14) תהלים קי, ד. — (15) במדבר כד, ז. — (16) שמואל
 א' טו, ח. והבאים.

אומרין לפניו דוד קצף על עבדיו. אלא כך אומרין⁽¹⁾ לפניו המלך קצף על עבדיו. וכן לפנינו⁽²⁾ אני פרעה, אני אהיה המלך לבדי, כדכתיב⁽³⁾ רק הכסא אנדל ממך. לכן נקרא יוסף⁽⁴⁾ אברך, אב⁽⁵⁾ למלך. ובספר לקח טוב⁽⁶⁾ פירש כמותי: 12. איש כחלומו פתר. כמשמעות חלומו פתר. וגם כמו שפתר לנו בן היה, ויהי כאשר פתר וגו': 13. אותי השיב המלך על בני: 15. תשמע חלום. תבין חלום ויודע לפותרו: 16. בלעדי. אינו תלוי בי אלא הקב"ה יודיענו לפתור שלומך: 21. ולא נודע כי באו אל קרבנה. כך אמר פרעה עכשיו ליוסף. עתה אני זכור כי בשעת החלום נדמה כאילו לא באו אל קרבנה. אבל למעלה לא היה ראוי לכתוב אלא ראית האכילות שראה שזו אוכלת זו, אבל מה שחשב פרעה בלבו על מה שהיה תמיה שמראיהן רע ככתחילה לא היה ראוי לכתוב: 23. וצנומות פתרונו לפי עניינו ואין לו חבר במקרא. ויש לומר כי לשון צנומא⁽⁷⁾ שבתלמוד⁽⁸⁾ הוא, קשים כאבן בלא ליחלוח: 25. אשר האלהים עושה. מה שעתיד לעשות הגיד לפרעה, כי על המלך תלויים תקנות המלכות: 29. שָׁבַע גדול. כולו קמץ כי טעמו למטה ושם דבר הוא כמו דָּבַר פָּקַד רָעַב ומהם יאמר דָּבַר דָּבַר פָּקַד וכו': 30. ונשכח כל השבע. דוגמת⁽⁹⁾ ולא נודע כי באו אל קרבנה: 32. ועל השנות החלום וגו'. אבל חלומות של יוסף אע"פ שנסנו באלומות ובכוכבים אילו היו בלילה אחד כאלה, היו נמחרים: 34. ויפקד פקידים [וגו'] וחמש. שהממונים יגבו חומש כל התבואות לצורך המלך אשר משפטו בשאר שנים לעשר כדכתיב בשמואל⁽¹⁰⁾ את שדותיכם יעשר, עתה יטול פי שנים. וכמו כן הנהיג יוסף לבסוף⁽¹¹⁾ על אדמת מצרים לפרעה לחומש: 35. ויצברו בר תחת יד ממונה פרעה, וכל זה היה בעל כרחם של מצריים. ולכך כת' ויפקד פקידים [וגו'] ויצברו⁽¹²⁾. שכן מצינו באחשורוש⁽¹³⁾ ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו ויקבצו [את] כל נערה וגו' אל יד הגי

(1) בכ"י: אמי. — (2) בפסוק מד. — (3) בפסוק מ'. — (4) בפסוק מג. — (5) בכ"י: אבי. ותקנתי על פי דברי רשב"ם לפסוק מג. — (6) בדף קג ע"א של דפוס ה"ר שלמה בוכער נ"י. — (7) בכ"י: צנומא. ותקנתי ע"פ דברי רש"י שהשתמש רשב"ם בהן בקיצור כדרכו במקומות רבים. וכן נמרא הנוסחא צנומא. — (8) גדה דף ח ע"ב. — (9) בפסוק כא. — (10) שמואל א' ח, ד. טו מערבים. וזכרונו המערה. — (11) מז, כו. — (12) ופירושו שהפקידים יצברו. — (13) אסתר ב, ג.

ונו'. „ויקבצו“ היא הגבייה מבעלי השדות, „ויצברו“ היא האסיפה אל ידי שומרי האוצרות. וכן ביוסף תמצא⁽²⁾ ויקבוץ ויצבור: אכל בערים⁽³⁾. כי בכל עיר ועיר יוכלו⁽⁴⁾ למוכרו בשני הרעב: 38. אשר רוח אלהים בו. בפתרון חלומות וכל שכן לחכמת דרך ארץ: 39. נבון מבין עתידות ורואה הנולד. חכם, קיבץ חכמה⁽⁵⁾ ממה שראה ושמע: 40. ישק. יודרו בכלי קרב על מלחמה לצאת על האויבים. לשון⁽⁶⁾ עיר מבצר והנשק,⁽⁷⁾ נושקי רומי קשת: 41. נתתי אותך. נתן אני אותך⁽⁸⁾. בשעת נתינת טבעת על ידי יוסף אמר לו כך: 42. בגדי שש. של מצרים חשובים, כדכת'⁽⁹⁾ שש ורקמה ממצרים⁽¹⁰⁾: רביד. לשון דבר הפרוש ופשוט על האדם. כמו⁽¹¹⁾ מרכדים רבדתי ערשי: 43. במרכבת המשנה, סוס או פרדה המיוחדת לרכוב עליה איש⁽¹²⁾ משנה למלך, אשר לו: אברך. הוא אב למלך, כדאמרינן⁽¹³⁾ לא רכא ולא בר רכא. וזהו⁽¹⁴⁾ וישימני לאב לפרעה, כלומר אב למלך, כי פרעה לשון מלך כמו שפרשתי למעלה⁽¹⁵⁾. „אב“ שר לצורך המלך: 44. אני פרעה. אני מלך, וזהו⁽¹⁶⁾ רק הכסא אנדל ממך: לא ירים איש את ידו. לעשות שררה כמו שכת' בירבעם⁽¹⁷⁾ אשר הרים יד במלך, רמה ידו ושררתו על ידי המלך שלמה כמו שכת' שם⁽¹⁸⁾ ויפקדוהו לכל סבל בית יוסף: 45. צפנת פענח. כתרגו. ולשון מצרים הוא. וכן היה דרכם לקרוא לאדם בשעה שממנים אותו על ביתם שם הראוי. וכן⁽¹⁹⁾ ויקרא משה להושע בן נון יהושוע. כשנעשה משרתו. וכן⁽²⁰⁾ ויקרא לדניאל בל טשצר. כדכת'⁽²¹⁾ די שם שמיה בל טשצר בשם אלהיה: פוטיפרע. אין

(1) בכ"י: אל ידי. ונמחק בכ"י היוד שבסוף. — (2) מא, מת, מט. — (3) בכ"י: בעירו. — (4) בכ"י בחלוף האיתיות הדומות: אכלו. ע' RSBM דף 32 הערה 1. ויש להוסיף שם י' הנחלף עם א! — (5) בכ"י: חכמת. ותיו נחלפת בכ"י הזה בכמה מקומות בהא. וכדפוסים: חכמות. — (6) מלכים ב' י, ב. — (7) תהלים עח, ט. — (8) וכן כתב למעלה א, כט; כנ, יא. — (9) יחזקאל כו ז: שש ברכמה ממצרים. — (10) בכ"י בא המאמר הזה שלא במקומו לפני פסוק לד. — (11) משלי ז, טו. — (12) בכ"י: לרכוב עלי האיש. ע' RSBM דף 33 הערה 5. — ורשב"ם פירש תיבת מרכבת לשון בהמה לרכוב ולא לשון רכב. ונראה שרצה לדמות הנאמר כאן במקרא עם המסופר באסתר ו, ח—יא. — (13) בבבא בתרא דף ד ע"א. — (14) מה, ח. ותיבות כלומר אב למלך באי בכ"י בטעות לפני וזהו. וע' RSBM דף 35 הערה 6. — (15) לפסוק יוד. — (16) בפסוק מ. — (17) מלכים א' יא, כו. — (18) שם בפסוק כח: ויפקד אותו ונוי. — (19) במדבר יג, טו. וכן כתב רשב"ם שם. — (20) דניאל א, ז: וישם לדניאל בלטשאצר. — (21) דניאל ד, ה: דניאל די שמיה בלטשאצר בשם אלהי.

זה פוטיפר לפי הפשט: כהן און. שר של אותה העיר כדכתיב⁽¹⁾
 ובני דוד כהנים היו שלטונים: 46. בן שלשים. וראוי לשררה:
 לשלוש השנים: לקמצים. בקנה אחד מלא קומץ שבלים ולכך
 היה השבע גדול: 50. במרם תבא שנת הרעב. לפי⁽²⁾ שבא יעקב
 בתחילת ימי הרעב בשנה שנייה ולסוף שבע עשרה שנה בשעת
 [מותו]⁽⁴⁾ אמר ליוסף⁽⁵⁾ שני בניך הנולדים לך [וגו'] עד בא אלך
 ו[וגו'] לי הם. אבל⁽⁶⁾ מולדתך אשר הולדת אחריהם, אחרי בא אלך,
 לך יהיו לכך פירש⁽⁷⁾ כאן אפרים ומנשה נולדו לפני שנת הרעב
 קודם שבא יעקב, אבל אחרי כן הוליד בנים ובני בנים שנקראו על
 שם אחיהם בנחלתם כמו שאמר יעקב: 51. נשני. מן נשש. כמו⁽⁸⁾
 חני אלהים מן חנן. הדגש תחת אות החסירה⁽⁹⁾. ואילו היה מעורת⁽¹⁰⁾
 לא תנשני⁽¹¹⁾ נשיתי טובה שהוא מחטופי למ"ד פעל. היה לו לומר
 נשני. כמו⁽¹²⁾ עבדי רמני⁽¹³⁾ האיש אשר בלני. רמני מן⁽¹⁴⁾ רימה את
 רעהו. כלנו [מן]⁽¹⁵⁾ בלה י"י את חמתו: 54. ובכל ארץ מצרים
 היה לחם. כי נתן יוסף אוכל בערים: 56. וישבר⁽¹⁶⁾. לשון
 קיין מאכל ומשתה כדכתיב⁽¹⁷⁾ לכו שברו ואכלו [ולכו שברו]
 בלא כסף ובלא מחור יין וחלב: 57. וכל הארץ באו מצרימה
 אל יוסף לשבור⁽¹⁸⁾:

מב 1. למה תתראו. כמו⁽¹⁹⁾ לכה ונתראה פנים דאמציה שהנים
 דעתו להראות גדולתו ליואש מלך ישראל. אף כאן למה תתראו
 בפני [בני אדם כמון] האנשים שיש להם תבואה כל צורכם שאתם
 מתעכבין כאן ואין לכם תבואה וכל העם יורדים מצרימה לקנות
 תבואה⁽²⁰⁾ ואתם יושבים ומתראים כאילו יש לכם⁽²¹⁾: ? מאין באתם.

(1) שמואל ב' ח, ה. — (2) ויקרא כה, כא. — (3) בכ"י בטעות: ולפי. —
 (4) התיבה חסרה בכ"י ונשאר מקומה חלק והמדרש הראשון הוסיף ככה. —
 (5) מח, ה. — (6) מח, ו. — (7) בכ"י בטעות: פירשם. — (8) ל, יא. —
 (9) כבר הקרימו בטעות הזאת דונש בתשובות על מנחם דף 94 ור' יהודה
 חיוג בספר פעלי הכפל לשרש נשש שהביא גם ראב"ע. ולא כן דעת ר' תם
 בספר הדברנה דף 94 ור' משה הכהן שהביא ראב"ע. — (10) ישעיה מד, כא. —
 (11) איכה ג, ז. — (12) שמואל ב' יט, כו. — (13) שמואל ב' כא, ה. — (14) משלי
 כו, יט. — (15) איכה ד, יא. — (16) בכ"י: וישברו. — (17) ישעיה נה, א. — (18) פירש
 בשנתו סדר הדברים שבמקרא. — (19) מלכים ב' ד, ח. — (20) בכ"י: תבואת,
 ואולי צ"ל תבואתה. — (21) הלך בעקבות רש"י ונמרא תענית דף י"ט ב' אבל
 בדרך פשוט יותר.

הראה להם שאינו מכירם. כי לא שאל להם למה באתם: 8. והם לא הכירוהו. כי בא עתה לפניהם בחתימת וקן⁽¹⁾. ועוד שראוהו מושל בכל המלכות בכגדי מלכות. וגם מן הקול לא היו מכירי אותו כי על ידי מתורגמן היה מדבר עמהם כדכתב⁽²⁾ כי המליץ בינותם: 9. ערות. פרצות החומות ומאיוזה מקום נוחה ליכבש. כדכתב⁽³⁾ ערות יסוד, 4. ערו ערו עד היסוד, 5. ערות [על] יאור. ולפי שהיו בעלי קומה וכולם עשרה כל שעה ביחד ולא היו נפרדים אילו מאילו כשאר בני אדם הבאים משאר מקומות לשכור בר, אמר להם מרגלים אתם: 11. כולנו בני איש אחד נחנו⁽⁶⁾. לכך אנו הולכים יחד ולא בשביל עצה רעה כמרגלים: 12. ויאמר אליהם⁽⁷⁾ לא כי ערות הארץ באתם לראות. שאם כן, איך לא נשאר אחד מכם את אביכם, כלומי אצלו. ולדעת אם בנימין קיים אמר להם כן. והם השיבו⁽⁸⁾ שנים עשר עבדיך [אחים] אנחנו וגו'. וכן כתוב לפנינו⁽⁹⁾ שאל שאל לנו האיש ולמולדתנו: 21. הצרה הזאת. 10. מדה כנגד מדה. אנחנו השלכנוהו בכור והנה אנחנו נאסרים בבית השבי: 23. כי שומע יוסף, מבין. כי עד עתה המליץ בינותם, כאילו אינו מבין לשונם⁽¹¹⁾: 24. את שמעון. להפרידו מלוי שלא יתייעצו בין שניהם לעשות חבלה כאשר עשו בשכם⁽¹²⁾: 28. מה זאת עשה. [מה] מדה כנגד מדה⁽¹³⁾ יש כאן, להוסיף לנו ממון על פירעון עווינו: 35. נְסִפְיָהֶם. לפי שהסמך מבלעת את החטף נדגשת הפ"ה של כספיהם. וכן נסך נְסִפְיָהֶם⁽¹⁴⁾:

מג 12. וכסף משנה. לקנות⁽¹⁵⁾: אולי משנה הוא. לסימן נתנוהו⁽¹⁶⁾ על פי האמתחות להכיר כל אחד איזה אמתחת שלו לפי חשבון הכסף ושכחורו לחזור ולקחתו: 14. כאשר שכלתי שכלתי. כמו⁽¹⁷⁾ וכאשר אבדתי אבדתי. כלומי על הספק אני שולחו.

(1) בדברי רש"י מבבא מציעא דף לט ע"ב ויבמות דף פח ע"א וכתובות דף כז ע"ב. (2) בפסוק כג. — (3) חבקוק נ, ג. — (4) תהלים קלו, ו. — (5) ישעיה יט, ו. — (6) בכ"י בטעות: אנחנו. — (7) בכ"י: להם. — (8) בכ"י: שהשיבו. — (9) מג, ו. — (10) נדרים דף לב ע"א. — (11) הוצרך לפרש כן לפי שבעת ההוא בודאי אין המליץ בינותם. — (12) כפירוש השני בדברי רש"י. — (13) עיין ראשית דבריו לפסוק כא. — (14) כתב ר"יו היודענהיים במפורש: עשרים פזמים מצאנוהו במקרא ובכולם הב"ף דגוש. והוסיף נוד לאמר שלאו דווקא סמך אלא כל חברה איתיות השריקה שהם עמה זסצ"ש כולן מבליעות השוא ומדנישות אחריהן. ועי' דבריו שם. — (15) הוא פירש כפירוש ראב"ע: כסף שני. — (16) עבדי יוסף. — (17) אסתר ד, טו.

מה שארע יארע⁽¹⁾: 19. וידברו אליו פתח הבית. קודם שנכנסו:
 23. ואלהי אביכם. הכל היו יודעים שמלומדים בניסים היו:
 25. ויכינו את המנחה. כי בדרך בשקים הוכחש יופי הפירות:
 32. כי תועבה וכיחוי⁽²⁾ וכיוזי היא⁽³⁾ למצרים לאכול עם אנשי עבר
 הגהר כי נבזים היו בעיניהם ואנשי מצרים גסי רוח היו כדכת'⁽⁴⁾
 קראתי לזאת רהב הם שבת. וכן⁽⁵⁾ כי תועבת מצרים כל רועה צאן.
 מבזים היו בעיניהם הרועים לפי שהצאן⁽⁶⁾ היה מאוס בעיניהם.
 כדכת'⁽⁷⁾ הן נזכה את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו, דבר
 המשוקץ למצרים ומאוס נזכה לעיניהם לצורינו ולא יבזו אותנו
 לסוקלנו כאבנים דרך בזיון כמו שמצינו בשמעי בן גרה⁽⁸⁾ יצא יצוא
 [ומקלל] ויסקל⁽⁹⁾. קילל דוד וסיקל בעפר דרך בזיון: 33. וישבו
 לפניו. צוה יוסף להושיבם כך: ויתמהו. שהרי כולם נולדו בשבע
 שנים ואין להבחין איזה קודם לזה: 34. ותר.ב. כמו ותרבה, נתרבתה
 מתנתו. וכן⁽¹⁰⁾ [תקל] וכל עבודת [משכן] אהל מועד, נשתלמה:
 מד 3. הבקר אור. האיר. כמו⁽¹¹⁾ ראו נא כי אורו עיני, לשעבר.
 וכן⁽¹²⁾ מה טובו אהליך יעקב: 4. יצאו את העיר. כמו⁽¹³⁾ עברו
 [וסבו] את העיר. וכן⁽¹⁴⁾ כצאתי את העיר. כמו⁽¹⁵⁾ בני יצאוני, יצאו
 ממני: 5. והוא נחש ינחש בו. יש לומר שהיה מראה עצמו
 לעיניהם כוודע עניינים על ידי קסם ונחש, ושמא בכוס היה קוסם.
 ויש מפרשים חכם כמותו ינחש על הכוס מי גנבו ממנו⁽¹⁶⁾ לפי שכת'
 לפניו⁽¹⁷⁾ כי נחש ינחש איש אשר כמוני, ואין כתוב שם ינחש בו:
 10. כדברייכם כן הוא. שהרי כולכם שותפים וכן מנהג סוחרים

(1) הוא פירש כאילו כתוב בו"י המהפך העבר לעתיד, ושכלתי כאשר
 שכלתי" ובאסתר, "ואבדתי כאשר אבדתי" ועל ידי סדר הדברים נפרד הו"י
 מהפעל שלו ולא חדל להיות עתיד. ורצה יעקב לאמר כאשר שכלתי עד עתה
 מיוסף ושמעון, כן אשכל גם מבנימין, וכן דברי אסתר לאמר כאשר אבדתי על
 ידי טעת המן בהיותי יהודית ולא אמלט בית המלך מכל היהודים, כן אבד בכואי
 אל המלך אשר לא בדת. והפירוש הזה נראה בעיני מכל הפירושים. ורב שלמה
 דובנא בביאורו לא הבין ושינה דברי רשב"ם בלי הכרח: מה שארע יארע. — (2) הוא
 מלשון כיוו וניעו (בבא קמא דף ג ע"ב). וכיו הוא חוק (ע' ערוך ורש"י). — (3) בכ"י:
 היו. — (4) ישעיה ל, ו. — (5) מו, לד. — (6) בכ"י: לפני הצאן במקום לפי
 שהצאן. — (7) שמות ח, כב. — (8) שמואל ב' טו, ה. ו. — (9) בכ"י: ויסקול. —
 (10) שמות לט, לב. — (11) שמואל א' יד, כט. — (12) במדבר כד, ה. —
 (13) יהושע ו, ז. — (14) שמות ט, כט. — (15) ירמיה י, כ. — (16) וכן פירש ר' יונה
 והביאו ראב"ע כאן. — (17) בפסוק טו.

ללקות זה על זה, אבל איני חפץ, אלא הוא לבדו יהיה לי עבד:
 15. איש אשר כמוני. כי דרך השרים לקסום קסם כמו שמצינו:
 כי עמד מלך בבל אל² אם הדרך [וגו'] לקסום קסם. והנני יודע
 מי גונב ממוני:

ויגש.

18. כי כמודך כפרעה. הרי אתה כמלך ויראתי מחרון אפך:
 19. אדוני שאל. אתה גרמתה לנו להביאו הנה וחולין הוא לך
 לעכבו: 21. ואשימה עיני עליו. אפילו פשע, גנאי הוא למושל
 הארץ להכרית דבריו: 22. ועזב את אביו ומת. אביו ימות:
 30. ונפשו קשורה בנפשו, ולכך בראותו כי אין הנער ומת:
 32. כי עבדך. לכך אני מדבר יותר מכל אחי ואחיה עבד תחתיו:
 מה 1. ולא יכול יוסף להתאפק עוד, כי עד עתה היה עושה
 כל³ מעשיו על ידי שהיה מתאפק בלבו. כמו שכתוב למעלה:
 ויתאפק ויאמר שימו לחם: לכל הנצבים עליו. בפני כל הנצבים
 עליו לא⁴ יכול עוד להתאפק, ויקרא למשרתיו הוציאו כל הנצבים
 עלי מן הבית. כך עיקר פשוטו⁵: 2. וישמעו מצרים, אנשי העיר,
 ואחר כן וישמע בית פרעה: 5. כי למחייה שלחני. הקב"ה עשה
 כל זאת למוכתכם: 8. כי האלהים. אלא⁷ האלהים: 11. פן תוורש.
 תתגרש מן הארץ על ידי רעבון, כמו⁸ והורשתם והאבדתם מהר.
 מגורת ירש יאמר תוורש. מן יקש [יאמר⁹ תוקש] בו: 12. כי פי
 המדבר אליכם. ועד עתה על ידי מליץ¹⁰. ולפי עיקר פשוטו
 בשורה שתאמרו לאבי לא מפי שמועה ששמעתם מאחרים, שהרי

(1) יחזקאל כא, כו. — (2) בכ"י: על.
 (3) בכ"י: מכל. — (4) מג, לא. — (5) בכ"י: ולא. — (6) שלא כדברי בראשית
 רבא בפרשה צג: כיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים אמר יוסף
 בלבו מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את מצרים. — (7) בכ"י: אל. —
 (8) דברים ט, ג. — (9) דברים ז, כה. ובעל קרן שמואל השלים החסרון. —
 (10) כפירוש רש"י וראב"ע.

אתם בעיניכם רואים ומכירים כי אני יוסף אחיכם⁽¹⁾ מדבר אליכם⁽²⁾ ולפיכך והגדתם את כל כבודי במצרים ואת כל אשר ראיתם: 13. את כל כבודי. לא ידאג לבא כי יש [בין כח ויכולת להטיב לו]: 19. ואתה צויתתה. עתה אני מצוה אותך⁽³⁾ לקחת עגלות ובהמות למשוך⁽⁴⁾. כי לא היה אדם יכול להוציא מן המלכות עגלה⁽⁵⁾ כי אם על פי פרעה. ודוגמא זו בתלמוד⁽⁶⁾ אין פרה וחזירה יוצאה ממצרים אלא אם כן נמלה האם שלה⁽⁷⁾: 23. כזאת. כמו כן: עשרה חמורים. לעשרה אחיו, וא"עפי שבנימין חזר עמהם, לא רצה להטריחו⁽⁸⁾: 24. וישלח את אחיו. כל לשון לזויה משקל דגש, לשון שליחות של חזור משקל רפי: אל תרגזו. אל תיראו כלום בדרך מפני ליסטים, כי שלום לי מכל צד. וכן⁽⁹⁾ רגזו [וואל תחטאו, היו יראים מן הק' ולא תחטאו. וכן⁽¹⁰⁾ ונתן י"י לך לב רגז, דחיל כתרגי. וכן⁽¹¹⁾ ירגזון יריעות, לשון ניענע כאדם המתירא. וכן⁽¹²⁾ רגזו בוטחות, ⁽¹²⁾ המרגזו ארץ ממקומה. אבל רגזו של⁽¹³⁾ תרגום של דניאל ושל עזרא לשון כעס⁽¹⁴⁾. מרגבלר⁽¹⁵⁾ לעז של רגזו של

(א) אמרין בתלמוד⁽¹⁶⁾ קללת חכם אפילו על תנאי והשלים תנאו היא באה. מגלן? מיהודה, שא"עפי שהחזיר את בנימין לאביו היו עצמותיו מגולגלין בארון וכי⁽¹⁷⁾.

(1) כצ"ל במקום „אליכם“, שבכ"י ושמחק בעל קרן שמואל אשר לא כדת. —
 (2) הטיב לפרש כי פי המדבר אליכם שיהיה כמו כי אני בעצמי המדבר אליכם, כי כן דרך לשון המקרא. — (3) עבר במקום הווה כדבריו א, כט. ועוד. —
 (4) ר"ל שבכלל העגלות שבכתיב וכללו בהמות המישכות אותן. ור' יהודה בן אלעזר כתב במנחת יהודה (הנדפס בספר דעת וקנים) בדרך כה ע"ב שרשב"ם פירש עגלות שבפסיק הוה לשון עגלות בקר. ולא עלה כזאת על דעת רשב"ם. כי דרך אנדה היא בכ"ר ובתנחומא אשר דרך בה רש"י לפסוק כו ולא נמצא בכל המקרא עגלות לשון עגלות בקר. כי לעולם הוא ריבוי הנפרד של עגלה ולא של עגלה, ורק בסמיכות שתיהן נאמרו עגלות. — (5) בעל מנחת יהודה טעה לקרא כאן בדברי רשב"ם עגלה. ע' הערת הקודמת. — (6) משנה בכורח ד, ד, בשינוי לשון קצת. — (7) ולמד רשב"ם מזה שהיו במצרים פקידים לשמור על הוצאת בהמות אל ארץ אחרת. — (8) תהלים ד, ה. — (9) דברים כה, סה. — (10) חבקוק ג, ו. — (11) ישעיה לב, יא. — (12) איוב ט, ו. — (13) בכ"י נכפל בטעות: רגזו של רגזו של. — (14) שלא בדברי רש"י וראב"ע שפירשו כאן לשון כעס ולא הבדילו בין לשון עברי ללשון ארמי. — (15) *trembler* ובל"א *zittern*. — (16) מכות דף יא ע"א וע"ב בשינוי לשון. ושם נדרשו דברי יהודה בכראשית מן, ט: אם לא הביאותיו אליך וני'. — (17) דברי אנדה האלה נוספו כנראה בתחלה על גליון פירוש רשב"ם והיו מיועדים להמשך אל דברי יהודה מד, לב: אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים, וראויים אחרי פירוש רשב"ם לתחלת הפסוק ההוא שבו נשלם פירושו לפרק מד, ואחרי כן נכנסה ההוספה מן הגליון אל תוך הפירוש, לא במקום המכוון אלא במקום אשר ציינתי.

כ"ד ספרים: 26. וכי הוא מושל. ואל תירא מלבא אליו: ויפג לבו, החלוקה לבו⁽¹⁾ לומר אין זה אמת, כי לא האמין להם. כמו⁽²⁾ אל תתני פוגת לך. ⁽³⁾ וריחו לא נמר מתורגם וריחו לא פג: 27. את כל דברי יוסף, שאר דברים שדיבר אליהם הכתובים למעלה שבכה על צואריהם והכירו בודאי שהוא אחיהם. וגם ראה את העגלות אשר שלח יוסף⁽⁴⁾ על פי פרעה, ותחי רוח יעקב, כי שמר את הדבר שסוף יוסף להיות מושל [והעגלות הללו]⁽⁵⁾ אינן יוצאות ממצרים כי אם על פי מושל כמו שפירשתי למעלה⁽⁶⁾: 28. רב, די בפוגת לבי שלא האמנתי אלא ודאי עוד יוסף בני חי. פשטות אחרים של ערמוניות אומי והנם הבל ב:

מו 1. לאלהי אביו יצחק, שעשה שם יצחק מזבח בכאר שבע כשנולד לו הק' כמה שכת' בפרשת אלה תולדות יצחק⁽⁷⁾ ועשה גם הוא שם זכחים כמו שעשה אביו: 4. אעלך גם עלה. כלומר ארד עמך וגם עלה אעלך⁽⁸⁾. כמו⁽⁹⁾ וברכתם גם אותי: גם עלה. שנקבר עם אבותיו במערת המכפלה: ישית ידו על עיניך, על עיניך וצרכיך, ישתדל לעשותם⁽¹⁰⁾. כדכת'⁽¹¹⁾ ישית ידו על שנינו: 8. יעקב ובניו, יעקב מחשבון שבעים נפש כמו שמוכיח לפנינו לפי הפשט⁽¹²⁾ כל נפש בניו ובנותיו של יעקב ולאח הכל שלשים ושלוש עם יעקב. ורבותינו פירשו⁽¹³⁾ זו יוכבד שנולדה בין החומות: 26. יוצאי יריכו הבאים מצרימה כל נפש ששים ושש. כי יעקב שהוא מחשבון של שלשים ושלוש של לאה אינו בכלל יוצאי יריכו, כי יוצאי יריכו לא היו כי אם ששים ותשע. וכי אמר משה⁽¹⁴⁾

(ב) ואני הצעיר שמעתי רב עוד יוסף בני חי, אתם אומרים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי אפילו אינו מושל, אלכה ואראנו בטרם אמות וגו'⁽¹⁵⁾:

(1) דבריו יבוארו על פי דברי רש"י. אבל עשה התיבה לפעל יוצא בענין שיהיה תיבת לבו נשוא המאמר ולא נושא והנושא יהיה יעקב שמדבר בו הכתוב ובל"א: Er wendete sein Herz ab. — (2) איכה ב, יח. — (3) ירמיה מח, יא. — (4) מה, כא. — (5) השלמתי החסרון על פי דברי רש"י, לו, יא. — (6) לו, יא וכן לפסוק יט. — (7) מי, כה. — (8) לפי הכלל שכתב לעיל בט, ל. — (9) שמות יב, לב. — (10) ואלה דברי ר' יוסף בכור שור המשתמש בפירוש רש"י ומבארו: „על עיניך, על עיניך שתצטרך כמו (שמואל ב' טו, יב) אולי יראה יי בעיני, שהוא כמו בעיני, בדוד כשהיה שמש מקללו". — (11) איוב ט, לג. — (12) בפסוק טו. — (13) כבא בתרא דף קכז ע"ב. — (14) דברים י, כב. — (15) הוספת הכותב היא זו הנמצאת בכ"י במקום הזה. ועיין RSBM דף 55 הערה 4 סימן a.

בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, שיעקב ובניו היו שבעים⁽¹⁾:
 29. עוד, הרבה, כדכת' ⁽²⁾ כי לא על איש ישים [עוד]: 32. והאנשים
 רועי צאן. כל זה אמר יוסף לפרעה: 34. כי תועבת מצרים.
 נבזים היו בעיניהם כל רועי צאן כי מאוס הצאן בעיניהם בין לאכילה
 בין לזבח⁽³⁾ כדכת' ⁽⁴⁾ הן נזכה את תועבת מצרים וגו':
 מו. 4. לגור בארץ. ולא מתוך חוסר ממון אלא בשביל מרעה
 לצאנינו. כל זה אמרו שלא יאמר פרעה ליקח משל יוסף באו:
 6. אנשי חיל. ראויים לנבוכד ולשררה, כמו⁽⁵⁾ אשת חיל את ⁽⁶⁾:
 9. מעט ורעים. לפי שנראה יעקב בעיניו⁽⁷⁾ זקן יותר מדאי ששאל
 לו כמה ימי שני חיך, השיב לו יעקב מעט הם אבל רעים הם ולכך
 אני נראה בעיניך זקן יותר מדאי: 13. ותלה, כמו⁽⁸⁾ ותכה מכעס
 עיני. הה"י עיקר לפיכך מפיק ה"י וכן⁽⁹⁾ ננה אור: ארץ מצרים
 וארץ כנען. אבל הרחוקות יותר מארץ כנען לא היו באים לארץ
 מצרים, כי [היו] רחוקות יותר מדאי או שמא לא היה שם רעב
 גדול כל כך: 21. העביר אותו לערים. כמו שעשה סנחריב
 כדכת' ⁽¹⁰⁾ אל ארץ כארצכם, כדי שלא יטענו כח חוקה איש איש
 בארצו לאחר מכירה:

ויחי יעקב.

29. ויקרבו ימי ישראל למות. כל מקום שאדם חפץ לצות
 את בניו צריך לאמר ויקרבו⁽¹¹⁾, וכן⁽¹²⁾ ויהי כי זקן יצחק וגו' ויקרא
 את עשו וגו' לא ידעתי יום מותי, וכן⁽¹³⁾ ויקרבו ימי דוד למות ויצו

(ג) ואני הצעיר מצאתי תרנום שרי מקנה רבני חילא, [ואין צורך] לפרוש רבנו⁽¹³⁾:

⁽¹⁾ רצה לומר כדרכו שפסקו בו לא נכתב אלא בשביל דברי משה הבאים
 בתורה אחרי כן, — ⁽²⁾ איוב לד, כג, — ⁽³⁾ עי דבריו למעלה מג, לב ולשמית
 ח, כב, — ⁽⁴⁾ שמות ח, כב, — ⁽⁵⁾ רות ג, יא, — ⁽⁶⁾ בעיני פרעה, — ⁽⁷⁾ איוב ז, ו, —
⁽⁸⁾ איוב כב, כח, — ⁽⁹⁾ מלכים ב, יח, לב; ישעיה לו, ז, — ⁽¹⁰⁾ רוצה לומר קריבה
 למות וכדומה, ולפיכך הביא לראיה שנאמר ביצחק הנה נא זקנתי לא ידעתי יום
 מותי, שהוא כאלו נאמר בו קריבה למות, וכל דבריו להוציא מדברי בראשית רבא
 שהביא רש"י, — ⁽¹¹⁾ ב, א, — ⁽¹²⁾ מלכים א, ב, א, — ⁽¹³⁾ גם אלה דברי הכותב
 המוסיף, — ומקום שתי התיבות אשר השלמתי בהן חסרון המאמר נשאר חלק
 בכ"י כבשאר מקומות אשר הזכרתי בספרי RSBM ברף 35 בהערה 1, ורצה
 הצעיר לומר שתיבות אנשי חיל שבמקרא פתרון אנשי מקנה.

את שלמה בנו. ועיקר התחלת פרשה זו מן¹ וישב ישראל בארץ מצרים וגו', כי עליו מחובר ויחי יעקב. אלא שלא רצו הקהלות לסיים פרשת ויגש בותהי הארץ לפרעה² וסיימה בווישב ישראל: שים נא ירך. כבר פירשתו אצל עבד אברהם³: 31 וישתחו ישראל ליוסף ממקום שהיה על [ראש] המטה⁴:

מח. 1 ויאמר ליוסף. אדם אחד אמר. וכן⁵ ויגד המניד ליעקב: 2 וישב על המטה. היו רגליו⁶ למטה לארץ, ולכך כתוב לפנינו⁷ ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. וגם להגיד חזוקו של יעקב שכל דברי צוואתו עשה בישיבה ורגליו לארץ עד שסיים כל דבריו, ואחר כך⁸ ויאסף רגליו אל המטה, הכניסם אל המטה כמו⁹ ואספתו אל תוך ביתך¹⁰ ואין איש מאסף אותי הביתה: 3 נראה אלי בלון. בשוכי מפרן ארם. וכת¹¹ אני אל שדי פרה ורבה: 5 ועתה שני בניך וגו'. כלומר מאחר שנתן לי הק' את ארץ כנען הרי ברשותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים, ולכך שני בניך יטלו כנגד ראובן ושמעון: עד בו אי. לפני בואי. כדכת¹² וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב, כלומר קודם שבאתי מצרימה: 6 ומולדתך. בניך או בני בניך שנולדו לך אחרי בואי באילו שכע עשרה [שנה] שהייתי כאן, על שם אחיהם יקראו, ולא יהיו שבטים כי אם בתי אבות, כי כל שבטים נפש שהיו בשעת ביאת יעקב בין בנים בין בני בנים היו בתי אבות ולהם נתחלקה הארץ כדאמר¹³ בכבא בתרא¹⁴ וכדכת' בפנחס אפי' בכני פרץ¹⁵ לחצרון משפחת החצרוני לחמול משפחת החמולי, וכן בכני בלע¹⁶ ארד ונעמן וגו', וכת' לכסף¹⁷ לאלה תחלק הארץ בנחלה וגו' לשמות משות אבותם ינחלו, וכן בני בניו של יוסף שנולדו אחרי כן יקראו על שם אחיהם בנחלתם והיו בתי אבות כדכת' בפרשת פנחס¹⁸: 7 ואני בבואי מפרן באותו הדרך לאחר שבכני הק' מתה רחל באותו הדרך

(1) שהוא פסוק כו. — (2) אין דעתי על פסוק כ לבדו אלא על כל הענין מפסוק כ עד פסוק כו. — (3) כד, ב. — (4) הק' בדרך פירושו לשמות יד, ל. ובלעדו זאת פירש ראש המטה שבמקרא כמו למעלה על המטה, ופירושו נראה בעיני. — (5) בפסוק ב. — (6) בכ"י נכפל: היו רגליו היו רגליו. — (7) בפסוק יב. — (8) מט, לנ. — (9) דברים כב, ב. — (10) שופטים יט, יח. — (11) לה, יא. — (12) מא, נ. — (13) בכ"י: כדאמרה. — (14) דף קיח ע"ב ושם. — (15) במדבר כו, כא. — (16) במדבר כו, מ. — (17) במדבר כו, ננ—נה. — (18) במדבר כו, כט—לב. לה—לו.

בעוד הרבה דרך עד היישוב, לכן קברתיה בדרך, כי לא [היה]
 פנאי לקבורה אצל לאה במערת המכפלה. ושלא יפשיעו יוסף על
 אמו הוצרך לומר כן: 8. וירא ישראל. אע"פ שכת' לפנינו (1) לא
 יוכל לראות, יש רואה דמות אדם ואינו מכיר דמות פניו. ובן (2) לא
 יראני האדם וכת' (3) ראיתי את י"י: 9. בזה. במלכות הזאת:
 11. ראה. כמו ראות. ובן (4) עשה כיום הזה: לא פיללתי. לא דנתי
 בלבי. כל פילול לשון דין. ובן (5) ועמוד פנחס ויפלל, עשה נקמה,
 כדכת' (6) ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו וגו'. לשון נקמת דין:
 13. את אפרים בימינו, להושיבו אצל שמאלו של ישראל:
 14. שכל את ידיו. כמו ש'כל' שהוא לשון אדם מעוקם ונפתל כי
 מנשה הבכור, ויודע היה יעקב שיוסף בנו הביאם שיהא מנשה לימינו
 של יעקב ואפרים לשמאלו והוא רצה לתת ימינו על ראש הצעיר
 ושמאלו על ראש הבכור: 15. ויברך את יוסף. ברכת הבנים היא
 ברכת האב: 16. ויקרא בהם שמי. שיחיה ורעם וזרע ורעם: וידגו.
 מגזרת חטופי למד פעל של ה"י. כמו מן בכה ויבכו, מן שבה וישבו:
 17. כי ישית. קודם שבירכם (1) ראה יוסף ששיכל את ידיו,
 (2) ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי. אין לפרש ולומר, לא יפה
 אתה עושה, אלא היה לו לשאל לאביו, מדוע אתה עושה כן. אלא
 כך אמר יוסף ליעקב, לא כן סדורים הבנים כמו שאתה סבור
 [שלא] (3) דיקדקתי להביאם כסדר לפי ימינך ושמאלך לתת הבכור
 לימינך והצעיר לשמאלך אלא בימיני לקחתי הבכור והצעיר בשמאלי
 לכך אתה מעקם ידיך. לא כן אבי, לא עשיתי כן, אלא הבכור
 הבאתי לימינך והצעיר לשמאלך. אמר לו יעקב (4) ידעתי בני
 ידעתי כי חכם אתה והבאתם כסדר לפי ימיני ושמאלי מפני שאתה
 סבור שאשים ימיני (5) על הבכור, אבל אני מתכוין לתת ימיני על
 הצעיר שהוא לימינך (6): להסיר אותה מעל ראש אפרים כדי
 לשומה על ראש מנשה. וכן כל לשון הסרה כתובים בקצרה.
 (7) סורה אלי אל תורא, סורה משם לפנות אלי. (8) ויסורו אליו, סרו

(1) בפסוק י. — (2) שמות לז. כ. — (3) מלכים א' כב, יט. — (4) נ, כ. —
 (5) תהלים קי, ל. — (6) במדבר כה, ז. — (7) כבר העיר בעל קרן שמאל על
 שנת הכתיבה כי צ"ל קָל, ואולם בענין הוראת השרש אין חלוק בין ש ובין ס. —
 (8) בפסוק יח. — (9) היטיב להוסיף בעל קרן שמאל. — (10) בפסוק יט. — (11) בכ"י
 במטות: על ימיני. — (12) בכ"י במטות: לימיני. — (13) שופטים ד, יח. — (14) יט, ג.

משם לכא אליו: 19. ואולם. ואלא: 20. כך יברך ישראל. איש איש את בנו: וישם את אפרים לפני מנשה. כאמרו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. וכן לשון שימה נופל בדברים⁽¹⁾ ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם,⁽²⁾ וזאת התורה אשר שם משה,⁽³⁾ שימה בפייהם: 21. הנה אנכי מת ויודע אני שאחרי מותי יהיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם לאחר ד' מאות שנה שנאמרו לאברהם: 22. ואני באותה הארץ נתתי לך חלק אחד יותר על אחיך, שמנשה ואפרים כראובן ושמעון יהיו לי לקחת שני חלקים בארץ אשר אני ובני עתידים לקחת מיד האמורי בחרבי ובקשתי במלחמת יהושע. ואע"פי שכת' ביהושע⁽⁴⁾ לא בחרבך ולא בקשתך, אותו פסוק בשני מלכי האמורי מדבר וכמו שאמרו חכמים⁽⁵⁾ צרעה לא עברה את הירדן, וכתוב ביהושע⁽⁶⁾ „ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם שני מלכי האמורי“ אשר בעבר הירדן „לא בחרבך ולא בקשתך“. וכותו של יעקב גרם להם⁽⁷⁾:

מט 1. ויקרא יעקב. שלח בשכילם: האספו. כי שכעים נפש הגדילו באילו שכע עשרה שנה ונעשו עם רב⁽⁸⁾ וכדברי רבותינו⁽⁹⁾ לשש⁽¹⁰⁾ מאות אלף: את אשר יקרא אתכם. ענין גבורתם ונחלתם: 3. כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז דיבור אחד הוא. דרך המקראות לכפול את דבריהם. כחי, חילי, ממוני⁽¹¹⁾, וגם אוני ממוני הוא כדכת'⁽¹²⁾ מצאתי און לי,⁽¹³⁾ וידיו תשכנה אונו. כלומר בכורי⁽¹⁴⁾ אתה ומתוך כך חילי וראשית ממוני יתר על אחיך היה לך לשאת ויתר עז היה לך למלוך על אחיך. אבל

(1) שמות בא, א. — (2) דברים ד, מד. — (3) דברים לא, יט. — (4) יהושע כד, יב. — (5) עין סוטה דף לו ע"א. — (6) יהושע כד, יב כבהערה 4. — (7) ר"ל: אבל במלחמת יהושע שבארץ ישראל לא עמדה להם הצרעה והם בחרבם ובקשתם לכדו את הארץ בהיות יעקב אביהם עמדם בחרבו ובקשתו והיא זכותו העומדת להם כמו חרב וקשת. — (8) השתמש בדברי המקרא נ, כ. — (9) נראה בעיני שצריך להיות ובדור רביעי כדברי הכתוב בראשית טו, טו: ודור רביעי ישבו הגה, וראשי תיבות ובד"ר הנכתבים או הנקראים בטעות ובד"ר הולידו טעות הכותב. עין ספרי RSBM דף 37 הערה 4. — (10) בכ"י: לתת, והתיקן כבר נוסף על הגליון ביד קורא מאוחר. — (11) בכ"י: כמו חילי כחי חילי ממוני, ושתי התיבות הראשונות מנוקדות להיות נמחקות. וכן נכון. ועוד עין ספרי RSBM דף 37 הערה 2. — (12) יהושע יב, ט. — (13) איוב כ, י. — (14) בכ"י בחילוף אותיות דומות: כבורי.

פחיוה ובהלה היה לך כמים הנשפכין, לכן אל תותר לא הבכורה ולא המלכות, כי עליית משכבי אביך. וכן כתוב בדברי הימים⁽¹⁾ ובהללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחס לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף: 4. יצועי עלה. כלומ' יצועי הייתה עולה. הרבה לשון פעל מתפרשים⁽²⁾ לשון פועל כמו⁽³⁾ נתתי כסף השדה, נותן אני: 5. מכירותיהם. אחרותיהם. כפל לשון של שמעון ולוי אחים, כלומר שמעון ולוי אחים היו לרעה, כלי חמס היתה אחרתם. ⁽⁴⁾ מכרותיך ומולדתיך, לשון קרובים, אבל מכרותיהם משקל דגש הוא כמו⁽⁵⁾ מסיבותיהם, לשון קרובה⁽⁶⁾, אבל הריש במקום [האות הדגושה, ולפיכך] החירק נהפכת לצרי, הוא קמץ קטן. כמו בְּרַךְ תחת בְּרַךְ, ⁽⁷⁾ איבד ושיבד. וכן⁽⁸⁾ חרף י"י, ⁽⁹⁾ ושרת את אחיו, כלם משקל דגש. מכרותיהם לור פרנטיש⁽¹⁰⁾ ב'ל: 6. בסודם אל תבא נפשי. יהו רצון שלא תבא נפשי בעצתם. כי כל אל שבתורה להבא הן או קללה או בקשה או ציווי, לא ימצא אל לשעבר. לכן אין לפרש לא באה נפשי⁽¹¹⁾: כי באפם. שהרי באפם: עקרו שור. כמו⁽¹²⁾ את סוסייהם תעקר: 7. ארור אפם. לא יצליחו באפם להנקם ולעשות רעה. ולכן, כי אני חפץ בקהלם ובחיבורם יחד, אהלקם ביעקב. כי לוי נתפור בשנים עשר שכמים כדכת' ביהושע⁽¹³⁾. נמצא שמעון לבדו בלא לוי: 8. יהודה אתה יודוך. המפרש ישבחוך אחיך שמות בידו. אלא לפי שגינה את הראשונים ונטל מלכות מראובן ופיזר שמעון ולוי, אמר ליהודה, אבל אתה יתנו לך אחיך הוד מלכות. כמו שמכיה סוף הפסוק וישתחווי⁽¹⁴⁾ לך בני אביך. וכן⁽¹⁵⁾ ונתתה מהודוך עליו, תן לו משירותך בחיך. וכן ברניאל⁽¹⁶⁾ ולא נתנו עליו הוד מלכות. וכן בשלמה כתיב הוד מלכות, ויתן עליו הוד מלכות בדברי הימים⁽¹⁷⁾. יודוך, ימליכוך. כמו יהודוך. כדכת'⁽¹⁸⁾ (כי) על כן עמים יהודוך. וכן⁽¹⁹⁾ וישיעך י"י כמו⁽²⁰⁾ יהושיע. וומכל מקום אע"פי שנגזר יודוך

⁽¹⁾ דברי הימים א' ה, א. ב. — ⁽²⁾ בכ"י: מתפשים, — ⁽³⁾ כג, יג. — ⁽⁴⁾ יחזקאל טו, ג. — ⁽⁵⁾ מן מקבות איוב לו, יב. ולקח סבב כדרכו לדוגמא למשקל הכפולים. — ⁽⁶⁾ לדעתו מכורות הוא שם התאר ופתרונו קרובים, אבל מכרות שם דבר מופשט הוא ופתרונו קרובה. — ⁽⁷⁾ איכה ב, ט. — ⁽⁸⁾ תהלים עד, יח. — ⁽⁹⁾ במדבר ה, כו. — ⁽¹⁰⁾ lor parentis ובל"א ihre Verwandtschaft, — ⁽¹¹⁾ כבתרנימים. — ⁽¹²⁾ יהושע יא, ו. — ⁽¹³⁾ ביהושע פרק כא. — ⁽¹⁴⁾ כן הוא בכ"י במקום ישתחווי שבמקרא. — ⁽¹⁵⁾ במדבר כו, כ. — ⁽¹⁶⁾ ברניאל יא, כא. — ⁽¹⁷⁾ דברי הימים א' כט, כה. — ⁽¹⁸⁾ תהלים מה, יח. — ⁽¹⁹⁾ מלכים ב' ו, כו. ותיבת וישיעך מטושטשת בכ"י. — ⁽²⁰⁾ שמאל א' ז, מו; תהלים קטו, ו.

מן¹) הוד מלכות, אין ה"י עיקר אלא מגורת חטופי פה פעל הוא של
 אות יו"ד כמו ישב יצא שיאמר הוציא הושיב, וכן מן²) ירה בים,
 הורה³) ויורו המורים, וכן⁴) איש לא הונה מגורת⁵) לא תונו, וכן
 יאמר⁶) הודו לי"י, (7) יודו לי"י, (8) הונה וריחם, כלם עיקרם בראשם
 אות יו"ד ונפלת לפרקים ובאה אות וי"ו⁹) במקומה¹⁰): וישתחוו¹¹).
 שתמלוך עליהם: בני אביך, לפי שמארבע אמהות היו, אמר בני
 אביך, אבל כשכירך יצחק את יעקב כת¹²) בני אמך: 9. גור אריה
 יהודה, כמו¹³) והנה כפיר אריות, הנער קרוי גור כדכת¹⁴) בתוך
 כפירים רבתה גוריה, לפי שהוא קל וגיבור יותר מאריה וקן, ממשיל
 את יהודה לגור אריות: מטרף בני עלית, את יהודה בני לאחר
 שעלית¹⁵) מלטרוף טרף באומות ותכרע ותשכב בערך, לא¹⁶) יבא
 אויב להחרידך ולהקימך ממקומך, זהו עיקר פשוטו, בני כפילו
 של יהודה, והמפרשו במכירת יוסף¹⁷) לא ידע בשיטה של פסוק
 ולא בחילוק טעמים כלל: 10. לא יסור שבט מיהודה, המלכות
 הניתן לו להשתחות לו כל אחיו שנים עשר לא תפסוק ממנו כל
 אותה הגדולה ולא מחוקק ושררה מורשו עד כי יבא יהודה שילה,
 כלומר עד כי יבא מלך יהודה הוא רחבעם בן שלמה שבא לחדש
 המלוכה בשילה, שזהו קרוב לשכם¹⁸). אבל אז יסורו עשרת השבטים
 ממנו וימליכו את ירבעם ולא נשאר לרחבעם בן שלמה רק יהודה
 ובנימין: [ולו] יקחת עמים, קבוצת האומות שהיו כפופים תחת
 שלמה אביו כדכת¹⁹) כי הוא רודה בכל עבר הנהר, נתקבצו שם
 להמליך רחבעם כדכת²⁰) וילך רחבעם שכמה כי שכם בא כל
 ישראל להמליך אותו, ושכם אצל שילה כדכת²¹) ביהושוע ויאסוף
 יהושוע [את] כל [שבטי] ישראל שכמה וכל הפרשה, ולבסוף מפרש

(1) כן נסיתי להשלים החסרון שבכ"י, — (2) שמות טו, ד, — (3) שמואל
 ב' יא, כד (קרי'), — (4) יחזקאל יח, טו, — (5) ויקרא יט, לג, — (6) ישעיה יב, ד
 ועוד במקומות רבים, — (7) תהלים קו, ח, טו, כא, לא, — (8) איכה ג, לב, —
 (9) כן היטיב להגיה בעל קרן שמואל במקום יוד שבכ"י, ועיין ספרי RSBM
 דף 32 הערה 1, — (10) ר' שלמה דובנא הסכים בביאורו לדברי הרשב"ם בדבר
 הזה, — (11) כן הביא גם למעלה במקום ישתחוו שבמקרא, — (12) כו, כט, —
 (13) שופטים יד, ה, — (14) יחזקאל יט, ב, — (15) בכ"י בטעות: שעלה, — (16) בכ"י:
 ולא, — (17) התרגומים ובראשית רבא ותנחומא ורש"י, — (18) מלכים א' יב, א;
 דברי הימים ב' י, א, — (19) מלכים א' ה, ד, — (20) דברי הימים ב' י, א, ובמלכים
 א' יב, א לא נכתב שכמה כי אם וילך רחבעם שכם וגי, — (21) יהושע כד, א.

כל אילו הדברים היו לפני י"י בשילה⁽¹⁾ וגם בשופטים⁽²⁾ הנה חג י"י בשילה [וגו'] למסילה העולה [מ]בית אל שכמה וגו'. וגם בירמיה⁽³⁾ ויבאו האנשים משכם [משל] ומשמרון. וקרקע חלקה היה בשכם סביב האלה אשר עם שכם הראויה להתקבץ שם בני אדם ולכבוד משכן אשר בשילה הסמוך שם. ופשט זה תשובה למנין. שאין כתוב כי אם שילה שם העיר. שאין לעו במקרא⁽⁴⁾ [ולא "שלו" כת' כאן כדברי העברים⁽⁵⁾] ולא שליח כדברי הנוצרים⁽⁶⁾. ויעקב עיקר הגדולה של יהודה שמדוד עד רחבעם פירש. אבל חוסר הגדולה [לא] רצה לפרש⁽⁷⁾. אלא מכללו של מקרא אתה מדקדק שמשילה ואילך נתמעטה⁽⁸⁾: 11. אסרי לגפן עירה. עיר בן אתונות צריך לקשור לגפן אחת להמעינו מרוב ענבים. ולשורקה אחת בני אתוננו. כפל לשון כדכת' בשלמה⁽⁹⁾ וישראל ויהודה רבים איש תחת גפנו ותחת תאנתו. כי משופע ביין היו⁽¹⁰⁾: כבס ביין לבושו. לאחר שבצרו הענבים ודורכין אותן בגיתות מתלכלכין בגדיהם בדריכת היינות. כדכת'⁽¹¹⁾ מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בנת. וכת' שם וכל מלבושי אנאלתי. ואחר הדריכה שותים את היין. ולכך הוא אומר חכלילי עינים מיין. כדכת'⁽¹²⁾ למי חכלילות עינים למאחרים על היין: סותה. לשון בגד: 12. חכלילי. אדמות עינים קרוי כן: ולבן שיניים משתיית חלב. כדכת'⁽¹³⁾ שתיתי ייני עם חלבי. וכן⁽¹⁴⁾ בלא כסף ובלא מחור יין וחלב. ולְבָן כְּמו לְבָן. כשחוא דבוק יאמר וְלְבָן. כְּמו מִן חֶלֶב⁽¹⁵⁾ וחלב צאן: 13. לחוף ימים.

(1) כיון לדברי הכתוב יהושע כד, כו שכתוב שם אשר במקדש י"י. וכן מבואר בפענח רוא דפוס אמשטרדם דף כד ע"ב שהביא דברי רשבים בשנינו לשון. וגם בעל קרן שמואל פירש כן את דברי רשבים. — (2) שופטים כא, יט. — (3) ירמיה מא, ה. — (4) לפרשו salut על אמונת הנוצרים. עיין ספרי RSBM דף 98. — (5) כדברי אנקלוס ורבנו סעדיה ורשי"י. עי RSBM שם הערה 2. — (6) כי בהעתקת לטיין של הנוצרים המפורסמת (Vulgata) הועתקה תיבת שילה qui mittendus est. עי RSBM דף 61 הערה 2. והנוצרים הלכו אחרי ההעתקה היא ופירשו שילה לשון שליח או משולח. — (7) בכ"י: להפרש, אבל מנוקדת היא להמחק. — (8) בספר נצחון הנקרא הישן אשר הדפוס חכם נוצרי Wagen-seil בספרו Tela ignea נמצא בדף 32 כלשון הוה, ורי שמואל פירש שילה לשון מנוחה והשקט כמו אויביה שלו כלומר כשיבא משיח יהיה שלוח והשקט. ואם כן נראה שהוא ר"י שמואל אחר ולא רשבים. — (9) לא נמצא פסוק כזה במקרא ואולי הטעהו זכרוננו להרכיב ראש המקרא ממלכים א' ד, כ עם אמצע מקרא אחר במלכים א' ה, ה. — (10) אילי ציל הזה. כלומר שבט יהודה. — (11) ישעיה סג, ב. נ. — (12) משלי כג, כט. — (13) שיר השירים ה, א. — (14) ישעיה נה, א. — (15) דברים לב, יד.

שפת הים שהים חופף שם ומתחכך. ואם תאמר מה בצע מאחר ששפת הים גבוהה מאוד ואין יכולין לרדת שם לקנות סחורה, לכן הוא מפרש והוא לחוף אניות, במקום הנמל והשפה נמוכה ובאין האניות ובאין יושבי הארץ וקונים סחורה שבאניות: עד¹ צידון. שהוא מקום סחורה רבה כדכת'² סוחר צידון ועובר ים מילאוך ביהוקאל³ ובישעיה כת'⁴ בושי צידון כי אמר ים מעוז⁵ הים וגו' ולכן אמר משה⁶, „שמח זבולון כצאתך“ בים לסחורה: 14. יששכר חמור גרם. לא כזבולון שהולך עם עוברי ימים לסחורה, אלא עובד אדמתו יהיה⁷ כחמור בעל איברים חזק מצוי בין המשפתיים תחומי העיר לחרוש ולעבוד את האדמה. כדכת'⁸ [אשריכם זורעין] על כל מים משלחי רגל השור והחמור, לחרוש ולזרוע. וכן אמר משה⁹ שמח זבולון כצאתך ויששכר באהלך: 15. וירא יששכר מנוחת האדמה כי טוב יותר מלצאת למרחקים ואת הארץ כי נעמה ומצלחת כדכת'¹⁰ אל המנוחה ואל הנחלה, ויט שכמו לסבול עול של מלכי ישראל, ויהי למם עובד לתת למלכים עישור תבואותיו כדכת'¹¹ ואת שדותיכם יעשור. זהו עיקר הפשט. ובשורת עושר הוא לשבט יששכר: 16. דן ידין עמו. המפרשו על שמשון¹² לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל. וכי יעקב בא להתנבאות על אדם אחד שנפל ביד פלשתים וינקרו את עינו ומת עם פלשתים בעניין רע? חלילה חלילה. אך על שבטו¹³ של דן נתנבא שהיה מאסף לכל המחנות וגם ביהושוע כת'¹⁴ והמאסף הולך אחר הארון. ולפי שהיה הולך כל הימים בין בימי משה בין בימי יהושוע אחר כל הדגלים והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב הנחשלים אחריהם בדרך, ולהנקם מן האומות, כי גיבורים היו, לכך אמר יעקב דן ידין עמו, ינקום נקמת עמו כאחד¹⁵ כל שבטי ישראל היה נקם נקמתם ומשמרם מרודפיהם. כמו¹⁶ כי ידין י"י (את) עמו וגו' דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.

¹ בספרים שלנו: על. וברוב ספרי הכותים כבוה: עד צידון. — ² ישעיה כז, ב: סוחר צידון עובר ים מילאוך. — ³ טעות הוא, כי לא נמצא ביהוקאל כי אם בישעיה. ועין ספרי RSBM דף 8: הערה 6. — ⁴ ישעיה כז, ד. — ⁵ בכ"י: מעון. — ⁶ דברים לג, יח. — ⁷ בכ"י: והיה. — ⁸ ישעיה לב, כ. — ⁹ דברים לג, יח. — ¹⁰ דברים יב, ט. — ¹¹ הרכיב שמואל א' ה, יד. טו יחד. — ¹² התרומים ורשי. — ¹³ בכ"י: שבתו. — ¹⁴ ביהושוע ו, ט: אחרי הארון. — ¹⁵ בכ"י כאחת. — ¹⁶ דברים לב, לו. מנ.

וכמו⁽¹⁾ ידן בנוים מלא גויות מחץ ראש על ארץ רבה: 17. יהי שבטו של דן נחש עלי דרך, להרוג את האומות: ויפול רכבו. האויבים נופלים לפניו: 18. לישועתך דן קויתי יי. אני מקוה יי שיושיע אותך וישגבך על האומות: 19. גד גדוד ישראל יגודו אחריו כשיהיו הולכים למלחמות יהושוע וכדכת'⁽²⁾ חלוצים תעברו לפני [אחי]כם. ובשוב⁽³⁾ גד מן המלחמה ישובו של גד אחר עקיבן של ישראל. שכן דרך⁽⁴⁾ כשיוצאין למלחמה יוצאין תחילה ובחזרתם הם אחרונים לשמור את השבטים מן המלחמה פן ירדפו האויבים אחריהם: 20. מאשר שמנה לחמו. כי מאשר היו מביאין שמן זית ומטגנים מאכלם בשמן. וכן אמר משה⁽⁵⁾ [כרוך] מבנים אשר וגו', יברכוהו ישראל ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו: והוא יתן מעדני מלך. מס של שמן היו גובין ממנו מלכי ישראל למשוח בו לעדן את בשרם כדאמר' במנחות⁽⁶⁾ אנפיקנון⁽⁷⁾ שמן זית שלא הביא שלישי ולמה [סכין] אותו⁽⁸⁾ שמשיר את השער ומעדן את הבשר כמו⁽⁹⁾ היתה לי עדנה, בשר חלק: 21. אילה שלוחה. גבורים קלים כאילות כדכת'⁽¹⁰⁾ וכצבאים בהרים למהר: הנותן אמרי שפר. בשובם מן המלחמה ממהרים מתוך קלותם לבשר בשורות משופרות של נצחון המלחמה וכדכת'⁽¹¹⁾ וכולן עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה, כדרך הצבאים הרצים על מרומי הרים: 22. בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. הרי פסוק זה דוגמא⁽¹²⁾ לחצאים בראש המקרא [שאינו משלים דבורו בראש המקרא]⁽¹³⁾ אלא שמזכיר במי הוא מדבר וחוזר וכוּפּל חצי ראש המקרא ומסיים דבורו. כמו⁽¹⁴⁾ נשאו נהרות יי נשאו נהרות קולם. ⁽¹⁵⁾ כי הגה אויבך יי כי הגה אויבך יאבדו, ⁽¹⁶⁾ עד מתי רשעים יי עד מתי רשעים יעלוזו, ⁽¹⁷⁾ הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הבל

(1) תהלים קי, ו. — (2) דברים ג, יח. — (3) בכ"י ובשובו. — (4) אולי חסרה כאן תיבת הנבורים. — (5) דברים לז, כד. ונשאר מקום תיבת ברוך החסרה חלק בכ"י. — (6) דף פו עא. — (7) *ὁμοτέλειον* (ἔλαιον) ובל"א un- (Oel) reifen Oliven. — (8) בכ"י: ולמה אותם. והתיקון על פי הגמרא שם כבר נעשה בדפוס אמשטרדם משנת תפ"ט. — (9) יח, יב. — (10) בדברי הימים א' יב, ט: על הדורים. — (11) שופטים ה, יח. — (12) בכ"י: דוגמת. — (13) השלמתי החסרון על פי דברי רשב"ם בענין הוה לשמות טו, ו. והנה נקל לראות שגולדה ההשמטה משווי התיבות שבסוף (*ὁμοτέλειον*). — (14) תהלים צג, ג. — (15) תהלים צב, י. — (16) תהלים צד, ג. — (17) קהלת א, ב.

הבל, (1) ימינד י"י נאדרי בכח ימינד י"י תרעץ אויב. אף כאן בן פורת יוסף, בן הפורה וגדל יוסף. ועל מה הוא גדל? בן פורת עלי עין, גדל ורכה על עין, להסתכל למעלה מן העין בקמתו ובזופיו: בנות מצרים צעדה כל אחת ואחת עלי שור. לשון ראייה. כפל לשון של עלי עין, כמו (2) ומנבעות אשורנו. שהיו בנות מצרים צועדות והולכות לראותו כמו אשת פוטיפר וחבירותיה. ומתוך כך וימררוהו ורובו, מתוך שנתנה אשת פוטיפר עיניה בו השליכוהו בבית האסורים: 23. ורבו כפל לשון של חצים שבפסוק כמו (3) יסוכו עלי (4) רביו, חציו. ולכן הוא נדגש. אבל מגורת מריבה יאמר (4) אשר רבו בני ישראל. כמו מן קם כמו, מן שב שבו, בן יאמר מן (5) הרב רב עם ישראל, רבו. ומדמה הפסוק לשון הרע של [אשת] פוטיפר לחצים כדכתי' (6) חץ שחוט לשונם מרמה דבר, (7) וידרכו את לשונם קשתם שקר. ורבו מגורת רבב כמו סבו מן סבב, (8) צהלי ורוני מן רני. רבו שיטרוט (9) ב"ל: 24. ותשב באיתן קשתו. הקשת החוק שקורין ארבלטרא (10) מושיבין אותו על עץ איתן וחוק שקורין פורקא (11) והמושך בקשת ההוא אם הוא אדם חזק מאד מושך את חבל הקשת בורועיו ונכפפין זרועיו עד גופו ויורה החץ למרחוק, ואם הוא חלש אינו יכול למשוך החבל. וכן פירוש (12) המקראות. מצרים ירו בו חצים ונתנהו בבית הסוהר ועינו בכבל רגלו והוא יצא ומלך עליהם כי קשת שלו היה

(1) שמות טו, ו. — (2) במדבר כג, ט. — (3) איוב טו, יג. — (4) במדבר כ, יג. — (5) שופטים יא, כה. — (6) ירמיה טו, יג. — (7) עם ט, ב. — (8) ישעיה יב, ו. — (9) ציל שיטרנט שהוא saeterent ובל"א schossen. עיין ספרי RSBM דף 93 סימן 15. — ובכ"א ר' שלמה דוכנא הנספה לתרגום האשכנזי של ר' משה מענדלסזאהן וצ"ל הובא הלעו הוה בשם רשב"ם בלי פירוש המורגל בלשון אשכנז בשם המתרגם ההוא אלא נוסף בשמו בשני חצאי מרובע, „וברשב"ם כ"י אינטשיטר"ט ש"י וגו'". וההוספה הזאת יצאה בשננה מידי החכם, כי בכ"י ההוא אשר הוא היום באוצר הספרים של בית מדרש הרבנים בעיר ברעסלויא ואשר אנכי משתמש בו להוציא את פירוש רשב"ם נקי משגיאות המדפיסים אשר קדמוני נמצא הלעו אשר הביא בתוך פירוש רש"י ולא בפירוש רשב"ם, ולשונו: אינטנצוניר"ט ש"י. ואולי רמכ"ץ הוסיף הדברים בגליון רש"י שבדפוס התורה אשר לתרגומו האשכנזי כדי לספחו אל פירוש רש"י עם תרגום אשכנזי כדוג', ובא ר' שלמה דוכנא ויחס הדברים בטעות לרשב"ם. — והלעו ההוא שהביא אולי צריך להיות קונטנצוניר"ט ש"י כלומר contentionnèrent se ופתרונו יבואר בעור התיבות המהונות עוד היום contention וגם contentieux ויהיה „עשו מריבה ביניהם.“ — (10) arbaletra ובל"א Armbrust. ועיין ספרי RSBM דף 93 סימן 16. — (11) furca או fourche ובל"א gabelförmiges Holz. — (12) בכ"י: פרוש. וכן נכתב במקומות רבים. וככתיבה הרגילה אצלו תקנתי כאן להקל על הקוראים.

חוק ואיתן משלהם ואסרם כדכת' (1) לאסור שריו בנפשו (2): ויפוזו זרועי ידיו. נכפפו זרועיו במושכו חבל הקשת וזרק חיצו עליהם כי איש חוק היה למשוך קשת איתן שקורין פורקא וכן מציעו זרוע אצל הריכ' קשת. כדכת' (3) ונחתה [קשת] נחושה זרועותי, והוא לשון דריכת קשת. וכן (4) כי חיציק נחתו כי ותנחת עלי ידיך: ויפוזו. נכפפו. כמו (5) ויהי דוד מפוז (6) ומכרכר. פיזו כידים, כירכור ברגלים. ויפוזו מן פוז כמו יסוכו מן סכב: מידי אביר יעקב. על ידי הק' בא לו זה הנצחון והממשלה: אביר יעקב כפל לשון [של] רועה אבן ישראל וכן (7) אביר הרועי אשר לשאול. וגם הרועים קראו אבירים על שהבקר והשוורים קראים אבירים כדכת' (8) עדת אבירים בעגלי עמים. וכן (9) סכבוני פרים רבים אבירי בשן כתרוני. מידי אביר יעקב. מי גרם לך? הק' שהיה אביר יעקב, האלהים הרועה אותי עד היום הזה, שעל ידי גדולתך זן אותי במצרים, משם הק' גרם [לך] להיות רועה אבן ישראל, משפחת ישראל, שכיכלל יוסף את אביו ואת אחיו. אבן לשון אב ומשפחה. נו"ן יתורה כמו נו"ן של שגוען ועורון ומ"ם של ריקם (10) ותהי הכנס: 25. מאל אביך בא לך כל זה, והוא יעזרך: ברכות תהום. שהתהום עולה ומשקה את הארץ: ברכות שדיים. שלא יהיו השדיים צומקים (11) ולא ימותו הילדים מחוסר חלב: ורחם. ואף בתוך הרחם לא ימות העובר. ולענין הקללה כתוב למפרע (12) „תן להם רחם משכיל“ ואפי' כשיגדלו יהיו השדיים צומקים (13). ולא זו אף זו: 26. ברכות אביך גברו על ברכות הוריה. ברכות אביך יעקב שבירכני הק' כדכת' (14) והנה י"י נצב עליו וגו', גברו על ברכות הרים כדכת' שם (15) ופרצת ימה וקדמה וגו', נחלה טובה ובלא מצרים מעולה מכל הרי (16) עולם: עד סוף גבעות עולם. לשון (17) והתאויתם, (18) תתאו לבא חמת. וברכות משה מוכיחין על פסוק זה כי „הורי“ לשון כפל של „גבעות עולם“ דכת' שם (19) ומראש הררי קדם וממגר גבעות עולם: ואותן ברכות

(1) תהלים קה, כב. — (2) בכ"י: צריו בפשו. — (3) תהלים יח, לה. — (4) תהלים לח, ג. — (5) בשמאל בי, ו, טו: ותרא את המלך דוד. — (6) בכ"י: מפקן. עין ספרי RSBM דף 32 הערה 1. — (7) שמאל א, כא, ח. — (8) תהלים סח, לא. — (9) תהלים כב, יג. — (10) שמות ח, יג, יד. — (11) בכ"י: צמוקים. — (12) בהפוך הסדר. והמקרא כהושע ט, יד. — (13) בכ"י צמוקים גם כאן. והמקרא יזכיה. — (14) כח, יג. — (15) כח, יד. — (16) בכ"י: הרר. ואילי צל הררי כבדברים לג, טו. — (17) במדבר לד, י. — (18) במדבר לד, ח. — (19) דברים לג, טו.

תהיינה לראש יוסף: נזיר אחיו. מלך על אחיו: 27 בנימין
 זאב יטרף. על שאל שהיה מלך ראשון נתנבא שפשט בכל
 סביבותיו בכל האומות וכת' שם⁽¹⁾ בכל אשר יפנה ירשע, שחבל
 בכל האומות, וגם בנימין היה עם מלכי יהודה הצדיקים אשר גברו
 על האומות כדכת' באסא⁽²⁾ וביהושפט⁽³⁾ ובחזקיהו⁽⁴⁾: ולערב יחלק
 שלל. שכן מנהגו של זאב,⁽⁵⁾ זאב ערבות ישדרם,⁽⁶⁾ זאבי ערב לא
 גרמו לבקר: 28. אשר כברכתו. העתיד לבא לו כמו שאמור
 למעלה⁽⁷⁾ אשר יקרא אתכם באחרית הימים: 30. לאחוזת קבר
 ולא יוכלו לערער מלקוברני: 33. ויאסוף רגליו. הכניסן במיטתו,
 כי עד עתה היה יושב כדכת'⁽⁸⁾ וישב על המיטה,⁽⁹⁾ ויוצא יוסף אותם
 מעם ברכיו. ולהגיד בא הכתוב⁽¹⁰⁾ חיבתו של יעקב שנתן הק' בו
 כה עד עת גויעה:

נ. 2. לחנוט. פתרונו לפי עניינו. ומנחם⁽¹¹⁾ פרשו מגורת⁽¹²⁾ חנמה
 פניה: 5. ואשובה. אל ידאג שאני מניח את ארצו לגמרי: 9. ויעל
 עמו. העלה יוסף עמו גם רכב וגו', כמו⁽¹³⁾ ויעל עולות, לשון מפעיל:
 11. [וירא] יושב הארץ הכנעני. כלומר, וירא הכנעני שהוא יושב
 הארץ ההיא: 16. ויצוו אל יוסף לאמר. ויצוו לפני [הליכתם
 לשלוחים] צנועים⁽¹⁴⁾ לאמר אל יוסף: 20. אלהים חשבה לטובה,
 הק' גרם לכם ואתם לא פשעתם כי לטובתכם נתכוון הק': 23. גם בני
 מכיר. בניים שניים. ומכל מקום של אפרים פרו ורכו יותר כמו שאמר
 יעקב⁽¹⁵⁾ אחיו הקטן יגדל ממנו: 24. ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת
 והאלהים פקוד יפקוד וגו'. ופסוק שאחריו מוכיח שהשביעם
 להעלותו⁽¹⁶⁾ עמהם⁽¹⁷⁾: 26. ויישם. כמו ויושם⁽¹⁸⁾. וייקץ נח

(1) שמואל א' יד, מו. — (2) דברי הימים ב' יד, ו. יא — יד; טו, ב. — (3) דהיו
 ב' ז, יו. — (4) נראה שרצה לומר שחיל בנימין ויהודה אחד כנראה מהפסוקים
 הקודמים, והוא הבה את פלשתים וראה מפלת חיל סנחריב לשלול שלל ולבוז
 בו. ש' מלכים ב' יח, ח; יט, לה. — (5) ירמיה ה, ו. — (6) בכ"י כאזכיר ערב.
 והמקרא בצפניה נ, ג. — (7) בפסוק א. — (8) מח, ב. וכן כתב רש"ם שם. —
 (9) מח, יב. — (10) בכ"י: ולהגיד בת הכתו'. ואותיות דומות הסבו השגגה. ע"ן RSBM
 דף 32 הערה 1. — (11) בערך חנט I דף 91 ברפוס פיליפאיוסקי. — (12) שיר
 השירים ב, ג. — (13) ח, ב. — (14) אנשי סודם הנאמנים אשר יחשו על הנסתרות. —
 (15) מח, יט. — (16) בכ"י: להעלות. — (17) כתב כן לפי שלא נתפרש בפסוק הוזה
 מה אמר להם. — (18) כן גם דעת ר' יונה אבן ננאה והביאו ראב"ע. —
 (19) ט, כד.

כמו ויוקץ. מן ישב⁽¹⁾ ויושב. מן יצא⁽²⁾ המוצאים,⁽³⁾ היא מוצאת. מן ירד⁽⁴⁾ והורד המשכן: בארון. נקבר בארץ⁽⁵⁾:

(ד) כי עתידים היו להעלותו⁽⁶⁾ בארון, כששבת מהם אף וחרון, ועברו ירדן בשמחה ורון, חבצלת השרון:

ונחסל ויחי. אשפך את שיחי, להודי ושכחי, לאמץ את כחי, השב נידוחי. ואם אכד נצחי, מבטן גוחי, ירח ניווחי, מבור רק שלחי, דברים עד תומם:

הספר נחסל, מפי רב ומס, עד כי הוא סלסל, לחי המרומם, איש ענו פסל, [מאבן דומם]:

ובראש אלה שמות, יסוד החוכמות⁽⁶⁾, לאוילים ראמות, את צור ראש אומות: ילביש מאמות, לו שארית חמות, יבנה הנשמות, חרושות כשדמות, יחיה⁽⁷⁾ מערמות עפר החומות, ואכנים שלימות, כולן מתאימות, כפרת אשמות נפשות העגומות, יבנה בחומות⁽⁸⁾, בחר ממקומות, ולו⁽⁹⁾ יעלו במות, חלבי הבהמות⁽¹⁰⁾:

(1) הביא דונמא בסגנון ויושם שעליו הוא דן, ובאמת נמצאי מבני הפעל והושבתם (ישעיה ה, ח) וגם תושב (שם מד, כו), ואין כוונתי על ויושב בשמות יח משרש שוב, ובעל קרן שמואל טעה בזה והניח בדברי רשבים שוב במקום ישב, ואין ענין כאן לשרש שוב. (2) יחוקאל מז, ח. (3) לח, כה. (4) במדבר י, ז. (5) בכי להעלות. (6) כן הוא בכי, ונכתבה אית ויז לציון קמץ חטוף, והכתיבה הרגילה: החכמות. (7) בכי בסעות: יחיה. (8) בכי במזמות. (9) בכי ולא. (10) החרוים האלה מלאכת רוח הסופר המה, והוא נר בארץ נכריה ומתאוה לשוב אל ארץ מולדתו, ומה יעשה והוא איש עני ויושב במחשך מתחת לארץ והבור רק אין לחם ואין שמלה, אך על זאת יתפלל שישלח דברי רשבים כתובים עד סוף ספר דברים אל האיש הנדיב אשר צוהו לכתבם, ונראה שבעת כלותו לכתוב פירוש ספר בראשית נגמרה תמונת שני הלוחות אשר צוה האיש הנדיב והוא לעשותם מכלל יופי לתפארת ארון הקדש אשר בבית התפלה בעירו, או ראו הכל כי זמם וחשב מחשבות טובות לסלסל ולהדר תמונת הלוחות אשר פסל משה איש האלהים, ויתר דברי החרוים האלה והעחקתם אל לשון אשכנז כתבתי במכתב החדשי (Monatsschrift) אשר הוציא לאור החכם ה' גרעץ בשנת 1880 מדרף 285 והלאה.

ואלה שמות.

א. 1. ואלה שמות. מפני שרוצה לפרש ולומר⁽¹⁾ ובני ישראל פרו וישרצו וגו', הוצרך לכפול ולומר, בכיאתם למצרים לא היו אלא שבעים, ואחר מות הדור ההוא פרו וישרצו, ויקם מלך חדש ונתחכם עליהם למעטם [ולא]⁽²⁾ הועיל לו: 6. וכל הדור ההוא. שבעים נפש: 7. פרו. בהריון: וישרצו. לידה, שלא שיפלה הרחם, שבכל מקום קטנים קרויין שרץ על הארץ: וירבו. גדלו ונעשו הקטנים גדולים שלא מתו בקמנותם: ויעצמו. שלא מתו אנשים. אלא היו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם. וכן⁽³⁾ והחצר מלאה [את נגה]⁽⁴⁾ כבוד יי', כמו מילאה, וכן⁽⁵⁾ ושוליו מלאים את ההיכל כמו ממלאים את ההיכל⁽⁶⁾: 10. נתחכמה לו שלא ירבה, שאם ירבה והיה כי תקראנה מלחמה משנאינו. כמו⁽⁷⁾ ידה⁽⁸⁾ ליתד תשלחנה. מצינו לשון יחיד אצל רבים: כי תקראנה. כי תארענה. כמו⁽⁹⁾ מקראי קודש, ⁽¹⁰⁾ מערע קודשא, לשון מאורע: ונלחם בנו ועלה מן הארץ. לשוב אל ארץ אבותיהם⁽¹¹⁾ ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקרו ליה⁽¹²⁾ מלכותא קמיעא: 11. מיסים. מן הכפולים הוא [מן]⁽¹²⁾ מסם. כמו⁽¹³⁾ פתות אותה פתים מן פתת: מס כנות. אוצרות. כמו⁽¹⁴⁾ אל הסוכן הלו לשבנא אשר על הבית: 12. כן ירבה. כמו כן

(1) בפסוק ו'. — (2) תיבת ולא הוסיף בעל קרן שמואל. — (3) יחוקאל י. ד. — (4) את נגה הוסיף בעל קיש. — (5) ישעיה ו', א. — (6) עיקר כוונתו להראות שתיבת מלא איננו שם התאר (Adjectiv) כי אם פעל (Verb). ע. דבריו לבראשית מד, ג ולשמות ו, ד; יב, לט; יט, יח. ונשען בזה על מלת אותם שאמר כאן בהראותו כי גם בנין הקל של מלא יש לו הוראת פועל יוצא לפעמים כמו בנין הכבד הרגיש ולכן נמצא יחס הפעול אצלו גם בבנין הקל. — (7) שופטים ה, כו. — (8) בכי בטעות: ידיו. — (9) ויקרא כג, ב. — (10) בתרגום שלנו: מערעי קדיש. ומכל מקום בדברי רשב"ם נפל טעות וציל או מקרא לשון יחיד או מערעי לשון רבים. — (11) בכי: אבותיכם. והגיה בעל קיש. — (12) כניל להוסיף. — (13) ויקרא ב, ו. — (14) ישעיה כב, טו. ושם כתוב: אל הסכן הזה על שבנא וגי'.

הרבו כמלפנים⁽¹⁾: ויקוצו. בחייהם. כמו⁽²⁾ קצתי בחיי. וכן⁽³⁾ אשר אתה קץ מפני שני מלכיה: 13. בפרך. לשון שברון הוא. בתלמוד⁽⁴⁾ מפרכין באגוזים: 14. ובכל עבודה בשדה. חריש וקציר: את כל עבודתם. עם כל עבודתם. אשר עבדו בהם בתוך העיר בפרך: 15. למיילדות העבריות. למיילדות שהם עבריות: 16. על האבנים. על המשבר. כדאמ'⁽⁵⁾ כאו בנים עד משבר. גם ככלי יוצר כתב בירמיה⁽⁶⁾ עושה מלאכה על האבנים: וחייה. טעמו למעלה. כמו מן שב שבה⁽⁷⁾. מן⁽⁸⁾ ארפכשד חי יאמר לנקבה חייה. אבל⁽⁹⁾ אילו חייה אלף שנים פעמיים טעמו למטה ולשון זכר מזורת עשה עלה ראה: 17. ותיראנה לשון יראה⁽¹⁰⁾. אבל ותראנה בלא יו"ד לשון ראייה. שהרי יאמר⁽¹¹⁾ ותראהו: ותחיין. אין חילוק בין פעלו לפעלתם: 19. כי חיות הנה. בריאות ופקחות וממהרות לילד: 21. ויעש להם בתים. לשמרם פן ילכו לעבריות הזוללות. וגם ויצו פרעה לכל עמו: 22. לאמר. וכן אמר להם. שכן כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר כמו שפירשתי באלה תולדות נח:

ב. 1. וילך איש מבית לוי. הוא עמרם. ויקח את יוכבד בת לוי⁽¹²⁾ אשר ילדה אותה ללוי במצרים. והרבה שנים לקחה מלפני לידת משה⁽¹³⁾. שהרי אהרן בן שלש ושמונים ומשה בן שמונים בדברם אל פרעה⁽¹⁴⁾: 2. ותהר האשה בעת גזירת פרעה בהשליך הזכרים ליאר ותלד בן: ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו. המפרש לפי שראתהו הטמינתהו [מ]שקך הוא שכל הוולדות אמותן מרחמות עליהן. א"כ צריך לפרש ותרא כמו⁽¹⁵⁾ וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים. אף כאן לפי שמשה נולד לסוף ששה חדשים כמו שמצינו בשמואל שנוול⁽¹⁶⁾ לתקופת הימים. שני תקופות ושני ימים. ולפיכך יכלה להצפינו שלשה

(1) בכ"י: מלפניכם. ותיקן בעל ק"ש. — (2) בראשית כו, מו. — (3) ישעיה ו, טו. — (4) בשבת דף קטו ע"א: מפצעין באגוזים ומפרכסין ברמנים. — (5) מלכים ב' י"ג, ג' = ישעיה לו, ג'. — (6) יח, ג'. — (7) בכ"י: ישב שבה. — (8) בראשית י"א, י"ב. — (9) קהלת ו, ו'. — (10) בכ"י בטעות: ראה. והניח בעל ק"ש. — (11) ב, ו'. — (12) במדבר כו, נט. — (13) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (14) כדברי הכתוב ו, ו'. — (15) בראשית א, לא. וכן פירש רשב"ם שם לפסוק ד. — (16) שמואל א' א, ב. — (17) נדה דף לח ע"ב.

חדשים שהמצריים היו מבקרים⁽¹⁾ למעבורות לסוף תשעה חדשים. לכן נסתכלה בו בשעת לידה אם הוא נפל ולא תמרח בהטמנתו וראתהו כי טוב ויפה הוא כי גמרו סימניו שערו וציפורניו כמו ששנינו ביבמות⁽²⁾ וידעה שהוא בר קיימא ותצפנהו ג' ירחים עד סוף ט' ירחים שהוא זמן לידת רוב נשים, וכשבאו לבודקה אמרה להם נפל היה או השליכוהו המצריים ביאר: 3. בחמר מכפנים ובזפת מבחוק, שלא ייכנסו בו המים⁽³⁾: ותשם בסוף אשר סמוך לשפת היאר והטמינתהו⁽⁴⁾ יפה שהולכים על שפת היאר לא⁽⁵⁾ יכלו לראות התיבה. אבל הרוחצים⁽⁶⁾ בתוך הגהר יכלו לראותה כי יוכבד לא נכנסה בנהר להצפינו מכל צדדיו היטב. ולכך ראתהו בת פרעה שהותה רוחצת בתוך היאר, אבל נערוותיה שהיו הולכות על שפת היאר⁽⁷⁾ לא יכלו לראותה: 5. אמתה. שפחתה: 6. ותפתח ותראהו⁽⁸⁾ את הילד. המפרש שראתה את הילד⁽⁹⁾ טועה הוא. וכי מי אינו יודע שאם פתחה את התיבה שתראה את הילד? אלא כך פרושו. פתחה את התיבה והביטה בילד אם זכר אם נקבה וראתה כי נער הוא, כלומר זה הילד זכר הוא ולא נקבה, וראתה בזכרותו שהוא מהול ולכך נטמן ואינו אסופי. שאם היה בת, יש לומר אסופי הוא. וכן מצינו כתוב⁽¹⁰⁾ מה נעשה לנער הזולד, ביום הזולדו קרוי נער: והנה נער בוכה ותחמול עליו וג'. לפי שהיה בוכה, לכך ותחמול עליו, ולפי שראתהו נער זכר מהול, אמרה מילדי העברים זה. ודוגמא זו⁽¹¹⁾ ולחנה יתן מנה אחת אפים, חולק בחיר. ולמה? כי את חנה אהב, לכך נתן לה אפים, מקערה של פניו⁽¹²⁾. ואם כן למה מנה אחת? כי י"י סגר רחמה. אבל לפנינה ולכל בעותיה וכניה נתן מעות חרבה, כי בנים היו לה. ותראהו את הילד והנה הוא נער בוכה: 7. ותיניק⁽¹⁴⁾ לשון מפעיל. ותינק כשהבת עצמה יונקת: 9. ותניקהו. אין צריך לומר שהוא שתי אותיות כמו בא שב קם שיאמר בלשון מפעיל ותשיבהו ותביאהו ותקימהו. אלא מגורת ינק

(1) בכ"י: מקברים. והגיה בק"ש. — (2) בתוספתא שהובאה שם דף פ ע"ב. — (3) השתמש בדברי האגדה (סוטה דף יב ע"א) בשינוי לצד הפשט. ורש"י הביאה בלי שינוי. — (4) בכ"י: והטמינהו. — (5) בכ"י: ולא. — (6) בכ"י: הרוחץ. — (7) חסר בכ"י. — (8) בכ"י: ותראינה! — (9) הוא רש"י. — (10) שופטים יג, ח. — (11) שמואל א' א, ה. — (12) בתרגום שם: חולק חד בחיר. — (13) מבואר בפירושו כה, ל. — (14) בכ"י: ותניק.

הוא ולקצר את התיבה הוא אומר ותניקוהו במקום ותניקוהו:
 10. משיתיהו. משכתיהו. לשון זה נופל במשיכה מן המים. כדכתיב⁽¹⁾
 ימשני⁽²⁾ ממים רבים. מגורת קנה יאמר⁽³⁾ קניתיהו בלשון פועל,
 יקני בלשון מפעיל: 11. מכה. שמא הכהו ולא הרגו: 14. הלהורגני
 אתה אומר בשביל שאני מכה את חברי כאשר הרגת את
 המצרי בשביל שהיה מכה איש עברי: אכן. אך כן. לא כמו
 שהייתי סבור כשטמנתיו בחול שלא נודע. אלא כן הוא שנודע:
 15. וישב בארץ מדין. כולל ואחר כך מפרש באזה עלילה ישב
 במדין. בתחילה וישב על הבאר, שם נח תחילה כאדם שעומד
 לפוש. ולכהן מדין [וגו']⁽⁴⁾: 18. אל רעואל. רעואל אבי אביהן. אם כן
 שם אביהם יתרו, וחוכב בן רעואל האמור לפנינו⁽⁵⁾ הוא חוכב הוא
 יתרו. ואם רעואל הוא יתרו, אם כן בן יתרו היה. ומה שכתוב
 בנביאים⁽⁶⁾ מבני חוכב חותן משה מוכיח שחוכב הוא יתרו, שבכל
 מקום שמוכיר חותן משה⁽⁷⁾ מוכיר יתרו: 22. בארץ נכרייה. שכך
 משמע גרשם גר שם בארץ רחוקה: 23. ויהי בימים הרבים ההם
 לאחר שהרג משה את המצרי ובקש פרעה מלך מצרים להרוג את
 משה ויברח מפניו עד שהיה עתה בן שמונים שנה כשדיבר הק' עמו
 וימת עתה מלך [מצרים]⁽⁸⁾ שהיה מבקש להורגו וישראל נאנחו עד
 עתה וראה הק' בעניים ומשה היה רועה וגו' ונראה לו הק' וצוהו
 לשוב למצרים ולא היה משה רוצה כי היה מתירא עד⁽⁹⁾ שאמר לו
 הק'⁽¹⁰⁾ כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. זה פרעה שמת.
 ולכך הוא אומר וימת מלך מצרים להעיד על מה שאמר הק' כי
 מתו כל האנשים המבקשים וגו' כמו⁽¹¹⁾ וחם הוא אבי כנען⁽¹²⁾:
 24. ויזכר אלהים את בריתו שנשבע לשלשתם לתת להם את
 ארץ כנען ועתה נתקרב הזמן של ד' מאות שנה שאמר לאברהם:
 ג. איננו אוכל. אפילו במקום יציאת הלהבה מן הסנה לא
 היה גחלת כלל: 4. וירא יי. המלאך קורא על שמו של הק': 5. של.
 השלך מגורת⁽¹³⁾ ונשל גוים רבים. כאשר יאמר מן נסע סעו כן יאמר

(1) תהלים יח, יז. — (2) בכ"י: ימשני. — (3) בכ"י: ואמר. — (4) במדבר
 י, כט. — (5) שופטים ד, יא. — (6) בכ"י נמצאו בטעות תשע תיבות: מוכיח...
 שמוכיר חותן משה שתי פעמים. — (7) מצרים חסר בכ"י. — (8) בכ"י: על. —
 (9) ד, יט. — (10) בראשית ט, יח. — (11) עין ספרי RSBM דף 34 הערה 1. —
 (12) דברים ז, א.

סע לשון צווי וגם של תשלו להי: 7. ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו. צעקתם שצועקים מפני שנוגשים אותם שמעתי: 8. וארד כאן לדבר אליך כדי להצילו מיד מצרים: 10. והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. על פי הדברים שתאמר אל פרעה מאתי: 11. ויאמר משה מי אנכי. מי שרוצה לעמוד על עיקר פשוטו של מקראות הללו ישכיל בפירושי זה, כי הראשונים ממני לא הבינו בו כלל כלל. משה השיב על שני דברים שאמר לו הק' ללכת אל פרעה וגם להוציא את בני ישראל על ידי מצות פרעה. ומשה השיב על ראשון ראשון מי אנכי כי אלך אל פרעה, ואפילו להביא לו מנחה ודורון? וכי ראוי אני ליכנס בחצר המלך איש נכרי כמני? וכי אוציא את בני ישראל ממצרים? כלומר ואפי' ראוי אני ליכנס לפני פרעה שוטה אני? לשאר דברים, איזה דבר המתקבל לפרעה אומר לו? וכי שוטה הוא פרעה לשמוע לי לשלוח עם רב שהם עבדיו חפשים מארצו? ואיזה דבר המתקבל אומר לו שעל ידי אותו הדיבור אוציאם ממצרים ברשות פרעה? והק' השיב לו על ראשון ראשון ואמר³ כי אהיה עמך ואתן חנך בעיני המלך ותלך אל פרעה ולא תירא. ומה שאת ירא לפני פרעה, וזה לך האות⁴ כי אנכי שלחתיך. הלא אתה רואה בתבערת הסנה כי שלוחו של הק' אני וזה האות לך הוא להיות בטוח שאהיה עמך. וכן מציעו בנדרען שאמר לו המלאך⁵ הלא שלחתיך. ועל מה שאתה אומר וכי אוציא את בני ישראל ממצרים, כלומר באיזה טענה שאומר לפרעה ישמע אלי להוציאם? בהוציאך את העם ממצרים אני מצוה לך עכשיו שתעבדו את האלהים על ההר הזה ותקריבו עולות, וטענה זו תוכל לומר, כי לזכות לאלהים יניחם⁶ ללכת. ואע"פ (כן) שכאן לא פירש, לבסוף מפרש⁷ ושמעו לקולך ובאתה אתה וזקני ישראל אל מלך

¹ מקרא הוא ברות ב, טו. וכאמת כתב רש"י שם: דבר אחר לשון כי ישל זיתך. אבל רש"י שם כתב שהוא מנורת שלל (ע' פירושים נל אסתר רות ואיכה שהוציא החי יעלליעק, דף 30). ואולי חסרות איזה תיבות וצ"ל: ואין זה מנורת וגם של תשלו לה, או אפשר שרש"י כתב: וגם של, וכא כותב טעיה והוסיף: תשלו לה, בתשובו כי רש"י ירמוז למקרא שברות. — ² שתי התיבות יתרות הן או היה כתוב: שישא פני, והחליף הכותב אותיות דומות. וע' בספרי דף 51 הערה 2. — ³ בפסוק יב. — ⁴ וזה לך האות נעתק ממקומו בכ"י וכא לפני ומה שאת ירא לפני פרעה. ש' ספרי דף 35 הערה 6. — ⁵ שופטים ו, יד. — ⁶ בכ"י: וניחם. — ⁷ בפסוק יח.

מצרים וגו' ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזכחה. וכן בכל פעם ופעם היה משה אומר כך לפרעה. וכן מצינו בשמואל כשציווהו הק' למשוח את דוד אמר שמואל להק' (1) ושמע שאול והרגני, והק' אמר לו עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לי"י באתי. אף כאן דרך חכמה ציווה למשה בהוציאך וגו' וכן תוכל לומר לו. מי שמפרשים [מקראות הללו על] עיניינים אחרים אינם אלא טועים גמורים: 13. מה אומר אליהם. כי אני מכיר ויודע שמך המיוחד: 14. 15. ויאמר אלהים אל משה. אם איך יודע שמי אני אומר לך כי שמי אהיה לעולם? (2) ויכול אני לקיים מה שאני מבטיח. ומעתה שאמרת לי לך כי שמי אהיה, כה תאמר לישראל אהיה שלחני אליכם (3). ויאמר עוד אלהים למשה, לא נאה שיקראו אותי בשמי בכל דבריהם כשם שאין (4) קורים המלכים בשמם אלא י"י אלהי אבותיכם וגו' שהוא לשון אדנות ומלכות כשם שאומרים למלכים (5) יחי המלך. (6) המלך צוני דבר: זה שמי לעולם. אהיה האמור בפסוק ראשון: וזה זכרי. י"י האמור בפסוק שני שהוא לשון מלכות. ובעניין הזה מזכירים את המלכים ולא בשמם. ומה שכתב בי"ה (7) אפרש באת בש צפ"ת דפג"ת וה"ף תצמ"ץ פתט"ף דפנמ"י תפא"ף מצמ"ץ מצפ"ץ פמ"ף שידפ"י מפ"ק ל"ף ל"ם י"ץ צפ"ץ כתק"י (8). והו עיקר עומק פשוטו של מקראות הללו ואין מגלין אותם אלא לצנועים: 18. אלהי העבריים. שהרי מעברי הנהר באו הנה ואלהי מלכותם צריכים לעבוד: 19. ואני ידעתי וגו'. אל ירך לבבך על שמתחילה לא ישמע לדבריי לשלחם, ולא מתוך יד חזקה שלו. כי אין לו יכולת נגדי. אך אני מקשה את לבו כדי לשלוח בו ידי תחילה וידעו הכל

(1) שמואל א' טו, ב. — (2) והו פירוש אהיה אשר אהיה לפי דעתו. — (3) רצה לפרש על דרך הפשט למה נאמר בראש המקרא אהיה אשר אהיה ובסופו לא נאמר אלא אהיה בלבד. ודעת האגדה בכרכות דף ט ע"ב תמצא ברשי"י. — (4) בכ"י: שאני. והגהתי הטעות המבוארת על פי דברי חוקני שהשתמש כאן בפירוש רשב"ם וברוב דבריו וכתב: „קל וחומר ממלך בשר ודם שאין קורין אותו בשמו. — (5) שמואל א' י, כד. ועוד. — (6) שמואל א' כא, ג. — (7) ר"ל שנהפך שם אהיה במקרא שלפניו להיות נכתב ביוד הא. — (8) אלה הדברים אשר רמו רשב"ם בכתיבת את בש: הוא קורא עצמו אהיה ואנו קורים אותו יהיה יהוה ויו במקום יוד כמו כי מה הוה לאדם [קהלת ב, כב]. וע' ספרי RSBM דף 100, 101 ודף 148 הערה 10. ור' יוסף בכור שור הביא בפירושו דף 91 דברי ר' שמואל והשיב עליהם תשובות שאין מביחות. ובחוקני השתמש המחבר גם בקצת דברי רשב"ם באתכ"ש בהוסיפו לנלות הדבר'ם.

[כ"י רמה ידי¹] וידעו ע"י נפלאותי כי אני י"י והיכולת בידי: 22 ושאלה אשה משכנתה במתנה נמורה וחלוטה, שהרי [כתוב]² ונתתי את חן העם. כמו³ שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. זהו עיקר פשוטו ותשובה למינים⁴: כלי כסף וכלי זהב. תכשיטין לכבוד החג שתחוגו במדבר: ושמתם אותם על בניכם:

ד. 9 והיו המים וגו' כפילות. כעין⁵ נשאו נהרות י"י נשאו נהרות קולם,⁶ עד מתי רשעים י"י עד מתי רשעים יעלוזו: 11 כי כבוד פה וכבוד לשון אנכי. איני בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון, כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים. וכן מצינו בחוקאל שמי שאינו בקי בלשון המלכות קרוי בן דכת⁷ ויאמר אלי בן אדם לך בא אל בית ישראל ודברת בדבריי⁸ אליהם, כי לא אל עם עמקי שפה וכבדי לשון אתה שלוח אל בית ישראל, לא אל עמים [רבים]⁹ עמקי שפה וכבדי לשון אשר לא תשמע דבריהם וגו'. וכי אפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו היה מנמנם בלשונו? ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים. ואין לחוש לספרים החיצונים¹⁰: 13 ביד תשלח. ביד אשר תרצה לשלוח ולא אותי: 14 ויחר אף י"י במשה. וחרון אף עשה רושם לפי הפשט כאמור לפנינו¹¹ ויפגשו י"י ויבקש המיתו, כשפירשתי אצל יעקב כשנעשה צולע על ירכו¹²: כי דבר ידבר הוא. הוא נתגדל שם ויש לו חיתוך לשון מצרים: 16 ודיבר הוא לך. בשבילך: תהיה לו לאלהים. שר ושופט, מה שתצוה לו יעשה: 18 וישב מן המדבר אל יתר חותנו: 19 ויאמר י"י אל משה במדין: שנתיישב שם בבורחו מפני פרעה וישב במדין כדכת¹³ ויברח מפני פרעה וישב בארץ מדין¹⁴ ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו פרעה המבקש את נפשך (ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו

(1) בכ"י: וידעו הכל רמה ידו. — (2) בפסוק בא. — (3) תהלים ב, ח. — (4) וכן כתב לקמן יב, לו. וכבר קדמו בזה ר' חננאל. עיין מגדל חננאל להחכם בערלינער דף 29 ודף 32 ודף XXIV למטה. — (5) תהלים צג, ג. — (6) תהלים צד, ג. — (7) יחוקאל ג, ד-ו. — (8) דבריו בכ"י. — (9) רבים חסר בכ"י. — (10) כגון דברי הימים של משה רבנו דף 4 בבית המדרש להחכם יעללינעק חלק ב. — (11) ד, כד. — (12) לבראשית לב, כט. וראב"ע הביא דעתו בשם אחרים וחלק עליו. — (13) ב, טו. ובטעות באו בכ"י שבע תיבות מן כדכת' והלאה אחרי תיבות את נפשך. — (14) בכ"י: וישב במדין. וטעות הולידה טעות, כי בכ"י נשנו דברי השורה השלמה הכתובה שם אחרי וישב במדין עוד הפעם ומפני זה סגרתים בשני חצאי עגולה. ודברי בספרי RSBM דף 33 הערה 1 צריכין לפי זה תיקון מטט.

פרעה) והמלשינים כדכתי' לעיל¹) וימת מלך מצרים, אחר בריחתו של משה: 24. ויפגשו י"י. המלאך. כי היה מתעצל בהליכתו ומוליך אשתו ובניו: 25. צר. כמו²) חרבות צורים, תער מלוטש, איזמל חריף. וכן³) אף תשיב צור חרבו, נתעקם ונכפף חידוד חרבו, ולכך לא הקמתו במלחמה: ותכרות וג'. הועילה לו למשה המצוה להצילו כמו קרבן בעין שעשו גרעון ומנוח כשנראה להם המלאך: ותנע לשון מפעיל, אבל⁴) וינע בארבע פינות הבית לשון פועל [של] ננע: לרגליו. של משה, להתרצות המלאך בכך. כי לרגליו של מלאך אינו רוצה לפרש, כי מי יודע אם ראתה רגלי המלאך: כי חתן דמים אתה לי. בדמים הללו ישאר לי חתני. חתני, בעלי: 26. וירף המלאך ממנו. מן⁵) רפה היום לערוב יאמר וירף, מן קנה⁶) ויקן: אז אמרה חתן דמים למולות. על עיכוב המילה נתחייב בעלי מיתה. כי המילה הצילתו עתה: 27. לך לקראת משה. לקיים מה שאמר לו הק'⁷) וגם הגה הוא יוצא לקראתך וראך ושמה בלבו:

ה. 2. מי י"י אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל שהם עבדיי מארצי לעובדו? מה חלק יש לו בעם הזה שיעבדוהו? — 3. ויאמרו אלהי העברים וגו'. כלומר עם ישראל מעבר הנהר בא לגור הגה, וזהו אלהי בני עבר הנהר והן עמו וצריכין לעובדו וגו' פן יפגענו וגו': 4. תפריעו. תבטלו או תנתקו ותפרידו כמו⁸) ופרע את ראש האשה: לסבלותיכם. למלאכה שלכם ואל תבטלו מעסקיכם וגם תבטלו אחרים ממלאכה שלי: 6. הנוגשים. ממונים על השוטרים, כמו⁹) שופטים ושוטרים, ממונים לצוות את השוטרים והשוטרים רודים בעם לעשות מה שהשופטים מצוים: 7. לתת תבן. תבן היו מערכים בחומר ועושין ממנו לבנים: 8. מתכנת. חשבון: כי נרפים הם ויכולין לעשות יותר: 9. ישעו. איטנדאנט ב"ל¹⁰), כמו¹¹) וישע אל הבל, ולא ישעו עוד אל המזבח: 11. כי אין נגרע קמץ, גרוע, לשון פעול, ואילו היה פתח, היה לשעבר, וכן נשגב קמץ, אבל נשגב פתח לשעבר, ואילו היה לשעבר היה לו

¹ ב, כג. ושם כתב רשכ"ם גם כן בדברים האלה. — ² יהושע ה, ב. — ³ תהלים פט, מד. — ⁴ איוב א, יט. — ⁵ שופטים יט, ט. — ⁶ בראשית לג, יט. — ⁷ בפסוק יד. — ⁸ במדבר ה, יח. — ⁹ דברים טו, יח. — ¹⁰ *attendent* ובל"א *erwarten, hoffen*. — ¹¹ בראשית ד, ד. — ¹² בישעיה ז, ח: ולא ישעה אל המזבח.

לכתוב כי לא נגרע: 13. אצ"ם. דוחקים וממהרים. כמו⁽¹⁾ ויאצו המלאכים: 15. תבן אין נתן קמץ, אין נתון לנו. אבל נתן פתח לשעבר⁽²⁾ ניתן הסכל: וחטאת עמך. אם דגש וקמץ הוא. כן צריך לפרשו. אנו מוכים והרי חטאת עושים עמך. אבל אילו היה חטאת פתח, היה פתרונו חטאת של עמך⁽³⁾: 22. וישב משה אל המקום שהיה [י"י] מדבר עמו שם: למה הריעותה. בשביל שהוא סמוך לה"י⁽⁴⁾: למה הריעותה לעם הזה. ואם תאמר כי נתחייבו בשביל רוב חטאתם ואין ראויין ליגאל, אם כן למה זה שלחתני אם אין ראויין לגאולה ולהיוושע:

1. כי ביד חזקה ישלחם [וגו']⁽⁵⁾. בעל כרחם של ישראל יגרשם לסוף מארצו⁽⁶⁾ כדכתי' ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ:

וארא.

2. וידבר אלהים אל משה. בארץ מצרים: אני י"י. ושמי מתפרש שיש בידי לקיים הבטחתי⁽⁸⁾: 3. באל שדי. הבטחה על העתיד ולא קיימתי עדיין⁽⁹⁾: ושמי י"י. כך צריך לפרש. אני נראיתי להם באל שדי, ועיקר שמי י"י הוא. והוא כפל לשון לא נודעתי להם לא נתגליתי להם בעיקר השם אלא באל שדי, אבל אליך גלית עיקר שמי אהיה וזכרי י"י⁽¹⁰⁾, וכימך אקיים הבטחתי לתת להם את ארץ כנען. ושמי [י"י] מחובר למעלה כמו שפירשתי. ואלו היה כתוב לא

(1) בראשית יט, טו. — (2) קהלת י, 1. — (3) ע' רש"י וספרי RSBM דף 59 הערה 2. — (4) ר"ל למה הנכתב לפני הריעותה הוא מלרע ורפי במים שלו בשביל הוא בתחלת התיבה הבאה, ולא כן למה הנכתב, בעצם הכתוב הוא קודם תיבות זה שלחתני. וע' RSBM דף 131 הערה 5. — (5) וגו' נראה לי להוסיף כי הפירוש הבא איננו מוסב אלא על ביד חזקה יגרשם מארצו. ורצה רש"ם לומר שתיבות ביד חזקה כאן אין לפרש אלא בעל כרחם של ישראל. אבל ביד חזקה קודם ישלחם ר"ל בעל כרחו של פרעה. — (6) בכ"י: מארצם. — (7) יב, לג. — (8) כפירוש רש"י. — (9) גם זה כפירוש רש"י. — (10) מבואר בפירושו לעיל ג, יד, טו.

הודעתי להם, או היה מוסב ושמי ה' על לא הודעתי⁽¹⁾: 9. ולא שמעו אל משה עתה אעפ"י שהאמינו מתחילה כדכתיב⁽²⁾ ויאמן העם. שהיו סבורים לנוח מעבודה קשה והנה עתה הכבירו עליהם יותר: 14. אלה ראשי בית אבותם. מפרש במכילתא אילו שלשה שבטים שגינה אותם יעקב בעת צוואתו ייחסם עתה הכתוב להודיע שחשובים הם. ולפי הפשט עד משה ואהרן הוצרך לייחס כאן ועד קרח ובני עוזיאל ופנחס הנזכרים לפנינו בתורה לדעת מי הם הנזכרים לפנינו⁽³⁾: 16. ושני חיי לוי. לפי הפשט שפירשתי בכראשית⁽⁴⁾ שכל שנות הדורות הוא מונה עד [גח ואח"כ מונה⁽⁵⁾] שני חיהם מנח ועד אברהם ואחר אברהם שנות יצחק ואחריו שנות יעקב ואחריו שנות לוי בנו ואחריו שנות קהת ואחריו שנות עמרם ואחריו שנות משה ואחריו יהושע והשופטים והמלכים וגלות בבל שבעים וגם שנות בית שני בדניאל: 18. ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל. על שלשה בני קהת עמרם ויצהר ועוזיאל מפרש בניהם ועל חברון לא פירש. ואם תאמר כי לא היו לו בנים, והלא בחומש הפקודים כתיב⁽⁶⁾ ומשפחת החברוני. ולמה לא פירש כאן בני חברון? לפי שאינן נזכרים בתורה לפנינו שמותם⁽⁷⁾ אבל אילו שלשה עמרם ויצהר ועוזיאל הוזכרו בניהם בתורה. [בני⁽⁸⁾] עמרם בשביל אהרן ומשה ומרים, בני יצהר בשביל קרח דכתיב⁽⁹⁾ ויקח קרח בן יצהר וגו', בני עוזיאל בשביל מישאל ואלצפן דכתיב⁽¹⁰⁾ ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עוזיאל דוד אהרן, ובני קרח אסיר ואלקנה לפי שכתוב לפנינו⁽¹¹⁾ ובני קרח לא מתו, ובני אהרן על שם שכתוב⁽¹²⁾ ואל משה אמר עלה אל

(1) במנחת יהודה הגרפס בס' דעת וקנים דף לא בדפוס ליוורנו בצד הראשונה ע"ב הובאה קושית רשב"ם על פירוש רש"י לדברי המקרא וכפטיש יפיצין סלע (ירמיה כג, כט) ואיננה לקוחה מפירוש התורה לרשב"ם אלא מתוספותיו לגמרא. כי בעל מנחת יהודה לקחה עם כל הבא אחריה מתוספות תוך למסכת שבת, והם גם דברי התוספות הגרפסות בצד הגמרא שבת דף כח ע"ב מתוספות שאנין. — (2) ד, לא. — (3) הלך בדרכו הישר שיש דברים שנאמרו בתורה משום דברים הבאים אחרי כן. ע' RSBM דף 88 הערה 1. — (4) עיין הנשאר לכראשית ה, לא לעיל דף 10. — (5) בן נראה לי להוסיף על פי הגדה הנוספת לפירוש ר' יוסף בכור שור לפסוק יג שהביא דברי רשב"ם האלה בשינוי לשון. ע"ש דף 96 בדפוס הח' יעללינעק ובספרי RSBM דף 45 הערה 1. — (6) במדבר כו, נת. — (7) אילי ציל: בשמותם. — (8) תיבת בני חסרה בכ"י פירוש רשב"ם אשר לנו, והוספתיה מבי' ספר מנחת יהודה אשר ביד ר' אברהם מערצבאכער נ"י בעיר מינכטן. — (9) במדבר טז, א. — (10) ויקרא י, ד. ובכ"י נשחתו דברי המקרא: ויקח משה את אלצפן בן עוזיאל אהרן! — (11) במדבר כו, יב. — (12) כד, א.

י"י אתה ואהרן נדב ואכיהוא, ואלעזר בן אהרן וגו' בשביל פנחס בן אלעזר. אבל בכני איתמר לא פירש כאן שאין צריך להזכיר לפנינו בתורה: 26. הוא אהרן ומשה. אהרן זה, שאמור שנולד לפני משה, ומשה זה (1) הם אשר אמר י"י להם, הם המדברים וגו'. הוא משה, שאצל הדיבור היה הוא תחילה, ואהרן אחריו. ואצל הלידה מקדים אהרן למשה ולענין הדבור מקדים משה לאהרן: 30. ואיך ישמע אלי פרעה. פרשה זו היא פרשה של מעלה (2). הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו', אבל למעלה קיצר דבריו עד שפירש אלה ראשי בית אבותם לדעת מי הם משה ואהרן בדברים אל פרעה:

ו 1. נביאך. דברן תחתיד: 2. ושלח (3). שיאמר לו אהרן שישלח את בני ישראל מארצו: 5. וידעו מצרים כי אני י"י. אדון ומושל, שעד עתה יאמרו (4) לא ידעתי את י"י: 13. ויחזק לב פרעה. לומר כי גם אהרן במכשפות עשה: 14. כבד. מכבד פרעה את לבו (5) כאשר פירשתי למעלה (6). כי מתיבות התלויים בנוף האדם (7) יאמר (8) וישמן (9) ויכבד (10) וישפל (11) ויזקן (12) ויחכם, ומהם יאמר בלשעבר (13) וזקן (14) כבד (15) שמן (16) וישפל רום אנשים, כולם לשון פעל: 15. הנה יוצא המימה. כדרך השרים לטייל בבקר ולרכוב אנה ואנה: 16. בואת תדע כי אני י"י. שהרי אמרתה (17) לא ידעתי את י"י: 18. ונילאו. כבר פירשתו בפרשת לוי (18) שכל ונלאו כפל לשון של לא יוכלו. אנני (19) ב"ל: 20. לעיני פרעה. וזהו כבודו של משה, שאהרן שלוחו היה מרים במטה ומכה בו תדיר: 21. מתה. טעמו למעלה שהוא לשעבר. אבל (20) מתה אנכי להבא טעמו למטה, ומתה עלי רחל טעמו למעלה שהוא לשעבר: 23. גם לואת. שכבר (22) ויחזק לב פרעה, מעצמו, וגם עתה (23) נחזק

(1) כפי נוסף תיבת ואהרן אחרי תיבות „ומשה זה“ בטעות. כי כן עיקר דברי רשבי"ם: אהרן זה... ומשה זה הם אשר אמר י"י להם. — (2) בפסוק יב. — (3) בכ"י: וישלח. — (4) ה, ב. — (5) לדעתי תיבת כבד הוא פעל ולא שם דבר כדעת רש"י. ומפרש שפרעה היה מין אדם שיהיה לבו כבד. אבל אין לחשוב שר"ל שפרעה הכביד את לבו בכוונה, שבפירושו כתב ההפך בדבריו לפסוק כג. ויש RSBM דף 134 הטרע 11. — (6) א, ו בענין תבת מלא. — (7) מהפעלים הנומרים (Intransitiva). — (8) דברים לב, טו. — (9) שמות ט, ז. — (10) ישעיה ב, ט. — (11) דה"י ב' כד, טו. — (12) מלכים א' ה, יא. — (13) בראשית יח, יב. — (14) כאן. — (15) חבקים א, טו? — (16) ישעיה ב, ז. — (17) ה, ב. — (18) בראשית יט, יא. — (19) ennuï ובל"א Ermüdung. — (20) בראשית ל, א. — (21) בראשית מח, ז. — (22) בפסוק יג. — (23) בפסוק כב.

מאליו. אבל בצפרדע שכת' (1) והכבד את לבו, שהוא עצמו נתכוון להכביד את לבו, לכן כתב בפרשת ערוכ' (2) ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת, שהרי כבר הכביד את לבו פעם אחרת: 25. שבעת ימים. כך היתה מכת היאר: 26. ויאמר י"י אל משה בא אל פרעה. שני פעמים היה משה מתרה את פרעה בשני מכות ובשלישי לא היה מתרה. וכן כל הסדר בכל שלש מכות (3) אינו מתרה. כדם וכצפרדעים התרה, בכנים לא התרה. בערוב וכדבר התרה, בשחין לא התרה. בכרד ובארבה התרה, [בחסך לא התרה] (4): 27. נוגף. מכה:

ח. 5. [התפאר עלי] (5). התנשא עלי לבקש חפצך ואעשה. כמו (6) פן (7) יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי: למתי אעתיר לך. לאיזה יום [ו]זמן (8) אתה רוצה שיסורו כל הצפרדעים ואני אעתיר מיד שימותו עד אותו זמן שתבקש ממני כי אין (9) מנהג למות כולן בפעם אחת: 6. ויאמר למחר. התפלל (10) עתה שימותו עד מחר (11): 10. חומרים. צבורים: 11. והכבד. לפי שהמכה הזאת גדולה היתה לא נתחזק לבו מאיליו אלא הוא הרשיע להכביד את לבו: 12. לכינים. מיני כינה (12) ופרעושין: 13. הכינים. כמו מ"ם של ריקם (13): 15. אצבע אלהים הוא. מכת מדינה ולא על ידיהם של אילו ה[ו]ת[ו]ה זו, שאילו באו על ידי מכשפות אף אנו היינו

(1) ח, יא. — (2) ח, כה. — (3) ר"ל בכל מכה שלישיית. — (4) שלש תיבות האלה היטיב להוסיף ר' משה בן מנחם וצ"ל בביאורו למקרא הזה. — (5) תיבות התפאר עלי חסרים בכ"י. — (6) שופטים ז, ב. — (7) בכ"י: כן. — (8) בכ"י: זמן. — (9) כי זמן בכ"י. ובעל קרן שמואל תיקן. — (10) בכ"י נכתב מלא: התפלל, והשמטתי הויד שלא להטעות את הקורא. — (11) פירש פסוק ה' ופסוק ו' כי רש"י זקני. אבל בכ"י פירוש מנחת יהודה אשר בידו ר' אברהם מערצבאכער ג' במינכטן הובא בדברים האלה: „ורשב"ם פירש למתי תרצה לשלח את ישראל ואז אעתיר לך מיד כשתשלחם ואז אמר [ר"ל אמר פרעה] למחר אשלחם. וטעם הנגינה מוכיח על זה שיש פסק בין למתי ובין אעתיר. ורבינו שלמה פירש כמו אברהם אבן עזרא. ואך זה הוא דוחק, כי אין זה כפי משמעות הפסוק הבא אחריו, כי נראה ששאל ההעתרה עליו ליום המתרת וכן עשה משה רבינו. על כן אין לסור אל שטי כוב". — ואולי נוסחא אחרת נודמנה להמחבר ההוא בפירוש רשב"ם. כי בפירוש שבידינו אין הפרש בין פירוש רש"י ופירוש רשב"ם. וסוף דברי מנחת יהודה אשר הבאתי יוסבו אל דברי אצטנינות אשר בפירוש ראב"ע כאן. ודברי ספר מנחת יהודה הנדפס חסרים בדרך לב ע"א בראשיתם ויש טעות באחריתם, ובמקום ורש"פ במ"ע צריך להיות ורש"פ פירש. כ"א"ע, ורצה לומר שרבינו שלמה (הוא רש"י) פירש כאבן עזרא. — (12) בכ"י: כינה. — (13) ע"ן RSBM דף 141 הערה 9.

עושים כן: 17. הערוב. אומר אני כי מיני זאבים הם שנקראים ערוב על שם שדרכם לטרוף בלילות כדכת' (1) זאב ערבות ישדדם וכת' (2) זאבי ערב לא גרמו לבקר. וכאשר יאמר מאודם אדום, כן יאמר מעמק (3) עמוק, מערב ערוב נויטריניר (4) ב"ל, שהוא ערוב הוא שהוא הולך בערב. עמק שם דבר, והמעשה (5) קרוי עמוק [וכן] אדום שחור: 18. והפליתי ביום ההוא. לפי שהחיות רעות קלים הם ללכת בכל המלכויות כשהמכה משולחת, הוצרך לומר לשון הבדלה והפרשה יותר משאר מכות. וכן בדבר של בהמות (6): 19. ושמתי פדות. לשון הבדלה. וכן ישועה והצלה וחלצה ופירקן כולן לשון הפרשה והבדלה זה מזה: למחר יהיה. שלא תאמר מקרה הוא היה לנו: 22. כי תועבת מצרים. צאן דבר מאוס היה בעיני מצרים: ולא יסקלונו. בתמיה. דרך ביוזון הוא. כדכת' בשמעי (7) ושמעי הלך בצלע ההר לעומתו הלוך ויקלל ויסקל באבנים (8) לעומתו ועפר בעפר: 25. והעברתי. כמו (9) והחרימתי את עריהם (10) והחוקת בו, (11) והאבדתי חכמים מאדום, (12) והעליתי, כולם פתרונם להבא ופתחין וכן (13) והעברתיך כי אותיות גורמים (14), אבל לשעבר יאמר (15) העברתי מעליך חטאתך, (16) העליתיך, האבדתי, כולם נפתחין בפתח קטן. אבל בשאר אותיות יאמר (17) והכרתי פסיליך (18), (19) והשמדתי, כולם בחורק בין לשעבר בין להבא: 28. גם בפעם הזאת. כמו שהכביד בצפרדעים (20):

ט. 5. מועד לאמר. שלא יאמרו מכת מדינה היא: 8. פ"ח. אפר דק שמתנפח ברוח: 9. פורח. מגדל אבעבעות מלאות מורסא וליחלוח: 14. מגפותיי. מיני חבלות והכאות אש וברד זאבני אלגביש ונופרית ושלג וקיטור: 15. כי עתה. כשהיה הדבר של בהמות היתה דעתי לשלוח יד כמו כן כך ובעמך למות בדבר והייתה (21) נכחד מן הארץ, ואלא בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי וגו'

(1) ירמיה ה, ו. — (2) צפניה ג, ג. — (3) כן היה בכי ואחרי כן נוסף ויז שלא כדן להיותו עומק. — (4) אילי הוא *nuiturne* ובל"א *nächtlich*. — (5) השתמש בתיבת מעשה בפתרון האר שיש בדבר (*Beschaffenheit*). — (6) ט, ד. — (7) שמואל ב' טז, יג. — (8) בכי: לעומתם הלוך ומסקל ומקלל. — (9) במדבר כא, ב. — (10) ויקרא כה, לה. ושם טגול בספרינו. — (11) עובדיה, ח. — (12) יחזקאל כ, ג. — (13) ירמיה י, ד. — (14) בכי: אותות גורמים. — (15) זכריה ג, ד. — (16) מיכה ו, ד. — (17) מיכה ה, יב. — (18) בכי: פסילים. — (19) מיכה ה, יג. — (20) ע' דבריו ז, כג; ח, יא. — (21) בכי: והיתה.

להודיעך שטותך שאמרת⁽¹⁾ לא ידעתי את יי: 17. מסתולל.
 מתפעל מן⁽²⁾ סולו סולו המסילה. כובש אותם לעבדים כדכתיב⁽³⁾
 ויכבשום⁽⁴⁾ לעבדים ולשפחות. ולהודיעך שיטת המתפעלים כי כל
 תיבת המתפעלים באה תוספת תי"ו בראש חוץ מאותן שאוציא מן
 הכלל לבסוף. מן אמר יאמר⁽⁵⁾ יתאמרו כל פועלי און, יתברך, יתגדל,
⁽⁶⁾ והתגדלתי והתקדשתי, יתהלל המתהלל,⁽⁸⁾ יתווכח,⁽⁹⁾ ויתחבא,⁽¹⁰⁾
⁽¹¹⁾ לשוא תתיפי, והמסכה צרה כהתכנס,⁽¹²⁾ יתלכדו,⁽¹³⁾ ויתמודד⁽¹⁴⁾
⁽¹⁵⁾ מתנשא, (ויתלקטו),⁽¹⁶⁾ התעללתי,⁽¹⁷⁾ מתפלל,⁽¹⁸⁾ מתרושש והון
 רב. הרי לך כל האלפא ביתא תי"ו בראשם חוץ משבעת אותיות,
 הללו דו"ט ס"ן ש"ת. השי"ן והסמ"ך באה התי"ו אחריהם כמתפעל
 שלהם. מן סל⁽¹⁹⁾ מסתולל, מן שר⁽²⁰⁾ תשתרר עלינו, מן שבח
 ישתבח, מן שמר⁽²¹⁾ וישתמר חוקת עמרי, מן שכר⁽²²⁾ משתכר.
 הצד"י והזי"ן לא יבא תי"ו כמתפעל שלהם. אלא אחרי הצד"י תבא
 טי"ת במקום תי"ו של מתפעל. מן צדק יאמר⁽²³⁾ נצטדק, מן צבע
 יצטבע בדניאל⁽²⁴⁾, מן ציד הצטיידנו ביהושע⁽²⁵⁾, מן צרף מצטרף.
 ואחר הזי"ן תבא דל"ת במקום תי"ו של מתפעל. ומן הודמנתון
 בדניאל⁽²⁶⁾. אבל תוספת הן כתיבות טי של נצטדק ד' של
 הודמנתון⁽²⁷⁾ ותיו של יתאמרו לעשותן מתפעל כמו שפירשתי, וכן
 כולם. אבל הם עצמם⁽²⁸⁾ כשהם ראש התיבה לא היה בה תוספת
 אות להתפעל. כמו וישמע את הקול מדבר אליו, לא יאמר
 מתדבר. לא יטמא בעל, לא יאמר יתמא. ועם עקש תתפל⁽³²⁾
 לא יאמר תתפל. תתמם, לא יאמר תתתמם: 19. העו. אסף.

(1) ה, ב. — (2) ישעיה סב, י. — (3) ירמיה לד, יא. — (4) בכ"י: ויכבשו
 אותם. — (5) תהלים צד, ד. — (6) יחזקאל לח, כג. — (7) ירמיה ט, כג. —
 (8) מיכה ו, ב. — (9) בראשית נ, ה. — (10) ירמיה ד, ל. — (11) ישעיה כח, ב. —
 (12) איוב מא, ט; לח, ל. — (13) מלכים א' ז, כא. — (14) מלכים א' א, ה. —
 (15) בשופטים יא, ג נמצאה התיבה, אבל נראה שלא כתבה רשב"ם כאן אלא כותב
 טועה כתבה על הגליון במקום יתלכדו שהיה זר בעיניו, ואח"כ באה מן הגליון אל
 תוך דברי רשב"ם. והעד שנמצאה שלא במקומה. — (16) י, ב. ובכ"י: התעללתי. —
 (17) מלכים א' ח, כח. — (18) משלי י"ז, י. — (19) כאן. — (20) במדבר טו, יג. —
 (21) מיכה ו, טו. — (22) חגי א, ו. ודוגמא זו גם במחברת מנחם דף 37. ובכ"י
 בטעות: שכר משתכר. — (23) בראשית מד, טו. — (24) ד, יב. כ. ל: ה, כא. —
 (25) ט, יב. — (26) דניאל ב, ט (קרי). — (27) בכ"י ומן הוד. — (28) איתיות
 דמ"ת. — (29) במדבר ו, פט. — (30) ויקרא כא, ד. — (31) שמאל ב' כב, כו. —
 (32) בכ"י: עם עקש ופתלתל. והוא טעות הסופר אשר שת לבו לדברים לב, ה.
 ואחרי כן היה כתיב בכ"י: תתפתל, ובא אחר והגיה, אבל לא כל צרכו. —
 (33) שמאל ב' כב, כו; תהלים יח, כו.

כמו (1) העיון אנשי בנימין, (2) יושבי הגבים העיון (3): 27. חטאתי הפעם.
 עתה הפעם אני מודה שחטאתי: 30. כי טרם תיראון. כתרני.
 עדיין לא תיראון: 32. לא נוכו. לחודיעך שמה שלא שיבר הברד
 אבל הארבה, הברד מקלקל את הקשה והארבה אוכל את הרך:
 33. נתך. לשון יציקה. כמו (4) כהחוך כסף בתוך כור כן תותכו
 בתוכה. ומטר לא הוצק ארצה: 34. ויוסף לחטוא. עד עתה לא
 נתכוון לחטוא במויד, אבל כשהודה על הברד (5) [ואני] ועמי הרשעים
 לכן קורחו עכשו מויד:

בא אל פרעה.

י. 1. כי אני הכבדתי וגו'. בכל מכות לא מצינו שהודיע הקי
 למשה שחזק את לבו. אך בזאת שהודה פרעה שהוא הצדיק [ואמר] (6)
 ואני ועמי הרשעים, ובזאת כת' (7) ויוסף לחטוא, לכך הוזקק לומר כי
 אני הכבדתי וגו' ואת לב עבדיו, שכך כתיב למעלה (8) ויכבד לבו:
 שיתי. שומי: 2. התעללתי. פעולת עלילות (9): 3. לענות. מן ענה
 לענות, מן ראה לראות. והוא לשון עוני ועינוי, להיכנע ולהיות עני
 מלפני: 5. ולא יוכל (10) הרואה לראות את הארץ (11): העץ הצומח.
 כי הברד שיבר את כל עץ השדה. ומה שיצמח אחרי כן יאכל
 הארבה (12): הטרם תדע. וכי עדיין לא ידעת כי אבדה מצרים בדבר
 וכברד וכשאר מכות: 10. כי רעה נגד פניכם. אתם חושבים רעה
 בלבבכם. וזה מוכיח (13) הוי חכמים בעיניהם ונגד [פניהם] נכונים:
 11. ועבדו את יי' כי אותה אתם מבקשים. לעבוד את יי' אתם
 מבקשים פניי, וא"כ טף ונשים למה? ולכן אמר (14) להם יהי כן יי'.

(1) ירמיה ו, א. — (2) ישעיה י, לא. — (3) בפענת הוא דף כו ע"ב הובא כאן
 פירוש בשם מהר"ד שמואל, ואינו רשבים. — (4) יחזקאל כב, כב. — (5) בפסוק
 כו. — (6) ט, כו. — (7) ט, לד. — (8) שם. — (9) פעולת מעשי יי' עם בני אדם.
 ובדבריו אחו רשבים לפי דעתי לשון המקרא אשר בתהלים ט, יב; סו, ה; עו, יג, ושלא
 כדברי רש"י. — (10) בכ"י: יכול. — (11) כדברי רש"י, ומקור הדבר במחברת
 מנחם ערך זר II דף 81 ע"ב. — (12) בכ"י: הברד. — (13) ישעיה ה, כא. —
 (14) בכ"י: ולכם שאמר, ובעל קרן שמואל תיקן.

עמכם¹): ויגרש אותם. המגרש: 19. ויהפוך י"י רוח ים. כי רוח הקדים הביאם מן הים ורוח מערבי החזירם לים: 21. וימש חשך. ויאמש חשך. כמו² ולא יהל שם ערבי. כמו לא יאהל. כלומר החשך של לילה יאמש ויאפיל זמן מרובה, שלא האירה הלילה עד שלשת ימים: 22. וחשך אפלה. חושך ואפלה. חשך גדול³: 23. מתחתיו. מביתו לפי פשוטו⁴. שלא ידעו היכן ילכו: היה אור במושבותם. אפילו שהוא יושב אצל בית המצרי:

יא 1. ויאמר י"י אל משה בעומרו לפני פרעה עוד נגע אחד וגו', ואחרי כן השיב משה לפרעה כה אמר י"י כחצות הלילה וגו'⁵: בלה. הכל, גברים ונשים טף ומקנה: 2. וישאלו. לשם מתנה גמורה⁶ כמו⁷ שאל ממני ואתנה גוים נחלתך: 4. ויאמר משה לפרעה כה אמר י"י כחצות הלילה. כחצות מן הצה כמו כעשות מן עשה⁸ כעלות המנחה מן עלה. כלומר כשיגיע זמן יציאת ישראל כשיחצה הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ובשעת מעשה ראוי לכתוב⁹ ויהי בחצי הלילה בבית. והו לפי פשוטו. כי כשאמר משה לפני הומן של מכת בכורות אז ראוי לאמר כחצות. כלומר כשיגיע אותו זמן שיחצה הלילה¹⁰: 5. אשר אחר הרחיים. ולהלן הוא אומר¹¹ עד בכור השבי אשר בבית הבור. שני הפסוקים אחד הם. כי בכור השבי הוא אחר הרחיים, שהיו מטחינים אותם כמה שני¹² ויהי טוחן בבית האסורים¹³: 6. אשר כמוהו לא נהייתה. הרבה מעיני לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד. המהנה האחת והכרה: 7. לא יחרץ כלב. המלאך מויק¹⁵ ומשחית בכורי מצרים. אבל בכורי ישראל אפילו קול ניבוח של מויק החיות לא יזיק אותם¹⁶: 8. וירדו כל עבדיך. דרך כבוד אמי לו. שהרי בשעת

(1) ר"ל אין לתמוה על זכרון שם י"י בקללה כזאת כפי פרעה כי דבריו מוסבים על אמרם: כי חג י"י לנו. — (2) ישעיה י"ב, כ. — (3) בכ"י נהפך הסדר ובא המאמר הזה קודם פירוש וימש חשך. — (4) ר"ל שפירוש רש"י אינו כמשמט הכתוב. — (5) כוונתו תבין כשתעיין בדבריו ראבי"ע לפסוק הזה. — (6) בדבריו לעיל ג, כב. — (7) תהלים ב, ח. — (8) מלכים ב' ג, כ. — (9) י"ב, כט. — (10) לדעת רשב"ם כ"ף בראש התיבה ירמוז אל העתיד. ע' דבריו לבמדבר כג, כג בענין כעת. — (11) י"ב, כט. — (12) שופטים טו, כא. — (13) אל פירוש רשב"ם הזה רמז בעל מנחת יהודה כדף לג ע"ג של ספר דעת זקנים. — (14) בראשית לב, ט. — (15) בכ"י: המויק. ובעל ק"ש תיקן. — (16) בפגנת רוא דף כח ע"ב כתוב: „ומהר"ד חיים בשם רבינו שמואל אמר שר"ל אעפ"י שכשמלאך המות בעיר כלבים צועקים“. וטראה שכיון אל דברי רשב"ם כאן אשר לא הבינם היטב. — ובמנחת יהודה דף לג ע"ג הובא הפירוש הזה מפשטי הר"מ מקצי.

מעשה¹ ויקם פרעה לילה [וגו'] ויקרא למשה ולאהרן לילה. וכל זה אמר לו משה לקיים מה שאמר לו² לא אוסיף עוד ראות פניך, אבל אתה ועבדיך תכבאו אלי: 9. לא ישמע אליכם פרעה. כלומר אחר כל מכה ומכה היה אומר הקן למשה ולאהרן לא ישמע אליכם עד לבסוף: ויחזק י"י. בכל פעם ופעם:

יב 1. בארץ מצרים לאמר החדש הזה וגו'. לפי שפרשה של מצות [היא] הוצרך לפרש שמצוות הללו נצטוו במצרים, אבל שאר מצוות יש מהם בהר סיני ויש מהם באהל מועד ויש מהם בערבות מואב: 2. ראש חדשים. כר' יהושע³ שבניסן נברא העולם: לחדשי השנה. בכל מקום שאומר לכם בחדשים⁴ שמיני תשיעי, לחודש הזה הם. ולר' אליעזר⁵ האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך. החודש הזה לכם, אעפ"י שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהי ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי⁶ חדש שנים עשר הוא חודש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון [כי] בו יצאתם ממצרים. וכשנאמר בתורה⁷ ובחודש השביעי, לירה יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת חשבונם ליציאת מצרים כדכת'⁸ בחודש השלישי לצאת בני ישראל וגו', וכן בכנין הבית⁹ ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מ[ארץ] מצרים: 3. לבית אבות. משפחות¹⁰ בית אחד רגילים לאכול יחד בבית אחד, כי הפסח לא יאכל בשני בתים, דכת' שה לבית¹¹ בבית אחד יאכל: 4. ואם ימעט. שלא יוכלו לאוכלו כולו: במכסת. מניין, כדכת'¹² ויהי המכס לי"י מן הצאן. המ"ם עיקר כמו מ"ם של מלך¹³ במתג ורסן. מכסת כמו¹⁴ שכבת הטל. אבל תכוסו מגורת כסם כמו תסובו מן סבב, ואינו מגורת מכס לי"י כלל. ואפילו אם היה המ"ם של מכסת תוספת ולא מעיקר התיבה כמו מצוה מקנה מראה מעשה, לא יהיה [מ]גורת תכוסו אלא מגורת כסה עשה ראה, מחטופי למ"ד פעל של ה"י שכולם אות שאחרי המ"ם בחטף, תקוה¹⁵ תיגרת ירך, מצוה. אבל מן שב

(1) יב, ל, לא. — (2) י, כט. — (3) ראש השנה דף יא ע"א. — (4) בכ"י: בחדשי. — (5) שם. — (6) אסתר נ, ו, ועוד. — (7) במדבר כט, א. — (8) יט, א. — (9) מלכים א' ו, א. — (10) בכ"י: משפחת. — (11) יב, מו. — (12) במדבר לא, לו. — (13) תהלים לב, ט. — (14) טז, יד. — (15) תהלים לט, יא.

קם (1) ויגד מואב יאמר תשובה תקומה (2) ומגורתם אביא להם, חטף באות ראשונה: 7. המשקוף. מפתן העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית כמו (3) וישקף אבימלך. והמפרש לשון שקיפת וחכמת הדלת עליו (4) צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העבריים: 8. ואכלו את הבשר כלילה הזה צלי אש וגוי. כל ענייני אכילה הללו דרך חיפזון ומהירות הוא כאדם הנחפו ללכת: 9. נא. נראה לשון צלי קדרה (5) שמבושל בלא מים ובלא צלי אש הכתוב כאן: ראשו על כרעיו. כל זה דרך מהירות: 11. פסח הוא ל"י. שהמלאך ידלג ויניח בית ישראל להכות בכורות שבבתי הגוים: 13. אעשה שפטים. לפי שהיה בוטח באלהי מצרים ויאמר (6) מי י"י: 14. תחננהו. חטף קמץ נמצא בסיפרי מלכויות אחרות והוא עיקר. שמגורת חגג יאמר תַחְנֶנְהוּ כמו מן סבב (7) יסובוהו ערבי נחל, אבל תַחְנֶנְהוּ מן גורת ה"י הוא, שיאמר מן כלה תכלוהו. מן ציוה תצווהו (8): 16. אך אשר יאכל לכל נפש וגוי. ולכך כתוב ככל ימים טובים (9) מלאכת עבודה לא תעשו למעוטי אוכל נפש, אבל בשבת ויום הכיפורים כתיב (10) כל מלאכה: 17. ושמרתם את המצות. לאוכלם ביום הזה לזכרון: כי בעצם היום הזה הוצאתי וגוי. ולא הספיק בצק להחמין. כדכתי (11) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עונות מצות כי לא חמץ כי גורשו וגוי: 20. בכל מושבותיכם תאכלו מצות. אפילו בגבולין שאין שם פסחים נשחטין: 21. למשפחותיכם. כדכתי לעיל (12) לבית אבות: 22. בסף. בכלי כדכתי (13) שומרי הסף. ספות כסף: לא תצאו. כי סִמְנֵי הדם אשר על המזוזות יגין עליכם: 26. מה העבודה הזאת המשונה משאר ימים טובים מכמה דברים: 27. אשר פסח. דילג ועבר: 29. בחצי הלילה. כשהיו אוכלין את פסחיהן: הישב על כסאו. העתיד לישב על כסאו אילו חייה: 32. וברכתם גם אותי. וגם תברכו אותי: 34. בצקו. מן בצק. [כמו] מן כתף (15) כתפו: משארותם. הוא הכלי שנתנין בו הבצק.

(1) במדבר כב, ג. — (2) ישעיה סו, ד. — (3) בראשית כו, ח. — (4) היא רשי. — (5) בכ"י: קדרה. — (6) ה, ב. — (7) איוב מ, כב. — (8) עין RSBM דף 59 הערה 2. — (9) ויקרא כו, ו. ח. כא. כה. לה. לו: במדבר כח, יח. כה. כו; כט, א. יב. לה. — (10) ויקרא טו, כט; כו, ג. כח. לא; במדבר כט, ו. — וכדבריו כתב ראביע כאן ורמב"ן לויקרא כו, ו. — (11) בפסוק לט. — (12) בפסוק ג. — (13) אסתר ב, כא. ופירש סף כמו חברו ר' יוסף קרא בפירושים על אסתר ונ"י הגרפסים ע"י ה"י יעללינעק דף 9. — (14) מלכים ב' יב, יד. — (15) בכ"י: כסף.

וזה מוכיח⁽¹⁾ ברוך מנאך ומשארתיך. כשם שהמנא הוא הסל שנותנין בה את הפרי, כן משארתיך⁽²⁾ כלי שנותנין בו את העיסה, וזהו ברכת הכלים שיהוא מלאים פירות ועיסה: 36. נתן את חן העם. לתת להם כמתנה כדכתי' באלה שמות⁽³⁾ ונתתי את חן העם [הזה] בעיני מצרים: וישאילום מצרים לישראל. ישראל היו השואלים ומצרים המשאילים, השלימו שאילתם ומתנה היתה⁽⁴⁾. מי ששואל⁽⁵⁾ את הדבר קרוי פועל ומי שמוסר לו מה ששואל קרוי מפעיל. משאיל נותן לו מה ששאל: וינצלו את מצרים. עדיי מוב מלבושיהן שאלו ונתנו על בניהם ועל בנותיהם וכדכתי'⁽⁶⁾ ויתנצלו בני ישראל את עדיים מהר חורב: 38. ערב רב. לשון תערובת, כדכתי'⁽⁷⁾ ויתערבו בגוים: 39. עוגות. כי אין לחם⁽⁸⁾ אלא האפוי בתנור: כי לא חמץ. כי לא החמץ. וכן⁽⁹⁾ כבד לב פרעה, לשון פעל. וכן⁽¹⁰⁾ אהב אביו. והמלך דוד וקן, הזקן⁽¹¹⁾: וגם צדה לדרך לא עשו. ולכך הוצרכו להתלונן ללחם ולמים: 40. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד סוף שלשים שנה וארבע מאות שנה משנאמר לאברהם בין הבתרים. כי בן שבעים שנה היה אברהם אבינו כשנדבר עמו בין הבתרים⁽¹²⁾ והארבע מאות של גר יהיה זרעך התחילו מיצחק⁽¹³⁾ כמו שפירשתי הכל בפרשת [בין ה]בתרים: 41. ויהי מקץ שלשים של ברית בתרים וארבע מאות שנה של לידת יצחק ויהי בעצם היום הזה וגו'. ומכל מקום במצרים לא ישבו אלא מאתים ועשר של סוף ד' מאות ושלושים⁽¹⁴⁾: 42. ליל שימורים הוא לי"י. מימות אביהם היה הק' מצפה לזה הלילה להוציא את בני ישראל ממצרים כמו שהבטיחם. ולישראל הוא ליל שימורים לדורותם, לכל דורותם, שמצפים לזה הלילה לחוג בו חג הפסח [ככל חקותיו]⁽¹⁵⁾ ומשפטיו: שמורים. לשון המתנה, כמו⁽¹⁶⁾ ואביו שמר את הדבר: 46. ועצם לא תשכרו בו. כדרך

(1) דברים כח, ה. — (2) בכ"י: משארותיך. — (3) נ, כא. — (4) בדבריו נ, כב; יא, ב. — (5) בכ"י: שפועל, ובעל קיש תיקון. — (6) לנ, ו. ורצה להראות שלשון נצל נאמר על הערי. וגם זאת תשובה למינים שלא יאמרו שלקחו ישראל עמם כל רכוש ארץ מצרים שהרי ראינו שלא לקחו אלא מה שהוצרך להם לחג י"י בחורב. — (7) תהלים קו, לה. — (8) בכ"י: להם. ובעל קיש תיקון. וכן כתב רשבי"ם לקמן כט, ב: אפוי בתנור קרוי לחם. ורצונו לחלק בין לחם ובין עוגות. — (9) ז, י. — (10) בראשית כו, יד. — (11) מלכים א' א, א. — (12) ע' RSBM דף 134 הערה 11 ודף 148 הערה 6. — (13) סדר עולם רבא פרק א. — (14) סדר עולם רבא פרק נ. — (15) שם. — (16) כניל להוסיף. — (17) בראשית לו, יא.

אכילת חיפון: 48. וכל ערל. ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא
 נימול⁽¹⁾: 51. ויהי בעצם היום הזה וגו'. אעפ"י שכבר [נאמר]⁽²⁾
 זה למעלה חוזר וכופלו עתה לומר לך שביום שיצאו אמר הק'
 למשה קדש לי כל בכור:

יג. 2. פטר. לשון פתיחה, כמו⁽³⁾ פטר מים ראשית מדון: באדם.
 עבודה מתחילה היתה בבכורות: 4. האביב. ביכור וכישול תבואה.
 כמו⁽⁴⁾ עודנו באיבו לא יקמץ⁽⁵⁾ באיבו הנחל. הדגש במקום אות ב"ת
 החסירה: 8. בעבור זה שעשה יי' לי ניסים במצרים אני עובד עבודה
 הזאת⁽⁶⁾. וכן⁽⁷⁾ זה היום⁽⁸⁾ אשר עשה יי' לי שהייתי⁽⁹⁾ לראש פינה נטילה
 ונשמחה בו: 9. לאות על ירך. לפי עומק פשוטו יהיה לך לזכרון
 תמיד כאילו כתוב על ירך. כעין⁽¹⁰⁾ שימני כחותם על לבך⁽¹¹⁾: בין
 עיניך. כעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לנוי: 10. את
 החוקה. חוקת הפסח: 12. והעברת. הסירהו מבהמותיך ותנהו
 לבנה ויקריבנו: שגר. לשון שילוח מן הבטן: 13. תפדה. לאחר
 שנתקדשו הלויים תחת כל בכור בשנה שנייה שהוקם⁽¹²⁾ המשכן.
⁽¹³⁾ ולקחת חמשת חמשת שקלים לגולגולת וכת⁽¹⁴⁾ ופדויו מבן חדש
 תפדה בערכך וגו': 15. ויהי כי הקשה. כל זה תאמר לבנך. וכן
 מוכיח מדכת⁽¹⁵⁾ הוציאנו יי' ממצרים. כי הק' אמר למשה כל פרשה
 זו, וישראל אומר לבנו הוציאנו יי' וגו'. כי משה לא אמר לישראל
 פסוק זה מעצמו [וגם מה צורך] שיאמר משה לישראל והיה לאות
 על ידכה כי בחזק יד הוציאנו וגו'. אלא האב אומר לבנו כך:

(1) בפירוש רש"י על פי המכלתא. — (2) נאמר חסר בכ"י והוסיפו המדפיסים
 הראשונים. — (3) משלי ז, יד. — (4) איוב ח, יב. — (5) שיר השירים ו, יא. —
 (6) עין דבריו לבראשית ח, ה. — (7) תהלים קח, כד. — (8) בכ"י: יום. —
 (9) בכ"י: שהייתי. — (10) שיר השירים ח, ו. — (11) הלך בעקבות מנחם במחברת
 טף III דף 99. — (12) בכ"י: שהוקם את המשכן. — (13) במדבר נ, מז. — (14) במדבר
 יח, טו. — (15) בפסוק טו.

ויהי בשלה:

17. ויהי בשלה פרעה את העם ונתכוון הק' להביאם לארץ כנען ולא רצה הק' להנחותם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. דרך הוא ליכנס מיד בארץ כנען, ולכשיבאו למזרח מלחמות ארץ כנען יתנו ראש וישבו למצרים כמו שעשו כמה פעמים כדכתי' (1) הלא טוב לנו שוב מצרימה, (2) נתנה ראש ונשובה מצרימה וגי, (3) וזכרנו את הדגה אשר אכלנו (4) במצרים. לפיכך ויסב [אלהים] את העם דרך המדבר ארץ רחוקה. כדכתי' (5) אחד עשר יום מחורב וגי. אבל פלשתים לבדם היו מפסיקין בין מצרים ובין ארץ כנען כמו שמוכיח ביצחק שהיה יורד מארץ כנען ללכת דרך ארץ פלשתים לארץ מצרים מפני הרעב (6) עד שאמר לו הק' (7) גור בארץ הזאת, (8) וישב יצחק בגרר: 18. וחמושים. בכלי זיין. שהיו הולכים לירש את ארץ כנען כמו שכת' למעלה (9) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגי, וכן (10) תעברו חמושים דיהושוע: 21. וי"י הולך. מלאך שהיה מוליך לפני ישראל עמוד האש ועמוד הענן (11): יומם ולילה. שכשישמע פרעה יאמר בורחים הם וירדפו אחריהם: 22. לא ימיש הק' לשון מפעיל, ממיש את אחרים. אבל (12) לא ימוש ספר וה[תורה] לשון פועל:

יד 3. נבוכים הם. לפניהם (13) נבכי ים. לפיכך שבו אחור שלא ידעו היכן ילכו, כי סגר עליהם המדבר את דרכם שהוא מקום נחש שרף ועקרב וחיות רעות והואגים שם מאחריהם (14). ולפיכך שבו ממקום שהיו חונים באיתם בקצה המדבר ועתה באו בין מגדול ובין הים לחנות על הים והרי נבוכים, נבכי ים, לפניהם. הרי אין להם מקום לנוס לא לפנים ולא לאחור: נבוכים. סגורים בנבכי ים שלפניהם. כדכתי' (15) הבאת עד נבכי ים, (16) מבכי נהרות: 5. כי

(1) במדבר יד, ג. — (2) במדבר יד, ד. — (3) במדבר יא, ה. — (4) כן הוא כתי'. ובמקרא: נאכל. — (5) דברים א, ב. — (6) בראשית כו, א. ב. — (7) שם בפסוק ג. — (8) שם בפסוק ו. — (9) ג, ו. — (10) יהושע א, יד. — (11) כתב כן משום דברי המקרא יד, יט. ועי' מה שכתב שם. — (12) יהושע א, ח. — (13) איוב לח, טו. — (14) לדעתו תחלת המקרא מוסבה על שלפניהם וסופו על שלאחריהם. ועי' שבו וגי. — (15) איוב לח, טו. — (16) איוב כח, יא.

ברח העם. מתוך ששבו אחור⁽¹⁾: מעבדינו. חטף קמץ. מעבוד
 אותנו. וכן⁽²⁾ משמרו את השבועה. ⁽³⁾ באכל האש. ⁽⁴⁾ באכלנו לחם
 לשובע: 7. רכב בחור. רכב חשוב ומובחר: ושלישים. שרים.
 לפי שכת' לפנינו⁽⁵⁾ ומבחר שלישי טובעו כים סוף: 8. יוצאים
 ביד רמה. לא היו דואגים כלל עד שראו פרעה ועמו רודפים
 אחריהם. או⁽⁶⁾ ויראו מאד: 11. המבלי אין. כפל לשון: למות
 במדבר. אשר אין [לחם]⁽⁷⁾ ואין מים, ואפילו אין רודף אחרינו
 נמות ברעב: 16. וּבְקָעָהּ. העי"ן גורמת⁽⁸⁾, כמו⁽⁹⁾ שְׁמַעְנוּ אֲדוֹנָי. אבל
 מן זכר יאמר⁽¹⁰⁾ וְכִרְנִי: 19. ויסע מלאך האלהים המוליך את
 עמוד הענן⁽¹¹⁾ לפני מחנה ישראל וילך המלאך מאחריהם
 ומתוך כך ויסע עמוד [הענן] מפניהם ויעמוד מאחריהם. כי
 המלאך הוליכו להפסיק בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל וישם
 מאפל ביניהם כדכת' ביהושוע⁽¹²⁾. שלא יוכלו לקרב זה אל זה כל
 הלילה: 20. ויהי הענן והחשך למצרים ויאר עמוד האש לישראל
 את⁽¹³⁾ הלילה ולא קרב זה אל זה, מצרים לא קרב לישראל כל
 הלילה: 21. ברוח קדים. כדרך ארץ עשה הק' שהרוח מייבש
 ומקריח את הנהרות: 24. בעמוד אש ובענן, בקלות של ברד ואש
 מתלקחת וענן. כדכת'⁽¹⁴⁾ וירעם י"י בקול גדול [וגו'] ויהומם: ויהם.
 טהומת קול: 25. ויסר את אופן מרכבותיו. כשראו מצרים
 שנתהממו היו טורחים את אופני הענלות להטותם אחריהם⁽¹⁵⁾ כדי
 לנוס ולברוח אחור ולא יכלו⁽¹⁶⁾ אלא היו מעהגים ומטים אותם לפנות
 לאחור בכבודות ובקושי גדול, כי היו הענלות והרכב מריבות זו לפני
 זו⁽¹⁷⁾. ולמה היו עושים כך? לפי שאמרו מצרים אנוסה מפני
 ישראל כי י"י נלחם להם⁽¹⁸⁾ עתה בנו במצרים: 26. נטה את
 ירך. כשעברו ישראל על שפת הים מעבר לים: 27. ומצרים נסים

(1) ולא הלכו דרך שלשת ימים לזבוח ליי' כאשר דברו. ומוה הכירו אנשי
 מצרים שראשית מחשבתם היה לעזוב את מצרים כל הימים. — (2) דברים ז, ח. —
 (3) במדבר כו, י. — (4) טו, ג. — (5) טו, ד. — (6) בפסוק י. — (7) לחם חסד
 בכ"י ונשאר מקום חלק. — (8) וכן כתב לבראשית לד, י. וע' בספרי על רשב"ם
 דף 139 הערה 15. — (9) בראשית כג, ו. — (10) תהלים קו, ד. — (11) כמו שפירש
 לעיל יג, כא. — (12) כד, ז. — (13) בכ"י: כל. — (14) שמואל א' ז, י. — (15) לאחור
 ולא לפנים. — (16) בכ"י: יוכלו. — (17) ולא בשורה אחת ולכן הנוטים אחור
 נפנשו כאשר אחריהם. ור' יוסף בבור שור הביא כאן פירוש ששמע משום
 ר' שמואל (הוא רשב"ם), והוא דומה במקצת לפירוש רשב"ם אבל המגיד לא הבין
 דעת המפרש. — (18) בכ"י: לכם.

לקראתו. כשהיו הופכים אופני מרכבותם לנוס פנעם הים קודם שנהפכו לגמרי וכא להם הים לקראת פניהם, ובני ישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים, וירא ישראל אשר על שפת הים את מצרים מתים וטבועים בים: 30. על שפת הים. כשהיו ישראל על שפת [הים] ראו מיד את הים שב על פני המצרים וטבעו בתוכו. והו עיקר פשוטו. ובענין זה פרשתי בכראשית⁽¹⁾ וישמע את קול יי אלהים מתהלך בנן לרוח היום: 31. ויאמינו ביי. שאף במדבר לא ימותו ברעב:

טו. 1. גאה גאה. נצחון מלחמה קורא גאות בכמה מקומות.
 (2) השב גמול על גאים. (3) בית גאים יסח יי, הגוזלים והחומסים.
 (4) בנאות רשע ידלק עני: רמה בים. תרגום של השליך. וכן (5) רומי קשת: 2. עוי וזמרת יה. עו וזמרת ושבת ישראל יה, והוא היה לי לישועה. עני חטף קמץ וי' יתירה כמו⁽⁶⁾ רבתי בגוים. (7) היושבי בשמים. (8) שכני בחגוי הסלע. אבל (9) עני אליך אשמורה פירושו עני שלי: וזמרת. כמו⁽¹⁰⁾ ושכורת ולא מיין. וכן⁽¹¹⁾ תסמר שערת בשרי. כפילו של ראש הפסוק ורוח על פני יחלוף. תסמר שערת הרוח בשרי. וכן תירגם רב יוסף⁽¹²⁾ תצלהב שלהוביתא בשרי. הרי זמרת חסר כמו שכורת ושערת: [זה אלי. אף על פי שלא ראוהו שייך לומר לשון זה כמו⁽¹³⁾ כי זה משה האיש⁽¹⁴⁾]: ואנוהו. ואיפהו. כמו⁽¹⁵⁾ הגוה והמעונגה דמיתי בת ציון. ואינו לשון⁽¹⁶⁾ גוה משולח. כי כפל סופי מוכיח וארוממנהו. ואנוהו [וארוממנהו] שניהם לשון כיבוד להק: 3. יי שמו. (17) גודע יי: משפט עשה: 4. ירה בים. כמו⁽¹⁸⁾ ויורו המורים. זרק והשליך: 5. יכסומו. יכסומו היה לו לומר, אך בשביל או הראשון⁽¹⁹⁾ [ננקד כן] גם השני. וכן⁽²⁰⁾ מתצאו ומובאו, היה לו לומר מבואו. מן בא מבוא [כמו] מן

(1) בכי: בכראשונה. ובעל קרן שמואל הוטיב לתקן. והמקרא בכראשית ג, ח. וע' את אשר הבאתי שם בשם רשבים. (2) תהלים צד, ב. — (3) משלי טו, כה. — (4) תהלים י, ב. — (5) תהלים עח, ט. — (6) איכה א, א. — (7) תהלים קכג, א. — (8) עובדיה ג; ירמיה מט, טו. — (9) תהלים נט, י. — (10) ישעיה נא, כא. — (11) איוב ד, טו. — (12) בתרגום הנדפס: מצלהבא עקשילי בסרא. — (13) שמות לב, א. — (14) הובא בפענוח רוא בשם רשבים. וכתב כן להוציא מדברי המכלתא שהביא רשי. — (15) ירמיה ו, ב. — (16) ישעיה כו, י. — (17) תהלים ט, ז. — (18) שמואל ב' יא, כד. — (19) בכי באו שתי פעמים תיבות או הראשון. ואין להעמידם אלא פעם אחת. ונראה שחסר תיבת בא או ננקד כן וכדומה במקום השנות או הראשון. — (20) יחזקאל מג, יא.

קם מקום, מן לן מלון. אבל בעלילת מוצאו אמר מובאיו⁽¹⁾:
 6. ימינך י"י שאתה נאדרי בכח הוא תרעץ אויב. ימין הוא
 לשון נקבה כדכתיב⁽²⁾ ימין י"י רומימה. ומקרא זה כעין⁽³⁾ נשאו נהרות
 י"י נשאו נהרות קולם. ⁽⁴⁾ עד מתי רשעים י"י עד מתי רשעים יעלוזו.
⁽⁵⁾ כי הנה אויביך י"י כי הנה אויביך יאבדו. חציו הראשון אינו
 מסיים דברו עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו, אך
 בחציו הראשון מזכיר במי הוא מדבר: 7. תהרם קמיק. לשון
 הסרה. משפיל ומנענע הדבר מקומתו. וכן ⁽⁶⁾ פן יהרסו אל י"י ממקומם
 להתקרב ולראות. וכן ⁽⁷⁾ יחתך מאהל ויהרסך ממצבך: 8. וברוח
 אפיק. ⁽⁸⁾ ברוח קדים עזה כל הלילה: נערמו. נבהו למעלה כמו
 ערימת חטים: נד. לשון גובה. וכן בירדן⁽⁹⁾ קמו נד אחד: קפאו.
 כמו⁽¹⁰⁾ וכנבניה תקפאיני: 9. אמר אויב. כשראה הים [נהפך]⁽¹¹⁾
 לחרבה: אריק חרבי. אריק תערי בהוצאת חרבי⁽¹²⁾. וכן ⁽¹³⁾ כי
 חיציק נחתו בי על שמנחיתת⁽¹⁴⁾ דריכת הקשת הוא יורה החיצים
 כדכתיב⁽¹⁵⁾ ותנחת עלי ידך. ⁽¹⁶⁾ ונחתה קשת נחושה ורעותי, לכך
 הוא קורא יריות החצים נחיתה⁽¹⁷⁾: 10. צללו כעופרת [במים
 אדירים]. במימות שהן אדירים, במים של ים אע"פ שהן אדירים
 כמשברי ים: 11. מי כמוך באלים י"י מי כמוך נאדר בקודש.
 גם זה מן הכפולים שפירשתי אצל ימינך י"י נאדרי בכח. וכן פירושו
 מי כמוך באלים י"י שנאדר בקודש כמותך: נורא תהילות.
 תהילות האמורות כך על ידהם אתה יראי ומאויים כדכתיב⁽¹⁸⁾
 ויראו העם את י"י: 12. נסית ימינך. ⁽¹⁹⁾ ויאמר י"י אל משה
 נטה את ידך על הים וישבו וגו': 13. נהלת בעוך. מנהל
 אתה את ישראל עכשו⁽²⁰⁾ כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען
 שהוא נה קדשך: 14. 15. יושבי פלשת, אלופי אדום, אילי

(1) בכ"י: מבואיו. — (2) תהלים קח, טו. — (3) תהלים צג, ג. — (4) תהלים
 צד, ג. — (5) תהלים צב, י. — (6) י"ט, כא. — (7) דברי שני כתובים נפרדים
 (ישעיה כב, י"ט ותהלים נב, 1) נשתנו ונתחברו יחד. ונראה ששתי סופר היא
 ולא יצאה מידי המחבר רשבים. — (8) השתמש בדברי הכתוב ד, כא. —
 (9) יהושע ג, טו. — (10) אויב י, י. — (11) כן נראה לי להוסיף. — (12) י"ט רשי. —
 (13) תהלים לח, ג. — (14) בכ"י: שם נחיצת. — (15) תהלים לח, ג. — (16) תהלים
 יח, לה. — (17) בכ"י: נחיצת. ובעל ק"ש תיקן. — (18) יד, לא. — (19) השתמש
 בדברי המקרא ד, כו. — (20) הלך בשיטתי שיש לשעבר שפתרון עכשיו. י
 דבריו לבראשית א, כט; ב, יא; במדבר ד, כ; וכאן הוכרח לאמר כן, לפי שעל הים
 הם עומדים ומשוררים את השירה הזאת ולא באי שור אל ארץ כנען.

מואב, כל אילו שכיני ארץ ישראל: 16. [עד יעבר וגו']⁽¹⁾. שניהם
עד יעבור את הירדן אל ארץ ישראל⁽²⁾. כפל אחר של עברת הירדן⁽³⁾
בעין⁽⁴⁾ ימינד י"י לפי הפשט: 16. בגדול ורועך. כמו בורע גודלך.
וכן קדוש היכלך בתילים⁽⁵⁾ כמו היכל קודשך: 17. מקדש. קוף
של מקדש הגשה ודל"ת רפה. וכן⁽⁶⁾ הצפינו וכן⁽⁷⁾ משתי עיני
מפלשתים. הדגש שבקוף של מקדש עושה את החטף שבא מניע⁽⁸⁾.
ולכך הדל"ת של אחריו רפה, וכן הצפינו, וכן משתי: 18. י"י ימלך.
לאחר שתתישבו בארץ ישראל תודע מלכותו של הק' בכל
המלכות: 19. כי בא סוס פרעה וגו' וניערו בים וישראל כבר
הלכו ביבשה בתוך הים, אז ותקח מרים הנביאה וגו'. וכמה⁽⁹⁾
כאשר ציוה י"י את משה ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכן
בירמיה⁽¹⁰⁾ כי בא ירמיהו אל בית הבור ואל החנויות וישב שם ירמיהו
ימים רבים וישלח המלך צדקיהו ויקהו: 20. הנביאה. [נביא] קורא
בעל דברי שבה או תוכחות בני אדם: אחות אהרן. על שם הבכור
קורא [אותה] אחות [אהרן]⁽¹¹⁾ כמו שפירשתי אצל⁽¹²⁾ אחות נביות
⁽¹³⁾ ואחות לוטן: 22. ויפסע הפעיל, אבל ויפסע הוא עצמו נסע. וכן ויפסל
בקרוב מחנהו, ⁽¹⁴⁾ ויפסע את פר [החטאת], לשון מפעיל. אבל ויפסל⁽¹⁵⁾ ויפסע
לשון פעיל: 25. ויורהו. לשון יורו משפטך: שם שם לו חוק
ומשפט [ושם נסהו]. שם במרה על ידי עלילות הנסיון אשר שם
להצמיאם⁽¹⁶⁾ למים ואחר כך ריפא להם את המים התחיל להוכיחם
שיקבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים אשר ילמדם והוא יעשה
צורכיהם, והואך שם לו חוק ומשפט? שאמר להם⁽¹⁷⁾ אם שמוע
תשמע לקול י"י אלהיך וגו' ושמרת כל חוקיו שציוה אתכם,
כל המחלה אשר שמת' במצרים שעשיתי מימהם דם ולא היה
להם מים⁽¹⁸⁾ לשתות לא אשים עליך כי אני י"י רפאך אשר

(1) ציון המקרא חסר בכ"י. — (2) עד יעבר הראשון ועד יעבר השני כוונה אחת
להם ולא כפירוש התרגומים. — (3) ר"ל ומה שנכפל עוד הפעם עד יעבור. —
(4) בפסוק ו. — (5) סה, דה. — (6) ב, ג. — (7) שופטים טו, כח. — (8) בשם שבא
השתמש כבר מנחם במחברת דף 7 ע"ב. ואפשר שגם רשכ"ם השתמש בו כאן
פעם אחת. ולכן אני חוזר מאשר כתבתי בספרי RSBM דף 130 הערה 11 והערה 14. —
(9) טו, לד. — (10) ירמיה לו, טו. יז. ור"ל כי גם שם באו דברים בנתיים והפסיקו
הענין. — (11) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (12) בראשית כח, ט. —
(13) בראשית לו, כב. — (14) תהלים עח, כח. — (15) ויקרא ח, יד. — (16) בראשית
מה, יד ועוד. — (17) בראשית מד, יח. — (18) דברים לג, י. — (19) בכ"י: להצאימם. —
(20) בפסוק כו. ובכ"י בקול במקום לקול. — (21) בכ"י מים מים שתי פעמים.

רפאתי למים. כדכתי' לשון זה באלישע⁽¹⁾ כשריפא המים. כל המחלה במים מדבר⁽²⁾ כדכתי' וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך:

טו 1. בחמשה עשר יום לחדש⁽⁴⁾ השני. או פסקן להם עונות שהוציאו ממצרים: 3. ביד י"י. מיתת הבאים⁽⁵⁾ בכלח אלי קבר⁽⁶⁾ ולא ברעב: על סיר הבשר. כמו ז' ועליו מטה מנשה: 4. ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו. אף אם יתכוונו ללקוט הרבה לא ימצאו בכתים אלא דבר [יום] ביומו כדכתי' וימדו בעומר וגו'. איש לפי אכלו לקטו: למען אנסנו. מתוך שבכל יום ויום עניניהם תלויות למונותיהם אלי, מתוך כך יאמינו כי וילכו בתורותי כמו שמפורש בפרשת והיה עקב⁽⁸⁾ ויענך וירעיבך [וגו']: 5. והכינו. את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשרו בשלו: והיה משנה. אעפ"י שבכל יום לא מצאו אלא עומר לגולגולת. ביום השישי ימצאו כפליים, שני העומר לאחד: 6. כי י"י הוציא אתכם. ולא כמה שאמרתם⁽¹⁰⁾ כי הוצאתם אותנו: 7. ובקר וראיתם את כבוד י"י. שימטיר לכם לחם בכרך: 12. וידעתם כי אני י"י אלהיכם. אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים⁽¹¹⁾: 14. ותעל שכבת הטל. שהיה מצפה⁽¹²⁾ את הזמן ומכסהו. ודרך טל לעלות⁽¹³⁾: מחספס. אין חבר, ופתרונו לפי ענינו מפוזר ככפור שקורין גרישלא⁽¹⁴⁾: 15. ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. לפי שלא ידעו מה הוא⁽¹⁵⁾. וגם דונש פתר כן⁽¹⁶⁾. כי סוף המקרא מוכיח כי לא ידעו מה הוא. ואני אומר מן הוא תרגומו של מי ולפי שהוא לשון מצרי ובאותו לשון היו רגילין שהוא כמו מה. כתבו משה באותו לשון שאמרו להודיענו שלפיכך⁽¹⁷⁾ ויקראו [בית] ישראל את שמו מן על שהיו תמידים ואומרים מן הוא כמו מה הוא. וכן⁽¹⁸⁾ יער שהדותא. וכמהו⁽¹⁹⁾ הפיל פור הוא הגורל. לא היה צריך לכתוב אלא הפיל הגורל הואיל ובלשון הקודש נכתבה

(1) מלכים ב' כ"א. — (2) מדבריו כנ"ה, תראה שר"ל מחלה שבאה על נוף האדם על ידי מים רעים. — (3) כנ"ה. — (4) ככ"י: בחדש. — (5) ככ"י: הבאי. — (6) השתמש בדברי המקרא איוב ה' כו. — (7) במדבר ב' כ. — (8) דברים ח' ג. — (9) השתמש בדברי הכתוב בפסוק כנ"ה. — (10) בפסוק נ. — (11) עין דבריו ד' לא. — (12) לשון ציפ"י. — (13) כמדרש רבותינו שהביא רש"י. — (14) *gresle*, *grêle*, *Hagel*. — (15) ר"ל שתיבת מן פירונו מה. — (16) בספר תשובות דונש נוד מנחם דף 20 בדפוס לונדון. — (17) בפסוק לא. — (18) בראשית לא, מו. — (19) אסתר ג' א.

המגילה, אלא להודיענו⁽¹⁾ על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. ואילו לא נכתב מתחילה בלשון שהיו אומרים באותה המלכות, לא היינו יודעים למה נקרא פורים: 17. וילקטו. בלא אומד ובלא מדה: 18. וימודו בכתים. וימודו מן מדר. מן סבב ויסובו: 22. ויגידו למשה. מה שמצאו משנה ואם יותירו ממנו עד מחר. ומשה לא הגיד להם עד עתה מה שאמר לו הק' מיום הראשון⁽²⁾ והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו⁽³⁾ והיה משנה: 23. ויאמר אליהם הוא אשר דבר יי' מיום הראשון⁽⁴⁾ ואני לא הגדתי לכם. ומשה נתכוון שיהיו תמידים כשימצאו משנה להודיע להם עתה כבודו של יום השבת: אפן. אפן. היה לו לומר בחטף פתח קמן כמו מן אכל אכל. מן אמר אמר. מן אפה אפה לשון ציווי, אלא בשביל שאינו מחובר לאחוריו אלא מעוגן ברביע שהוא מנינוני המלכים לכן ננקד בצרי. ולא מצאתי דוגמתו אלא הבו, אהבו הבו קלון מניניה בתרי עשר⁽⁵⁾: 24. ולא הבאיש ואפילו רימה שרגילה לבא מהרה לא היתה בו: 26. לא יהיה בו. המן: 30. וישבתו העם מכאן ואילך ביום השביעי: 31. וטעמו כצפיחית בדבש. ולהלן הוא אומר⁽⁶⁾ והיה טעמו כטעם לשד השמן. פירשו רבותינו⁽⁷⁾ כדבש לתינוקות שמן לוקנים. ואני אומר לפי פשוטו וטעמו כשאוכלין אותו כמות שהוא בלא טחינה הרי הוא כצפיחית בדבש. כמו האגוזים קודם טחינה וכתישה מתוקן הם. אבל להלן כת' וטחנו ברחים או דכה במדוכה לפיכך והיה טעמו לשמנונית כמו האגוזים שנעשים שמן לאחר כתישה וכן הותים. ולפיכך כתב כאן וטעמו [ושם כתב והיה טעמו]⁽⁸⁾ שמתחלף טעם המתיקות ונעשה טעם שמן: כצפיחית. אין לו חבר. אבל⁽⁹⁾ צפחת מים כלי הוא: גר. מין קמנית הוא עגול כורע גר: לבן. כעין הבדולח כדכת' להלן⁽¹⁰⁾ ועינו כעין הבדולח. אבל זרע גד אינו לבן⁽¹¹⁾: 33. ויאמר משה אל אהרן לאחר שהוקם את המשכן בשנה שנייה שהיה שם ארון העדות קח צנצנת אחת ונ': 34. לפני העדות. הארון: 35. אל קצה ארץ כנען. כדכת' ביהושוע⁽¹²⁾ וישבת המן ממחרת:

(1) אסתר ט, כו. — (2) בפסוק ה. — (3) בכ"י טעה הסופר וכתב: והביאו את לקטו! — (4) בפסוק ה. — (5) הושע ד, יח. — (6) במדבר יא, ח. — (7) יזמא דף עה ע"ב. — (8) בן נראה להוסיף והראיה דברי רשב"ם לבמדבר יא, ח. — (9) שמואל א' כו, יא. ובכ"י: צפיחית מים. — (10) במדבר יא, ו. — (11) כפירוש רש"י. — (12) ה, יב.

ז. היש י"י בקרבנו. אם יתן לנו מים: 11. כאשר ירים
 משה ידו והמטה וגבר ישראל. שכן דרך ערכי מלחמה כל זמן
 שרואים הרמת ניסם קונפנון⁽¹⁾ ב"ל הן מתגברין, וכשהוא מושלך
 רגילין לנום ולהנצח: 12. אמונה. קיימין בחווקן. וכן⁽²⁾ ותקעתו יתד
 במקום נאמן, מקום חזק. וכן⁽³⁾ בכל דור ודור אמונתו, קומו לדור דור.
 וכן⁽⁴⁾ וחלים רעים ונאמנים, חלאים ארוכים וקיימים: 13. ויחלש. נצחם.
 כדכ' ⁽⁵⁾ קול ענות חלושה: 14. באוני יהושוע. שימלוך עליהם ויקיים
 מצותי למחות את שם עמלק: כי מחה אמה וגו'. כי אני רוצה
 שימחה שמו: 15. י"י ניסי. שהמטה של הק' היה לנס על הגבעה
 וגם לעתיד ירים אותו הק' לנס על ההרים להלחם בעמלק שהרי
 אמר לו עכשיו כי מחה אמה את זכר עמלק וזה שמפרש והולך
 ויאמר כי יד על כס יה וגו', לכך אני קורא שם המזבח י"י ניסי,
 דוגמת שם אדם ששמו⁽⁶⁾ אליעזר או⁽⁷⁾ עמנו אל, שהרי הרים הק'
 את ידו על כסאו ונשבע כי מלחמה לו בעמלק מדר דר, דוגמת כי
 אשא אל שמים ידי. זהו עיקר פשוטו. ויש מפרשים⁽⁸⁾ כשתהיה יד⁽⁹⁾
 וחזק על כסא יה, שזהו כסא מלכי ישראל, או תהיה מלחמה
 בעמלק. ואין נראה כלל בעיני, שכי תהיה יד היה לו לומר. אבל
 למעלה הוא מוסב כמו שפירשתי, ופירושו שהרי ידן על כס יה:

וישמע יתרו.

יח. 1. אשר עשה אלהים למשה. שלא הויקן פרעה ושגידלו⁽¹⁰⁾
 הק' בעיני פרעה ועבדיו ועשה לישראל ניסים על ידו: 2. אחר
 שילוחיה. לאחר שהחזירה ושילחה משה ממצרים [אע"פ] ⁽¹¹⁾ שלא
 ראינו עד עכשיו שהחזירם⁽¹²⁾ לבית חמיו. ויש מפרשים ואחרי כן שלח
 לה נדוניתה כדכת' ⁽¹³⁾ ויתנה שילוחים לבת פרעה. ונראה הוא פשט,

⁽¹⁾ *confanct, Kriegsfahne* — (2) ישעיה כב, כג. — (3) תהלים ק, ה. ושם
 כתוב. ועד דור ודור אמונתו. — (4) דברים כח, נט. — (5) לב, יח. — (6) יח, ד. —
⁽⁷⁾ ישעיה ז, יד. — (8) ברייתא בסנהדרין דף כ ע"ב. — (9) בכ"י: יד, — (10) בכ"י:
 וכשיגדלו. — (11) כן נראה לי להוסיף. — (12) אולי צ"ל: שהחזירה. ⁽¹³⁾ בכ"י:
 אתנה. והמקרא במלכים א' ט, טו: ויתנה שלוחים לבתו.

שלא מצינו מקראות בעניין זה⁽¹⁾ אלא קודם ששלחה יתרו לה ולבניה במדבר היה לו לכתוב למעלה אחרי פרשת דמים למולות, ואחר כך חזר משה ושילחה אצל אביה לה ולבניה⁽²⁾ דוגמת⁽³⁾ וחם הוא אבי כנען. אחר שילוחיה כמו⁽⁴⁾ ואחר תטהר וכמו שפירשתי⁽⁵⁾ אחר נאחו בסבך, ⁽⁶⁾ קדמו שרים אחר נוגנים: 6. ויאמר שלח יתרו אל משה אני חותנך יתרו: 7. התלאה אשר מצאתם בדרך. רדיפת פרעה, מים ומן ובשר שנתן להם הקי⁽⁷⁾: 9. ויחד. מגורת חדה כמו עוז וחדוה⁽⁸⁾ כדין כל תיבות של בניד כפי'ת שמגורת הטופי למד פעל שסופם דגשים, מן בכה ויכך, מן פתה⁽⁹⁾ ויפת בסתר לבי⁽¹⁰⁾ יפת אלהים ליפת ושסופם דגש כמו⁽¹¹⁾ אל תוסף כל דבריו, מן שבה⁽¹²⁾ וישב: 10. אשר הציל אתכם משה ואהרן מיד מצרים ומיד פרעה, ואת העם משיעבוד מצרים: 11. מכל האלהים. כי אין בהם כח לנקום צרת מאמיניהם: כי בדבר, כלומר כי על כל דבר אשר זדו מצרים עליהם נתעולל בהם, זהו עיקר פשוטו: 12. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חתן משה. לכבוד יתרו באו. ומשה לא הוצרך להזכיר כי האהל שלו הוא: 13. לשפוט את העם. אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה, דיני ממונות היה להם מעולם, אף כי אמרו רבותינו⁽¹³⁾ כי במרה ניתנו להם דינים כדכתיב⁽¹⁴⁾ שם שם לו חק ומשפט. ונראין הדברים שאחר מתן תורה בא. כתיב כאן⁽¹⁵⁾ אשר הוא חונה שם הר האלהים, ולפינו הוא אומר⁽¹⁶⁾ בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים כיום הזה באו מדבר סיני ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני [וגו'] ויהן שם ישראל נגד ההר. נמצאת פרשת רפידים וחגיית ההר קדמה לפרשה זו, אבל שלא להפסיק פרשיות של מצות הקדים לפרשת יתרו: מן הבקר עד הערב. לפי שהוא לבדו שופט את כל העם ואין לו מסייעים: 14. מדוע אתה יושב לבדך. ולפיכך

(1) בענין חזרת צפורה לבית אביה. — (2) הוא הכלל שהביא במקומות רבים (ע' RSBM דף 88 הערה 1). — (3) בראשית ט, יח. — (4) ויקרא טו, כח. — (5) בפירושו לבראשית כב, יג. — (6) תהלים סח, כו. — (7) דעתו כדברי ראב"ע שפירש: רעב הקהל וצמא. — (8) בכ"י נהפך סדר הדברים וכתב: עוז וחדוה כמו. והכוונה לדברי הימים א' טו, כו. — (9) איוב לא, כו. — (10) בראשית ט, כו. — (11) משלי ל, י. — (12) במדבר כא, א. — (13) מכלתא פ' בשלה וסנהדרין דף נו ע"ב. — (14) טו, כה. — (15) בפסוק ה'. — (16) יט, א. ב.

כל העם נצב עליך מן בקר עד ערב: 15. כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. כלומר אני לבדי צריך לשאל (אל¹) אלהים ואין בהם רגיל לדבר אל אלהים כי אם אני לבדי: 18. נבל תבל. כמו²) ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש (את) שפת רעהו. לשון שלך מתבלבלת להשיב לכמה בני אדם יחד וגם הם מתבלבלים לשונם, זה צועק וזה צועק, ואין כך כח להשיב לכולם כסדר זה אחר זה: 19. ויהי אלהים עמך. כלומר³) ויכולת עמוד: היה אתה לעם מול האלהים. לאותם דינים שצריך לדרוש אלהים אתה תשמע מה יאמר לך הק' והזהרת אותם. וזהו הדבר הקשה יבואו אליך. אבל שאר דינים הנודעים בקל⁴) לחכמי ישראל שתשים עליהם ישפטו הם והקל מעליך: 21. אנשי חיל. אנשי ממון וגבורה שלא יגורו מפני איש: שנאי בצע. שוחד וגזל קרוי בצע בכל מקום. ⁵) הוי כוצע בצע רע לביתו, ⁶) מה בצע כי נהרוג, מה שבר. ⁷) כי יבצע כי ישל אלוה נפשו: 22. כל הדבר הגדול. לדרוש אלהים⁸): וציוך אלהים, כשיצוך אלהים לשופטם, ויכולת עמוד על ידי מסייעך. וגם כל העם הזה הנצב עליך מן הבקר ועד הערב יבא מהרה איש איש אל ביתו בשלום: 26. ישפוטו הם. כמו⁹) לא תעבורי מזה. בכמה מקומות או במקום או: יט. 2. נגד ההר. הנזכר למעלה¹⁰) תעבדון את האלהים על ההר הזה: 4. על כנפי נשרים. שהעברתי אתכם את הים ביבשה כנשרים שעוברים ימים דרך פריחה. וגם שלא הזקתם כדכת¹¹) כנשר יעיר קנו על גזליו ירחף: ואביא אתכם אלי. להיות אני לכם לאלהים: 5. כי לי כל הארץ. וכל העמים שלי ולא בחרתי כי אם אתכם לבדכם: 6. ממלכת כהנים. שרים. כמו¹²) וכני דוד כהנים היו: 8. וישב משה את דברי העם אל יי. למחר. כמו שמפרש והולך¹³) ויאמר יי אל משה הנה אנכי בא אליך בעב

(1) נראה שיש למחוק תיבת אל, כי בעצם המקרא הוה כתוב לדרוש אלהים בלי אל. ונראה שקיתה בראשונה כתיבה בסוף השורה כדי למלאנה ולרמוז אל תיבת אלהים בתחלת השורה הבאה אחרי כן, והסתב לא הבין והבגיה באמצע השורה ככתב יד אשר לפני. — (2) בראשית יא, ו. אבל באמת שם השרש בלל. — (3) כדברי פסוק כני. — (4) בכי: בבל. — (5) חבקים ב, ט. — (6) בראשית לו, כו. — (7) איוב כו, ה. — (8) בכי נכתב לדרוש אלהים שתי פעמים. — (9) רות ב, ה. — (10) נ, יב. — (11) דברים לב, יא. — (12) שמואל ב, ה, יח. וכן פירש רש"י. — (13) בפסוק ט.

הענין וגו' או ויגד משה את דברי העם אל יי, זהו (1) וישב משה וגו', כולל ואחר כך מפרש כך אמר לו משה להק' כבר מאתמול קיבלו עליהם לעשות מה שתצווים. וכמוהו (2) ותצא אש מלפני יי ותאכל את העולה, ובתוך כך (3) ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא וגו' ותצא אש מלפני יי, מצא נדב ואביהוא לפני מוכח הזהב שבדיכל בהקריבם עליו אש זרה ושרפם ויצא לחוץ ואכל את העולה על מוכח הנחושת שבעזרה חוץ לדיכל. וכן בספר שופטים כפ' מיכה (4) וישב את אלף ומאה הכסף לאמו ותאמר אליו הקדש הקדשתי את הכסף לי' וגו' וישב את הכסף לאמו. בתחילה אמר הפסוק וישב את הכסף לאמו ופירש אח"כ כיצד ותאמר אליו וגו' וישב את הכסף לאמו: 9. בעב הענין. עב וחשך שלא להסתכל בשכינה: 10. וקדשתם. לשון הזמנה. כמו (5) התקדשו למחר ואכלתם בשר: 11. ירד יי לעיני כל העם. יש לומר ויאמר יי של תחילת הפסוק (6) על ידי מלאך לכן ירד יי, ולא הק' בעצמו מדלא כת' ארד. כמו שפירשתי (7) ויי המטיר על סדום וגו' מאת יי מן השמים, וגם בהגדות (8) ראשון שבפסוק גבריאל והשני הק': 12. והגבלת. הראה להם ועשה להם סימני גבול עד היכן יכולין ליקרב: 13. לא תגע בו יד. הנוגע בהר שאמרתי (9) מות יומת, מרחוק ימיתוהו שלא יקרבו אל הר להמיתו ויתחייבו אף הם מיתה. לכן לא תגע בו יד להמיתו אלא יורוהו בחיצים מרחוק או ישליכו עליו אבנים לסקלו: במשוך היוכל. בהסתלק שכינה ויפסקו קול השופרות והלפידים: 18. עשן כולו. חציו קמץ וחציו פתח. כי לשון פעל הוא. העשין כולו (10). אבל עשן שהוא שם דבר כולו קמץ: [ועשן]. (11) כעשן פומ"א ב'ל (12). ואילו היה שם דבר, היה לומר כעשן הכבשן. כאשר יאמר מן דבר (13) דבר השמיטה, מן בקר (14) בקר ובה השלמים, כן יאמר מן (15) הבית ימלא עשן, עשן הכבשן כשהוא דבוק: 19. משה ידבר אל הק' ואין קולו נשמע לשום אדם אלא להק', אבל הק' יעננו למשה. בקול גדול בשביל קול השופר שהולך וחוק מאוד.

(1) בפסוק ח. — ויקרא ט, כד. — שם י, א. ב. — (4) שופטים ז, ג. ד. ושם כתוב: ותאמר אמו. — (5) במדבר יא, יח. — (6) בפסוק י. — (7) בראשית יט, כד. — (8) לבראשית יט, כד כתב: וכן הוא בכ"ד ובתנחומא. — (9) בפסוק יב. — (10) עיין RSBM דף 134 הערה 11. — (11) התיבה הזאת חסרה בכ"י. — (12) אולי הוא *fumea* ובל"א *das Rauchen*. ועיין RSBM דף 94 סימן 23 ודף 139 הערה 18. — (13) דברים טו, ב. — (14) במדבר ז, פתח. — (15) ישעיה ו, ד.

וצריך שיהיה קולו של הק' נוצח קול השופר להשמיע למשה: 21. פן יהרסו. ממצבם להתקרב ולראות: 22. הכהנים. הבכורות: יתקדשו. בעמידתן: 23. ויאמר משה אל יי לא יוכל העם וגו'. המפרש¹ שכך אמר משה, כבר אמרת לנו זה שלשה ימים² והגבלת את ההר [וגו'] השמרו לכם עלות בהר. ולמה אתה צריך לומר לי עכשיו פעם שנייה, טעות הוא בידו, שהרי מוזרין לאדם בשעת מעשה אף לאחר שזירוהו קודם מעשה, שמוזרין לאדם פעם שנייה בשעת מעשה לומר עתה הגיע הזמן לעשות מה שאמרת. ועוד פסוק שני שחזר ואמר לו³ לך רד [וגו']. מה בא לחדש? אלא כך אמר משה להק' דרך שאילה וכן שאל לו, אתמול שלשום אמרת לי שלא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כשהוהרת⁴ את העם על ידי בהגבלה אמרת לי השמרו לכם עלות בהר, ועכשיו אתה אומר לי פן יהרסו אל יי, שמא אתה מוסף שאפילו להתקרב מעט כדי להסתכל ולראות אפי' רחוק מן ההר אסור? והשיב לו הק'⁵ לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו אל יי לעלות, וגם עתה לא אמרת לראות⁶, בלא עלייה לא אמרת לך⁷: ויאמר אליהם. מצות הגבלה מעכשיו:

כ. 3. לא יהיה לך וגו'. שאני לבדי הוצאתיך: 5. לשנאי. אם הבנים שנאי: 6. ועושה חסד לאלפים. לבנים שלשים רבעים חמשיים עשריים מאות ואלפים. בני אלפים הם אלף דור⁸, ולא קשו קראי אהדדי לפי הפשט. בכאן מדבר בבנים ובני בני ובכני בני בני, וכל בני דור אחד, ובני בניהם דור שני, והבנים של דור אחרון⁹ אחרון, של אלף¹⁰ קדוים בני אלפים. אבל במשנה תורה שאינו מזכיר לא בני ולא שילשים ולא רבעים, הוא [אומר] וידעת כי יי אלהך וגו' לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור, ואותו אלף [דור] הוא בני אלפים¹¹: 7. לא תשא וגו'. כל זה מכבודו של

¹ הוא רשיי. — ² בפסוק יב. ושם כתוב: את העם. — ³ בפסוק כד. — ⁴ בכי: כשהוהרת. — ⁵ בפסוק כד. — ⁶ בפסוק השני (פסוק כד) לא אמר השם „לראות“, כאשר אמר בפסוק הראשון (שהוא פסוק כא) אלא שיה ואמר „לעלות“. — ⁷ ר"ל גם בפסוק כא „לראות“ לא אמרת בלא עלייה. — ודוגמת כל הפירוש הזה פירש לבמדבר יא, כא. — ⁸ דברים ז, ט. ועיין רשיי שם. — ⁹ ר"ל אנשי דור אחרון. — ¹⁰ ר"ל אנשי דור האלף. — ¹¹ בכי סימן 62 חלק א במינכען דף 77 ע"ב ובפענת רזא הנדפס דף לה ע"ב הובא הפירוש הזה בשם רבינו שמואל לדברי הכתוב נוצח קול השופר לאלפים בפרשת כי תשא לד, ו.

הק' וגם שמירת שבת שאחריו וגם כיבוד אב ואם שהוקש כבודם לכבוד של מקום כדכתי' (1) כבוד [את] י"י מהונק⁽²⁾: 8. זכור את יום השבת. כל זכורה עונה על ימים שעברו (3) זכור ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים. (4) זכור את היום הזה, לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. (5) זכור אל תשכח את אשר הקצפת את י"י אלהיך [וגו'] וכחורב [וגו']. (6) זכור רחמיך י"י וחסדיך כי מעולם המה. אף כאן זכור את יום השבת של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך⁽⁷⁾ כי ששת ימים עשה י"י וגו' כמו שכת' כאן. ולפיכך נכתב כאן זכור כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה: 10. על כן ברך י"י את יום השבת. כמו שפירשתי בבראשית כי על כן אשר ברך י"י את יום השבת⁽⁸⁾ שכשהגיע עת⁽⁹⁾ יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב⁽¹⁰⁾. ולכן ויקדשהו, לשבות בו לעדות כמו ששבת הק' שברא תחילה את הכל ואחר כך שבת: 13. לא תרצה. כל רציחה הריגה בחינם היא בכל מקום. (11) מות יומת הרוצח. (12) הרצחת וגם ירשת. (13) צדק ילין בה ועתה מרצחים. אבל הריגה ומיתה יש בחינם כמו (14) ויהרגו דקן, ויש בדין כמו (15) והרגת את האשה⁽¹⁶⁾. ומה שכת' (17) אשר ירצה את רעהו בבלי דעת, לפי שמדבר בעניין רוצח כמויד לכך הוא אומר ואם רציחה זו בבלי דעת פטור. תשובה למינים והורו לי. ואף על פי שיש בספריהם (18) אני אמית ואחיה בלשון לטין של לא תרצח⁽¹⁹⁾, הם לא דיקדקו: 15. רואים את הקולות. הברד והאבנים כדכתי'⁽²⁰⁾

(1) משלי ג, ט. — (2) נורה שוה היא בתי' לפרשת קרושים בפסוק נ ובקידושין דף ל ע"ב. — (3) דברים לב, ז. ח. — (4) יג, ג. — (5) דברים ט, ז. ח. — (6) תהלים כה, ו. — (7) בפסוק יא. — (8) הוא מפרש בשביל שברך י"י את יום השבת בזמן הברואה כהיות הכל כבר נברא בו ונמצא השבת מבורך מכל טוב אשר ברא י"י. וכל המאמר הסב לתחלת המצוה. וזכור את יום השבת הראשון של בריאת שמים וארץ לקדשו בשביל שברך י"י את יום השבת ויקדשהו. — (9) בכ"י: את. — (10) הוא פירושו לדברי המקרא בראשית ב, ג: ויברך אלהים את יום השביעי, ש"י ברכו בכל טוב אשר ברא בכלותו כל צרכי הבריות ביום הששי. — (11) במדבר לה, טו. — (12) מלכים א' כא, יט. — (13) ישעיה א, כא. — (14) בראשית ד, ח. — (15) ויקרא כ, טו. — (16) השתמש בפירוש זה ר' יוסף בכור שור בפירושו לפסוק זה (ברך 121) וסיים בדברים האלה: ולפיכך אין צריך כאן פי' אחר כי לשון רציחה מוכיח שאינו מוהיר אלא על שלא כדן. — ור' דוד אפפענהיים דל בישורון להח' קאבאק II דף 64 ודף 110 לא הצליח לפרש ולשנות דברי רש"ם כאן וגם כתב היד עיד נגד שינויו. — (17) דברים ד, מב. — (18) דברים לב, לט. — (19) בוולנטא תרגמו כאן *Non occides* ובדברים *Ego occidam* *et Ego vivere faciam*. — (20) ט, כח. ורש"ם רצה לפרש רואים את הקולות כמשמעו.

קולות אלהים וברד: 16. ויאמרו אל משה לאחר ששמעו עשרת הדברים דבר אתה עמנו. ואילמלא שאמרו כך, יש לומר שהיה אומר להם הק' כל המצות מפיו: 17. נסות. להוכיח אתכם⁽¹⁾: 20. אלהי כסף ואלהי זהב אפילו לזכרון שמים לא תעשו, שיש טועים וסבורים שיש בהם⁽²⁾ ממש. ואע"פ שצויה הק' לעשות כרובים על הארון, לשיבתו נעשו דוגמת כרובי כסא של מעלה ולא להשתחוות להם: 21. מזבח אדמה תעשה לי. לפי שהאומות עושים אשריהם על המזבחות כדכ' בגדעון⁽³⁾ ואת האשרה אשר עליו תכרת וכת'⁽⁴⁾ כוכר בניהם מזבחותם ואשריהם וגו'⁽⁵⁾ לא תמע לך אשירה כל עץ אצל מזבח. לכך אומר הק' ואפי' אם תעשה לי מזבח לא תעשהו אלא מאדמה שאין רגילים [לעשות] ציורים וצלמים כי אם מלאכה חלקה. ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים⁽⁶⁾ אבנים שלימות תבנה את המזבח של יי' אלהיך מזבח אבנים ולא תניף עליהם ברזל כדכת' במשנה תורה, ולא תבנה אתהן גזית, כי כשבנין אותן גזית בכלי ברזל רגילין המסתתין לעשות בהם ציורים וצלמים כדכת' בישעיה נבי צלמים⁽⁷⁾ חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות יצרהו [וגו'] יתארהו. כשרד יעשהו במקצועות ובמחוגה יתארהו: 23. [ו] לא תעלה במעלות. לפיכך [הכבש] עשוי של אבנים משופע. גבוה⁽⁸⁾ עשר וארכו של שלשים⁽⁹⁾, וגם מלח משליכים עליו שלא יחליקו כהנים בעלותם⁽¹⁰⁾ בו:

(1) כפירושו לבראשית' כב, א. ועי' RSBM דף 109 הערה 2. — בכ"י: שיש בהם טועים וסבורים שיש ממש. ועי' RSBM דף 35 הערה 6. — (3) שופטים ו, כה. — (4) ירמיה יז, ב. — (5) דברים מז, כא. — (6) דברים כז, ה. ו בשנינו מעט. — (7) ישעיה מד, יב, יג. — (8) בכ"י: גבוהה. — (9) לפי גירסת הספרים שלנו במשנה מדות ג, ג ובבבלי זבחים דף סב ע"ב היה לרשב"ם לומר שהכבש נבוח תשע וארכו יהיה של ל"ב. ואולי גרס שם בגירסת הירושלמי בעירובין פרק ו' הלכה ב' שכתוב שם שהמזבח עשר אמות וכיבושו שלשים ושתיים. ולא חשב רשב"ם את שתי האמות המזבחות כרוחב היסוד והמזבח. עי' רש"י בבבלי שם בסוף הדף ד"ה ומשני נמצא שראש הכבש. — (10) בכ"י: לעלותם.

ואלה המשפטים.

ידעו ויבינו יודעי שכל כי לא באתי לפרש הלכות אע"פ שהם עיקר כמו שפירשתי בכראשית⁽¹⁾ כי מיתור המקראות נשמעין ההגדות וההלכות, ומקצתן ימצאו בפירושי רבינו שלמה אבי אמי זצ"ל. ואני לפרש פשוטן של מקראות באתי. ואפרש הדינין וההלכות לפי⁽²⁾ דרך ארץ. ואעפ"כ ההלכות עיקר כמו שאמרו רבותינו⁽³⁾ הלכה עוקרת משנה:

כא 2. כי תקנה עבד עברי. במכרוהו בית דין הכתוב מדבר כדכת'⁽⁴⁾ ואם אין לו ונמכר בנגבתו, אבל מוכר עצמו בעניוהו כת' בפרשת בהר סיני⁽⁵⁾ כי 'מוך אחיך ונמכר לך וגו' וכת' בו עד שנת היובל יעבוד עמך, ובכאן הוא אומר ששת ימים יעבוד במכרוהו בית דין. יש מרבותינו⁽⁶⁾ שמשוה דינם כנוזרה שוה, ואם יוכל קודם לשש שנים יצא⁽⁷⁾ ביובל. ויש שנותן חילוק ביניהם: ובשביעית, שביעית למכירתו ולא שביעית לשמיטה: יצא לחפשי, פעולה, שאילו היה לשון אדם שהוא חפשי, היה לו לינקד בחטף לחפשי⁽⁸⁾: 3. אם כגפו יבא כגפו יצא, כולל ואח"כ מפרש אם כגפו לכדו [יבא] ויכנס בבית אדוניו שאין לו אשה עדיין שתיכנס עמו או אפילו אדוניו יתן לו אשה, מכל מקום יצא כגפו, שהאשה שנתן לו אדוניו תהיה לאדוניה. ועתה מפרש כיצד, שאם בעל אשה הוא או לא⁽⁹⁾ יצא כגפו אלא תצא אשתו עמו, אבל אם אדוניו יתן לו אשה וגו', כמו שנכנס כגפו כן יצא כגפו. וכשפחה כנענית שמסר לו אדוניו מדבר: 6. אל האלהים. דיינים: [אל] הדלת או אל המזווה. לעין כל רוצע אונו לסימן עבדות. [ודלת] ומזווה אפילו

(1) בפתיחת פירושו (דף 1) ובראש פירוש וישב (דף 49), — בכ"י: ולפי, —
(2) סוטה דף טז ע"א. אבל הלשון שם, "הלכה עוקבת מקרא". ולדעת ידיו
(3) ר' אברהם האכמטטה נר"ו יש להגיה בדברי פירוש רשב"ם כן, כי מה
ענין משנה לכאן? — ובאמת בערוך ערך עקב וברשי' לנמרא שם תמצא
שפירשו עקב כמו עקר, אבל ר' פפא בנמרא שם חילק לומר שיש הלכה
שעוקבת ועוקרת ויש הלכה שעוקבת ומנספת. וא"כ אולי כיון רשב"ם לבאר
ולומר עוקרת במקום עוקבת. — ואולם ראה גם דברי רשב"ם לתיבות עד
שאמרו לו בבבא בתרא דף קל ע"ב. — (4) כב"ב, ושם כתוב: אם, — (5) ויקרא
כה, לט. מ. — (6) בקדושין דף יד ע"ב. — (7) בכ"י: ויצא. — (8) עין RSBM
דף 140 הערה 1 והערה 2. — (9) בכ"י: לו.

בבית אבנים של עץ הם ויכול לרצונו באזנו וכדלת: לעולם. לפי
 הפשט כל ימי חייו, כמו שנאמר בשמואל⁽¹⁾ וישב שם עד עולם:
 7. לא תצא כצאת העבדים בשש שנים, אלא יקחנה לו לאשה
 כמו שמפרש והולך: 8. אם רעה בעיני אדוניה. שאינו רוצה לקיים
 לא תצא כצאת העבדים דמשמע שיקחנה לאשה: אם רעה ומכוערת
 הוא בעיני אדוניה אשר אינו רוצה ליעדה לו לאשה: כבגדו
 בה. מאחר שהוא כגוד בה שאינו מיעדה כדכתיב במלאכי באשת
 נעורים⁽²⁾ אשר [אתה] בגדת בה והוא חברתך ואשת בריתך:
 והפדה. מנרע פדיונה ויצאה בפדיון לפי מותר השנים הנותרות:
 10. שארה. מזונות. כמו⁽³⁾ ואשר אכלו שאר עמו. כסותה.
 מלבושים. ועונתה. בית דירה לפי הפשט⁽⁴⁾. לשון מעון. כי המ"ם
 של מעון כמו מ"ם של מקום ושל מלון שאינו עיקר. הרי מזון וכסות
 [ומדור]⁽⁵⁾: 11. ואם שלש אלה. שלא יקחנה ולא⁽⁶⁾ לבנו ייענה
 ולא יניח לפדותה, ויצאה חנם על ידי בית דין. וחכמים פירשו⁽⁷⁾
 שתצא כסימני נערות אע"פ שלא הגיעו לא שש ולא יוכל: 13. ואשר
 לא צדה. כמו⁽⁸⁾ ואתה צודה את נפשי לקחתה. שלא העדים להרנו:
 אנה לידו. כי חייב מיתה בידי שמים היה⁽⁹⁾: ושמתו לך מקום.
 כשיהיו לכם ערים לשבת. לפי שאמר להם כבר⁽¹⁰⁾ לא תרצח
 וגם⁽¹¹⁾ כבד [את] אביך, לפיכך⁽¹²⁾ פירש כאן עונשן. וגם⁽¹³⁾ וגונב איש
 ומכרו לפי שאמר⁽¹⁴⁾ לא תגנוב ופירשוהו חכמים⁽¹⁵⁾ כגונב נפש דבר
 למד מעניינו שמדבר בחייבי מיתות בית דין: 15. ומכה אביו.
 בעושה חבורה פירשו רבותינו⁽¹⁶⁾: 18. או באגרופ. לפי הפשט
 כתרנו מין אבן או לבינה שהרי בהשלכת אבן מדבר הפסוק. וכן
 מצאתי בתורת כהנים כננעי בתים אצל⁽¹⁷⁾ וחלצו האבנים, בלכנים
 או בטורמסין⁽¹⁸⁾. וכן⁽¹⁹⁾ להכות באגרופ רשע, כאבן גדולה אשר

(1) שמואל א' א, כב. — (2) מלאכי ב, יד. — (3) מיכה ג, ג. — (4) כנגד
 המכלתא וככלי כתובות דף מז ע"ב. — (5) הוספתי מברייא דכתובות דף קג ע"א. —
 (6) בכ"י: ואם. — (7) מכלתא וקרושין דף ד ע"א. — (8) שמואל א' כד, יב. —
 (9) מכלתא ומכות דף י ע"ב. — (10) כ"י. — (11) כ"י. — (12) בכ"י: לפי. —
 (13) בפסוק טז. — (14) כ"י. — (15) כנהדרין דף פו ע"א. — (16) סנהדרין פרק
 יא משנה א. — (17) ויקרא יד, מ. — (18) בתורת כהנים שלנו: קרומדים או
 קרמורים. וקרובה התיבה לתרעם של באגרופ כאן וכישיה נח"ד: כורמיוא.
 כי שתייהם יחדו נולדו מתיבת *xapamis* היונית כאשר הורה הח' הגדול מ' ואכס
 ו"ל בכפרו Beiträge חלק א' דף 144. — (19) ישעיה נח, ד. ותרגם יונתן כורמיוא.

ימית⁽¹⁾ ויחבל בה: 19. אם יקום והתהלך וגו'. ואם ימות אפילו לזמן מרובה מות יומת מכהו, אבל בעבדו אינו חייב אלא מת תחת ידו אבל אם יום או יומים יעמוד פטור: שבתו. בטול⁽²⁾ מלאכתו: 20. בשבט. בדבר שאדם רגיל להכות את עבדו להוכיחו, אבל בחרב לפי הפשט⁽³⁾ [אפילו] לאחר יום או יומים אם [ימות] חייב מיתה שאין זה דרך תוכיחה אלא דרך רציחה. ובעבד כנעני מדבר, אבל עבד עברי ישראל אינו כספו אלא⁽⁴⁾ כשכיר כתושב יהיה עמך, ודינו כישראל לכל דבריו אלא שמוסר לו רבו שפחה כנענית: 21. כי כספו הוא. ודינו להכותו דרך תוכיחה: 22. ולא יהיה אסון. באשה: בפלילים. בשומת הדיינין: 23. ונתתה [נפש תחת] נפש. ופטור מדמי וולדות: 24. עין תחת עין. דמי עין דכותה. ובכל אילו הדברים דרשו⁽⁵⁾ מה צורך: עין תחת עין וגו'. פסוק זה כולו בחסרון איברים: 25. כויה תחת כויה. אע"פ שאין בכל אילו חסרון אבר, חייב דמי צער ובושת וריפוי: פצע מכת חרב, וחבורה בציפורניו דבר מועט: 26. תחת עינו. בעבד כנעני: 28. סקול יסקל השור [וגו']⁽⁶⁾. לפי הפשט ולא יאכל את בשרו לא לנכרי ולא לכלב לאחר שנסקל. ואע"פ שהנבלה וטריפה כת' במ⁽⁷⁾ או מכור לנכרי,⁽⁸⁾ לכלב תשליכון אותו, אותם מותרים בהנאה לאחר סקילה⁽⁹⁾. וחכמים פירשו⁽¹⁰⁾ משנמנר דינו אסור אפילו שחטו לאחר גמר דין: ובעל השור נקי. כל זמן שלא הועד בו: 29. וגם בעליו יומת. בידי שמים. ואם יתן כופר, פטור ממיתה בידי שמים: 32. אם עבד כנעני יגח השור המועד, אבל שור תם פטור: 33. כי יפתח איש בור, שהוא עמוק ונמרה מלאכתו כבר ופשע ולא כיסהו או אפילו כי יכרה איש בור⁽¹¹⁾ ולא יכסנו בכל יום לעתותי ערב בצאתו ממלאכתו לפי שעדיין למחר צריך ליכנס בו ולחפור עוד וטורח הוא לו לכסותו בכל יום, אע"פ כן חייב הוא⁽¹²⁾: 34. בעל הבור. הפותח או הכורה: והמת יהיה לו. לפי הפשט כיון

(1) בכ"י: ימות. — (2) בכ"י: בטל. — (3) שלא כמדרש המכלתא שדרש התיבה לענינים אחרים. — (4) השתמש בדברי הכתוב ויקרא כה, מ. — (5) במכלתא ובב"ק דף פד ע"א. — (6) הוספת, כי רשב"ם מפרש הדברים הבאים אתרו כן בפסוק הזה. — (7) דברים יד, כא. — (8) כב, ל. — (9) ר"ל אם אירע שנסקלו. — (10) בבא קמא דף מא ע"א. — (11) בכ"י או אפילו כי יכרה איש בור שתי פעמים. — (12) כדי לסלק קשיית הגמרא בב"ק דף נא ע"א שהביא רש"י.

שמשלם כל דמיו, כדון הוא שהמת יהיה למזיק, אבל חכמים פירשו¹ לניזק כי פחת הנבילה² דניזק הוא; 35. וחצו את כספו. חכמים פירשו³ כל הפסוק כי עולה הכל לתשלומי חצי נוק, ופירשו שוויו של חי ושל מת לפי ענין חצי נוק; 37. חמשה בקר. אמרו חכמים⁴ שור שביטלו ממלאכתו חמשה:

כב. 1. אם במחתרת ובלילה או להרוג או להרג בא לפיכך אין לו דמים תשלומי דמים אלא פטור ההורגו; 2. אם זרחה השמש. שהיה גונב ביום; 3. אם המצא תמצא בידו, שלא מכרו. חיים, שלא טבחו. או שנים ישלם, ולא ארבעה וחמשה; 4. כי יבער. מאכיל את בעירו בשדה אחר: מיטב שדהו וגוי. מעידית שבנכסיו ישלם לו קרקע או שוה כסף. כך פירשו רבותינו⁵. ולפי פשוטו משמע לפי מיטב שדהו וכרמו של זה הניזק ישלם כי שמא מן מיטב אכלו בהמותיו של מזיק⁶; 5. כי תצא אש. שלא שמר בעל האש את אשו יפה והזיק על ידי הרוח המצוי: גדיש שנקצר כבר או אפילו הקמה מחוברת או אפילו השדה, ליחבה וסיכסכה אבניו; 6. כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים וגוי, כפרשה זו פוטר את⁷ השומר מגנבה ואבידה וכפרשה שנייה⁸ מחייבו בגניבה⁹ ואבידה ופירשו רבותינו¹⁰ ראשונה בשומר חנם, שנייה בשומר שכר. ולפי פשוטו של מקרא פרשה ראשונה שכת' בה כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור, מטלטלין הם ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתנן לו. לפיכך] אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו. אבל פרשה שנייה שכת' בה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור, ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקדם, על מנת לשומרם מגנבים הפקדם לו, ולכן אם נגנבו חייב; 7. 8. אם לא ימצא הגנב ונקרב וגוי. פירשו רבותינו¹¹ אם לא ימצא כמו שאמר השומר נגנב ממני אבל הוא עצמו נגבו ואם נקרב ונשבע בפני הדיינין, ישלם הוא כפל כשירשיעון אותו הדיינין וישלם שנים לרעהו. ואני לפי הפשט

(1) במכלתא ובב"ק דף י ע"ב. — (2) בכ"י: דנבילה. — (3) ב"ק דף לד ע"א. — (4) במכלתא ובב"ק דף עט ע"ב. — (5) ר' עקיבא במכלתא וב"ק דף ו ע"ב. — (6) כרב אדי בר אבין אליבא דר' ישמעאל בב"ק שם. ולא חש רשב"ם לדחיית רבא. — (7) בכ"י: אי. — (8) מפסוק ט עד פסוק יב. — (9) בכ"י: מגניבה. — (10) בבא מציעא דף צר ע"ב. — (11) בבבא קמא דף סג ע"ב.

אפרשנו. אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית, הוא השומר, שלא
שלח ידו במלאכת רעהו אלא נגנבה הימנו ויפטר. על כל דבר
פשע [וגו']⁽¹⁾ אבירה, שנגנב הפיקדון בין שור בין שה בין שלמה בין
כל אבירה שיאמר המפקיד כי הוא זה הממון שנגנב הימנו, או הגנב
או השומר אשר ירשיעון הדיינין על ידי עדים ישלם שנים
לרעהו: 9. ומת [מעצמו]⁽²⁾ או נשבר⁽³⁾ שטרפו ארי [או] חיה רעה,
שכשם שמת או נשבה מדבר שאבדה כל הבהמה⁽⁴⁾ הוא הדין
לנשבר שכל הבהמה הופסדה. שהרגה ארי או חיה רעה, שכן מצינו
בנביא שהרגו האריה⁽⁵⁾ וחמור והאריה עומדים אצל הנבילה ולא
אכל האריה את הנבילה ולא שבר את החמור: אין רואה. [אין עד
בדבר]⁽⁶⁾: שבוטע י"י [וגו']. ופטור באונסים: 10. ולקח בעליו
השבוטע: 12. יביאהו עד. קצת מאיברי הטרפה לעדות כדכת'⁽⁷⁾
כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל און: 13. וכי ישאל
בהמה לעשות בה מלאכתו: ונשבר או מת. נטרפה⁽⁸⁾ או מתה: בעליו
אין עמו. במלאכת אותה הבהמה לפי הפשט. ובמדרש חכמים⁽⁹⁾
אפילו במלאכה אחרת אם הוא עמו במלאכה פטור השואל מנשבר
או מת: 14. אם שכיר הוא. ששכר בהמת חבירו לעשות בה
מלאכתו: כא בשכרו. כלומ' שכר הוא נותן לו ואינו דומה לשואל,
לפיכך פטור מאונסין, אבל בגניבה ואבירה הוא חייב כשומר שכר. ויש
מי שאומר שאף בגניבה ואבירה הוא פטור ואינו חייב אלא⁽¹⁰⁾ בפשיעה
כשומר חנם. מחלוקת ר' מאיר זר' יהודה בבבא קמא⁽¹¹⁾: 15. אשר
לא ארשה. שאם ארשה חייב סקילה כדכת' במשנה תורה⁽¹²⁾:
מהר ימהרנה. כמוהר הכתולות. חמשים כסף. באונס את
הכתולה [וגו'] ונתן⁽¹³⁾ לאבי הנערה חמשים כסף, והוא הדין למפתה:
17. מכשפה לא תחיה. לפי שדרך נשים מכשפניות לעשות
מעשיהן בסתר במחבואות במערות כמו שמצינו בשמונים נשים

(1) ונני' הוספתי אני, כי רצה רשבים לציין את הפסוק הזה מתחלתי עד
תיבת אבדה וקיצר בכתיבה או הוא או הבית אחריו. — (2) כן נראה לי להוסיף
ע"פ דברי רש"י ומגנין לשון רשבים. — (3) בכ"י בטעות: ונשבה. — (4) בכ"י:
הבהמות. — (5) מלכים א' יג, כח. — (6) הפירוש לשתי התיבות אין רואה חסר
בכ"י. ולכן נסיתי להשלים דברי רשבים על פי פירוש רש"י אשר בדרכי הלך
כפעם בפעם. — (7) עמוס נ, יב. — (8) בכ"י: טרפה. — (9) בבא מציעא דף צה
ע"ב. — (10) בכ"י: אבל. — (11) דף מה ע"ב. — (12) דברים כב, כד. —
(13) דברים כב, כט.

באשקלון שתלה שמעון [בן שטח¹]. לכן הוא אומר לא תחיה, לא תתיאש מלחקור אחריהם, לא תניחם לחיות על ידי עצלות אלא חקור אחריהן להורגן: 19. זכה לאלהים. פתח. אבל לאלהים משמע לשמו של הק'. לאלהים, לאותם שאמרתי לך² לא יהיה לך אלהים אחרים: 20. לא תונה בדברים. שהרי בממון כת³ לא תנו איש את אחיו. והוא הדין לכל ישראל אלא שדיבר הכתוב בהווה שיכול להונות את הגר במעשה אבותיו ועל מעשיו בניו⁴: ולא תלחצנו. לעשות מלאכתך לפי שהוא בלא גואל כדכת'⁵ וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים [לוחצים, כלומר] מעבדים, אותם: כי גרים הייתם. כמו שמפורש לפנינו⁶ ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם. ולפי שצרתו מרובה עונשו מרובה: 21. לא תענון. כמו⁷ למען ענותו בסבלותם. ודיבר הכתוב בהווה⁸: 23. והיו נשיכם וגו'. מדה כנגד מדה: 24. לא תהיה לו בנושה. כשיגיע זמן הלואה לגבות אל תדחק אותו לקחת משכון כדכת'¹⁰ והנושה בא לקחת וגו'¹¹ או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. כל נושה כשמגיע הזמן בא לקחת משכון: לא תשימון עליו נשך. למען הרחיב את זמנו¹²: 25. אם חבל תחבל. על ידי בית דין כדכת'¹³ בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אותו¹⁴ החוצה. אבל אתה¹⁵ לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו וזהו¹⁶ לא תהיה לו כנושה: עד בא השמש. כל היום השיכחו לו. כי חכמים פירשוהו¹⁷ בכסות יום: 26. ושמעתו כי חנון אני. אע"פ שמן הדין יש לו משכון ואינו חייב להחזירו אלא לפני משורת הדין ולא היה לי¹⁸ לשמוע צעקתו אם לא מפני שרחום וחנון אני. אבל למעלה אצל אלמנה ויתום לא תענון שכת'¹⁹ שמוע אשמע צעקתו, הואיל ומן הדין שומע הק' צעקתו, לפיכך לא

(1) סנהדרין פרק ו' משנה ד'. — ותיבת בן חסרה בכ"י. — (2) כ, ג. — (3) ויקרא כה, יד. ושם הנוסחא: אל תונו. ותיבת עמיתו נכתב ונמחק בכ"י קודם תיבת אחיו הראויה, והכותב החליף וחיבר פסוק ויקרא כה, יז עם פסוק יד שם. — (4) בכ"י: בנרות. ומקור הדבר במכלתא ובבבא מציעא דף נח ע"ב. — (5) ג, ט. ודעתי גם על ו, ה. — (6) כנ, ט. — (7) א, יא. ורצה לומר לא תענו לעשות מלאכתכם. — (8) אבל אסור העניי בכל אדם. — (9) נדרים דף לב ע"א. — (10) מלכים ב' ד, א. — (11) ישעיה נ, א. — (12) פירוש תיבות לא תשימון וגו' בא בכ"י אחרי המאמר הבא. — (13) דברים כד, יא. — (14) אליך את העבוט צ"ל. — (15) דברים כד, י. — (16) האמור כאן בפסוק הקודם. — (17) בבא מציעא דף קד ע"ב. — (18) בכ"י: לו. — (19) בפסוק ככ.

כתב שם כי חנון אני: 26. אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר. דבר הכתוב בהוזה, לפי שהמלכים והדיינין דנין דיני ממונות ונפשות, רגילים בני אדם לקללם. וכן הוא אומר (1) גם במדעך מלך אל תקלל וכן הוא אומר (2) כי קללת אלהים תלוי, כשרואין את האדם תלוי מקללין את הדיינין לכך ציוה (3) לא תלין נבלתו: 28. מלאתך ודמעך לא תאחר. והו שכת' (4) ראשית דגנך תירושך ויצהרך: המלאה. תרומת התבואה, כדכת' (5) המלאה הורע: ודמעך. הוא התירוש ושמן וית יצהר שהם צלולין כעין דמעה ומוקקים. וכן פירש מנחם (6): לא תאחר. אלא [תתננה] ראשית ותחילה לכל המעשרות: בכור בניך. כן תעשה לשורך וגו'. כל אילו ענייני ראשית הם: 30. ואנשי קודש. שלא לאכול דבר טמא כגון טריפה. וכן כת' בולא תאכלו כל נבלה וגו' (7) כי עם קדוש אתה:

כג. 1. לא תשא שמע שוא [וגו']. כמו שהעד מוזהר (8) לא תענה ברעך עד שקר, כמו כן הדיינין מוזהרין שלא לקבל עדות ולשמע שקר אלא (9) ודרשת וחקרת. ואפי' אם יש שני עידי שקר, אל תצטרף עמהם להעיד כמותם (10) ואע"פי שיגמר [הדין] על פיהם כי אין מכחישים: 2. לא תהיה אחרי רבים לרעות. אם הם דנים שלא כדין לפי דעתך, ואע"פי שלא יאמינו לך כי אם למרובים: ולא תענה על דיברי [ריב] לנטות אחרי רבים להטות משפט. ואפילו כשהם מוכים אדם ופוטרין ממיתה (11): 3. ודל לא תהדר. כדכת' (12) ולא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול אלא בצדק תשפוט עמיתך: 5. חמור שנאך. דיבר בהוזה (13): עווב תעווב. לשון סיוע וחיווק כדכת' (14) ויעובו (את) ירושלים עד החומה, (15) ואפס עצור ועווב: 7. מדבר שקר תרחק. אם נראה בעיניך דין מרומה ועדים רמאים ואין אתה יכול להכחישן התרחק מאותו הדין ואל תדין בו כלל. ואע"פי כן אם הוא נקי וצדיק כדין, שכבר נגמר הדין (16)

(1) קהלת י, כג. — (2) דברים כא, כג. — (3) שם. — (4) דברים יח, ד. — (5) דברים כב, ט. — (6) במחברת דמע בדרך 65 כתב על הפסוק הזה: הוא התירוש הצה והמוקק אשר אין בו שמרים. — (7) דברים יד, כא. ושם כתוב: לא תאכלו כל נבלה. — (8) כ, יג. — (9) דברים יג, טו. — (10) והו פירוש של אל תשת ירך עם רשע. — (11) כפירוש רש"י במקצת. — (12) ויקרא יט, טו. ושם כתוב: לא תשא וגו'. — (13) ר"ל חמור רובץ והוא הדין לכל דבר אשר יצר לשונאך, תמיד תעוור לו. — (14) נחמיה ג, ח. — (15) דברים לב, לו. — (16) כ"י: הדין הדין שתי פעמים.

לזכות, אל תהרגו עוד, מאחר שכבר קיבלת העדים וגמרתה הדין ולא נתתה לבך על זה עד לסוף, שאם אתה הצדקתו, אני לא אצדיקנו [כי רשע הוא] וחייב מיתה כדכתי' (1) והאלהים אינה לידו: 8. יעור פקחים. אצל פיקוח עין נופל לשון עיוורון, ואצל צדק סילוף (2): 10. ואספת את תבואתה בביתך ולא תניחנה הפקר אלא בשביעית תשמטנה, שלא תורע, ונמשתה, שלא תאסוף תבואתה: 11. לכרמך (3) לויתך. כמו מן תבואה. דרך המקרא להזכיר דגן ותירוש ויצהר והוא הדין לכל אוכלין שהן גידולי קרקע כדכתי' בפרשת בהר סיני (3): 13. ובכל אשר אמרתי אליכם מיום התחלת הדברות עד (4) עכשיו תשמרו. חוזר ושונה וכופל אוהרותיו. ורבותינו דרשו (5) לרבות שבתת כלים: 16. וחג הקציר. והוא חג השבועות שמקריבין בו קרבנות הכתובים בפרשת שור או כשב ושתי הלחם שהם מנחה חדשה (6): בכורי מעשיך. להתיר חדש במקדש (7): וחג האסיף. חג הסוכות בשעת אסיף אשר מלאו הגרנות בר והיקבים תירוש ויצהר וציוה הכת' לישב בסוכות לזכרון, כי במדבר ישבו באהלים ולא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש ויצהר כמו [שהיה להם אחרי כן בארץ ויודו] (8) על זאת להק'. הרי שלשה רגלים תלוים כולם בפירות הארץ, אביב וקציר ואסיף: 17. האדון י"י. והארץ שלו. שלא יחמוד [איש] את ארצך בעלותך לראות כמו שמפורש בפרשת כי תשא (9) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון י"י אלהי ישראל. וסמך ליה כי אוריש נזים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות וגו'. וכן בכל מקום לפי ענין מעשה הק' שבפרשה קורא את הק'. וגם רבותי (10)

(1) כא, יג. — (2) בכ"י: סילוף. — (3) ויקרא כה, ו. ור"ל ששם כתוב כל תבואתה. — (4) בכ"י: או עכשיו. — (5) שבת דף יח ע"א. — (6) ויקרא כג, טו—כ. — (7) כדברי רש"י. — (8) שש תיבות המסוגרות הוספתי על פי דברי רשב"ם לויקרא כג, טז. והן כמספר העולה לשורה אחת בכ"י שלט, ונמצא שם תיבת כמו בסוף שורה, והשורה הבאה אחרי כן מתחלת בתיבת על, והמדפסים הראשונים המגידו תיבות כמו על זאת להק' לפי שלא הבינום, ובאו המדפסים האחרונים והשמיטו גם אותן, וכן לא יעשה. — ומצאתי סמך להגהתי בפירוש כ"י העברי סימן 40 אשר בעיר האמבורג שהביא בקיצר פירוש רשב"ם ולא הזכיר שמו וכתוב שם: וציוה הכתוב לישב בסוכות לזכרון כי במדבר ישבו באהלים לא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש כמו עכשיו ע"כ יודו להק' על כל הטובה וגו'. — (9) לד, כג—כד. — (10) מקום הדרשה הזאת לא ידעתי.

דרשו¹) הגה הארון י"י צבאות מסעף פאורה, בכל מקום שאתה מוצא את הלשון הזה מוציא דיוורין ומכניס דיוורין: 18. לא תזבח על חמץ. שתהא השבתת שאור קודמת לואו שעות²) של ארבעה עשר שהוא זמן שחיטת הפסח בין הערבים משבע ולמעלה: חלב חגי. הפסח כת³) בו⁴) ולא תותירו ממנו עד בוקר והוא הדין לאימורין: 19. ראשית ביכורי אדמתך משבעת המינין האמורים בפרשת כי תבא⁵) ולקחת מראשית כל פרי האדמה. בעלותך ברגלים או תביא ביכורין: לא תבשל גדי בחלב אמו. דרך העוים ללדת שני גדיים יחד, ורגילים היו לשחוט אחד מהם, ומתוך שרוב חלב בעוים כדכת⁶) ודי חלב עוים ללחמך וגו', היו רגילים לכשלו בחלב האם, ולפי ההוה דבר הכתוב. וגנאי הוא הדבר ובליעה ורעבתנות לאכול חלב האם עם הבנים. ודוגמא זו באותו ואת בעו⁷) ושילוח הקן⁸). וללמדך דרך תרבות צוה הכתוב. ולפי שברגל היו אוכלין בהמות הרבה, הזהיר בפרשת הרגלים שלא לכשל ולא לאכול גדי בחלב אמו והוא הדין לכל בשר בחלב כמו שפירשו רבותינו בשחיטת חולין⁹): 20. שולח מלאך וגו'. כדכת' ביהושע¹⁰) כי אני שר צבא י"י עתה באתי להושיע את ישראל: 21. אל תמר בו. מגורת¹¹) אם המר ימירנו. ואם הוא דגש¹²), הרי הוא [מגורת]¹³) וריחו לא נמר כמו¹⁴) אל תפל דבר מגורת נפל. אבל אינו מגורת סרבנות מן¹⁵) מרה מרית¹⁶), שאם כן היה לו לומר אל תמרה כמו¹⁷) כל איש אשר ימרה את פיך: כי שמי בקרבנו. כשמי הוא מצוה לכם. אבל לשאת לפשעכם אין בידו רשות: 23. כן ילך. שהרי ילך: 24. כי הרס תהרסם. מדעתי¹⁸) הנהתיו תהרסם משקל דגש מעוריי ושיבשתי כפרי צרפת שנקוד בהם תהרסם והוא משקל רפי כמו¹⁹) הרג תהרגנו אבל מאחר [כי] הרס משקל דגש צריך לומר כמו כן משקל דגש תהרסם דוגמת שפר תשפר. ושוב מצאתי בכל סיפרי אספמיא ואשכנו כמו שהגדתי משקל דגש²⁰): 25. והסירותי

(1) ישעיה י, לג. — (2) בכ"י: לשעות. — (3) בכ"י: כתבנו. — (4) יב, י. — (5) דברים כו, ב. — (6) משלי כו, כו. — (7) ויקרא כב, כח. — (8) דברים כב, ו. ז. — (9) דף קג. — (10) ה, יד. — (11) ויקרא כו, לג. — (12) מזה תראה כי בקצת ספרי צרפת לא היה דגש במים. — (13) כן נראה להוסיף. והמקרא בירמיה מח, יא. אבל טעה רשבים לחשוב כי נמר מבנין הקל. ע' RSBM דף 137 הערה 10. — (14) אסתר ו, י. — (15) איכה א, ב. — (16) כמו שפירש רש"י. — (17) יהושע א, יח. — (18) בכ"י: ומדעתי. — (19) דברים יג, י. — (20) ע' RSBM דף 59 הערה 2. —

מחלה. שבאה על ידי מים רעים כמו שפירשתי במדה⁽¹⁾: 26. לא תהיה משכלה, ואפילו בגודלו לא ימות, אלא את מספר ימיו אמלא לבא בכלח אלי קבר⁽²⁾: 27. את אימתי. ⁽³⁾ חתת אלהים על בעלי מלחמתך: והמותי. והממתי מהומת קולי כדכתיב⁽⁴⁾ וירעם יי בקול גדול על פלשתים ויהומם וכן⁽⁵⁾ בברק ויהום. כמו מן סבב סבותי. אבל לשון מיתה יאמר וְהַמְתִּי⁽⁶⁾: 31. וְשָׁתִי כמו וְשָׁתִי. וכן⁽⁷⁾ פָּרַתִּי ברית כמו פָּרַתִּי: מים סוף. שהוא כתחילת מורח ארץ ישראל כמו שאוכיח בפרשת אלה הדברים⁽⁸⁾: עד ים פלשתים. שהוא במערב כדכתיב⁽⁹⁾ ופלשתים מאחור: וממדבר⁽¹⁰⁾. שהלכו בו ישראל מדרום: עד הנהר. נהר פרת בצפון. כדכתיב⁽¹¹⁾ מצפון תפתח הרעה. כי בכל בצפון:

כד 1. ואל משה אמר. ⁽¹²⁾ מומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים ויאמר יי אל משה כה תאמר אל בני ישראל, כל הפרשיות הללו עד כאן ביום ששמעו עשרת הדברים. ואל משה אמר לבדו בשעת ירידתו בו ביום עלה אל יי למחר אתה ואהרן וגו' ואחר כן מיד ירד משה ויספר לעם את כל דברי יי וגו'⁽¹³⁾ ולמחר בנה מזבח והקריב קורבנות ובו ביום עלה ויכסהו הענן ששת ימים וגו'. ואל משה אמר מלאך עלה אל יי. מדלא כת' אלי⁽¹⁴⁾ כמו שכת' לפנינו⁽¹⁵⁾ [עלה] אלי ההרה: 4. לשנים עשר שבטי ישראל. להעיד שכולם נתרצו בקיום הברית: 5. את נערו. בכורות: 7. ספר הברית. דכתי' למעלה⁽¹⁶⁾ ויכתוב משה וגו' נעשה ונשמע. נעשה מה שדיבר וגם נשמע מה שיצונו עוד מכאן ולהבא ונקיים: 10. ויראו את אלהי ישראל. כעין⁽¹⁷⁾ וראית את אחוריי לבנת. לוכן⁽¹⁸⁾: וכעצם. מראה, כמו⁽¹⁹⁾ אדמו עצם מפנינים:

(1) טו, כה, כו. — (2) השתמש בדברי המקרא אויב ה, כו, ובכ"י בטעות: ואפילו בגודלו... לא בא בכלח אלא קבר! — (3) כדברי המקרא בראשית לה, ה. — (4) שמואל א' ז, י. — (5) שמואל ב' כב, טו. — ובכ"י: בברק ויהום. — (6) כדברי רש"י. — (7) תהלים פט, ד. — (8) לדברים א, א לתובות מול סוף. ובכ"י שמוכיח במקום שאוכיח. — (9) ישעיה ט, יא. — (10) בכ"י בטעות: ומדבר. — (11) ירמיה א, יד. — (12) ר"ל מן המקרא המתחיל ומשה נגש אל הערפל וגו' והלאה. והוא כ, כא, כב, והמדפיסים לא הביעו והדפיסו משה במקום מומשה, ותיבות אל בני ישראל נעתי כבר בכ"י ממקומם ונסתבו אחרי עד כאן. — (13) בכ"י בא כאן על ידי השנות דברים: ואחר כן מידר. וראה RSBM דף 33 הערה 1. — (14) בכ"י: אלא. — (15) בפסוק יב. — (16) בפסוק ד. — (17) לז, כג. — (18) כר סעדיה שהביא ראב"ע. — (19) איכה ד, ג.

לטהר. כשהשמים ברורים⁽¹⁾ בלא עננים: 11. ואל אצילי וקני
 [בנין ישראל לא שלח הק' ידו. אנ'פ שראו את אלהי ישראל⁽²⁾ כמו
 שכת'⁽³⁾ כבלע את הקדש ומתו. וכן באנשי בית שמש⁽⁴⁾ כי ראו
 בארון יי'. וכמשה מצינו⁽⁵⁾ כי ירא מהביט. וכאן חלק להם הק'
 כבוד ומפני כריתות הברית נראה להם כמו שפירשתי בכרית בין
 הכתרים⁽⁶⁾ אשר עבר בין הגורים האלה. וכת' שם⁽⁷⁾ ביום ההוא
 כרת יי' את אברם⁽⁸⁾ ברית וגו' וכן לפנינו בכריתות ברית פרשת
 כי תשא⁽⁹⁾ וראית את אחורי. וכת' ⁽¹⁰⁾ ויעבור יי' על פניו וגו' וכת'
 בתריה⁽¹¹⁾ הנה אנכי כורת ברית: ויאכלו וישתו. העולות
 הקריבו והשלמים אכלו שכת' למעלה⁽¹²⁾ ויזבחו וזבחים שלמים:
 12. אשר כתבתי. הלוחות מכתב אלהים שנתן לו בסוף ארבעים:

ויקחו לי תרומה:

פרשיות של משכן חשן ואפד אם אקצר בפרושן ימצאו
 בפרושי רבנו שלמה אבי אמי זצ"ל:
 כה. 2. תרומה. הפרשה מממונם⁽¹³⁾. 4. ותולעת שני. צמר
 הצבוע בצבע אדום קרוי תולעת. והצבע קרוי שני. כדכת'⁽¹⁴⁾ אנשי
 חיל מתולעים. מלובשים בגדים צבועים. וכן⁽¹⁵⁾ האמונים עלי תולע.
 כגד צבוע. וכן מוכיח⁽¹⁶⁾ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם
 יאדימו כתולע כצמר יהוה. השני והשלג סם של צבעים זה אדום
 וזה לבן. אבל [התולע]⁽¹⁷⁾ והצמר שניהם צמר אלא שהתולע צמר
 צבוע והצמר הוא לבן בלא צבע: ושש. פשתן. אבל שאר המינים
 הם צמר צבוע: ועוים. מטה של שערי עוים: 6. לשמן המשחה.
 מפורש בכי תשא⁽¹⁸⁾: ולקטרת הסמים. כלומ' לצורך קטורת

(1) בכ"י: ברור. וחסר קו הקיצור בסוף התיבה (ברור). — (2) בכ"י בא כאן
 כפל דברים. ע RSBM דף 33 הערה 1. — (3) במדבר ד, כ. — (4) שמיאל
 א' ו, יט. — (5) ג, ו. — (6) בראשית טו, יז. — (7) שם פסוק יח. — (8) בכ"י:
 אברהם, שלא בדברי הכתוב. — (9) ר"ל בכריתות ברית של פרשת כי תשא
 לו, כג. — (10) לד, ו. — (11) לד, י. וע"ע דבריו לג, יח. — (12) בפסוק ה.
 (13) בכ"י: ממונם. — (14) נחום ב, ד. — (15) איכה ד, ה. — (16) ישעיה
 א, יח. — (17) תיבת התולע חסר בכ"י. — (18) ל, כג — כה.

הביאו סמים כדכת' בקמרת קח לך כמים בכי תשא⁽¹⁾: 7. מלואים. שהאבן ממלאה עומק המשבצת כעין אבני הטבעות: 8. מקדש. לשון מועד⁽²⁾ שאתקדש ואודמן אליהם לדבר מתוכו⁽³⁾ כדכת' ונועדתי שמה לבני ישראל: 9. ככל אשר אני מראה. ככל הדמויות⁽⁴⁾ של כלים ושל בניינים הראה לו ממש הק' למשה כמו שמצינו ביחוקאל כבנין ב' שהראהו בבבל [ב]מראות אלהים⁽⁵⁾ וגם בדיבור הראה לו ופי' לו כמה שכת'. וכן מוכיח לפנינו⁽⁷⁾ ככל אשר אתה מראה בהר. אם בדיבור לכה. היה אומר אשר אתה מראה, למה הוצרך לומר בהר: 10. ועשו ארון עצי שטים. לפי שהוא דבוק ארון של עצי שטים לכך⁽⁸⁾ נקוד חטף פתח. ואע"פי שבמעשה בצלאל מצינו שעשה תחילה משכן ואחר כך כלים, ארון ומעורה ושולחן, שהיכן יבנים את הארון והשולחן כל זמן שאין משכן עשוי? אלא בציוי הוצרך לפרש עשיית הארון והשולחן ותחלה, שבשביל הארון שהוא עיקר של ועשו לי מקדש הוצרך לעשות משכן⁽⁹⁾: 11. זהב טהור. מזוקק: 12. ויצקתה לו. בולטין מגוף הארון ולא מחוברות: ושתי טבעות מן הארבע טבעות: על צלעו⁽¹⁰⁾ האחת. מצד רחבו, שהרי בולטין היו הבדים לצד ההיכל. ובעל כרחך ארכו של ארון מצפון לדרום והבדים ממזרח למערב: 16. את העדות. הלוחות שהם עדות וברית בין הק' לישראל, ולכך נקראו⁽¹¹⁾ לוחות הברית: 17. כפרת. לשון כסוי: אמתים וחצי ארכו וגו'. כמדת ארכו ורחבו של ארון: 18. כרובים. עופות. כדכת'⁽¹²⁾ את כרוב ממשח⁽¹³⁾ הסוכך, עוף גדול בעל כנפים. וחכמים פירשו⁽¹⁴⁾ פני תינוק: מקשה. מעובי זהב הכפורת. הקישו בקורנס להבליט ממנו כרוב ולא נתחבר שם: 19. מקצה. מאמצעית גבול רחבו של כפורת שיהיו פני שכינה הנראה עליו לצד ההיכל: 20. למעלה. לצד ראשיהם: ופניהם איש אל אחיו. שזה הוא אל אמצעית הכפורת יהיו פני הכרובים: 25. מסגרת. כעין לכזבוק שעושין

(1) ל, לד—לה. — (2) עיין דבריו י"ג, — (3) בכ"י: מתוכו. — (4) כט, מג. — (5) בכ"י: הדמויות. — (6) כפל אותיות בא כאן בטעות בכ"י. ע' RSBM דף 37 הערה 2. — (7) כה, מ. ותיבת ככל לא נמצאה שם. — (8) בכ"י: למה במקום לכך. — (9) כדבריו ה' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן בבבלי ברכות דף נה ע"א המובאים בשינוי לשון בניספוח לדברי רש"י לקמן לה, כב. — (10) בכ"י: של צלע. — (11) דברים ט, ט. — (12) יחוקאל כה, יד. — (13) בכ"י: ממשך. — (14) כוכה דף ה ע"ב.

לשולחנות. ויש מרבתינו שאומרים⁽¹⁾ מסגרתו למטה היתה: 27 לעומת המסגרת. בשולחן למטה מן המסגרת יהיו הטבעות קבועות ולא במסגרת עצמה: 29 קערותיו. דפוס כעין תיבה פרוצה לעשות בו הלחם⁽²⁾: וכפותיו. לצורך שני בויכי לבונה כדכתב⁽³⁾ ונתת על המערכת לבונה זכה: קשותיו ומנקיותיו. מפורשין במנחות⁽⁴⁾. לפי שהיה הלחם⁽⁵⁾ שתיים מערכות שש המערכת זה על גב זה והיו מולגות מכאן ומכאן לשולחן. וקשוות שהיו כחצאי קנים ממולג למולג והלחם על הקשוות. וכן בין לחם ללחם ששה זה על זה⁽⁶⁾ ולפיכך נקראין במקום אחר⁽⁷⁾ קשות הנסך, שמסככין על הלחם בין לחם ללחם: אשר יסך. בקשוות. כמו שפירשתי: 30 לחם פנים⁽⁸⁾. לפי פשוטו לחם הראוי לפני שרים. לחם נאה⁽⁹⁾, כדכתב⁽¹⁰⁾ ולקחת סלת ואפית אותה וגו' וכת' ⁽¹¹⁾ וישא משאת מאת פניו אליהם. וכת' ⁽¹²⁾ ולחנה יתן מנה אחת אפים. ⁽¹³⁾ חולק חד בחור. מקערה של פני אלקנה. החשובה נותנים לפני בעל הבית. כי את חנה אהב. לכך אפים. חשוב. וי"י סגר רחמה. לכך מנה אחת ולא שתיים ולא מנות הרבה כמו לפנינה שהיו לה בנים ובנות: 31 ועשית מנורת וגו'. להאיר על השולחן. כדכתב⁽¹⁴⁾ ואת המנורה נכח השולחן: מקשה. עשת⁽¹⁵⁾ והב לקח ופיצל בה קנים וגביעים בקורנם: ירכה. הוא הרגל הרחב של צד קרקע שעומד עליו כל המנורה: וקנה. הוא הקנה האמצעי שיוצאין ומתפצלין ממנו שלשה קנים מכאן ושלשה מכאן: גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו. בקנה האמצעי. שמכל כפתור יוצאים שני קנים כדכתב⁽¹⁶⁾ וכפתור תחת שני הקנים ממנה: 33. שלשה גביעים. חלולין⁽¹⁷⁾ כמין כוס. גומות גומות בקנה: משוקדים. כעין שקדים של בליטות בכותלי הגביעים. כעין שעושין כלי כסף מצוירין בליטות כעין כפות או כעין תפוחים שקורין

(1) מנחות דף צו ע"ב. — (2) קיצר דברי רש"י. — (3) ויקרא כד, ו. — (4) פרק יא משנה ו. — (5) ויקרא כד, ו. — (6) כפירוש הראשון בדברי רש"י ובלשון הכתוב בד"ה ו' א' כת, ז. אבל ע' תוס' מנחות דף צו ע"ב ד"ה לא היו שם סניפין. — (7) במדבר ד, ו. — (8) בכ"י: לחם הפנים, שלא כדברי הכתוב. — (9) ר' יוסף בכור שור בהשתמשו בפירוש רשבים כתב לפסוק הוה (ברך 140): והיה לחם גדול והדור לבא לפני המלך. — (10) ויקרא כד, ה. — (11) בראשית מג, לד. — (12) שמואל א' א, ה. — (13) הם דברי התרגום שם. — וע"ע דבריו לעיל ב, ו. — (14) כו, לד. — (15) בכ"י: עושת. — (16) בפסוק לה. — (17) חלולין שם דבר הוא ופתרונו מקומות חלולים. והוא פירוש של גביעים.

קוליריק⁽¹⁾ ב"ל. ושוב שמעתי שכן מפרשים בנרכונא⁽²⁾ אמנדליק⁽³⁾ ב"ל לשון שקדים: כפתור ופרח. באמצע כל קנה לנוי: 35. וכפתור תחת שני הקנים היוצאים ממנה, מקנה האמצעי שהוא עיקר המעורה: לששת הקנים שלשה פעמים וכפתור וכפתור וכפתור⁽⁴⁾. לא הוצרך לכתוב "בן" לששת הקנים⁽⁵⁾ כאשר כתב בפסוק ראשון⁽⁶⁾ לפי שמנה את כולם: 37. נרותיה. לוצש⁽⁷⁾ ב"ל שנותנים [שם] את השמן והפתילות: והעלה הכהן את נרותיה שבעה על שבעה הקנים: והאיר על עבר פניה. ידליק הפתילות אל עבר מול⁽⁸⁾ [פני] המעורה שזהו לצד השולחן שכנגדו כדכת'⁽⁹⁾ ואת המעורה נוכח השולחן וכן כתוב⁽¹⁰⁾ אל מול פני המעורה וארו שבעת הנרות, שכל שבעתן מאירין לצד השולחן שכנגדו לפניה: 38. ומלקחיה. שלוקחין בהן הפתילות ונותנין בנרות: ומחתותיה. בהטיבו את הנרות בבקר חותה בהן נחלי הנרות ומותר השמן שבנרות: 40. מראה. לשון מופעל על ידי אחרים, אמושטריין⁽¹¹⁾ ב"ל. אשר אתה מראה, ממש הראה לו תבנית המעורה, אמושטריין⁽¹²⁾ ב"ל. אבל ל"י הנראה אליו, מעצמו, פוכדוק⁽¹³⁾ ב"ל:

כו. 1. ואת המשכן [וגו']. עשר יריעות התחתונות⁽¹⁴⁾ קרוין משכן, כי תחתיהם הארון מקום שהשכינה שורה: 3. חוברות. נתפרות יחד במחט: 4. מקצה בחוברת. בשפת יריעה החמישית: 6. וחברת. ע"י קרסים כלולאות תחבר שתי המחברות: והיה המשכן אחד. עשר היריעות הקרוין משכן יהיה עתה אחד: 9. וכפלת את היריעה השישית. כלומר חצייה תולה למטה אל מול פני האהל וחצייה של אחרונה תסרח על אחורי המשכן יותר מיריעת המשכן שתי אמות. כיצד? עשר התחתונות כשנתחברו יחד, ארכן ארבעים ורחבן עשרים ושמונה; והמשכן ארכו שלשים

(1) *couleurez (?) = colorés, farbig* (1) RSBM דף 94 סימן 24. —
 (2) בכ"י: בני רבונא. — *amondalez (?)*, gemandelt (3) RSBM דף 94 סימן 25. — (4) בכ"י: וכפתור וכפי וכפת. והבוונה כמו שהדפסתי. והמדפיסים לא הבינו ושינו בלא דעת. — (5) בכתוב הזה נכתב: לששת הקנים, ולא: כן לששת הקנים. — (6) בפסוק לג. — *Luces, Lampen* (7) ע' ספרי על רשבים דף 94 סימן 26. — (8) השתמש בתיבת מול לפרש תיבת עבר. — (9) כו, לה. — (10) במדבר ח, ב. — *es mostrez, wirst zu sehen veranlasst* (11) RSBM דף 95 סימן a. — (12) *a mostrez, hat gezeigt* ע"ן שם סימן b. — (13) *ful veduz*, ע"ן שם סימן c. — (14) בכ"י: ח התחתונות. ומה נולדה טעות בעל קרן שמואל והמדפיסים האחרונים.

אמות, כי לעשרים קרש שבצפון ועשרים שבדרום יש שלשים אמה, כי רוחב הקרש אמה וחצי; כשפורשן⁽¹⁾ על המשכן ארכן לאורך המשכן שלשים אמה, והרי עשר אמות תלויות אחורי המשכן; ולצד צפון ולצד דרום מן העשרים ושמונה אמות עשר על המשכן ולצדדין תלוין תשעה מכאן בכותל צפוני ותשעה בכותל דרומי. וכשפרש עליהן⁽²⁾ יריעות עזים שהן ארכן ארבעים וארבעה, חצי היריעה שהן שתי אמות נכפלות למטה⁽³⁾ והשלשים על המשכן, וי"ב הנותרות העשר מהן תלויות אחורי המשכן בשוה ליריעות התחתונות, וחצי היריעה העודפת, שהן שתי אמות, יותר מן התחתונות. וכשפורש רחבן⁽⁴⁾ שהוא שלשים אמה לאחר שנתחברו, או על⁽⁵⁾ רחבו של המשכן מהן עשר אמות, ועשר אמות תלוין לצד צפון וכן לצד דרום, ונמצאו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן על התחתונות, שהן ננדרות תשע מכאן [ותשע מכאן], ואילו עשר, וזהו שכת'⁽⁶⁾ והאמה מזה והאמה מזה וגי': 13. על צדי המשכן, לכסות האמה של אדנים עד הקרקע. שהרי גובה⁽⁷⁾ הקרשים עשר אמות עם האדנים: 14. ומכסה עורות תחשים מלמעלה. מלמעלה של עורות אילים. וכן פשוטו משמע. ויש מפרשים כן כמס' שבת⁽⁸⁾: 15. עצי שטים עומדים, וקופן נותנין אותן⁽⁹⁾ ולא שוככים: 17. שתי ידות לקרש האחד. חרוצין היו הקרשים באמצעותן להניח שתי ידות בהן; משולבות הידות זה כנגד זה. וכל סביב הידות היה הקרש חרוץ⁽¹⁰⁾ מכל צד כדי שיכנסו הידות⁽¹¹⁾ של כל קרש וקרש בתוך שני אדנים שתחת הקרש האחד. וגם האדנים היו חלולים להכניס בהן הידות: 22. ולירכתי המשכן תעשה ששה קרשים שהן תשע אמות מצפון לדרום. נשאר חצי אמה בקרן מערבית אצל הצפון מכאן ואצל הדרום מכאן אויר, ובאין שתי הקרשים של מקצועות שהן אמה וחצי וממלאין אחת לצד צפון חצי אמה והאמה מן הקרש ממלא ומשוה המשכן ומכסה את עובי קרש צפוני, וכן אמת קרש השני מכסה עובי קרש דרומי, ונמצא האויר שבתוך המשכן עשר אמות רוחב ופגם של מקצועות מכוסה ושוה

⁽¹⁾ בכ"י: כשפורשם. — ⁽²⁾ בכ"י: עליהם. — ⁽³⁾ אל מול פני האהל ככפסוק ט. — ⁽⁴⁾ בכ"י: רחבו. — ⁽⁵⁾ בכ"י: כל, — ⁽⁶⁾ בפסוק יג. — ⁽⁷⁾ בכ"י: גובה. — ⁽⁸⁾ דף כח ע"א. — ⁽⁹⁾ בכ"י: אותן. — ⁽¹⁰⁾ בכ"י: חרוץ. — ⁽¹¹⁾ בכ"י: והידות.

מכאן ומכאן ומרובע לגמרי וזויות המשכן מבחוק: 26. בריחים [וגו']
 חמשה. חמשה טבעות בכל קרש מבחוק זה תחת [זה] להכניס
 בהן הבריחים מלבד הבריח התיכון שבתוך הקרשים שהיו נקובים
 כולם להכניס הבריח התיכון בתוכם בתוך חלל הקרשים. הרי
 האדנים מלמטה והבריחים החיצונים ובריח התיכון. הרי חזק
 התיכון בתוכם בתוך חלל נקבי הקרשים גדול. לפי פשוטו של מקרא
 שלשה בריחים תיכונים היו, אחד בצפון ואחד בדרום ואחד במערב
 מן הקצה אל הקצה מקצה כותל צפוני לקצהו השני וכן בדרום
 וכן במערב, ועל ידי המקצעות נתחבר כל המשכן כל שלש כתליו
 יחד, שהרי בריחי הצפון והדרום⁽¹⁾ נכנסו גם במקצעות, שהרי אמה
 מן המקצוע מכסה עובי קרש של מקצוע השני, והרי קבועים ראשי
 הבריחים של צפון ודרום במקצעות. ולפי דיברי רבותינו⁽²⁾ בריח
 התיכון מתעגל בתוך שלשה הכתלים מן הקצה אל הקצה על
 ידי נס: 31. פרכת. לפי ענינו לשון מחיצה והבדלה בין בית
 לבית: מעשה חושב. אומן⁽³⁾. כעין מעילים ציוריהן מעשה אורג⁽⁴⁾.
 אבל רוקם ציור מטה במחט מבחוק⁽⁵⁾: 32. וויהם. כעין מולג⁽⁶⁾
 בעמודים, קבועים להכניס בהם שפת הפרוכת מלמעלה⁽⁷⁾: 33. ונתת
 את הפרכת תחת הקרסים של זהב, שהם לסוף עשרים אמה
 של יריעות הפרוסות בתחילת המשכן. כי המשכן ארכו שלשים
 והקרסים באמצע של ארבעים אמה של עשר יריעות, נמצא מן⁽⁸⁾
 הפרכת עד פתח מורח עשרים של הזבל, וממנו לצד מערב עשר
 אמות של בית קדשי הקדשים: 36. מסך לפתח האהל. שאין שם
 יריעה לבד חצי היריעה הכפולה למעלה: מסך. כמו מסך. וכן
 מגן, מגן. לפי אפילו כשהן דבוקין אינן נחטפין בראשיתם לפי שהן
 לשון פועל כדכתב⁽⁹⁾ מסך פתח אהל מועד, מגן של פתח. וכן⁽¹⁰⁾ מגן
 שאול בלי משוח בשמן. אבל דָּבַר דָּבַר שהוא שם דבר כשהוא
 דבוק נקוד בחטף⁽¹¹⁾ דָּבַר זבח השלמים⁽¹²⁾ דָּבַר השמיטה:

(1) בכ"י: והרום, — (2) שבת דף צח ע"ב בבב"תא, ולא בבב"תא דמלאכת
 המשכן (ע"רש"י). — (3) ר"ל חושב הוא שם האימן ולא שם האומנות וכדברי
 רש"י לתיבת רוקם בפסוק לו. — (4) כפירוש רש"י לתיבת חושב בפסוק א. —
 (5) כפירוש רש"י לפסוק לו. — (6) בכ"י: מדלג. כי אותיות ד' ו' הדומות
 נחלפו. — (7) בכ"י בא המאמר הזה אחר פירוש פסוק לו. — (8) בכ"י:
 עד הפרכת. — (9) כמדבר ד, כה, ובכ"י: האהל מועד. — (10) שמואל
 ב' א, כא. — (11) כמדבר ז, פח. — (12) דברים טו, ב.

כו. 1. ועשית את המזבחה. מובח החיצון שבעורה: 2. ממנו תהיינה קרנותיו. ולא מחוברות: 3. ויעיו. שקורין וודיל⁽¹⁾ ב"ל לקבץ בהן הדשן ולתת אותו בתוך סירותיו להוציא בהן הדשן כאמור בצו את אהרן⁽²⁾: ומזרקותיו. לקבל דמי הקרבנות לזרוק על המזבחה: ומולגותיו. לקחת בהן איברי הקרבנות ולהפכן על גחלי המערכה להקטירן: ומחתותיו. לחתות בהן גחלים כדכתב⁽³⁾ לחתות אש מיקוד. ⁽⁴⁾ היחתה איש אש בחיקו: 4. מכבר. ככברה. כדכתב⁽⁵⁾ כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ: 5. כרכב. כניסת המזבחה שמתקצר למעלה ללכת על אותה הכניסה סביב המזבחה, וגם בהלכה קרוי כן בשחימת חולין⁽⁶⁾ עד שיכרכב, בליטות וציורין שבכלים⁽⁷⁾ וגומות שעושין בהן קרויין כן: עד חצי המזבחה. להבדיל בין דמים העליונים לתחתונים. וסימנך⁽⁸⁾ עולת העוף למעלה חטאת העוף למטה. וכבהמה למפרע⁽⁹⁾ חטאת למעלה ועולה למטה. הכל כמסכת זבחים⁽¹⁰⁾: 8. נבוב לוחות. חלול. וכן⁽¹¹⁾ ואיש נבוב ילבב. וכשחונים ממלאין אותו עפר ואחר כך מקריבין עליו: 9. קלעים. פי' מנחם⁽¹²⁾ עניין יריעות המה. ומחלוקת שנייה⁽¹³⁾ פירש⁽¹⁴⁾ וקלע עליהם מקלעות כרובים, ⁽¹⁵⁾ מקלעת פקעים, עניין פיתוח המה. ואני אומר כי יש לומר שאף קלעים של הצר המשכן היו עשוין בעניין מקלעות וציורין: 10. וחשוקיהם מוקפים כסף. פתרונו לפי עניינו: 12. עמודיהם עשרה⁽¹⁶⁾. לכל חמש אמות של פרשה תמצא עמוד אחד: 14. וחמש עשרה אמה קלעים לכתף. לצד מזרח בכניסת העזרה שיש רוחב חמשים אמה מ"ו אמה מצד זה קלעים, וכן לצד השני, ומסך עשרים באמצע. הרי חמשים אמה מכוסים: 18. ורוחב חמשים בחמשים. כיצד? החצר אורכו מאה אמה ממזרח למערב שהרי כותל צפוני מאה אמה קלעים. וכן דרומי. ומצפון לדרום חמשים

(1) *vedil* או *vedil* ובל"א *Feuerschaufel*. עיין RSBM דף 95 סימן 28. —
 (2) ויקרא ו, נ. ד. — (3) ישעיה ל, יד. — (4) משלי ו, כו. — (5) עמוס ט, ט. —
 (6) בחולין דף כה ע"א לפי גרסתנו: כל שעתיד... לכרכב. — (7) בכ"י: שבכלי. — (8) לתחלת דברי הסימן יש עוד הוראה אחרת כי העוף עולה למעלה בכנפיו כי יעופף על פני השמים, ונקל בזה לזכור כי עולת העוף למעלה וכל הנשאר יקל בזה לזכרון בני אדם. — (9) ר"ל נהפוך הוא. — (10) אולי דעתו על זבחים דף נג ע"א. — (11) איוב יא, יב. — (12) במחברת קלע II. — (13) בדפוס במחברת קלע III. — (14) מלכים א' ו, לב. — (15) שם ו, יח. ובכ"י: מקלעות. —
 (16) בכ"י: עמודיהם עשרים, בטעות.

אמה רוחב החצר. ומשכן ארכו שלשים ורוחבו עשר. העמיד המשכן על שפת חמשים מן המאה⁽¹⁾ ונשאר חצר מן [המזרח⁽²⁾] לפני⁽³⁾ המשכן חמשים בחמשים מרוכבים פנויים ובשלשת רוחותיו חצר עשרים אמה, שהרי ארכו שלשים, ונשארו אחריו למערב עשרים מן החמשים של אורך מאה אמה, ורוחבו עשר⁽⁴⁾ ונשארו לצד צפון עשרים מן החמשים רוחב, וכן לצד דרום: 19. יתירותיו. הקשורים בקלעים ותוחבין אותן בקרקע שלא ירגזון יריעות מלמטה לכאן ולכאן ברוח:

ואתה תצוה.

20. ואתה תצוה. למעלה הוא אומר⁽⁵⁾ דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה לפי שעה לצורך המשכן אבל כאן שציווי זה לכל הדורות לתת שמן למאור לכל שנה ושנה לכך הוא אומר ואתה תצוה, שינה הלשון, לפי שכל לשון צוואה⁽⁶⁾ לדורות היא. וכן הוא אומר בתורת כהנים⁽⁷⁾ ובספרי⁽⁸⁾ כי כל לשון ציווי אינו אלא מיד ולדורות: וך. בלא שמרים. הותים כתושים במכתשת כי [מן] המחוונים בריחים אינו וך כל כך: 21. לפרוכת לפני העדות: כח 4. ואלה הבגדים וגי. כולם מפורשים לפנינו: חשן. לפי ענינו ופשוטו כעין נרתק וכיס, שהרי כפול היה: ואפוד. לשון מלבוש שמתקשט בו ומכוסה בו האדם למעלה מכל בגדיו: תשבץ. כעין גומות גומות הוא עשוי: מצנפת. כובע בראש, כדכתי'⁽⁹⁾ וצניף מלוכה: ואבנט. אזור: לפי הפשט מכנסים לא הוצרך להזכיר כאן, שאינו מזכיר אלא בגדים הנראים העשויים לכבוד: 6. ועשו את

⁽¹⁾ בכ"י: מן האמה. — ⁽²⁾ בכ"י: ונשאר חצר מן המשכן וגי. ואין לו שחר. על כן הוספתי תיבת המזרח לפי הענין. — ⁽³⁾ הוספתי תיבת לפני על פי דברי אב"י בעירובין דף כ"ג ע"ב ודברי רש"י כאן בסוף ד"ה ורחב חמשים בחמשים. כי עליהם נלוו דברי רש"ם. — ⁽⁴⁾ בכ"י: עשרים. והגיה בעל קרן שמואל.

⁽⁵⁾ כה, ב. — ⁽⁶⁾ בכ"י: צוואה. ואין זו דרך הכותב הוה ושעות נודמנה לו. — ⁽⁷⁾ בתחלת פרשת צו את אהרן. — ⁽⁸⁾ בתחלת הספר. — ⁽⁹⁾ ישעיה סב, ג. ובכ"י: לצניף מלוכה.

האפוד. אפוד וחשן וקני פירשם. אך אני אפרש בהם דברים שלא נתפרשו: 7. שתי כתופות חוברות יהיה לו וגו'. האפוד עשוי לפי דעתי כמו חצי מלבוש ממותניו של אדם ולמטה ומכסהו בין מלפניו בין מלאחוריו. וזהו שכת' (1) ויחגור אותו כחשב האפוד ויאפוד לו בו, שהחשב הוא עשוי כמין אזור עשוי בתוך שפת האפוד בנוף האפוד. והכתפות הללו שתיהן חוברות ממש מכל וכל, ומכסים (2) את כל הנוף של אדם מאחוריו (3) ממתניו ולמעלה (4). וזהו שכת' פעם שנייה וחובר, שמלכד שהיו הכתפות [חוברות] אשה אל אחותה עד כתפי האדם למעלה, חוזר ומחבר אותם מלמטה אל האפוד. והחשן לפניו על לבו וזרת ארכו וזרת רחבו מחובר למעלה בכתפות ומלמטה באפוד. נמצא הכל מלבוש (5) אחד ונמצא כל נוף הכהן מכוסה באפוד (6) המחובר לחשן ולכתפות האפוד. שאם לא (7) היו חוברות הכתפות יחד אלא כמו שתי רצועות עולות על צוארו ומתחברות לשרשרות החשן מלפניו, אם כן כשהכהן עסוק בעבודה וכופף את צוארו למטה, יהו נופלות הכתפות ומתפרדות והחשן נופל: אל שני קצותיו. שמאחוריו של כהן, קצות האפוד העליונות אצל החשב: 8. וחשב אפודתו. שבחשב היה חגרו ומחברו כדכת' (8) ויחגור אותו כחשב האפוד ויאפוד לו בו: 11. מעשה חרש אבן. דבוק הוא, לכך הרי"ש פתח, חרש של אבן, אומן לפתח. ומשקל דגש הוא כמו נִבֵּב, לכן החי"ת קמוצה ולא חטופה: פתוחי חותם. כעין פיתוחי צורות של חותמות שעושין בטבעות: 12. על כתפות האפוד. כתפות האפוד באים עד צוארו מכאן ומכאן ונכפות עד לפניו (9) ושם קבועים שתי אבנים בראשי הכתפות ויש (10) בהן שרשרות שמניעות עד החשן שכנגד לבו והוא תלוי בהן: אבני זכרון. כמו שאפרש לפנינו (11) אצל ציץ שכתוב בו קודש ליה: 13. ועשית משבצות זהב (12). כעין טס של זהב שיש גומא באמצעיתו להכניס בו ראשי השרשרות לחתיכה אחת גסה שדומה

(1) ויקרא ח, ז. — (2) בכ"י: ומכנסים. — (3) בכ"י: ואחוריו. — (4) רוצה לומר שדכתפות נחברות מאחוריו של כהן לחתיכה אחת רחבה לכסות את נב הכהן. — (5) בכ"י: מלבוש. — (6) בכ"י: האפוד. — (7) בכ"י: לו. — (8) ויקרא ח, ז. — (9) ר"ל יתקמו בעלותם על כתפי הכהן אל עבר פניו. — (10) בכ"י: יש. — (11) רמז על דבריו לפסוק לו. — (12) בכ"י: ועשית משבצות זהב טהור.

לגבול ולסוף כעין בומון⁽¹⁾ ב"ל שעושיין בראשי חגורות של משי כדי שתיכנס⁽²⁾ במשבצות: 14. מעשה עבות. לפי שיש שלשלאות בענין אחר תחובות וזו בתוך זו כעין לולאות, לכך צריך לפרש שלא היו עשוין כן אלא מעובתין בארך כעין חבלים שלנו⁽³⁾: ונתת את שרשרות העבותות על המשבצות. ועדיין לא פירש כאן באיזה מקום יקבעם. ולפנינו⁽⁴⁾ מפרש ששני ראשיהן של שרשרות יתן במטבעות החשן ושני ראשיהן שנותנין במשבצות יתן בכתפות האפוד אל מול פניו: 15. חשן משפט. לפי שנתנו בחשן⁽⁵⁾ האורים והתומים שמגדין משפט ישראל וצורכיהם כדכתב⁽⁶⁾ ושאל לו במשפט האורים. לכן קרוי [חשן] משפט: 16. כפול. כעין כים. לפי שנותנין לתוכו האורים והתומים: זרת. חצי אמה⁽⁷⁾: 17. ומלאת בו. גומת להושיב בהן האבנים: 22. ועשית על החשן שרשרות גבלות. הם שרשרות שעל המשבצות האמורים למעלה⁽⁸⁾: 23. ועשית על החשן [וגו']. על שתי קצותיו העליונים תתן המטבעות להכניס בהן שתי העבותות ושתי קצותם הנתונים במשבצות תתן על כתפות האפוד ונמצא החשן תלוי באפוד. ועדיין יכול צידו של החשן התחתון להיות מענענע הנה והנה, עד שמחברו אל האפוד כמו שמפרש והולך שעושה בקצות החשן מכפנים שתי מטבעות אחת מכאן ואחת מכאן ושתי מטבעות בקצות האפוד על סוף הכתפות מקום חיבורן מלמטה אל האפוד והחשב מלמעלה⁽⁹⁾, והיו⁽¹⁰⁾ של חשן מלמטה ושל אפוד מלמעלה, וכשיבא⁽¹¹⁾ פתיל תכלת מטבעות האפוד אל מטבעות החשן, [החשן]⁽¹²⁾ מלמעלה והאפוד⁽¹³⁾ מלמטה: 28. וירכסו. ויחגרו⁽¹⁴⁾:

(1) bouton, Knopf. ועיין RSBM דף 126 במקום הערה 6. — (2) החתיכה הגסה. ופירש מנבלות בפסוק יד ונבלות בפסוק כב לשון גבול וסוף כדעת רש"י. — (3) בכ"י: שלא היו עשוין כעין חבלים מעובתין בארך כעין חבלים שלנו. וכל משכיל יראה שחובות כעין חבלים בפעם הראשונה צריכות להיות: כן אלא, ועל די טעות נשתנו לדומות להן בהברה ואותיות בעצם המאמר הזה. — (4) בפסוק כד וכה. — (5) בכ"י: שנתנו בהם. ונקוד היו הראשון של שנתנו להיותו נמחק. — (6) במדבר כו, כא. — (7) המאמר הקצר הזה המפרש זרת נשמט בדפוסים. — (8) בפסוק יד. — (9) ר"ל אל השפה העליונה של האפוד והחשב, לפי שהכתוב אימר ממעל לחשב האפוד. — (10) ר"ל המטבעות. וככ"י: היו. — (11) בכ"י: כשיבא. — (12) בכ"י החשן פעם אחת ולא כראוי שתי פעמים. — ור"ל לפי שכתוב ולא יח החשן מעל האפוד, נמצא החשן מונח בשפתו התחתונה על האפוד שהיה לדעת רשב"ם ממתני הכהן ולמטה. — (13) בכ"י באו כאן: מלמעלה והאפוד, שתי פעמים. — (14) בכ"י נמצא הפירוש הזה אחרי פירוש את האורים ואת התומים.

30. את האורים ואת התומים. כעין השבעות על שמות בדבר הק' שהיה נותן בחשן להגיד משפטן וצורכיהם. אם האומות מגידים להם תרפים וקסמים שלהם ברוח טומאה להבדיל כמה הבדלות בין טומאה לטהרה קל וחומר לקדושה שמגדת: 31. מעיל האפוד. שלובש עליו את האפוד: כליל תכלת. כולו תכלת. ונראה בעיני לפי שהוא נראה⁽¹⁾ תחת האפוד והחשן שבאין לזכרון וגם התכלת שדומה לרקיע הרי הוא לזכרון כמו שאמרו רבותינו אצל תכלת שבציצית⁽²⁾ שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד. לפיכך הוא תכלת כולו ולא ארגמן ולא תולעת שני: 32. פי תחרא. פי ראשו⁽³⁾. פתח שמכניס ראשו כשלובשו: בתוכו. באמצעיתו למעלה — להבדיל — כעין מלבושים של גלחים⁽⁴⁾: לא יקרע⁽⁵⁾. לא יפתח בית צוארו למטה כעין מלבושים שלנו אלא למעלה, שבשעת אריגה מניחין בו צואר⁽⁶⁾: 33. בתוכם. בין רימון לרימון ולא בתוך הרימון: 35. ונשמע קולו בבאו אל הקדש. שפעמוני [וזהב] נוקשין ומכין זה לזה אע"פי שכליטת הרימונים ביניהם. ולפי שצוה הקיב⁽⁷⁾ וכל אדם לא יהיה באהל מיעד בבאו לכפר בקדש עד צאתו, לכך ציוה הק' ונשמע קולו בבאו ויתרחקו השומעים משם: 36. ועשית ציצין. לפי שנותנו על מצח מקום ראיית בני אדם קרוי ציצין כמו⁽⁸⁾ מציץ מן החרכים כמו שפירשת⁽⁹⁾ על המשקוף. כך נראה בעיני: קדש לוי⁽¹⁰⁾. על האפוד ועל החשן היו שמות בני ישראל לזכרון שכיפר הק' על עון הקדשים שיקדישו בני ישראל הכתובים למטה מן הציץ באבני האפוד והחשן. קדש לוי⁽¹¹⁾, כלומי הק' מרצה עון הקדשים⁽¹²⁾: 37. ושמת אותו על פתיל תכלת. פתיל אחד היה בשני ראשי הציץ שמגיע מאון לאון שיהא הציץ מקושר בהן ושלושה חוטין מלמעלה על הראש והיה עשוי על [ידיו]

(1) בכ"י: שהיא נראת. — (2) ספרי לבמדבר טו, לט ומנחות דף מג ע"ב. — (3) בכ"י ראשון במקום ראשו. — ורשב"ם רצה לפרש תיבת פי הנמצא שתי פעמים בדברי הכתוב הזה. ולא חש הכותב להקדים המאוחר. — (4) בכ"י: נחלים. — (5) בכ"י: ולא יקרע. — (6) ראה נא שפירש תיבות לא יקרע שלא בדברי מפרשים אחרים. — (7) ויקרא טו, ז. — (8) שיר השירים ב, ט. — (9) לעיל יב, ז. — (10) ע' דבריו לפסוק לח. ונראה שפירש קדש לוי כן: ישראל קדש לוי הוא כי כל עונם יכופר על ידי הקרבנות בסיוע הציץ, ושמותם על לב אהרן ועל שתי כתפיו יעלו בזה לזכרון ולרצון לפני ה' תמיד.

החוטין כעין כובע על המצנפת⁽¹⁾: אל מול פני המצנפת יהיה הציצין על מצחו, מקיף מאזן לאזן: 38. ונשא אהרן את עון הקדשים וגו'. לפי פשוטו לא דיבר הכתוב בטומאת קדשים. אלא כך פירושו. כל קרבנות שיביאו ישראל או עולה או חטאת או אשם לכפר עליהם, שיסייע הציצין עם הקרבן להזכירן לפני הק' שיהיה לרצון ולזכרון לבני ישראל להתכפר להם: 40. לכבוד ולתפארת. לפי שהמנבעות על הראש צריכים ייפוי נאה ביותר: 41. והלבשת אותם. כשיוקם⁽²⁾ המשכן:

כט. 2. ולחם מצות. אפי' בתנור קרוי לחם. וגם שמן היה בו⁽³⁾ כי הוא לחם שמן האמור עם חלות ורקיקין בעשיית מילואים בפרשת צו את אהרן⁽⁴⁾. חלות ורקיקים מפורשים במסכת מנחות⁽⁵⁾ ומכל מין ומין עשר הם: 3. והקרבת אותם בסל. בסל⁽⁶⁾ תביאם לעורה: 9. וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו. בזה⁽⁷⁾ נחלקו במסכת יומא⁽⁸⁾ לפי שאין סדר לכישתן הכתוב כאן כסדר⁽⁹⁾ ולכישתן בצו את אהרן⁽¹⁰⁾. ולפי הפשט אין לדקדק: 6. נזר הקדש. הוא והציצין: 27. וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה. שניהם לשון הפרשה, אפס החזה קורא תנופה, כי לבדו הונף ונאכל, אבל השוק של כאן נקטר, אבל של דורות שניהם נאכלין: 29. למשחה בהם. להתגדל בהם כעין משיחת שמן. וגם בכל מקום קורא פיהו וליים משיחים. אל תגעו במשיחי: 30. ילבשם הכהן בהתחנכו⁽¹¹⁾ להיות כהן גדול: 35. שבעת ימים תמלא ידם. שבעת ימים לפני יום השמיני שהיתה עבודה באהרן ובניו היה משה מקים את המשכן בכל יום

(1) עין פירוש רש"י. — (2) בכ"י: כשאקם. והאותיות דומות ככתב. — (3) בכ"י: וגם שמו היה כן, ורבי משה בן מנחם ז"ל (Mendelssohn) הטיב לתקן המעוות בכיבודו לנתיבות השלום. — (4) ויקרא ח. כו. — (5) דף ע"ב ודף ע"א. — (6) בכ"י: בצל בצל. והמדפיס לא הבין הטעות והשמיט התיבות. — (7) בכ"י: בן. ונראה שהיה כתוב בו בחסרון קו וצ"ל בו שהוא בזה כאשר הנהתי. — (8) דף ה ע"ב. — (9) בכ"י: בסדר. — (10) ויקרא ח. ז. יג. — (11) כשורה שלמה של כ"י אשר לפני הוספתי כי שם נמצאו תיבות „נזר הקדש הוא“ בסוף השורה ותיבות „שניהם לשון הפרשה“ בתחלת השורה שלאחריה והמחסור נראה לעין והמדפיס לא כיוונו כראוי. ולפי הנהתי יפרש תיבות נזר הקדש בפסוק וזו כרש"י. ובא הפירוש שלא במקומו כאשר יקרה לא אחת ולא שתיים. ע' RSBM דף 35 הערה 6. וכאן לא העתקתי המאמר ממקומו בכ"י כדי להראות את הקורא סדר הדברים עם חסרונם בכ"י. ובפירוש רש"י לפסוק בו נשמטו דברי המקרא אשר הוספתי. ואלה הוסיף גם בעל קרן שמואל, אבל מחק תיבות אחרות שלא כדן. — (12) תהלים קה, טו; דברי הימים א' טו, כב. — (13) בכ"י: בהתחנכם.

ומקריב קרבנות בכל יום ולערב היה מפרקו, וביום השמיני הוא באחד בניסן הוקם המשכן לגמרי⁽¹⁾ כדכת' באלה פקודי⁽²⁾ ומכאן ואילך עבודה באהרן ובניו: 37. כל הנוגע וקרב אל המזבח יקדש ויטהר תחילה כטרם יקרב אל המזבח⁽³⁾: 43. ונקדש בכבודי. שאהיה⁽⁴⁾ נראה לישראל בשיוקם⁽⁵⁾ המשכן ותבא אש של מעלה ותאכל את הקרבנות כדכת' ביום השמיני⁽⁶⁾ כי היום יי' נראה אליכם. וכת'⁽⁷⁾ וירא כבוד יי' אל כל העם ותצא אש מלפני יי' ותאכל את העולה וגו': 46. הוצאתי אותם מארץ מצרים כדי לשכני בתוכם:

ל 1. מקטר קטרת. ולא עולה ושלמים ומנחות ונסכים: 6. ונתת אותו לפני הפרכת. בהיכל: אשר על ארון העדות. היא הפרוכת להבדיל בינו להיכל: 10. אחת בשנה. ביום הכיפורים. כדכת' באחרי מות⁽⁸⁾ ויצא אל המזבח אשר לפני יי' וגו', אבל בכל השנה כולה לא היו עליו דמים אלא קטורת:

כי תשא.

12. כי תשא. כשקיבצם משה לישראל להפריש תרומת המשכן מנאן. וזה הכסף ניתן לעבודת המשכן כדכת' באלה פקודי⁽⁹⁾ וכסף פקדי העדה מאת ככר וגו': 13. עשרים גרה. מן מטבע הוא: 16. כסף הכיפורים. כסף כופר נפש: על⁽¹⁰⁾ עבודת אהל מועד. כדכת'⁽¹¹⁾ מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן: 23. בשמים ראש. חשובים. כדכת'⁽¹²⁾ עם כל ראשי בשמים. ונראה בעיני כי בשמים גדולי אילנות כדכת'⁽¹³⁾ הפיחי גני זולו בשמיו. אבל בשמים ראש מיני שרף אילן או דברים שמוציאן מן

(1) הלך בדרך ספרי ורשיי המביאו לכמדבר ז, א. — (2) מ, ב. ז. — (3) כיש אומרים שהביא ראבי"ע. — (4) בכ"י: שאהא. — (5) בכ"י: כשאקם. ונתחלפו אותיות הדומות בכ"י זו לזו. — (6) בכ"י: יום שמיני. והמקרא בויקרא ט, ד. — (7) ויקרא ט, כנ. כד. — (8) ויקרא טו, יח. — (9) לח, כה. — (10) בכ"י: כל. — (11) לח, כו. — (12) שיר השירים ד, ד. — (13) שם ד, טו.

הקרקע⁽¹⁾: מר דרור. חשוב. וכן⁽²⁾ מור עובר, חשוב ככל סוחרי מדינות⁽³⁾. ומחציתו מפורש בכריתות⁽⁴⁾: 25. רקח מרקחת. לפי הפשט כתושים ונתונים בשמן ועירבום יפה, כמו⁽⁵⁾ ישים ים כמרקחה, לשון תערובת: 29. כל הנוגע בהם יקדש ויטהר תחילה קודם שיגע בהם לאחר שנמשחו⁽⁶⁾: 32. ובמתכנתו⁽⁷⁾. בחשבון הכשמים של פרשה זו: 33. ואשר יתן ממנו. משמן שעשה משה: 34. סמים. כבר פירשתיו למעלה⁽⁸⁾: סמים ולבונה זכה. לפי הפשט בתחילה כלל קח לך סמים ופירש מה הם סמים נטף ושחלת וחלבנה הרי אילו סמים שצויתי שתקח לך ועוד קח לבונה זכה. ולפי הפשט לבונה זכה אינה סמים, וסמים אחרון הם⁽⁹⁾ סמים ראשון שבפסוק⁽¹⁰⁾, וכן דרך מקראות, כולל ומפרש וחוזר ואומר הרי לך כלל שאמרתי לך⁽¹¹⁾. וכן בנח⁽¹²⁾ ויאמר אלהים [אל נח] זאת אות הברית אשר הקימותי וגו': 35. ממולה. מעורב. כמנהגני ספינות בים שקורין מלחים מפני שמערבין המים בלכתם: 37. ושחקת ממנה וגו'. לקיים ביום הכיפורים מה שכתוב באחרי מות⁽¹³⁾ וקמרת סמים דקה והביא מבית לפרוכת:

לא 6. ובלב כל חכם לב שיבא לעשות המלאכה כבר נתתי בהם חכמה ועשו וגו': 10. כגדי השרד. כמין קליעות והם כגדים שמצפים בהם הארון והשולחן והמנורה המפורשים בפרשת במדבר סיני⁽¹⁴⁾ ופרשו עליו בגד כליל תכלת⁽¹⁵⁾ בגד ארנמן⁽¹⁶⁾ בגד תולעת שני. ואותן כגדים עשוין כעין שרד וקליעות: 13. אך את שבתותי.

(1) ור"ל שרף או מיני עשבים הניתנים ריח, וראייתו מתיבות בשמים ראש שהם מיני שרף או נידולי קרקע תבואר על ידי דברי המפרש הצרפתי אשר פירש שיר השירים והוציא הפירוש לאור הח' ר' אהרן יעללינעק נ"י בלפס"א בשנת 1855 למספר הנוצרים וחשב שרשב"ם הוא המפרש ואני לא כן אדמה והראיתי בספרי RSBM דף 17 ער דף 19 שאיש אתר חיברו אבל הלך במקצת דבריו בעקבות רשב"ם, ושם כתוב לשה"ש ד, יד: מור ואהלות. בשמים הם הגדילים בקרקעות ערוגת הפרדס, והמקרא מוכיח שכתתי עם כל ראשי בשמים שהם שרשי בשמים. — (2) שיר השירים ה, ה. — (3) ע' דבריו לבראשית כג, טו. — (4) דף ה ע"א. — (5) סדר הדברים באיוב מא, כג: ים ישים כמרקחה. — (6) כפירושו לעיל כט, לו. — (7) בכ"י: ובמסכותו. — (8) לא פירש סמים בכ"י שלפנינו קודם זה וא"כ נשמט פירושו ע"י הכותבים. — (9) בכ"י: היו, והמדפיסים תקנו כראוי: הם, אבל השאירו גם כן: היו, וזה לא יתכן. — (10) ולא כדבריו רב הונא אליבא דרב יוחנן בכריתות דף ו ע"ב שהביא רש"י. — (11) קרוב לדעת דבי ר' ישמעאל בכריתות דף ו ע"ב. — (12) ר"ל שנים שם בבראשית ט, יז בא לבסוף כלל אחרי הקדימו כלל בפסוק יב ואח"כ פרט בפסוק יג — טו. — (13) ויקרא טו, יב. — (14) במדבר ד, ו. — (15) שם ד, יג. — (16) שם ד, ה.

אפילו מלאכת המשכן לא תעשו בשבת: כי אות היא [וגו']. שאתם שוכתים כמותי לפי שאתם עמי:

לב. 1. אשר ילכו לפנינו. כעין תרפים העשויין במכשפות שיגידו צורכיהם: 4. ויצר אותו בחרט. הוהב לקח מיד כל אחד וקיבץ אותו וקשר את [הנזמים] כולם בבגד⁽¹⁾ עד שעשו דפוס של חמר ושל שעה כדרך המתיבין ועשו בו צורת עגל והשליכו הוהב בתוכו ונעשה עגל, כדכת'⁽²⁾ ואשליכוהו באש ויצא העגל הזה, וכתיב⁽³⁾ ויצר ככרים כסף בשני חרטיים: אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? אלא כל עובדי ע"ז יודעים שאלהינו שבשמים ברא את העולם, אך⁽⁴⁾ בזה היו טועים. שהתרפים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקדש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה כאילו היה מדבר ברוח הקדש של מעלה, ולכך אומרים אלה אלהיך ישראל אשר העלוך, כלומר רוח הקדש יש בו וכאילו רוח הקדש הולך לפנינו. וכן לבן אמר על התרפים⁽⁵⁾ למה גנבת את אלהי. ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה של מיני מכשפות. ואוב וידעוני [נתן] כח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו⁽⁶⁾ תמים ל"י אלהיהם ולא יהיה בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של נביאי רוח⁽⁷⁾ הטומאה כדכת'⁽⁸⁾ כי מנסה י"י אלהיכם אתכם לדעת אם ישכם⁽⁹⁾ אוהבים את י"י אלהיכם וגו', וירא משה את העם כי ברע הוא: 11. [כ]עמך אשר הוצאת. עמך ולא עמי. אשר הוצאת, ולא אני העליתי אלא אתה⁽¹¹⁾: 12. למה יאמרו. עשה למען שמך שלא יתחלל: 16. מעשה אלהים המה ולא פסל אותם משה. אבל האחרונים כתי' בהם⁽¹²⁾ פסל לך: הרות. כמו חרוט או חרוש: 18. חלושה. נצחון. כדכת'⁽¹³⁾ ויחלוש יהושע: 19. וישלך מידו.

(1) כפירוש הראשון בדברי רש"י. — (2) בפסוק כד. — (3) מלכים ב' ה, כג. — (4) בכ"י: אף. — (5) בראשית לא, ל. — (6) בכ"י: היו. ויש גם דבריו לדברים ח, יג. — (7) בכ"י: רוח נבואי הטומאה. — (8) דברים יג, ד. — (9) שם כתיוב: הישכם. — (10) השתמש בדברי פסוק כב, ונראה שדבינים רשבים קרוב לפירוש רש"י שם והשתמש בהם כאן לומר שלא עמדו ישראל בנסיון הזה שניסה הק' אותם בתתו רוח הטומאה של מיני מכשפות בעגל שעשה אהרן. — (11) דעתו שמשה השיב על דברי י"י בפסוק ז. — וקרוב לדבריו תמצא בשמות רבא פרשה מי. — (12) לד, א. — (13) יז, יג.

כשראה את העגל תשש כחו ולא היה בו כח והשליכם רחוק ממנו קצת שלא יזיק את הגליו בנפלאם, בדרך כל משליכי משאוי כשאין בהם כח לשאת⁽¹⁾. וכן ראיתי בפרקים של רבי אליעזר⁽²⁾, ועיקר פשוטו כך⁽³⁾: 20. ויזר. ויפור. ⁽⁴⁾ ויקן מן קנה. ויזר מן זרה. ⁽⁵⁾ הגה הוא זורה. ⁽⁶⁾ ואת האש זרה הלאה: וישק את בני ישראל. בדקן כסומו⁽⁷⁾: 24. ויצא העגל הזה. נמרה מלאכתו⁽⁸⁾ כדכתי' ⁽⁹⁾ ויצא לצורף כלי. ⁽¹⁰⁾ ומציא כלי למעשהו: 25. כי פרוע הוא. כמל מן המצות, ממצות בוראו. כדכתי' ⁽¹¹⁾ ותפרעו כל עצתי, ⁽¹²⁾ פרעוהו אל תעבר בו: לשמחה. לדברי לעג וקלס בשנאיהם כמו⁽¹³⁾ ותקח אוני שמן מנהו. כעין דיבור: 27. איש את אחיו. החוטא בעגל: 29. מלאו ידכם [היום]. כמו ⁽¹⁴⁾ כי מלאו אחרי יי, לשעבר⁽¹⁵⁾. היום חינכו כל יד יד שלכם בקרבן לי"י, שהרי איש בבנו ובאחיו שלחתם ידיכם לשמים⁽¹⁶⁾: 32. [מחני נא] מספרך ספר חיים אשר כתבת. כדכתי' ⁽¹⁷⁾ כל הכתוב לחיים בירושלים. ⁽¹⁸⁾ הרגני נא הרוג: 34. נחה. לארץ ישראל: וביום פקדי. כלומר לפרקים. לכשארצה, ולא הכל ביחד:

לנ 3. פן אכלך. כמו אכלך אוכל אותך⁽¹⁹⁾ כי הקי' ⁽²⁰⁾ אש אוכלה הוא: 4. עדיו. מיני תכשיטין. לפי שנהגו אבילות, כדכתי'

(1) ככ"י: לצאת. — (2) בפרק מה. ושם כתוב: ולא יכול משה לסבול את עצמו ולא את הלוחות והשליכן מידיו ונשתברו. — (3) ר"ל שבפירוש הזה נבין איך מלאו לבו להשחית את הלוחות, שהיו מעשה אלהים, בשצף קצף. — (4) בראשית לנ, יט. — (5) רות נ, ב. — (6) במדבר ז, ב. — (7) ע' נם רש"י. ומקור הדבר בע"ז דף מד ע"א. — (8) ולא שיצא העגל בכח אלוהות שבו שלא מדעת אהרן כאשר פקרו המטרעים לפרש את דבריו לומר שיש ממש בע"ז כפירוש רש"י בד"ה פקרו המטרעים (כן היתה גירסת רש"י בנמרא במקום: פקרו המטרעים) במגלה דף כה ע"ב. — (9) משלי כה, ד. — (10) ישעיה נר, טו. — (11) משלי א, כה. — (12) משלי ד, טו. — (13) איוב ד, יב. — (14) במדבר לב, יב. — (15) ר"ל שפתרון התיבה בלשון צווי להבא כאן כפתרונה בלשעבר שם ושניהם לשון חינוך, ובעל קרן שמואל טעה בפירוש הדברים. — (16) הלך בעקבות תרגום ירושלמי הנקרא תרגום יונתן, וכן הבין רמבמ"ן בבאורו כאן את דברי רשבים. — (17) ישעיה ד, נ. — (18) השתמש כדרכו בדברי המקרא (במדבר יא, טו) לפרש דברי משה מחני נא מספרך וני. — ובספר מנחת יהודה בדף נא ע"ג של ספר דעת וקנים ובתוספות שם ובאמרי נעם לר' יעקב דיליישקאש הובא פירוש הכתוב הזה בשם רשבים כאלו משכו לדברי האגדה על אודות הספרים הנכתבים בראש השנה בנמרא בראש השנה דף טו ע"ב. ואולם רשבים לא רמו אלא לדברי המקרא בישעיה ד, ג ואולי שת לבו גם אל תהלים סט, כט. — (19) מאן לפרש כפירוש רש"י. — (20) דברים ד, כד.

ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו, שהרי אמר להן הק' הורד עדייך⁽¹⁾: 7. יקח. לקח: הרחיק. שניהג בהן כמנודים⁽²⁾ שלא חפץ הק' לדבר עם משה בתוך מחנה ישראל: 12. ראה אתה אומר אלי העל. כדכתי' לעיל⁽³⁾ לך נחה את העם: ואתה לא הודעתני אלא⁽⁴⁾ הנה מלאכי ילך לפניך ואיני חפץ כי אם בלכתך עמנו בעצמך: 13. הודיעני נא את דרכך. אתה בעצמך⁽⁵⁾ תהיה מודיע לנו את הדרך, שתראני דרכיך ואני אלך אחריך: 14. פני ילכו. אני בעצמי אלך כמו שבקשת כדכתי'⁽⁶⁾ ופניך הולכים בקרב: והניחותי לך. אלך עמך לכבוש את הארץ עד שאניח לך מכל אויבך מסביב כדכתי'⁽⁷⁾ עד אשר [יניח] י"י לאחיכם ככם.⁽⁸⁾ והיה בהניח י"י אלהיך [לך] מכל אויבך וגו'. והמפרש והניחותי לך נחת רוח אעשה במה שאעשה בקשתך, שטות הוא. וכי בכל דברים שהיה הק' מתרצה לבקשת משה יאמר לו והניחותי לך? והלא ייתור לשון [הוא בלא צורך כלל ואינו לשון] חכמה⁽⁹⁾: 15. אם אין פניך וגו'. כלומר שאם אין אתה בא עמנו⁽¹⁰⁾, כמה [יודע] איפוא וגו': 16. ונפלינו אני ועמך וגו'. תחילת בקשה אחרת היא. עוד אני מבקש ממך שאפלא ואבדל אני לבדי מכל עם ישראל לדעת כי אני נאמן לנביא ולמוכיח ויהיו שומעים לדברי. וגם עמך יודע. נפלא במה שנתלך עמהם מכל העם אשר על פני האדמה⁽¹¹⁾:

(1) רצה לפרש תיבת ויאמר בפסוק ה' שפתרונו שהרי אמר. וקרוב לזה פירש ראבי"ע. — (2) כפירוש רש"י. (3) לב, לד. — (4) שם. — (5) בכ"י: אתה עצמך. — (6) שמואל ב' ז, יא. — (7) דברים ג, כ. — (8) דברים כה, יט. — (9) הדברים צריכים תיקון, ונראה בעיני שנשמטו דברים כאן כאלה אשר הוספתי בשתי חצאי מרובע שהם כשיעור שורה שבכ"י שלנו וסופה דומה לסוף השורה אשר קדמה לה ועל כן נקל היה שתשמט. ולא אכתיד תחת לשוני את אשר היה נראה בעיני לפנים שצ"ל, "והלא ויתור לשון חכמה", ור"ל והלא חכמה היא לוותר על דבריו ולעזוב ולהניח מקצתם כמותר שאינו שוה כלום. וקרוב לזה מאמר ר' שמעון בנו של רבן נמליאל באבות א, יז: וכל המרבה דברים מביא חטא, ומאמר רבי עקיבא באבות ג, יג: סייג לחכמה שתוקה, ומאמר רב הונא בשם רב ואמרו לה משום רבי מאיר בפסחים דף ג ע"ב: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, ופירוש המקרא של ירמיה ב, כה לרב נחמן בר יצחק באמרו ביומא דף עו ע"א מנעי לשונך מדברים בטלים. והבותר יבחר והמטיב לפרש ולהראות דרך אחרת תבא עליו ברכה. — (10) בעל פענה רוא הוסיף כאן תיבת, "תמיד" בהביאו פירוש רשב"ם בשינוי לשון קצת בדרך לה ע"כ. ונראה שלא עלתה התיבה הזאת על דעת רשב"ם. — (11) נלוה לפירוש רש"י והרחיבו.

17. גם את הדבר הזה אשר דברת אלי להיות מופלא ונראה שופט וגדול עליהם, מלכד ההליכה שאלך עמהם אשר נתרציתי לך כבר. וזהו קרון פנים שכתוב בו לפנינו⁽¹⁾ נגד כל עמך אעשה נפלאות. הכל כמו שאפרש שם: 18. הראני נא את כבודך. תמה על עצמך. היאך מלאו לבו למשה רבינו להנות מזיו שכינה? והלא הכתוב משבחנו⁽²⁾ ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים? חס ושלום לא נתכון אלא לכרות לו ברית על שני דברים שנתרצה לו הק', על קרון של ונפלינו אני ועמך, ועל⁽³⁾ פני ילכו להניח לך מכל אויבך. וכן אמר. הראני נא את כבודך בכריתות ברית על מה שהבטחתני. כמו שעשה לאברהם כשאמר⁽⁴⁾ במה אדע, וכת' שם⁽⁵⁾ והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגורים, וסמך ליה⁽⁶⁾ ביום ההוא כרת י"י את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי. אף כאן שאל משה להק' קיום ברית ונתרצה לו הק' שיראה לו בכריתות ברית כדכת'⁽⁷⁾ ויעבור י"י על פניו ויקרא וגו'. וכת' בתריה⁽⁸⁾ הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות, כמו שבקשת ונפלינו אני ועמך וגו',⁽⁹⁾ כי נורא הוא, כדכת'⁽¹⁰⁾ ויראו מגשת אליו⁽¹¹⁾: 19. וחנותי את אשר אחון וגו'. שם אפרש לך מידותי: 23. וראית את אחורי. לאחר שאעבור על פניך בכריתות⁽¹²⁾ ברית [תוכל]⁽¹³⁾ לראות. כעין⁽¹⁴⁾ העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו. דרך עברה היו כורתים ברית:

לד. 5. ויתיצב עמו [שם]. עם משה שהיה נצב שם, כדכת'⁽¹⁵⁾ ונצבת על הצור: ויקרא בשם י"י. הק' קרא כשהיה עובר בשם כמו שהולך ומפרש. שכן כת' למעלה⁽¹⁶⁾ וקראתי בשם י"י לפניך: 8. וימהר משה. משראה הק' עובר ושמע קולו, מיד התחיל להשתחות: 9. כי עם קשה עורף הוא [וגו']. יכול אתה ללכת בקרבנו מאחר שסולחן ורחמן אתה: 10. הנה אנכי כורת ברית על זאת שאלך עמכם, וגם את הדבר הזה אשר דברת אעשה.

(1) לד, י. — (2) ג, י. — (3) בכ"י: ושל. — (4) בראשית טו, ח. — (5) בראשית טו, ז. — (6) בראשית טו, יח. — (7) לד, י. — (8) לד, י. — (9) שם. — (10) לד, ל. — (11) ועוד עין דבריו לד, י. — (12) בכ"י: כריתות. — (13) בכ"י נשאר במקום הזה מקום חלק כי לא הכיר הכותב התיבה הראייה שם. והוספתה מדעתי. — (14) ירמיה לד, יח. — (15) לנ, כא. — (16) לנ, יט.

שאמרת⁽¹⁾ ונפלינו אני ועמך, שנגד כל עמך אעשה לך ההפלאה וראה כל העם את הגדולה שאני עושה עמך כי נורא [הוא] כדכתי'⁽²⁾ ויראו מגשת אליו. וכת'⁽³⁾ וראו בני ישראל את פני משה כי קרן וגו': 19. כל פטר רחם לי. לפי שעל ידי מכת בכורות נתקדשו בכורות⁽⁴⁾ ביציאתן⁽⁵⁾ ממצרים נכתב כאן⁽⁶⁾: 21. ששת ימים תעבד. עבודת קרקע. סתם עבודה עבודת קרקע, כדכתי'⁽⁷⁾ כי תעבוד את האדמה. ⁽⁸⁾ עובד אדמתו ישבע לחם: בחריש ובקציר תשבות. שהיא חשוכה וצריכה לבריות וכל שכן שאר מלאכות: 23. את פני האדון. כבר פירשתיו כאלה המשפטים⁽⁹⁾: 26. לא תבשל וגו'. כבר פירשתיו⁽¹⁰⁾: 27. כתב לך את הדברים האלה. האמורים בפרשה זו ⁽¹¹⁾ הנני גרש מפניך וגו': כי על פי הדברים האלה. שלא תלכו אחרי אלהים אחרים ושלא [תכרות] ברית ליושבי הארץ ולא להתחתן בם ולעלות לרגל: 28. ויכתוב הק' על הלוחות. שכן אמר למעלה⁽¹²⁾ וכתבתי על הלוחות [את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים, וכת'⁽¹³⁾ ויכתוב על הלוחות⁽¹⁴⁾ כמכתב הראשון: 29. כי קרן. לשון הוד. וכמוהו⁽¹⁵⁾ קרנים מידו לו. והמדמהו לקרני ראם קרניו⁽¹⁶⁾ אינו אלא שומה. כי שתי מחלקות הם ברוב תיבות שבתורה. וגם מנחם⁽¹⁷⁾ כן פירש: 32. את כל אשר דבר יי אתו. מלפני העגל, כל מה שכת' מויקחו לי תרומה⁽¹⁸⁾ עד⁽¹⁹⁾ כי בשש משה, וכל האמור בפרשה זו: 33. מסוה. בנד הקרוי כן והו' בו עיקר כמו ו' של⁽²⁰⁾ מקוה ישראל. וגם תי' של⁽²¹⁾ של⁽²²⁾ סוטה עיקר, ושני מלכושים הם ושני⁽²³⁾ גורות. וכן פתר דונש⁽²⁴⁾

(1) לג, מז. — (2) בפסוק ל. — (3) בפסוק ל"ה. ועי' לעיל לפסוק לג, יח. — (4) בכי' בסוף השורה: בכור, ואם כן הקריאה המכוננת כאשר הדפסתי, כי דרך כתבי היד לקצר המלות כן. — (5) בכי': ביציאתו. — (6) ר"ל אחרי מצות חג המצות. — (7) בראשית ד, יב. — (8) משלי יב, יא; כה, יט. — (9) כג, ז. — (10) כג, יט. — (11) בפסוק יא והבאים אחריו. — (12) בפסוק א. — (13) דברים י, ד. — (14) עי' RSBM דף 58 הערה 6. — (15) חבקוק ג, ד. ובכי' וקרנים במקום קרנים. — (16) דברים לג, ז. — (17) במחברת קרן II דף 159 ע"א. ועי' RSBM דף 144 הערה 5. — (18) כה, ב. — (19) לב, א. — (20) ירמיה ד, ח; ז, יג. — (21) בכי' בטעות: ו'. ודברי דונש, שנמשך עליו רש"ם, בתשובותיו על מנחם דף 26 מעידים על יושר הגותי. עי' כאן הערה 24. — (22) בראשית מט, יא. — (23) בכי' במקום ושתי. — (24) בדף 26 בדפוס פיליפאוסקי כתב: ואני אומר כי מסוה וסוטה הם שני מיני מלכושים. יסוד סוטה סת סמ"ך ותי' וני' ויסוד מסוה סמ"ך וי'.

והדין עמו⁽¹⁾: 34. יסיר את המסוה [וגו' ודבר] בנילו' פנים
לישראל את אשר יצוה ואחרי כן חוזר ומתכסה במסוה עד באו
לדבר עם שכינה⁽²⁾ וחוזר ומתגלה^(א):

ויקהל.

לה 1. ויקהל. לקחת מכל אחד [מחצית השקל]⁽³⁾ לגלגלת, וגם
להזוהרם על מלאכת המשכן: 3. לא תבערו אש. לפי שבימים
טובים כת'⁽⁴⁾ אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, שם
הותרה הבערת אש לאפות ולכשל, אבל בשבת כת'⁽⁵⁾ את אשר
תאפו אפו, מבעוד יום, ואת אשר תבשלו בשלו, לכך מזהיר כי
בשבת לא תבערו אש למלאכת אוכל נפש וכל שכן שאר מלאכות
שאסורין אפילו ביום טוב: ולקטורת, לצורך קטורת תביאו
הסמים: 19. לשרת בקדש. לכסות כלי המשכן בעת שנוסעים⁽⁶⁾:

(א) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין [מתני נא] מספרך אשר כתבת, ראה משה
רבינו שהקי לא היה שלם עם [ישראל] על מעשה העגל אמר לו רבונו של
עולם⁽⁷⁾ אגא חטא העם [הזה] חטאה גדולה ועתה אם תשא חטאתם, מיטב, ואם
לא, מחיני נא מספרך אשר כתבת, מספר זה שלא יזכר שמי בו, כי כבר אמרתי
להם בשמך במצרים שתביאם לארץ כאשר צויתני שני בפרש' וארא⁽⁸⁾ וגם
הקימותי את בריתי אתם לתת להם את [ארץ כנען את] ארץ מגוריהם וני' ואומי
לכן אמר לבני ישראל אני יי' והוצאתי כי והבאתי...⁽⁹⁾.

(1) ולא עם מנחם שחיבר במחברת אית אחת שהיא הסמך שתי התיבות. —
(2) בכי יש כאן כפל דברים להשחית יושר דברי רשב"ם. כי שם כתוב: ואחרי
כן חוזר ומתכסה במסוה לדבר עם שכינה עד באו לדבר [אתו] עם שכינה וחוזר
ומתגלה, והטעות נראה לעין על כן תקנת, והכל עולה יפה. ותיבת אתו אשר
הסגרת בחצאי ענולה נקוד בכי להיותו נמחק, וכן נכון. — (3) כן צריך להוסיף. —
(4) יב, טו. — (5) טו, כג. — (6) כפירושו לשיל לא, י.

(7) לב, לא, לב. — (8) ו, ד. וני. — (9) בכי באה כאן ההוספה הזאת מדברי
אנדה ולא נשלמה אלא נשארה היריעה הבאה אחרי כן חלקה יותר מחציה.
ובדפוסים הראשונים נכנסו הדברים בין דברי רשב"ם בסוף הפרשה במקום
הזה, ובדפוסים אמשטרדם משנת תפ"ט החלו להשמיטה, וכן נעשה ברוב הדפוסים.
זבעל קרן שמואל נלאה לפרש הדברים בחשבו כי הם דברי רשב"ם. ובאמת
אין להם יחס כלל לפירושו. אבל למען לא יחסר מאומה מהנספחות בכי על
דברי רשב"ם העתקתים פה.

21. למלאכת אהל מועד. יריעות המשכן והפרוכת: ולכל [עבודתו]. קלעי החצר וכלי הקדש: 25. חֲכֵמַת לֵב. אשה חכמה, אבל חֲכֵמַת חֹטֵף קמץ הוא שם דבר, כמו⁽¹⁾ חכמת מצרים: בידיה⁽²⁾ כל אחת ואחת טוה, כמו⁽³⁾ ידה ליתר תשלחנה: 27. והנשיאים הביאו את אבני השהם. שהרי שמות שבטיהם כתובים עליהם⁽⁴⁾: 28. ולשמן המשחה. שמן זית הין⁽⁵⁾: 34. ולהורות. לאחרים:

לז. 6. אל יעשו עוד מלאכה. שהיו טווים בביתם כדכת⁽⁶⁾ ויביאו מטוה: 7. דים. כמו מ"ם⁽⁷⁾ מן ריקם, ורתהי הכנס: 8. ויעשו כל חכם לב וגו'. תחילה עשו המשכן ואחר כך כלים כמו שפירשתי בויקחו לי תרומה⁽⁸⁾:

אלה פקודי.

לח. 21. אלה פקודי. חשבון הכסף והזהב והנחשת: 25. וכסף פקודי העדה מאת ככר וגו'. כי השש מאות אלף בקע לגלגלותם שלש מאות [אלף] שקלים, ומנה כ"ה שקלים, ומנה של קדש כפול היה חמשים שקל, והככר ששים מנה, הרי לכל ככר ג' אלפים שקל, ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל⁽¹⁰⁾: 29. ואת האבנט שש משור. בדבר הזה נחלקו רבותינו⁽¹¹⁾ אם מדבר באבנט של הדיוט או בכהן גדול לבדו: 32. ותכל. כמו⁽¹²⁾ ותרכ משאת בנימין: מ. 29. ויעל עליו אהרן ובניו את העולה ואת המנחה כל הימים⁽¹³⁾: 35. ולא יכול משה לבא אל אהל מועד בשעת הקמתו כי שכן עליו הענן מיד להראות חיבתו של הק' על

(1) מלכים א' ה', י. — (2) בכ"י: בידה. — (3) שופטים ה, כו. — (4) להוציא מדברי רבי נתן בספרי שהביאו רש"י. — (5) כדברי הכתוב ל, כד. — (6) לה, כה. — (7) כלומר מ"ם יתירה, ועי' דבריו לבראשית מט, כד. — (8) ח, יג. יד. — (9) כה, י. — (10) בכ"י נכפלו התיבות ונכתב: ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל. — (11) זומא דף ו ע"א. ועי' דבריו לעיל כט, ט. — (12) בראשית מג, לד. — (13) להוציא מדברי רש"י.

ישראל. אחרי כן היה מסתלק הענן מתוך האהל ושכן על הארון כדכת' (1) ונועדתי לך שם (2) ודברתי אתך [וגו'] מבין שני הכרובים, ואז בא משה אל אהל מועד כדכת' (3) ובכא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול וגו' מבין שני הכרובים וידבר אליו. וכן את מוצא בבית עולמים (4) ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד יי' את בית יי', בשעת השלמת הבית היה הקן מקדשו בענן ואחר כך היה מצמצם שכינתו על הארון בין הכרובים (5):

ואשר שם לבו לדבר יוצרינו אל יוזו מנימוקי זקני רבנו שלמה ואל ימש מהם, כי רוב הלכות ודרשות שבהם קרובים לפשוטי המקראות, [ומיתורם או משינוי (6)] הלשון יש ללמוד כולם, וטוב אשר תאחזו בזה אשר פירשתי וגם מזה אל תנח ידיך:

(1) כה, כב. — (2) בכ"י: ונועדתי שמה, והוא כתוב אחר, וטעה הסופר. — (3) במדבר ז, פט. — (4) מלכים א' ח, יא. — (5) בשינוי קצת כתורת כהנים שהביא רש"י. — (6) בכ"י נשאר מקום חלק כמלא רוחב התיבות האלה, והוספתים על פי דברי רשב"ם לבראשית א, א.

ספר ויקרא

הלכות מרובות יש בו. והתבוננו החכמים בפרושי וקני, כי לא
אאריך אלא במקומות שיש לפרש פשוטי מקראות:

א. 1. ויקרא אל משה. לפי שכת' למעלה בסוף הספר⁽¹⁾ ולא
יכול משה לבא אל אהל מועד וגו'. לכך קראהו הק' מתוך אהל
מועד. וכן פרוש המקרא ויקרא אל⁽²⁾ משה מאהל מועד וידבר אליו
לאמר. מאהל מוסב על ויקרא⁽³⁾ כמו⁽⁴⁾ ויקרא אליו "מן ההר
לאמר, וישמע את הקול מדבר אליו⁽⁵⁾ מעל [הכפרת, מעל
הכפרת שמע את הקול, אף כאן מן] האהל שמע את הקול,
[וכן] ויקרא אליו [אלהים] מתוך הסנה: לאמר. כפל לשון
של וידבר כמו שפירשתי בפרשת נח. כאשר יאמר⁽⁶⁾ דבר
אל בני אהרן ואמרת. כן יאמר וידבר למשה לאמר למשה⁽⁷⁾: 2. כי
יקריב. כשיתנדב קרבן, שאינו חובה בשביל חטא: 3. אם עולה.
שהתנדב בלשון זה. ולפנינו מפרש⁽⁸⁾ ואם זבח⁽⁹⁾ שלמים [קרבנו]:
לרצונו. אם זכר תמים יקריבנו ולפתח אהל מועד או יהיה לו
לרצון⁽¹⁰⁾, אבל בחולה ובעל מום כת'⁽¹¹⁾ הירצך או הישא פניך.

(1) שמות מ, לה וכפירוש תורת כהנים שהביא רש"י שם. — (2) בכ"י: אל
אהל משה, ונקוד על תיבת אהל להיותה נחקת. — (3) רצה להראות שלפי
הפשט קרא הק' את משה שהיה בחוץ, "מאהל מועד" ולאחר שנכנס משה דבר
אליו, "באהל מועד" שאז באמת לא יתכן לומר, "מאהל מועד". — (4) שמות
יט, ג. — (5) במדבר ז, פט. — (6) בכ"י בטעות: מאהל. ובדברים הבאים השלמתי
הגשמיט ובעל קרן שמואל הרבה לשנות. — (7) שמות ג, ד. — (8) במדבר ה, ב: דבר
אל אהרן ואמרת. — (9) ולא כדרש תורת כהנים שהביא רש"י. — (10) ג, א.
ור"ל שמבואר משם שגם כאן יש לפרש שהשתמש בנדרו בלשון עולה. —
(11) בכ"י בטעות: זכחו. — (12) פירוש רשב"ם "כאן שלא כתורת כהנים וראש
השנה דף ו ע"א שהביא רש"י. — (13) מלאכי א, ח.

וכן (1) [מן]מנחה לא ארצה מידכם: 5. והקריבו. קבלת הדם והולכתו כדי לזרקו על המזבח. וגם רבותינו (2) כך פירשוהו: אשר פתח אהל מועד. ולא מזבח הזהב שכתוך אהל מועד: 8. הפדר. חלב: 9. וברעיו. רגליו: 15. ומלק. חכמים פירשו היאך (3). מדכת' ומלק את ראשו ולא כת' ומלק אותו כמו שכתו' (4) ושחט אותו פירש דונש (5) כי ראייה הוא לדיברי רבותינו שראו עבודת בית המקדש כי הוא חותך בצפורניו שדרה ומפרקת מאחריו עד שמגיע לצואר ויורד וקוצץ עד שמגיע לסימנין וקוצצן: ונמצה (6). בדבר רך ראוי לומר כן, כדכת' (7) את קובעת כוס התרעלה שתית מצית. (8) אך שמריה ימצו: 16. מוראתו. כמו (9) ושמתך כראי (10) הוי מוראה ונאלה. ענין טנף המה. ותרנומו ופקיה והוא כרעי ווכל: בנוצתה. גם הנוצה עם הופק:

ב. 1. מנחה. כבר פירשתיו [לשון דורון בכראשית, מגורת (11) נחה את העם: 2. מלא קומצו. חכמים פירשו במסכת יומא (12) שקומץ בשלש אצבעותיו האמצעיים: אזכרתה. לשון זכר רגיל לומר בלבונה מפני הריח העולה, וכן כתיב (13) מזכיר לבונה. וכן (14) והיתה ללחם לאזכרה. מיני מנחות הכתובות כאן מפורשים במנחות מניין חלותיהם (15) וכמה לבונה (16) וכמה שמן בכל אחת (17) ומחו מחבת ומה הוא מרחשת. מרחשת כלי עמוק ומעשיה רוחשין, אבל מחבת אינו עמוק (18). וכולן באות מצה (19) כמו שכת' בצו את אהרן (20): 11. וכל דבש. פירות האילן. תמרים קרוין דבש: 12. קרבן ראשית. שתי הלחם בעצרת הקרוין (21) מנחה חדשה

(1) שם א, י. — (2) בכ"י בטעות רבותי בלי קו הקיצור בסופו וצ"ל רבותי. וכוונתו למדרש רבותינו בזבחים דף ד ע"א שהביא רש"י. ועיין ספרי RSBM דף 36 הערה 1. — (3) בחולין דף כא ע"א. — (4) א, יא ועוד במקומות אחרים. — (5) בתשובותיו על מנחם בדרך 75. כי מנחם כתב שמליקה ענין שחיטת העוף הוא ודונש השיג שם עליו והאשימו במיעוט ענין וחבריו מכת הקראים וכתב שהמליקה איננה שחיטה כלל ושלחכמים לברם ראוי להאמין בדבריו שהביא רשב"ם כאן עד סוף המאמר. — (6) בכ"י בטעות: ונמצא. — (7) ישעיה נא, יז. ובכ"י נכתב במעות ומצית. — (8) תהלים עה, ט. — (9) נחום ג, ו. — (10) צפניה ג, א. — (11) שמות לב, לד. ועיין RSBM דף 150. — (12) דף מז ע"א בסוף העמוד. — (13) ישעיה סו, ג. — (14) כד, ז. — (15) במנחות דף עו ע"א. — (16) שם דף קו ע"ב. — (17) שם דף עה ע"א ודף קו ע"ב. — (18) משנה מנחות ה, ח. — (19) משנה מנחות ה, א. — (20) וי, ו. והוא לפי תשובת ר' אמי במנחות דף נג ע"א בתחלת העמוד. לפיכך לא שם רשב"ם לבו לפסוק יא כאן. ועיין תוספות מנחות דף נב ע"ב בד"ה מניין. — (21) כנ, טו. יז.

ובכורי פירות המפורשים בכי תבא⁽¹⁾: תקריבו אותם לי"י.
בעזרה תביאו אותם לתנופה ולא לקרבן [אל] המזבח: 14. ואם
תקריבו. לכשתקריבו⁽²⁾ מנחת העומר: גרש, כמו⁽³⁾ ויגרם בחצץ
שיני. טחון ברחים של גרוסות:

ג. 1. [ואם זבח שלמים קרבנו, שאמר הרי עלי⁽⁴⁾ שלמים.
מאחר שאינו לשון עולה ו]ואינו כליל אלא לשון שלמים שמשמע
לשון "גדר וצריך לשלם את נדריו" שהוא לשון תשלומים, או יחא
דינו כמו שמפרש והולך. ורבותינו פירשו⁽⁵⁾ לשון שלום שהכל זכין
בו, אימורין לגבוה, חזה ושוק לכהנים, בשר נאכל לבעלים:
4. היותרת. שמיותר וגדל על הכבד: 9. לעומת העצה. הכליות⁽⁶⁾.
וחכמים פירשו בשחיטת חולין⁽⁷⁾ הואך מסירין אותו: 17. בכל
מושבותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו. אפילו בכל
מושבותיכם שנאכלין חולין ואין שם קרבן וחלב ודם למזבח:
ד. 2. אשר לא תעשינה. בכל חיבי כריתות שהם בלא תעשה
פירשו חכמים בכריתות⁽⁸⁾ ובהוריות⁽⁹⁾ חוץ מפסח ומילה שהם מצות
עשה: מאחת מהנה. פירשו חכמים⁽¹⁰⁾ מקצת של אחת מהנה כגון
שם משמעון: 3. לאשמת העם. חכמים דרשו הרי משיח
כציבור בהוריות⁽¹¹⁾. אך לפי הפשט משמע לפי שבכהנים
נאמר⁽¹²⁾ [יורון משפטך ליעקב ותורתך לישראל, וכל שכן כהן
גדול שהוא מומחה לרבים, אם הכהן המשיח יחטא בהוראתו⁽¹³⁾
גם להחטיא את העם עמו⁽¹⁴⁾, והקריב על חטאתו וגו': 12. אל
שפך הדשן. דכת' בצו את אהרן⁽¹⁵⁾ והוציא את הדשן אל
מחון למחנה: 17. את פני הפרכת. לפי הפשט⁽¹⁶⁾ את פני

(1) דברים כו, ב. (2) ר"ל שתיבת אם בזה תורה על הזמן ולא על
התנאי. ואם כן מנחת ביכורים אינה רשות אלא חובה. וכ"כ רש"י. — (3) איכה
ג, טו. ובכ"י בטעות: ויגרש בחצץ שיניו. ובדפוסים: ויגרם בחצץ שיהא. —
(4) החסרון ניכר על ידי דברי רש"י הכאים אחרי כן: או יחא דינו וכו'.
והשלמתו על פי דבריו לפדשת צו ז, טו. — (5) דברו ת"כ בפרק טו הלכה ב'
בשינוי לשון קצת. ועי' גם רש"י. — (6) כדברי רש"י מחילין דף יא ע"א. — (7) שם. —
(8) פרק א' משנה ב' ובגמרא דף נ ע"א. — (9) דף ח ע"א. — (10) ת"כ ושבת
דף קג ע"א למשנה שבת יב, ג. וכן פירש רש"י. — (11) דף ז ע"ב. — (12) דברים
לג, י. ובכ"י: משפט ליעקב ותורה לישראל. — (13) בכ"י: בהוראותו. — (14) על
טעות המדפיסים דברתי בספרי RSBM דף 39 הערה 7. — (15) ו, ד. — (16) שלא
כדברי הדרש בוכחים דף מא ע"ב שהביא רש"י פירש רש"י שאין הפרש בין
את פני הפרכת בפסוק ז' ובין את פני פרכת הקדש בפסוק וי'. והמדפיסים
צינו פירוש זה בטעות כסימן פסוק וי'ז ובעל קרן שמואל נלכד בשחיתותם.

פרכת¹ הקדש, פרכת המבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, ומה שפרש שם² פרכת הקדש, משמע שיהיו ההואות כנגד אמצעית הפרוכת מבחוץ שכנגד ארון הקודש שמבפנים³: 22. אשר נשיא יחטא. כמו⁴ ואשר ניתן כתר מלכות בראשו, כמו וכתר מלכות אשר נתן בראשו: מצות י"י אלהיו. כלומר אם ירא שמים הוא ולא כמוזר אלא בשוגג: 23. או הודע. כמו אם הודע. כך רגילין לפרש. ואני אומר ואשם או הודע אליו על ידי אחרים⁵: 25. מזבח העולה. החיצון. ולא על הפנימי⁶ כמשיח וציבור: 35. כאשר יוסר חלב הכשב. חלבו האליה תמימה לעומת העצה:

ה. 2. ונעלם [ממנו] והוא טמא ואשם על ששכח שהוא טמא ונכנס למקדש או אכל קדש ששניהם במוזר בכרת: 3. והוא ידע ואשם. שנודע לו עכשיו שהוא טמא ויודע שהוא אשם: 8. ולא יבדיל. סימן אחד ימלק ולא שנים: 9. והזה מדם החטאת. אחוה בגוף⁷ ומוה מרחוק והגשאר ימצה⁸, אבל עולת העוף אין בו הוייה אלא ונמצה: 13. מאחת מאלה. על אחת משלש עבירות אלה, ושמעה קול אלה, ושבעת ביטוי, וטומאת מקדש וקדשיו¹⁰: 15. מקדשי י"י. נהגה מן ההקדש¹¹ וזהו אשם מעילות: 16. ונתן אותו לכהן. את איל אשם יתן לכהן לכפר בו: 17. ולא ידע ואשם¹². באשם תלוי מדבר כמו שני¹³ על שגגתו אשר שגג והוא לא ידע, כשנתחלף לו חלב בשומן ואכלו ולא ידע שיש כאן חלב, אבל לבסוף כשהוא שמע¹⁴ שספק חלב שומן אכל ואשם והביא איל תמים מן הצאן [וגו'] לאשם עד שזודע שודאי חלב אכל [ואו] יביא חטאת: 21. וכחש בעמיתו וגו'. אשם גזילות

1) בכ"י הפרכת. — 2) בפסוק ויז. — 3) הסכים לדרש תורת כהנים לפסוק ויז שהביא רש"י שם. ונראה שרצה לומר לפי שפתרון תיבת הפרכת שבפסוק יז שזה לפתרון פרכת הקדש שבפסוק ויז יש כאן יתור לשון בתיבת הקדש בפסוק ויז ומיתור הלשון יצא הדרש (ע RSBM דף 81 הערה 1). — 4) אסתר ו, ח. — 5) וכן פירש ראב"ע ביתר ביאור בתחלת דבריו. — 6) בכ"י: הפנימית. — 7) בכ"י: בכף, והתיקון הוגד לי בשם הח' ר' שמעון באכער נ"י אשר בעיר בודאפעסט בארץ איגנארן, והיטיב לתקן על פי דברי רש"י למנחות דף ב ע"ב למטה. — 8) בכ"י: ונשאר ימצא. — 9) א, טו. — 10) שלא כפירוש תורת כהנים ורש"י. — 11) בכ"י: מן המקדש. — 12) בכ"י: והוא ידע ואשם, ותיקן בעל קרן שמואל ומניה דפוס אמשטרדם משנת הפ"ט. — 13) בפסוק יח. — 14) בכ"י: שם.

בפרשה זו: 24. ביום אשמתו. כשיתודה לשוב מחטאתו על אחד מכל האמורים למעלה פיקדון או גול או עשק או אבידה:

צו את אהרן.

ו. 2. ואת תורת העולה. כל הקרבנות האמורים בפרשת ויקרא חוזר וגומר כאן כל דיניהם: היא העולה הנקמרת ביום, כדכתי' (1) ביום זבחכם, (2) ביום הקריבו את זבחו, כל הלילה תגמור הקמרתה, ואש (8) המזבח תוקד בו בלילה כמו ביום: 8. מדו. כמו (4) בנו [צפור], (5) בנו [בעור], (6) ומדיו קרועים, לשון בנדים: והרים את הדשן, [תרומת הדשן] היא זו ומצותה בכל יום [קודם] לתמיד של שחר. אבל (7) והוציא את הדשן, זהו לזמן מרובה לפנות את המזבח מרוב דשן שעליו: 9. בחצר אהל מועד. בעורה ולא בירושלים: 11. יקדש. קודם הנגיעה יהיה טהור (8): 13. זה קרבן אהרן ובניו לפי הפשט בני אהרן הכהנים הגדולים העומדים תחתיו. וחכמים דרשו (9) שכל כהן הדיוט כשעושה עבודה ראשונה צריך חיטך במנחה: 14. מרבכת. לפי ענינו רכה בשמן. ולפי שהוא מאפה תנור צריך להרכיכה (10) בשמן: תפיני. לשון אפייה. אל"ף חסירה, והרכה יש (11) לא יהל [שם] ערבי, לא יאהל, (12) וימש חושך כמו ויאמש: 20. תכבם. שלא יהא נאסר בנותר שבשריפה: 23. [וכל חטאת אשר יובא מדמה וגו']. חטאות הפנימיות. פר כהן משיח (13) ופר העלם דבר של ציבור (14) ופר ושעיר של יום הכיפורים (15) ושעירי

(1) יט, ו. — (2) ז, טו. — (3) בכ"י: ואת. — (4) במדבר כג, יח. — (5) במדבר כד, ג. טו. ורצה רש"ם לומר שיש כאן יתר וי"ו מדעתו לבראשית א, כד. והוספתי שתי תיבות מדעתי, כי בכ"י כתוב בנו בנו שתי פעמים. ובעל קרן שמואל תיקן לכתוב בנו בעור בלבד, ולא יספיק, וכדפוס דיהרענפורט: בנד בנו, ואין לו שחר. — (6) שמואל א' ד, יב. — (7) בפסוק ד. — (8) כפירושו לשמות כט, לו; ל, כט ולפינו יא, ח. — (9) במנחות דף נא ע"ב. — (10) בכ"י בטעות: להרכיכה בחילוף האותיות הדומות. — (11) ישעיה י"ג, כ. ובכ"י בטעות: לא יאהל ערבי. — (12) שמות י, כא. — (13) ד, ג. — (14) ד, יד. — (15) טו, טו.

ע"ז¹) כל ה' אילו כתוב בהם²) מתנות לפנים כהיכל על הפרכת ומזבח הזהב. וזהו פשוטו³):

ו 10. וחרבה. מנחת חוטא⁴) ומנחת סוטה⁵): 12. אם על תודה. שגדר בלשון תודה⁶) ולא הזכיר לשון שלמים, וסתם תודה [כש'אדם] מביא קרבן על שניצול מצרותיו⁷) כמו שאמרו חכמים⁸) ארבעה צריכין להודות. ורבותינו⁹) פרשו כל החלות ארבעים הם ופרשו שמנן כמה וכמה עשרונים: 16. [ו]אם נדר או נדבה. שאמר הרי עלי שלמים שזהו לשון נדר ותשלומים כמו שפרשתי למעלה¹⁰). כלומר שאינו תודה אלא נדר: ביום הקריבו, ביום שהקריב הוא כבר את זבחו, יאכל לאחר הקרבה: 18. ואם האכול יאכל. חכמים¹¹) עקרוהו מפשוטו ופירשוהו במחשב לאכול מזבחו ביום השלישי באחת מדי עבודות, שחישב בשחיטה או בהולכת הדם או בקבלה או בזריקה: 19. כל טהור יאכל בשר טהור: 25. מן הבהמה אשר יקריבו¹²) ממין אותה הבהמה קרבן ליהויה, ואפילו חולין: 26. בכל מושבותיכם. אע"פ שוודאי הן חולין בנבולין: 35. זאת משחת אהרן ו[משחת] בניו. שכר משחת אהרן ובניו כמו שאמור בצו [את] אהרן, עור העולה¹³), בשר חטאת¹⁴) ואשם¹⁵), לחמי תודה¹⁶), חזה ושוק של שלמים¹⁷), הנותרת מן המנחה¹⁸):

¹) במדבר טו, כד. — ²) בכ"י בטעות: כל אילו כתוב ה' בהם. ואות ה' פתרונה חמשה. — ³) שלא כדברי רש"י המסכים לדרש הלכה בתורת כהנים פרשת צו פרק ח ובוכחים דף פב ע"א. ורשבים סובר שהכתוב הוא לפי פשוטו שזה לדברי הכתוב בויקרא ד, יא. יב. כא. — ⁴) ה, יא. — ⁵) בכ"י כמקרא: שוטה. אבל אין זה דרך כתיבת רשבים. והמקרא במדבר ה, טו. — ⁶) משנה מנחות ז, ה. ו. — ⁷) נראה שרצה רשבים לומר שהתודה באה או על נדר תודה בפירוש או גם בלי נדר כשניצול אדם מצרה גדולה. — ⁸) ברכות דף נד ע"ב. — ⁹) תורת כהנים לפרשת צו פרק יא ובמנחות דף עו ע"ב ודף פט ע"א. — ¹⁰) ג, א. — ¹¹) זבחים פרק ב משנה ג ודף כט ע"א. — ¹²) בכ"י בטעות: יקריבו. — ¹³) ז, ח. — ¹⁴) ו, יט. — ¹⁵) ז, ז. — ¹⁶) ז, יד. — ¹⁷) ז, לא—לר. — ¹⁸) ז, ט—יא.

ביום השמיני.

ט 1. ויהי ביום השמיני למילואים שהוקם המשכן ונתחנכו
 כבר אהרן ובניו לעבודה: 4. כי היום י"י⁽¹⁾ נראה ויוציא אש מן
 השמים להקטיר קרבנות: 18. ויקטר על המזבח. שם אותם על
 המזבח ובכא אש [של] מעלה נקטר: 23. 24. ויבא משה ואהרן אל
 אהל מועד. להתפלל שתד האש: וירא כבוד י"י אל כל העם,
 כיצד?⁽²⁾ ותצא אש מלפני י"י מבית קודש⁽³⁾ הקדשים דרך מזבח
 הזהב להקטיר קטרת שהוא קודם להקטרת תמיד כדאמ' במסכת
 יומא⁽⁴⁾. ושם מצא בני אהרן אצל [מזבח] הזהב ושרפן, ואחר כך יצא
 ובא לו על המזבח ותאכל על המזבח את העולה ואת השלמים⁽⁵⁾:
 י 1-3. ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא, קודם שיצא האש
 מלפני י"י כבר לקחו איש מחתתו להקטיר קטורת לפנים על מזבח
 הזהב, שהרי קטורת של שחר קודמת לאיברים⁽⁶⁾, ונתנו כהן אש
 זרה אשר לא צוה אותם משה ביום הזה, — שאע"פ שכשאר
 ימים כת"י⁽⁷⁾ ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח, היום לא צוה
 ולא רצה משה שיביאו אש של הדיוט, לפי שהיו מצפים לירידת
 אש נבואה, ולא טוב היום להביא אש זרה, כדי להתקדש שם
 שמים שידעו הכל כי אש בא מן השמים כמו שאמר אליהו⁽⁸⁾
 ואש לא תשימו לפי שהיה רוצה לקדש שם שמים
 בירידת האש של מעלה, — ותצא אש מלפני י"י ותאכל
 אותם, והוא ותצא אש של פסוק ראשון⁽⁹⁾. כמו שפורשתי אצל⁽¹⁰⁾
 וישב משה את דברי העם, וכן⁽¹¹⁾ וישב את הכסף לאמו שכתו שני
 פעמים בפסל מיכה, ששניהם אחד הם. אף כאן שני הפסוקים אחד
 הם. כשיצא האש ותאכל [את העולה] ואת השלמים של מזבח
 החיצון כשלקחו בני אהרן והקריבו אש זרה על המזבח הפנימי
 ותצא אש מלפני י"י להקטיר קטורת לפנים תחילה ופנעה [ב]בני

(1) בכ"י: הוה. והתיבה נולדה מכתובה ה' במקום שם הויה בכ"י שלפני
 הכותב והשלמים הוא הקיצור המדומה בטעות. כי לא הורגל בכתובה כזאת כי
 אם בכתובה י"י. — (2) בפסוק כד. — (3) כן הוא בכ"י. — (4) דף ל"ג ע"ב. —
 (5) בטעות נכתב השלמים במקום החלבים שבמקרא. — (6) כדבריו ט, כג. —
 (7) א, ה. — (8) מלכים א' יח, כה. — (9) ט, כד. — (10) שמות יט, ח. —
 (11) שופטים ז, ג, ד.

אהרן שם ומתו ואחר כך יצאה משם ובאה על מזבח החיצון ותאכל את⁽¹⁾ העולה: וימותו לפני י"י, ומיד כששמע אהרן היה רוצה להניח העבודה ולהתאכל על בנוי,⁽²⁾ ויאמר משה אל אהרן אל תתאכל ואל תבכה ואל תחדל מן העבודה, כי הדבר הזה אשר אני אומר לך הוא אשר דבר י"י בקרובי אקדש, בכהנים גדולים הקרובים אלי לשרתני אני רוצה להתקדש, ולא שיתחלל שמי ועבודתי, שכן אמר לי⁽³⁾ הקי⁽⁴⁾ והכהן הגדול מאחיו וגו' את ראשו לא יפרע ו[את] בנדיו לא יפרם [וגו'] ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו, הא אם לא יצא קידש⁽⁵⁾ — ואין מוקדם ומאוחר בתורה — ולכך אל תניח העבודה, שאתה כהן גדול, ולא תצא ולא תחלל אלא יתקדש הקי ועבודתו על ידך: ועל פני כל העם אכבד. זהו כבוד שכינה שרואה בנוי מתים ומניח אבלו בעבודת בוראו: וידום אהרן, מאבילותו ולא בכה ולא התאכל, שכן כת' ביחוקאל⁽⁶⁾ בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה וגו' האנק דום מתים אכל לא תעשה, אף כאן וידום ממה שהיה רוצה להתאכל ולבכות. וזהו מוסר⁽⁷⁾ ואמיתת פשוטו. אבל האגדה⁽⁸⁾ שאין שהיה מנחמו משה לאהרן על שאמר לו הקי⁽⁹⁾ ונקדש בכבודי, פקבני, וסבור הייתי או אני או אתה, עכשיו תדע שהם גדולים ממני וממך, אין זה לפי הפשט, וכי היה מבשר הקי למשה עשו לי משכן וכו' ביום ימותו הגדולים שבכם: 6. ראשיכם אל תפרעו וגו'. כך אמר לאלעזר ולאיתמר. אע"פ שכהנים הדיוטים אתם ואין אתם מצוים בפריעת ראש ובפרימת בגדים, כי בכהן גדול כן ולא בהדיוט, הרי אתם היום ככהן⁽¹⁰⁾ גדול לדורות. למה? 7. כי [שמן] משחת י"י עליכם. אתם נמשחים⁽¹¹⁾ מחדש עם אביכם ובכהן גדול כת' טעם זה⁽¹²⁾ [את] ראשו לא יפרע וגו' ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו כי נור שמן משחת אלהיו עליו אני י"י: 10. ולהבדיל [וגו'] ולהורות [וגו']. כמו שאמרו חכמים⁽¹³⁾ שכור אל יורה: 16. ואת שעיר החטאת, חכמים פירשו⁽¹⁴⁾ בשעיר של ראש חדש שהוא קדשי דורות, אבל שעיר העדה ושעיר נחשון

(1) בכ"י אש במקום את. — (2) בפסוק נ. — (3) בכ"י: לו. — (4) כא, י. יב. — (5) בכ"י: קודש. — (6) יחוקאל כד, טז. ז. — (7) בכ"י: מותר! — (8) ובחיים דף קמו ע"ב ע"ש. — (9) שמות כט, מג. — (10) בכ"י: בכהן. — (11) בכ"י: נמשחים. — (12) כא, י. יב. — (13) ברייתא בעירובין דף סד ע"ב. — (14) ובחיים דף קא ע"ב.

נאכלו⁽¹⁾: 17. לשאת את עון העדה. טומאת מקדש וקדשיו. כמפורש בשבועות⁽²⁾: 18. הן לא הובא את דמה אל הקדש פנימה. בהיכל, שכל חטאות⁽³⁾ הפנימיות נשרפין כמו שכת'⁽⁴⁾ וכל חטאת אשר יזבא מדמה אל אהל מועד לכפר בקדש לא תאכל באש תשרף, אבל זו חטאת היצונה היא: 19. הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם. היא העולה והחטאת של אהרן ובניו שכת' למעלה⁽⁵⁾ קח לך עגל בן בקר לחטאת ואיל לעולה תמימים, והבנים סייעו לאהרן בקבלת הדם כאמור למעלה⁽⁶⁾. וכן אמר אהרן. למה קצפת על בני? הלא היום הזה הקריבו אני ובני קרבנותינו שנתחנכנו בהם לעבודה, ובתוך הגדולה הזאת באה לנו צרה גדולה ותקראנה אותי כאלה, והואך אוכל חטאת של קדשי דורות ביום הזה שנתקלקלה ונתערבה שמחתינו דוגמת⁽⁷⁾ ערובה כלה שזנתה בקרב חופתה:

יא 1. לאמר אליהם. למשה ולאהרן. ומוה יש להוכיח על כל לאמר הכתוב בוידבר י"י אל משה כי פירושו לאמר למשה. ולפי שלמעלה נתייחד הדיבור⁽⁸⁾ לאהרן לבדו. נאמר כאן לאמר אליהם, לשניהם⁽⁹⁾: 3. מפרסת פרסה. ציפורן אחד כעין מנעל ולא ציפורניים בכל אצבע כארנבת ושפן: ושסעת שסע. מובדלת הפרסה לשנים ולא פרסה אחת שלימה כסוס וחמור. ולפי פשוטו של מקרא ותשובת המינים כל הבהמות והחיות והעופות והדגים ומיני ארבה ושרצים שאסר הקב"ה לישראל מאוסים הם, ומקלקלים ומחממים את הגוף, ולפיכך נקראו טמאים. ואף רופאים מובהקים אומרים כן. ואף בתלמוד⁽¹⁰⁾ גוים שאוכלים [שקצים] ורמשים⁽¹¹⁾ חביל גופיהו: מעלת גרה. מעלת את מאכלה בנרנרת לאחר אכילתה: 8. ובנבלתם לא תגעו. בשעה שאתם צריכים ליגע בקודש או לאכול קודש כדכת'⁽¹²⁾ כל הגונע בהם יקדש, יקדש את עצמו. גם בכלי שרת גם במזבח גם בבשר חטאת בכולם כת'⁽¹³⁾

(1) סמך על פירוש רש"י שבאר הדבר. — (2) דף ט ע"ב. — (3) בכ"י חטאת. — (4) ו, כג. — (5) ט, ב. — (6) ט, ט. יב. — (7) ניטין דף לו ע"ב. — (8) בכ"י: הדיבר. — (9) שלא כדברי ת"כ שהביא רש"י. — (10) בשבת דף פו ע"ב ובע"ז דף לא ע"ב ובגדה דף לד ע"ב. ופרש"י: חביל. חם. ולכן פירש רשבי"ם כאן תיבת טמאים בפתרון משחיתים מזג הגוף הישר ומנהגי הטוב. — (11) בכ"י: ורמשים. — (12) ע"י הערה 13. — (13) בכלי שרת שמות ל, כט; במזבח שמות כט, לו; בבשר חטאת ויקרא ו, יא. כ.

כל הגונע בהם יקדש, יקדש ויטהר תחילה⁽¹⁾ שאם ננע בנבילה או בשאר טמאות הכתובות בתורה יקדש ויטהר ויטבל תחילה קודם נניעתו בקדש: 20. ההולך על ארבע. כעין דבורים: 21. לנתר. כתרגמו. [מנורת]⁽²⁾ [נתר גוים כמו וינתר, כמו⁽³⁾] [נפל מן נפל]: 24. ולא לה טמא. אם תגעו בנבלתם. ומפרש והולך בהמות טמאות: 26. הבהמה אע"פ שהיא מפרסת פרסה, אבל שסע איננה סדוקה, כגון סוס וחמור, וגרה איננה מעלה, כל הגונע בהן בין מתים בין שחוטים [יטמא]. וכאן לא פירש „במותם“⁽⁴⁾, אבל בבהמה טהורה כתי' לפנינו⁽⁵⁾ וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה וגו', דוקא מתה אבל שחוטה טהורה ואפילו טריפה: 27. על כפיו. כגון הדוב והכלב⁽⁶⁾: 28. והנושא. מסיט ממקומו אע"פ שלא נגע⁽⁷⁾, אבל אם טענוהו נבילה על כתיפו ולא נגע ולא זו ממקומו אינו טמא. וכן שנינו במסכת זבים⁽⁸⁾. ואפילו מת מוטל על המטה ותחתיו נייר המפסיק בין המת לכלים שתחתיו. טהורים הם, שמת אינו מטמא אלא במשא שהוא היסט. וכן שנינו שם. וכתרגום ירושלמי מתורגם נושא מסיט⁽⁹⁾: 32. מכל כלי עץ וגו'. ולא כלי אבנים ולא כלי אדמה: שק. טלית של נוצת עיוס: אשר יעשה מלאכה בהם. ולא תשמש כיוסי שאין עושים בתוכם כלום: 34. אשר יבא עליו מים יטמא. מי שרוצה לתת טעם במצות לפי דרך ארץ ולתשובת המנין לא⁽¹⁰⁾ הזקיק הקי טומאה למיני אוכלים ומשקן עד שתיקנם לצורך מאכל, ונתנת מים היא תחילת תיקונם ועיקר חשיבותם לצורך אכילה: 36. אך מעיין ובור. לפי הפשט⁽¹¹⁾ אין מקבלים⁽¹²⁾ טומאה מים המכונסים בקרקע אלא כמו שפירש למעלה⁽¹³⁾ [וכל] משקה אשר ישתה בכל כלי יטמא: 37. אשר יורע בקרקע, טהור [הוא]. כל המחובר לקרקע אינו מקבל טומאה: זרע זרוע, זרע של זרעונים. ויתנו לנו מן החרושים בדניאל⁽¹⁴⁾ לשון רבים, [זרוע לשון יחוד]: 39. וכי ימות מן הבהמה

(1) וכן פירש למעלה ו, יא ובשמות כט, לו; ל, כט. — (2) חבוקק נ, ו. —
 (3) כגון בראשית ב, כא. — (4) בכ"י: כמותם. — (5) בפסוק לט. — (6) בכ"י בא
 המאמר הזה שלא במקומו לפני פירוש פסוק כד. והראיתי שגיאות רבות כזאת
 בספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (7) בכ"י: נגעו. — (8) פרק ה משנה ג. —
 (9) בתרגום הגדפס הנקרא בשם יונתן בן עוזיאל נמצא ודיוסיט. — (10) בכ"י:
 ולא. — (11) להוציא מדברי הדרש שהביא רש"י. ומקורו בפסחים דף טז ע"א. —
 (12) בכ"י: מקלים. — (13) בפסוק לד. — (14) א"יב.

אשר היא⁽¹⁾ לכם לאכלה וגו'. אבל אם נשחטה אינה נבלה ואפילו נמצאת טריפה, אבל בנבלת בהמה טמאה לא הוכיר בה מיתה לפי שאפילו אם נשחטה הרי היא נבלה ומטמאה⁽²⁾. וחכמים דרשו⁽³⁾ מן הבהמה מקצת בהמה מטמא ומקצתה אינה מטמאה, זו טריפה ששחטה מהורה מידי נבילה: 40. והאוכל מנבלתה. פירשו חכמים⁽⁴⁾ שיעור הוא, שאם נושא שיעור אכילה או נוגע טמא, וזהו כוית, ולפי הפשט אוכל טמא אע"פ שלא נגע בדיו כמו שכתוב⁽⁵⁾ נבלה וטריפה לא יאכל לטמאה בה:

אשה כי תוריע.

יב 2. אשה כי תוריע. כי תתעבר בין זכר בין נקבה. אם זכר תלה, יהא דינו כך. ואם נקבה תלד, כך וכך דינה. כולל ואחר כך מפרש: [וטמאה] שבעת ימים. אפילו לא ראתה דם: כימי נדת דותה. כימי ריחוק חולייה המפורש לפנינו⁽⁶⁾ על ידי ראית דם טמא [שהיא] ראית דם לידה⁽⁷⁾. נדה לשון נדודה ומרוחקת מבעלה. דותה לשון חולי. כמו⁽⁸⁾ לבי דוי: 4. בדמי טהרה. שאינו דם נידות. פשוטו כמאן דאמר⁽⁹⁾ שני מעיינות הן. זה של ל"ג ימים מעיין טהור הוא: 7. וטהרה. לאכול קדשים. כך פירשו⁽¹⁰⁾ חכמים⁽¹¹⁾. כי מחוסר כיפורים הוא אוכל תרומה מבערב כשהעריב שמשו. אבל בקדשים אינו אוכל עד לאחר כפרה:

יג 2. אדם כי יהיה בעור בשרו. כל פרשיות ננעי אדם וננעי בנדים וננעי בתים ומראותיהן וחשבון הסגרים ושערות לבנות ושער שחור וצחוב אין לנו אחר פשוטו של מקרא כלום ולא על

(1) בכ"י: יהיה במקום היא. וכנן זה טעות סופר הוא, כי רש"ם כתב פירושו בלי ספק על גליון ספרו וראשי דברו הפסיקים המבוארים מעשה ידי המעתיק הם. — (2) וכן כתב לפסוק כו. — (3) חולין דף עד ע"א. — (4) נדה דף מב ע"ב. — (5) כב, ח. — (6) ריחוק שבעת ימים לזכר ושבועיים לנקבה. — (7) אולי רצה לומר שאפילו לא ראתה דם בשבעת ימי טומאתה כאשר אמר למעלה, מכל מקום בשעת לידה הלא בהכרח ראתה דם לידה והראייה הזאת תספיק לטומאת שבעת ימים. — (8) ירמיה ח, יח. — (9) נדה דף לה ע"ב. — (10) בכ"י: פירש. — (11) יבמות דף עד ע"ב.

בקיאות דרך ארץ של בני אדם⁽¹⁾ אלא המדרש של חכמים וחוקותיהם וקבלותיהם מפי החכמים הראשונים הוא העיקר: כי יהיה בעור בשרו. לפי שלפנינו יאמר⁽²⁾ כי יהיה בו נגע בראש או בוקן, הוצרך כאן לומר בעור בשרו: שאת. לשון גובה⁽³⁾. שאינה⁽⁴⁾ לבנה כל כך כבהרת⁽⁵⁾, אבל הבהרת לבנה היא⁽⁶⁾ כדכת'⁽⁷⁾ בהור הוא בשחקים, ונראית עמוקה יותר, מבהרת כמראה חמה עמוקה מן הצל⁽⁸⁾: ספחת. מפילה לשאת או מפילה לבהרת. תולדה [לשאת]⁽⁹⁾ וגם יש תולדה לבהרת⁽¹⁰⁾ להצטרף עמה כדכת'⁽¹¹⁾ ספחני נא אל אחת הכהונות, לשון מפילה וצירוף. כך פירשו חכמים⁽¹²⁾: לנגע צרעת. שיהיה מקום הנגע בשר לבן כדכת'⁽¹³⁾ מצורעת כשלג. כך נקרא הנגע כשהוא לבן: 3. ומראה הנגע עמוק. לבן: 4. ועמוק אין מראה⁽¹⁴⁾. שאינו לבן כאחד ממראות נגעים המפורשים [במסכת נגעים]⁽¹⁵⁾: 8. צרעת היא. ומחלט הוא וישב בדד עד שיתרפא ויביא צפרים: 10. ומחיית בשר חי. לא כמו בשר מבושל כי אם חי שגדלה חתיכת בשר בתוך הנגע: 18. שחין. פירשו רבותינו⁽¹⁶⁾ שבא על ידי חמימות מלקות שהכוהן, אבל שחין של מכות אש הוא שבא על ידי חמימות אש: 30. נתק. צרעת מקום שער קורא נתק שעל [ידי] כך מתנתק השיער: 31. ושיער שחור אין בו והסגיר. שאם היה בו שיער שחור הרי הוא טהור לגמרי ואין צריך הסגר. שכך כתוב לפנינו⁽¹⁷⁾ ושער שחור צמח בו נרפא הנתק טהור הוא וטיהרו הכהן: 52. צרעת ממארת. כמו⁽¹⁸⁾ סילון ממאיר וקץ מכאיב. וכן⁽¹⁹⁾ המארה והמהומה. לשון קלילה וחסרון: 55. פחתת. לשון מאירה שמפחית ומחסר:

(1) עיין RSBM דף 84 במקום הערה 2 ודף 126 במקום הערה 1. — (2) בפסוק כט. — (3) בשבועות דף 1 ע"ב איתא, "תני רבנן... שאת אין שאת אלא גבוה וחי". — (4) בכ"י בטעות: שאינו. — (5) נגעים פ"א מ"א: "מראות נגעים שתיים שהן ארבע, בהרת עזה בשלג, שניה לה כסיד ההיכל, והשאת... כצמר לבן, שניה לה כקרומ ביצה". — (6) בשבועות דף 1 ע"ב, "אמר אביו אמר קרא ואם בהרת לבנה היא, היא לבנה ואין אחרת לבנה". — (7) איוב לו, כא. — (8) בשבועות שם, "תני רבנן בהרת עמוקה וכן היא אימר ומראה עמוק מן האור כמראה חמה העמוקה מן הצל". — (9) בכ"י: תולדת שאת. ולדברי ר' מאיר תולדת שאת כצמר לבן ולדברי חכמים כקרומ ביצה כמשנה שהבאתי בהערה 5 על פי דברי חכמים. — (10) בכ"י: תולדות לבהרת. והיא כסיד ההיכל שהיא שניה לבהרת. — (11) שמואל א' ב, לו. — (12) בשבועות דף 1 ע"ב. — (13) במדבר י"ג, — (14) בכ"י: מראהו. — (15) א.א. — (16) משנה נגעים ט, א. — (17) בפסוק לו. — (18) יחזקאל כח, כד. — (19) דברים כח, כ.

זאת תהיה תורת המצורע.

יד 7. והזה שבע פעמים על אותו המטהר מצרעתו⁽¹⁾:
 11. ואותם. הכבשים: 37. שקערורות. מין אחד מן המראות
 הוא שחכיריו⁽²⁾ מוכיחים עליו ירקרקות אדמדמות כמו שמציעו
 אמוצים כרודים בתרי עשר⁽³⁾, מיני מראות: 41. יקציע. יקלף, כמו
⁽⁴⁾ יעשהו במקצועות. ובתלמוד⁽⁵⁾ המקצע מכולן טפח: אשר הקצו,
⁽⁶⁾ הקצות את הבית מחטופי פעל של ה"י הוא. מן קצה יאמר הקצו.
 ויש לומר שפתרונו לשון קיצוע מדכת⁽⁷⁾ אחרי הקצות את הבית,
 נמצא שהקיצוע קרוי הקצות, שהרי [באותו] הלשון כת' למעלה ואת
 הבית יקציע: 56. ולכהרת. ה"י א"ח ה"ע גורמת להפוך את התיבה
 באתנחתא וסוף הפסוק, בְּהֶרֶת, בְּהֶרֶת. ⁽⁸⁾ השעיר הָחִי, ובאתנחתא⁽⁹⁾
 השעיר הָחִי. ⁽¹⁰⁾ כוזה וכוזה תאכל הָחֶרֶב, וְהָחֶרֶב בלא אתנחתא.
⁽¹¹⁾ וכבסו כגדיהם וְהִטְהֵרוּ, ⁽¹²⁾ וְהִטְהֵרוּ בלא אתנחתא:

טו 2. זב מבשרו. רבותינו⁽¹³⁾ פירשו מראה זוב ומראה קרי:
 3. רר בשרו את זובו. כמו⁽¹⁴⁾ ויורד רירו על זקנו. כלומר אם
 מריר ומטפטף בשרו את זובו. שהזוב קלוש כעין קרי: או החתים.
 שהוגלד⁽¹⁵⁾ ומידבק על הבשר: 4. אשר ישכב עליו. אפילו הוא
 תחת האבן שלא נגע בו כלל. כללו של דבר זב וזבה ונידה כולן
 מטמאין מה שתחתיהם טומאה חמורה לטמא אדם וכנדים אם⁽¹⁶⁾
 הכלים שתחתיו מיוחדין לישיבה אעפ"י שלא נגע בהם כלל⁽¹⁷⁾:
 11. וידיו לא שטף במים. הזב לא טבל. כך דרשו חכמים⁽¹⁸⁾.
 ולי נראה לפי פשוטו לפי שאמר למעלה⁽¹⁹⁾ רר בשרו את זובו או
 החתים בשרו מזובו, שהוגלד ונדבק על בשרו, לכך דבר לשון
 נקייה וידיו לא שטף במים, שאם לא שיפסף יפה את בשרו וגם

(1) ר"ל סרס המקרא ופרשהו. עיין RSBM דף 90 הערה 6. — (2) בכ"י:
 שחכיריו. — (3) בוכריה ו, ג: כרודים אמוצים. — (4) בישעיה מד, יג: יעשהו
 במקצועות. — (5) משנה כלים כז, ד. — (6) בפסוק מג, — (7) שם. — (8) טו, כא. —
 (9) טו, כב. — (10) שמואל ב' יא, כה. — (11) במדבר ח, ז. — (12) בראשית לה, ב.
 ואע"פ שהאחרון לשון צווי הוא, לשון שניהם שוה באמצע ובסוף. — (13) נדה
 דף לה ע"ב. — (14) בשמואל א' כא, ד: אל זקנו. — (15) בכ"י בטעות: שהוא.
 ותקנתו על פי דברי רשב"ם לפסוק יא. — (16) בכ"י: את במקום אם. וכבר
 תיקנו בדפוסים. — (17) מדברי רש"י לפסוקים ה-ו מתורת כהנים. — (18) בתורת
 כהנים. — (19) בפסוק ג.

פי האמה שהחתים כמפורש במסכת נדה⁽¹⁾ אע"פ שטבל עדיין טמא [הוא], הואיל ולא שיפשה יפה קודם טבילה וכל הנוגע בו טמא. ולפי שדרך פי האמה הווב יוצא וצריך שיפשוף, דיבר לשון שטיפת ידיו למשל כעין מה שכת' אצל זונה⁽²⁾ אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און, וכן⁽³⁾ אך מסיך הוא את רגליו, לפי שמדבר על יציאת חוק. אף כאן שטיפת ידים על [שטיפת] מקום יציאת הווב מאותו מקום. וגם לשון שטף מוכיח שהוא להעביר ליכלוך שום דבר ממקומו. כמו⁽⁴⁾ ומורק ושוטף במים, להעביר שומן של חמאת שבכלי. וכן⁽⁵⁾ מים כבירים שוטפים. וכן⁽⁶⁾ תשטף ספיחיה עפר ארץ. אף כאן להעביר את הווב שעל בשרו: 19. דם יהיה זובה. אדמומית מטמא בה ולא לוכן כזוב⁽⁷⁾ ושכבת זרע שהם לבנים: 23. ואם על המשכב הוא וגו', השוכב או היושב על מדרס שלה⁽⁸⁾ אע"פ שאינו נוגע בו א). בנגעו בו יטמא עד הערב, כלומר או אפילו נגע במרכב, יטמא עד הערב⁽⁹⁾ ולא יטמא לטמא בנדים, שהמרכב חלק מנעו ממשאו⁽¹⁰⁾ שהנשאו מטמא אדם לטמא בנדיו ולא הנוגע מטמא אלא האדם בלא בנדיו. ואשר היא יושבת עליו פרשו חכמים במרכב⁽¹¹⁾: 24. אשר ישכב עליו יטמא. [לטמא] אוכלין ומשקין. תחתנו של בעל נדה כעליונו של זכ בפרק בנות כותיים⁽¹²⁾: 25. בלא עת נדתה. לאחר ימי נדתה, כמפורש במסכת נדה⁽¹³⁾ אין⁽¹⁴⁾ אשה קרויה זכה להביא קרבן אלא לאחר שבעת ימי נדה אם תראה ג' ימים רצופים בתוך אחד עשר יום [בין] בתחילתן בין בסופן צריך שבעת ימים נקיים רצופים וקרבן בשמיני:

(א) בכ"י נכנסה כאן הוספת טעה וזה לשונה: , יטמא עד הערב. לטמא אוכלין ומשקין: בנגעו בו יטמא עד הערב. כמו ששנינו במסכת נדה⁽¹⁵⁾ שעליונו של זכ מטמא אדם לטמא אוכלין ומשקין".

(1) דף סו ע"ב. — (2) משלי ל, ב. — (3) שופטים ג, כד. — (4) ו, כא. — (5) ישעיה כח, ב. — (6) איוב יד, יט. — (7) בכ"י: בזוב. — (8) בכ"י: שלו. — (9) תיבות "כלומר או אפילו נגע במרכב יטמא עד הערב" נשנו בכ"י שתי פעמים. — (10) משנה כלים כג, ג. — (11) בתורת כהנים נתפרש על הכלי במרכב, אבל אשר היא יושבת עליו במושב. — (12) נדה דף לב ע"ב. — (13) דף עג ע"א. — (14) בכ"י או במקום אין. — (15) המוסף טעה לחשוב שדבר משנה הוא ואינו כן אלא נמרא היא בנדה דף לב ע"ב שהביא רשב"ם לפסיק כד. וכל ההוספה נכנסת באמצע דברי רשב"ם. ודברי הכתוב בנגעו בו יטמא עד הערב מפורשים בה בענין אחר כבדברי רשב"ם הבאים בעצם המאמר הזה. ועין RSBM דף 56 הערה 10.

אחרי מות.

טו 1. אחרי מות. הזהיר את אהרן שלא ימות כבניו על ביאת מקדש שלא כדת: 2. כי בענן אראה על הכפורת. לפי¹ פשוטו שהרי מתוך עמוד הענן אני נראה כל שעה על הכפרת כדת² ודיברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים, ואם יראה הכהן ימות. לפיכך כשיכנס ביום הכיפורים ציוהו הק' להקטיר קטורת בפנים תחילה להחשיך את הבית בענן הקטורת ואחר כך יביא דם הפר ודם השעיר: 6. והקריב אהרן בעזרה את פר החטאת אשר לו: וכפר בעדו, יתודה עליו מיד. ולפי הפשט יביאו בעזרה כדי להקריב אותו לכפרה כמו שמפרש לפנינו³ ושחט את פר החטאת אשר לו: 10. לשלח אותו לעזאזל המדברה. לפי פשוטו⁴ לשלח אותו חי אל העזים אשר במדבר כמו שמצינו בציפרי מצורע⁵ ושלח את הצפור החיה על פני השדה, לטהרו מטומאתו. אף כאן לטהר את ישראל מעונותם משלחו אל המדבר והוא מקום מרעה הבהמות כדת⁶ וינהג את הצאן אחר המדבר. ובתלמוד⁷ מדבריות ביותות: עזאזל. למי'ד יתירה כלמ'ד⁸ בית ארכאל שהוא מלשון⁹ וארב לו. וכן מ"ם של ריקם וחנם יתרות לתיקן פעולה¹⁰ כמו נ"ן של שגוען ועצבון ועשרון. ולפנינו¹¹ קורא המקום שמשלח שם השעיר ארץ גזירה, ארץ הריבה שאין בה שום תבואה, שהיא גזורה¹² ונכרתת מכל טוב: 21. ביד איש עתי. איש הבקי בדרכים ובמדברות ורגילין¹³ בכל עת ששולחין אותו: 32. וכפר הכהן אשר ימשה אותו. לפי שאמר¹⁴ בואת יבא אהרן, ואם אין אהרן תהיה עבודת יום הכיפורים בכהן המשיח תחתיו¹⁵: 34. ויעש אהרן כשהגיע יום הכיפורים כאשר צוה י"י את משה:

(1) בכ"י: לפיכך, ומשויות דומות במקצת תמצא ספרות בספרי RSBM דף 36 בהערה 2. — (2) שמות כה, כב. — (3) בפסוק יא. — (4) להוציא ממדרש רבותינו ביומא דף טו ע"ב ובספרא. — (5) ד, ז. — (6) שמות נ, א. — (7) במשנה ביצה ה, ג. — (8) הושע י, ד. — (9) דברים יט, יא. — (10) פירשתי בספרי RSBM דף 141 בהערה 3. — (11) בפסוק כב. — (12) בכ"י כתיב גם כאן גזירה בלי הבין. — (13) כלומר ורגילין בני אדם לשלוח אותו בשליחות, ואין צורך לשנות כדפוסים: ורגיל. — (14) בפסוק ג. — (15) בכ"י: תחת זו.

יז. 4. דם יחשב לאיש ההוא דם שפך. חיוב מיתה יחשב משמים לאיש ההוא אותו דם ששפך בשעת שחיטת חוץ: 6. אשר הם זוכחים על פני השדה, ויש מהם שמועים [לזכוח] לשעירים ולא לשמים: 13. וכסהו בעפר. כי אז לא יהא ראוי לאכילה: 15. אשר תאכל נבלה. אפילו קמץ יטמא: 16. ונשא עונו. אם יאכל קודש או נכנס למקדש:

יח. 5. וחי בהם. אבל אם לא יעשה,⁽¹⁾ ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם: 9. מולדת בית או מולדת חוץ. פנויה⁽²⁾. כך נראה בעיני לפי פשוטו⁽³⁾: 18. לצרור. כמו⁽⁴⁾ וכעסתה צרתה. שתי נשים לאיש אחד נקראו צרות זו לזו:

קדושים תהיו.

יט. 2. קדושים תהיו. מפני שהרבה מצות הוזהרו להתקדש ולשמור: 3. ואת שבתותיי תשמרו. כשם שבעשרת הדיברות נאמר כיבוד אב ואם אצל שמירת שבת שהושוה⁽⁵⁾ כיבודם לכבוד המקום, אף כאן סמכן הכתוב לפי פשוטו⁽⁶⁾: 5. לרצונכם. שיהא תמים ויקריבנו אל פתח אהל מועד והוא הדין⁽⁷⁾ לסמיכה ולכל משפטיו של קרבן וכמו שמפרש והולך: 7. ואם האכול יאכל. במחשב לאוכלו חוץ ממקומו פירשו חכמים⁽⁸⁾: 10. לא תעולל. פאה משמע⁽⁹⁾, כדכת'⁽¹⁰⁾ עולל יעוללו כגפן: 11. לא תגנבו. ממון⁽¹¹⁾: לא תכחשו. כפירת ממון המופקד בידו. כדכת'⁽¹²⁾ וכחש בה:

(1) השתמש בדברי הכתוב בפסוק כט. ולהשמר מקושיית רש"י כתב כן. —
(2) ר"ל מולדת חוץ פתרונו בת פנויה. — (3) ומדרשו ביבמות דף כג ע"א וברש"י. —
(4) שמואל א' א, ה.

(5) בכ"י: שהושוו. — (6) ר"ל שמה שכתב רש"י כאן הוא ע"פ תורת כהנים ונמרא יבמות דף ו ע"א אבל לא לפי הפשט. — (7) השלמתי החסרון הנראה לעין ע"פ דברי רשב"ם למעלה א, ג ועל פי דברי הכתוב א, ד. — (8) בתורת כהנים וזוכחים דף כט ע"א. — (9) אולי מדמיון פסוק ט כתב כן שגם שם בתחלה פאה ואחר כן לקט. ולפי זה יפרש גם הפסוק בירמיה כן. ואין דעתו נכונה. — (10) ירמיה ו, ט. — (11) כדברי רש"י וכן בכל השלש. — (12) ה, כב.

[ו]לא תשקרו. ממון שהלוהו: 12. ולא תשבעו. אפילו בלא כפירת
 ממון: 13. לא תעשוק. ⁽¹⁾ עושקי שכר שכיר ומטי גר: [ו]לא תגזול.
 כעין ⁽²⁾ ויגזול את החנית מידו: (ו) לא תלין. שכר לילה ⁽³⁾: 14. לא
 תקלל חרש. כהוה דבר הכתוב. ומעמו ברי"ש כי משקל דגש הוא.
 כמו עַרְרָא גַבְנָא ⁽⁴⁾: 16. לא תלך רכיל. המחור בעיירות, מהלך לומר
 לשון הרע מזה אל זה. ותרגום לא תיכול קורצין, לא תכרזו רכילות.
 וכן בדניאל ⁽⁵⁾ אכלו קורציהון דיהודאי, הכרזו. וכן ⁽⁶⁾ ירעם משמים
 מתורגם אכלי מן שמיא, לשון השמעת קול: (ו) לא תעמוד על דם
 רעיך. לא תעמוד מנגד אלא ניתן להצילו בנפשו של רודף: 17. לא
 תשנא את אחיך בלבבך. אם גמלך רעה לא תתראה לפניו כאוהב
⁽⁷⁾ [כפיו שלום את רעהו ידבר] ובקרכו ישים ארכו, לא טוב [הדבר
 אשר אתה עושה], אל תשנאהו בלבך אלא הוכיח תוכיחהו על מה
 שעשה ומתוך כך יהיה שלום: ולא תשא עליו חטא. בלבבך: 18. לא
 תקום. לגמול לו רעה תחת רעה: ולא תטור. אפילו בלבבך, אלא
 עבור על מידותיך ⁽⁸⁾: ואהבת לרעך כמוך. אם רעך, אם טוב [הוא].
 אבל אם הוא רשע כדכתי' ⁽⁹⁾ יראת יי' שנאת רע ⁽¹⁰⁾: 19. בהמתך לא
 תרביע כלאים. לפי דרך ארץ ותשובת המינין כשם שצויה
 הכתוב שכל אחד ואחד יוציא פרי למינהו כמעשה בראשית, כך
 צויה להנהיג את העולם בבחמות ובשדות ואילנות וגם בחרישת
 שור וחמור שהם שני מינים. וגם בצמר ופשתים שזה מן בהמות
 וזה מן קרקע וגידוליו. ולמינים אמרתי הצמר צבוע והפשתן אינו
 צבוע וקפיד בכגד של שני מראות, והודו לי: 20. נחרפת. מסורה

⁽¹⁾ השתמש בדברי המקרא מלאכי ג, ה. — ⁽²⁾ בשמואל ב' כג, כא וכן
 בדברי הימים א' יא, כג כתיב: מיד המצרי. — ⁽³⁾ שלא בדברי חכמים (בב"מ
 דף קי ע"ב) שהביא רש"י ואילי פירש הוא פעולת שכיר, "עבודת שכיר" שלא
 דיבר הכתוב כאן על שכר שכיר אלא על עבודת השכיר. — ⁽⁴⁾ ובב"מ בלא
 נקודות: עיוור גבן. — ⁽⁵⁾ דניאל ג, ח. — ⁽⁶⁾ בשמואל ב' כב, יד: ירעם מן
 שמים. — ⁽⁷⁾ השתמש בדברי המקרא ירמיה ט, ו ושמות יח, ח. והרכבה בדבריו
 להראות כי לא תשנא כאן הוא כמו אל תשנא ויחובר היטב עם הוכח
 תוכיח הבא אחריו. — ⁽⁸⁾ פירוש: כבוש כעסק. וההפך: מעמיד על מידותיו
 בפסחים דף קיג ע"ב. — ⁽⁹⁾ ר"ל או תעשה כדכתי'. והמקרא במשלי ח, יג. —
⁽¹⁰⁾ רצה לומר מדכתיב לרעך נלמד שדווקא את רעהו שהיא אדם כשר חייב
 לאהוב, אבל אם נודמן לו אדם רשע אין מקום למצוה הזאת אלא תיבה עליו
 לעשות כאשר כתוב בספר משלי יראת יי' שנאת רע, וירחק מן הרשע ושנא
 קרבתו. ואם כן אין צורך להרכיב שינויים בדברי רש"י כאשר חשבו אחרים
 וכאשר חשבתי גם אני מקדם. ע' RSBM דף 48 הערה 5 והערה 9. — ודברי
 רש"י קרובים לדברי הגמרא בפסחים דף קיג ע"ב.

ומיוחדת לעבד עברי כדכת' (1) אם אדוניו יתן לו אשה. ודומה לו (2) עם חרף נפשו למות, מסר נפשו. וגם בתרגום: לא נפדתה. שאינה משוחררת ואינה כאשת איש לידון בחנק: בקרת תהיה. כמו (3) לא יבקך הכהן. כן פתרוהו דונש (4) ומנחם (5). יחקרו ב"ד אם לא חופשה לא יחייבו מיתה כאשת איש: 23. וערלתם. לשון (6) סתימה ואטימה והרחקה. (7) ערלה אונם. (8) ערל לב. (9) שתה גם אתה והערל: 24. קודש הלולים. קודש כמעשר שני לאוכלו בירושלים ולהלל לבוראו שכן מצינו במעשר שני שיאכלוהו (10) במקום אשר יבחר [וגו'] למען תלמד ליראה את יי' אלהיך כל הימים: 25. להוסיף לכם תבואתו. לכך תוכו (11) אם תעשו כאשר צויתו: 26. לא תאכלו על הדם. לפי פשוטו (12) דבר למד מעניינו לא תנחשו ולא תעוננו. אף זה יעשו כחוקות הגוים שאוכלים על קבר החרוג לשם מכשפות שלא יינקם או מכשפות אחר כעין שאנו אומרים (13) במסמר מן הצלוב. ורבותינו דרשוהו בכמה ענינים במסכת סנהדרין (14): 29. להזנותה. ונת של פנויה להיות כקדישה (15): 35. במדה, במדת קרקע. משורה, מדת הלח. כמו שאמרו (16) ומים במשורה תשתה: 36. הין. מדת הלח:

כ. 9. דמיו בו. דמו בראשו. הוא חייב עצמו מיתה (17): 10. את אשת רעהו. ולא גוי (18): 17. חסד הוא. כמו (19) פן יחסך שומע וכן (20) וחסד לאומים חטאת, קלון לאומים על ידי חטאת, וכן תירגם יוסף וחסוד דעמא חטאודי: 20. ערירים ימותו. לא ינחוו מן השמים להחיות [או] (21) להוליד בנים:

(1) שמות כא, ד. — (2) שופטים ה, יח. — (3) ינ, לו. — (4) לתיבת ולבקר בדף 53 בדפוס פיליפאוסקי. — (5) במחברת בקר III בדף 47. — (6) בפירוש רש"י. — (7) ירמיה ו, י. — (8) יחזקאל מד, ט. — (9) חבקוק ב, טז. — (10) דברים יד, כג. — (11) ריל תוכו לתוספת תבואה האמורה בכתוב. — (12) לעומת הדרשות שדרשו חכמינו בפסוק הזה עד שנקרא לאו שבכללות בסנהדרין דף סג ע"א. ובפירוש רש"י. — (13) משנה שבת ו, י. — (14) דף סג ע"א. — (15) בדעת הברייתא בסנהדרין דף עו ע"א שהביא רש"י. — (16) בפרק קנן תורה הלכה ד. — (17) בכ"י בא המאמר הזה בטעות אחרי פירוש פסוק יז. — (18) רצה לפרש למה כפל הכתוב אשר וגי אשר ינאף וגי שתי פעמים. ופירושו כמדרש חכמים בתורת כהנים ובסנהדרין דף נב ע"ב וברש"י. — (19) משלי כה, י. — (20) משלי יד, לד. — (21) הוספתי תיבת או הנצרכת גם להישיב המאמר על פי דרש חכמינו בתורת כהנים וביבמות דף נה ע"א שהביא רש"י.

אמור אל הכהנים.

כא 1. לנפש לא יטמא בעמיו. איש בעם הכהנים לא יטמא לנפש אדם, כמו⁽¹⁾ בתולה מעמיו יקה אשה. אבל אילו היה כתוב לעמיו, היה משמע לא יטמא לעמיו. כמו שכת' לנפש לא יטמא.⁽²⁾ לאחיו ולאחותו לא יטמא להם, ולא נאמר בהם. גם יש לפרש לנפש הנמצא בעמיו לא יטמא: 4. (ולא יטמא בעל בעמיו, שום בעל בעם כהנים לא יטמא לאשתו להחלו, שהרי מתחלל מכהונתו. ולפי דברי חכמים⁽³⁾ לא [יטמא] לאשתו פסולה ומחוללת, אבל מטמא לאשתו כשירה: 5. לא יקרחו. על מת. והוא הדין לישראל⁽⁴⁾: 7. וחללה. בת אותן שכתוב בהן⁽⁵⁾ ולא יחלל ורעו: 9. ובת איש כהן. ארוסה. ומפורש בסנהדרין⁽⁶⁾: 18. חרום ושרוע מפורש בכבודות⁽⁷⁾: 20. מרוח אשך. מעוך כצים: כב 2. וינזרו מאכילת קדשים בטומאת העוף: 3. אשר יקרב. לאכול: 8. נבלה וטריפה לא יאכל. אע"פי שמלוקת העוף הותרה להם, שדומה לנבלה⁽⁸⁾: 10. וכל זר לא יאכל קודש. תרומה: 14. כי יאכל קודש. תרומה: 16. באכלם⁽⁹⁾. הזרים: את קדשיהם. תרומה: 23. וקלוט. פרסותיו קלוטות: נדבה תעשה. לבדק הבית: ולנדר. לקרבן⁽¹⁰⁾: כג 2. אשר תקראו אותם מקראי קודש. אשר תזמנו אותם זמני קודש. כל לשון קריאה שאצל מועדים לשון קביעת זמן הוא, כמו⁽¹¹⁾ קרא עלי מועד. וכן התרג' מערע קדיש⁽¹²⁾, ולשון⁽¹³⁾ כמקרה הכסיל: 11. ממחרת השבת. ממחרת יום ראשון של פסח: 16. מנחה חדשה. להתיר חדש במקדש כי הוא זמן כישול תבואה: 22. ובקוצרכם. ממחרת הפסח לאחר הקרבת העומר: 24. זכרון תרועה. על ידי התרועה תִּזְכְּרוּ למקום. כדכת'⁽¹⁴⁾ והרועותם בחצוצרות וגי

⁽¹⁾ בפסוק יד. וראינו משם שפתרון לשון רבים עמיו כפתרון לשון יחיד עמו. ור' שמואל דוד לוצאטו ול' בכאור התורה טעה בהבנת דברי רשב"ם. —
⁽²⁾ במדבר ו, ז. — ⁽³⁾ בתורת כהנים וביבמות דף כב ע"ב. — ⁽⁴⁾ על פי המצוה דברים יד, א. — ⁽⁵⁾ בפסוק טו. — ⁽⁶⁾ דף נ ע"א ושם. — ⁽⁷⁾ חרום במשנה פ"ז מ"ג. שרוע בנמרא דף מ ע"א. — ⁽⁸⁾ היטיב להשתמש בדברי רבינא במנחות דף מה ע"א ליחזקאל מד, לא. — ⁽⁹⁾ בכ"י: באכלכם. — ⁽¹⁰⁾ כל אלה כמדרש רבותינו שהביא רש"י. — ⁽¹¹⁾ איכה א, טו. — ⁽¹²⁾ בכ"י בטעות: קדוש. —
⁽¹³⁾ קהלת ב, טו. — ⁽¹⁴⁾ במדבר י, ט.

ונוכרתם וגו': 27. אך בעשור וגו'. בשאר ימים טובים הותרה מלאכת אוכל נפש ונאסרת מלאכת עבודה. אבל ביום הכפורים שהוא יום עינוי, כל מלאכה אסורה כשבת⁽¹⁾: והקרבתם אשה. כדכת' באחרי מות ובפנחס⁽²⁾: 36. עצרת. עצירת מניעת מלאכה⁽³⁾: 39. אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי הזה. אע"פ שראש השנה ויום הכיפורים באים לזכרון [ולכפרה]⁽⁴⁾, אבל סוכות בא לשמחה ולהודאה על שמילא בתיהם כל טוב בימי אסיפה: 40. וענף עץ עבות. קמץ⁽⁵⁾ הוא כמו קדוש מהור עמוק גדול. כלומר ענף של עץ מעוכת הרכה: 42. כל האזרח, אפילו אותן שיש להם בתים, ישבו בסוכות⁽⁶⁾: 43. למען ידעו דורותיכם [וגו']. פשוטו כדברי האומרים במסכת סוכה⁽⁷⁾ סוכה ממש. וזה טעמו של דבר. חג הסוכות תעשה לך באוסף מנגד ומיקבך באוסףך את תבואת הארץ ובתיכם מלאים כל טוב דגן ותירוש ויצהר למען תזכרו כי בסוכות הושבתו את בני ישראל במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה, ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתיכם מלאים כל טוב ואל תאמרו בלבבכם כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. וכסדר הזה נמצא בפרשת עקב תשמעון⁽⁸⁾ וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך יי' אלהיך זה ארבעים שנה וגו' ואכילך את המן וגו'. ולמה אני מצווה לך לעשות זאת? כי יי' אלהיך מביאך אל ארץ טובה [וגו'] ואכלת ושבעת [וגו'] ורם ללבך ושכחת את יי' וגו' ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה וזכרת את יי' אלהיך כי הוא הטותן לך כח לעשות חיל. ולכך יוצאים מבתיים מלאים כל טוב בזמן אסיפה ויושבין בסוכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתים לשבת. ומפני הטעם הזה קבע הקי את חג הסוכות בזמן אסיפת גורן ויקב. לבלתי רום לבכם⁽⁹⁾ על בתיהם מלאים כל טוב פן יאמרו ידינו עשו⁽¹⁰⁾ לנו את החיל הזה⁽¹¹⁾:

(1) וכן כתב לשמות יב, טו וראב"ע שם ורמב"ן כאן לפסוק ה. וכאן רצה לפרש תיבת אך. — (2) למעלה בפרק טו ובמדבר כט, ח — יא. — (3) בכ"י בא הפירוש הזה אחרי פירוש פסוק לט. — (4) בכ"י: לכפרה, וזה לא יתכן כי רצה לומר בראש השנה לזכרון וכיום הכפורים לכפרה. — (5) בכ"י בטעות: קמץ. — (6) בכ"י ובכל הדפוסים הראשונים בא המאמר הזה אחרי פירוש פסוק מג. — (7) דף יא ע"ב. — (8) דברים ח, ב — יח. — (9) בכ"י: לבב. — (10) בכ"י: עשה. — (11) כעין זה כתב בקיצור בפירושו לשמות כג, טו.

כד. 2. ויקחו אליך שמן וית וך. פרשה זו נשנית לפי שהמנורה נכח השלחן להאיר אל השלחן שעליו לחם הפנים שמפורש כאן שכל זה מתיקון השולחן ומסידורו. השמן להאיר והפת לערוך: 11. ויקוב. הזכיר את השם ואחר [כן] כירכו: 15. 16. איש איש כי יקלל אלהיו כתם בכינוי בלא פירוש שם המוכהק, [ונשא המאן]. ומפרש י"י [שהוא השם] המוכהק יתברך שמו ואחר כך מקללו. מות יומת. לפי פשוטו יש לפרש כן: 18. [ו]מכה נפש בהמה. ממיתה לגמרי: 21. ומכה בהמה ישלמנה. חובל אע"פ שאינו ממיתה לגמרי:

בהר סיני.

כה. 1. בהר סיני. קודם שהוקם אוהל מועד²: 2. ושבתה. לשון ביטול: 3. ואספת. שלא תפקר: 10. ושבתם איש לירושתו. כמו שמפורש לפנינו³ שהמוכר שדרו חוזר לו כחנם ביובל, ואיש אל משפחתו, עבד עברי חוזר חפשי ביובל: 11. נזיריה. גידולי ענבים שנשרו לא תבצרו. וכן ספחים⁴ בתבואה: 12. מן השדה תאכלו. ולא מן הנאסף אל הבית שאסור לאוספו: 16. כי מספר תבואות שעד היובל הוא מוכר לך, ולא גוף הקרקע⁵: 21. לשלש השנים. לפי הפשט זרעית ששית תפרנס ששית ושביעית ושמינית [ובשמינית⁶] יזרעו ויאכלו מתבואת ששית עד תחילת תשיעית שיתפרנסו מתבואה הנזרעת בשמינית: 24. נאולה תתנו לארץ. אם ירצה המוכר לפדותה לפני היובל: 27. והשיב את העורף מן השנים עד היובל שלא אכל עדיין. העורף, המעדיף⁷ על שנים שאכל כבר: 33. ואשר ינאל מן

(1) חיבר פסוק טו ופסוק טז בפירושו. והוא דעת חכמים רובי מאיר בבבלי דסנהדרין דף נו ע"א, ורש"י נ"ב פירש כדעתם.
 (2) מפורש יותר בדבריו לבמדבר א, א. — (3) בפסוק כה. לא. — (4) בכ"י מזרה... ספחים. — (5) המאמר הזה בא בכ"י קודם פירוש פסוק יב וכן בשלשה הדפוסים הראשונים. — (6) הוספתי על פי דברי רש"י שהלך רש"י כן בדרבנא. — (7) על אודות חיבת תדע שבדפוסים כאן עין RSBM דף 47 הערה 2.

הלויים, כמו שאמרנו⁽¹⁾ גאולת עולם תהיה ללויים, והוא ירצה לגאול ואין לו במה לגאול, ויצא ממכר בית וגוי כלומר תשוב לו בחנם: 34. ושדה מגרש [וגוי]. כמפורש באלה מסעי: 39. עבודת עבד. לרדותו בפרך כעבד כנעני⁽²⁾: 47. או לעקר. שנעקר מזה המלכות רחוק מארצכם, לא תושב ולא גר ולא גוי ואזרח: כו. 1. משכית מן שכה כמו מרבית מן רבה. ואיני מוצא לו חבר כי אם⁽³⁾ עברו משכיות לכב, לשון ראיות לכבו. אף כאן אכן רואה שיש בה צלמים וציורים להסתכל בהן:

אם בחוקותי⁽⁴⁾.

10. וישן מפני חדש תוציאו מן הגרנות למכור כדכתיב⁽⁵⁾ תוציאו את כל מעשר תבואתך ונתתה ללוי⁽⁶⁾ וגוי: 13. מוטות עולכם. כדכתיב⁽⁷⁾ עשה לך מוסרות, היא הרצועה שקושרין בה העול של עץ הקרוי מוטות⁽⁸⁾ לפי שמטה ומרכין את צואר השור: קוממיות. כשהוסר העול וזקף את ראשו: 18. שבע על חטאתיכם. כלומר הרבה מכות על חטאתיכם. כמו⁽⁹⁾ שבע יפול צדיק וקם. ⁽¹⁰⁾ ואור החמה יהיה שבעתים. ⁽¹¹⁾ והחזיקו שבע⁽¹²⁾ נשים: 19. ושברתי

⁽¹⁾ בפסוק לב. — ⁽²⁾ בכ"י: כעבד כנען, ואין זה לשון רשב"ם. — ⁽³⁾ תהלים ע"ו, ובכ"י חברו עברו, ונקוד על חברו להיותו נמחק, ועיין RSBM דף 37 הערה 2.

⁽⁴⁾ בכ"י 62 חלק ראשון במינען דף 122 ע"א נמצא לפסוק ח: ורדפו מכם חמשה מאה. הקשה רשב"ם דאמר [צ"ל דאמרין] מרובה מדה טובה ממדת פורענות, [סוטה דף י"א ע"א] והא הכא כמדה טובה כתיב ורדפו מכם חמשה מאה ואלו במדת פורענות כתיב איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה [דברים לב, ל].? ותימא [צ"ל ותירין] דהבא רודפים והירגים קאמר דכתיב ונפלו אייביכם לפניכם לחיוב והתם לא קאמר רק רדיפה בעלמא כדכתיב איכה ירדוף וגו'. — הדברים האלה העתיק לי ידידי החכם ר' ברוך ציעמליך בשבתו לפניו בעיר מינען והוסיף להעירני כי במנחת יהודה הגדפס דף סג ע"ג נכתבה השאלה בלשון אחרת בלי שם השואל והתשובה בשם רבינו תם. ובתוספות שם דף סג ע"א הובאה גם השאלה גם התשובה בלי שם אימרה. — ⁽⁵⁾ דברים יד, כח. — ⁽⁶⁾ בכ"י: ללויים. — ⁽⁷⁾ ירמיה כו, ב. — ⁽⁸⁾ ר"ל ששם כתוב מוסרות ומוטות יחדו ושתיקן חלקי העול. — ⁽⁹⁾ משלי כד, טו. — ⁽¹⁰⁾ ישעיה ל, כו. — ⁽¹¹⁾ ישעיה ד, א. — ⁽¹²⁾ בכ"י: שבעה נשים.

את גאון עוונכם. כדכת' (1) בשברי לכם מטה לחם, וכדכת' (2) גאון שבעת לחם היה לה. ואגדה (3) הוא בית המקדש. כדכת' (4) הנני מחלל את מקדשי גאון עוונכם. ולפי הפשט כמו שפירשתי, שכך מוכיח סוף המקרא ונתתי את שמיכם וגו': 20. כחכם. כי האדמה לא תוסיף תת את כחה לכם: 21. ואם תלכו עמי קרי. מנחם (5) פידש לשון מניעה מגזרת (6) הוקר רגלך. והכל הוא. כי הוקר מגזרת המופי פה פעל כמו (7) הושב את אביך מן (8) אברם ישב. וקרי מן קרה מגזרת (9) אקרה כה. וזהו פרושו. אם תלכו עמי במקרה ולא תדיר כאדם שאינו הולך תדיר אצל בוראו (10): 25. נקם ברית, שעברתם. כמו שכת' למעלה (11) להפרכם את בריתי: 26. עשר נשים. כלומר הרבה. כמו (12) זה עשר פעמים תכלימוני: בתנור אחד. כי אשה אחת לא תוכל למלא את התנור פת: והשיבו לחמכם (13) במשקל. כי במשקל הביאודו לתנור, ובמשקל השיבוהו להאכילו לבעלים, במשקל ובצמצום. לחם צר ומים לחץ. כדכת' (14) בן אדם הנני שובר מטה לחם בירושלים ואכלו לחם במשקל ובדאגה ומים במשורה. אף כאן כת' בשברי לכם מטה לחם יִאֶפֶה וְיֵאָכֵל במשקל: ואכלתם ולא תשבעו. כי במשקל ובצמצום יאכלוהו. וגם יש לומר שאותו לחם אע"פ שיאכל ממנו הרבה לא ישביע ויסעד (15) האדם כי מארה תמצא בו: 28. ויסרתי. מן (16) ייסר איש את בנו יאמר ויסרתי, וכן (17) ויסרו אותו. וכן מן יישב (18) יאמר (19) וישבו בך טירותם ביחוקאל: 30. על פגרי גילוליכם. כי בבית במותיכם תהרגו. כדכת' בירמיה (20) כי אם גיא ההריגה וקברו בתופת מאין מקום: 32. ושממו עליה אויביכם. כשכאים לשבת בה כדכת' (21) כל עובר עליה יישום וישרוק על [כל] מכותיה. 35. כל ימי השמה תשבות. כי שבעים שנה של גלות בכל פורשו רבותינו (22) כנגד שנים שהיה לה לשבות ולא שבתה. תשבת

(1) בפסוק בו. — (2) יחוקאל טו, מט. — (3) בתורת כהנים. — (4) יחוקאל כד, כא. — (5) במחברת קר II דף 158. — (6) משלי כה, ז. — (7) בראשית מו, ו. — (8) בראשית יג, יב. — (9) במדבר כג, טו. — (10) כפירוש רבותינו שהביא רש"י. — (11) בפסוק טו. — (12) איוב יט, ג. — (13) בכ"י: והשיבו את לחמכם. — (14) יחוקאל ד, טז. — (15) בכ"י: מסעד. — (16) דברים ח, ה. — (17) דברים כא, יח. — (18) ר"ל מבנין פיעל של ישב. — (19) יחוקאל כה, ד. — (20) ירמיה ז, לב. — (21) ירמיה יט, ח. — (22) סדר עולם פרק בו ומהדרין דף לט ע"א. וגם בדברי הימים ב' לו, כא שהביא רש"י כבר נראה שהיה המספר הזה והחשבון הזה לנכח עיני מחבר הספר.

מלא פום כאתנחתא, אבל בלא אתנחתא⁽¹⁾ או תשבת הארץ, פתח.
 וכן וימת וינס, באתנחתא כולם מלא פום⁽²⁾ וימת, ⁽³⁾ הים ראה וינס:
 36. מרדך בלבבם. אינו לשון⁽⁴⁾ רך הלבב, ⁽⁵⁾ ואל הרך לבי. כי
 המ"ם של מרד עיקר שהרי הניגון במ"ם. כמו אהל, ⁽⁶⁾ אכל בכסף,
⁽⁷⁾ וקראת לשבת עונג. ואין חבר כי אם בתלמוד בשחימת חולין⁽⁸⁾
 נתמרד באילו טרופות: 39. ימקו. מן⁽⁹⁾ נמקו חבורותי כמו מן נסע
 יפעו יפעו⁽¹⁰⁾: 42. וזכרתי וגו'. אם יכנע לכבם: 43. והארץ תעזב
 מהם. כחשבון ביטול שבתות שיתרצה ויכופר עונם. ואו⁽¹¹⁾ וזכרתי
 וגו': ותרץ. מן רצה. כמו ויבן מן בנה: יען וביען במשפטי מאסו
 ואת חוקותי געלה נפשם. ויען במשפטי מאסו וביען את חוקותי
 געלה נפשם⁽¹²⁾]: 45. ברית ראשונים אשר למענם הוצאתי
 אותם: 46. בהר סיני ביד משה. שכן התחילה פרשת שמיטה⁽¹³⁾
 וידבר יי אל משה בהר סיני. וגם גמר התוכחות האלה בשביל
 השמיטה הם כדכת'⁽¹⁴⁾ כל ימי השמה תשבות, כי כל מצות של
 פרשת בהר סיני בשמיטות ויובלות⁽¹⁵⁾ מדבר ושליחות עבדים וחזרת
 קרקעות, לכך נאמרו כאן התוכחות של עבירות השמיטות בהר
 סיני הכל בפעם אחת:

כו. 2. כי יפלא. יבדיל, (כמו) לשון⁽¹⁶⁾ מפרש, שהנודר צריך
 לפרש באיזה (ה)עניין⁽¹⁷⁾ הוא נודר וכמה הוא נודר: 3. ערכך. שני
 הכפין כפל הוא כמו שתאמר מאדם אדמומית מן לבן לבנונית:
 9. כל אשר יתן ממנו לי"י, אם הקדישו סתם, יהיה קדש, קרבן
 ולא לבדק הבית: 11. ואם כל בהמה⁽¹⁸⁾ של קדש שהוקדשה
 לקרבן ונעשה טמאה, בעלת מום, והעמיד את הבהמה לפני

(1) בפסוק לד. — (2) בראשית ה, ה ועוד. — (3) תהלים קד, ג. —
 (4) דברים כ, ח. — (5) איוב כג, טז. — (6) דברים ב, כח. — (7) ישעיה נח, יג. —
 (8) חולין דף מה עב. — (9) תהלים לח, ג. — (10) עיין RSBM דף 38 בהערה 5
 ודף 137 הערה 7. — (11) בפסוק מה. — (12) כן הוספתי על פי דברי ר' וואלף
 היידענהיים בחומש מודע לבינה, והעירני עליו ידידי החכם קויפמאן נ"י. אבל לא
 נשתבש הלשון בדפוסים כדעת ר'ווי היידענהיים כי בכ"י נכתב כאשר נדפס בספרי
 הדפוס, ואם כן אין לשנות כי אם להשלים החסרון הנראה לעין בדברי רשב"ם.
 ונראין דברי ר' וואלף הנזכר שהלך רשב"ם בזה בדרך רעהו. וחברו ר' יוסף קרא.
 עיין דבריו בפליטת סופרים דף 20, — (13) כה, א. — (14) בפסוק לה. —
 (15) בכ"י: ויובלות. — (16) נקוד על תיבת לשון בכ"י כמזוורתה, אבל כאמת
 נראה שנוסף כמו לפירוש. עיין RSBM דף 35 הערה 5. — (17) בכ"י שלא
 כדת הלשון: באיזה העניין. — (18) בכ"י: ואם כל בהמה טמאה.

הכהן, ויביא בדמיה קרבן⁽¹⁾: 20. וואם מכר הגובר את [השדה] לאיש אחר לא יוכל בעלה לפדותה עוד אלא מתחלקת לכהנים ביובל. לכהנים של אותה משמרה: 21. תהיה אחוותו. של מקדיש: 24. לאשר קנהו מאתו. שהקונה אותו לא היה יכול להקדישו אלא הפירות שיש לו בו עד היובל: 26. לא יקדיש איש אותו. לקרבן אחר, כי הוא עצמו קדוש כבר לקרבן בכור: 27. ואם בבהמה הטמאה ממש יקדיש אדם, באותה יש פדיון. ובבהמה טמאה ממש פירשו חכמים ושלמים כבעלי מומים כמו שפירשתי⁽²⁾: 29. יחרם מן האדם. אדם שיתחוב מיתת בית דין אין לו פדיון⁽³⁾: 30. מעשר הארץ. מעשר שני ב):

(ב) תחת עול כבוד⁽⁴⁾. לו אני עבד, צואר לי זכר. משש גם רכב: ובספר כהנים, [ה]נדרש לפנים, ראש לראשונים, ואחרון לאחרונים. עצמה לאין אונים. ירבה לשונים. ויעקב ממעונים, יכרך כבנים. לפניו אונים. יכרית להמונים. ישיבו שוינים. לו שכל הוונים: [וחילים יגבר]. ומשרים דובר, ימציא לו סבר, בספר וידבר:

(1) תמורה דף ל"ג ע"א. — (2) לפסוק י"א. — (3) עין RSBM דף 40 הערה 3. — (4) החרוזים האלה נמצאו כאן בכ"י ודברתי עליהם במכתב החדשי (Monatsschrift) אשר להח' גרעץ משנת 1880 בדף 287 והבא.

במדבר סיני.

א. 1. במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש⁽¹⁾ השני. כל הדברות שנאמרו בשנה ראשונה קודם שהוקם המשכן כת' בהן⁽²⁾ בהר סיני, אבל משהוקם המשכן באחד לחדש בשנה שנייה לא יאמר בהר סיני אבל במדבר סיני באהל מועד. וכן מוכיח לפנינו דכת'⁽³⁾ ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר [י"י] את משה בהר סיני, קודם שהוקם המשכן או היו תולדות אהרן ארבעה⁽⁴⁾ ואלה שמות בני אהרן נדב ואביהוא ואלעזר ואיתמר, אבל לסוף בשנה שנייה שהוקם המשכן לא היו כי אם שנים, לפי שלבסוף כשהוקם המשכן בשנה שנייה נאמר⁽⁵⁾ וימת נדב ואביהוא לפני י"י במדבר סיני, במדבר סיני היו ארבעה ולבסוף שנים כי בו ביום שהוקם אהל מועד מתו נדב ואביהוא: 2. שאו את ראש כל עדת. לפי שמערתה צריכים ללכת לארץ ישראל ובני עשרים ראויים לצאת⁽⁶⁾ בצבא המלחמה שהרי בעשרים בחדש השני הזה נעלה הענן כדכת' בפדשת בהעלותך⁽⁷⁾ וכת' שם⁽⁸⁾ נוסעים אנחנו אל המקום וגו'. ולכך צוה הק' בתחילת חרש זה למנותן: 19. ויפקדם במדבר סיני. לפי שבמנין שני שבפנחס כת'⁽⁹⁾ וידבר משה ואלעזר אותם בערבות מואב, לכך נאמר כאן כי חשבון הראשון היה במדבר סיני: 47. והלויים למטה אבותם לא התפוקדו בתוכם. כמו שמפרש והולך⁽¹⁰⁾ אך את מטה לוי לא תפקד וגו' ומפרש טעם כי לא ילכו בצבא המלחמה אלא⁽¹¹⁾ הפקד את הלויים על משכן העדות וגו'.

(1) בכ"י: לחדש לחדש שתי פעמים. — (2) שמות לא, יח; לד, לב; ויקרא ז, לח; כה, א; טו, טו; כו, לד. — (3) ג, א. — (4) ג, ב. — (5) ג, ד. — (6) בכ"י: לשאת. — (7) י, יא. — (8) י, כט. — (9) כו, ג. — (10) בפסוק טט. — (11) בפסוק ג.

ב. 2 באותות. סימן היה בנס של כל דגל, כגון בשל יהודה אריה, בשל יוסף שור⁽¹⁾: מנגד. מרחוק: 17 בתוך המחנות. שני דגלים נוסעים תחילה, ואחר כך המשכן והלויים, ואחר כך שני דגלים אחרונים: כאשר יחנו כן יסעו. בכל ענין שהיו סביב למשכן הארבעה דגלים, כך היו סביב דרך הליכתם. ודרך ימין נמנו הדגלים, מזרח ודרום מערב וצפון:

ג. 1 ואלה תולדות אהרן ומשה. תחילה מנה תולדות ישראל ואחר כך תולדות הכהנים ואחר כך תולדות הלויים. ועתה מנה תולדות אהרן. ותולדות משה לפנינו עם הלויים דכת⁽²⁾ ולקחת משפחת העמרמי, זהו משה ואהרן ובניו אשר יקראו על שבט הלוי, כי לא היו לעמרם בנים רק משה⁽³⁾ ואהרן⁽⁴⁾ ויבדל אהרן להקדישו ומשה ובניו יקראו על שבט הלוי: ביום דבר יי' את משה⁽⁵⁾ בהר סיני. שזהו קודם שהוקם המשכן או היו ארבעה. אבל בשנה שנייה שהוקם המשכן במדבר סיני לא נשאר כי אם אלעזר ואיתמר כמו שפירשתי למעלה בתחילת פרשה⁽⁶⁾. שכל מקום שנאמר בהר סיני זהו קודם שהוקם המשכן, אבל משנבנה אהל מועד לא נאמר אלא במדבר סיני: 9 נתונים [נתונים]. כפל לשון, כמו⁽⁷⁾ נתן נתן להם אחות נחלה, דוננט דונק⁽⁸⁾ ב'ל: 10 ואת אהרן ואת בניו תפקד. תעשהו פקיד וממונה עליהם, כמו⁽⁹⁾ ויפקד שר הטבחים את יוסף: 15 כל זכר מבן חדש ומעלה תפקדם. לפי שהיו באים לפטור את הבכורות שחייבין פדיון מבן חדש ומעלה, לכן גם מניינם מבן חדש: 27 ולקחת משפחת העמרמי, משה ובניו. עתה מפרש מה שכתוב למעלה⁽¹⁰⁾ ואלה תולדות אהרן ומשה: 49 הפדיום. מיותר⁽¹¹⁾ מ"ם כמ"ם של ריקם, ⁽¹²⁾ הכנס, שלשום: שלש מאות שהלויים עודפים על שנים ועשרים אלה⁽¹³⁾ בכורות היו ואין בכור מפקיע בכור. כך פירשו רבותינו⁽¹⁴⁾:

ד. 5 אהרן ובניו בנסוע המחנה. שני דגלים ראשונים שנוסעים תחילה קודם שיסע המשכן והלויים: 10 ונתנו על המוט. טועה

⁽¹⁾ הלך בדרך האגדה הנמצאת במדבר רבא. — ⁽²⁾ בפסוק כו. — ⁽³⁾ בכ"י: משה משה, שתי פעמים. — ⁽⁴⁾ השתמש בדברי המקרא בדברי הימים א' כג, יג. יד. — ⁽⁵⁾ בכ"י: אל משה. — ⁽⁶⁾ א. א. — ⁽⁷⁾ כו, ה. — ⁽⁸⁾ *donnant* לעו של *donnez*, ע"י רבנו לעו של נתונים. ע"י RSBM דף 95 סימן 30. — ⁽⁹⁾ בראשית מ, ד. — ⁽¹⁰⁾ ע"י דבריו לפסוק א. — ⁽¹¹⁾ בכ"י מיותר מיותר שתי פעמים. — ⁽¹²⁾ שמות ח, יג. יד. — ⁽¹³⁾ ע"י רש"י לפסוק לט. — ⁽¹⁴⁾ בבכורות דף ה ע"א.

היה בזה ר' יוסף קרא מדלא כת' כדכת' (1) במוט בשנים. והיה רוצה לומר שכל המוט היה תחת הכלים מדכת' על. השיבותי כי המוטות היו בצדי הכלים כדרך כל משא שנותנין המוטות בטבעות שבצדי הכלים כדכת' בפרשת המשכן (2), אבל לשון ונתנו ראוי לומר על המוט ואצל לשון משא יאמר במוט כדכת' (3) וישאווהו במוט. (4) ונשא בם את השולחן וכת' (5) על כתף יסבלוהו. (6) אין לכם משא בכתף. כלומר בדבר זה נושאין את זה: 15. ואחרי כן יבואו בני קהת. לאחר שתכסו את הארון והכלים: 20. כבלע את הקדש. כשסותרין את ההיכל נגלה (7), ואם יראו ימותו. כמו שמצינו באנשי בית שמש (8) כי ראו בארון יי: כבלע. כמו (9) בלע יי, (10) ודרך אורחותיך בלעו, (11) בלע כל ארמנותיה, (12) ומאשריו מכולעים. וכן כת' למעלה שמשעה שהיו מתחילין לפרק את המשכן היו מתרחקים בני קהת. כדכת' (13) ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה והורידו את פרכת המסך וכל הפרשה עד (14) וכלה אהרן ובניו לבסות וגו' ואחרי כן יבאו בני קהת:

נ ש א .

22. גם הם. לפי שכת' למעלה (15) נשא את ראש בני קהת: ה. 2. וישלחו מן המחנה. [לאחר שנסדרו ונקבעו סדר המחנות וחנייתן הוצרך לומר שילוח טמאים מן המחנות: 6. חטאות

(1) יג, כג. — (2) שמות כה, יד. כו; לו; ל, ד. — (3) יג, כג. — (4) שמות כה, כח. — (5) ישעיה מו, ו. ובכ"י בטעות: ככת' בכסף יסבלוהו. ולא כתב רשב"ם כן, כי נגלה דעתו שרצה לומר שגם תיבת כתף יחובר עם על ועם כ"י כפי הפעולה הנכתבת עמה. כי סבל הוא כמו נתן לפי שפתרון סבל הוא הרים המשא אל המקום אשר יהיה שם בהנשאו ממקום למקום. ואצל מלת משא תבוא כ"י עם תיבת כתף כאשר תבוא בפעולת תיבת נשא. — (6) דברי הימים ב' לה, ג. ובכ"י בטעות: אין לכם משא אלא בכתף. ומאין יבא לרשב"ם עצמו טעות כזאת? — (7) ר"ל נגלה ההיכל. ובכ"י טעה הכותב בכתבו שנית תיבת נגלה וכתב אותיות נב ונקר עליהן להיותן נמתקות, והמדפיס הראשון טעה לחשוב שהוא שם יי ומוה נולדה טעות כל הדפוסים. — (8) שמואל א' ו, יט. — (9) איכה ב, ב. — (10) ישעיה נ, יב. — (11) איכה ב, ה. — (12) ישעיה ט, טו. — (13) מפסוק ה והלאה. — (14) בפסוק טו. — (15) ד, ב.

[ה]אדם. הכתובים בפרשת אשם גוילות בסוף פרשת ויקרא¹ וכחש בעמיתו בפקדון וגי. ובשביל גול הגר שאין לו גואל ומת הגר נשנית כאן: 7. והשיב את אשמו. הקרן: 8. מלבד איל [הכפורים], האשם האמור בויקרא, האשם המושב, הקרן, ישיב לכהנים: 9. וכל תרומה. תרומת ראשית ישראל מפריש ותרומת מעשר שהלויים מפרישי המפורשין בפרשת שלח לך²: 10. (ו)איש³ אשר יתן לכהן, שיתנדב דבר הראוי לכהנים כגון חרמים וכיוצא בהם, לו יהיה, כלומר לכהן יתנו. ומדרש אגדה⁴ איש אשר יתן לכהן מה שחייב ליתן לו יהיה לו ממון הרבה. ולפי שמוותר הוא דרשו כן: 12. כי תשטה. כי תסור. כדכת' שטה מעליה⁵. ושחטה שטים העמיקו: 13. ועד אין בה. שזינתה: והיא לא נתפשה. לא נאנסה. שאם הסתירוה באונס פטורה: 17. מים קדושים. מי כזר: 21. לאלה ולשבועה. כשמשביע אדם את חברו יאמר הנני משביעך בשם על זה הדבר שאם תכזב כי תהיה מקולל כאשה פלונית שצבתה בטנה ונפלה יריכה: 28. ונזרעה זרע. תתעבר: 31. וניקה האיש מעון. אע"פ שגרים לה פורענות זו על ידי קני שקינא בה⁷. ולי נראה ונקח האיש מעון שלא סבל אשתו להיות מזנה תחתיו, ואילו שתק לא היה מעוקה מעון שהיא אסורה לו. אלא היא תשא את עוונה שהרי זינתה, ולפיכך קיבלה פורענותה⁸:

ו 3. משרת ענבים. פירש מנחם [מנורת] ושרת את אחיו. והרי המ' כמו מ' של¹⁰ מרמס ושל¹¹ משמר ושל¹² משמן בשרו ירוה. ולא יתכן לשון שירות כי אם אצל עבודת בני אדם לאדוניהם. לכן אומר אני שמשרת מהטופי למד פעל הוא מנורת שרה, כמו¹³ מקנת כסף מנורת קנה. ופרשתו אם לא נמצא במקרא נמצא בלשון התלמוד¹⁴ נזיר ששרה פתו כיון. ואם מלשון המקרא, הרי מצינו בירמיה¹⁵ אם לא שריתך לטוב. ופרשו¹⁶ כמו¹⁷ משרא

¹ ויקרא ה, כא. ובכ"י בטעות: וכחש וגי בעמיתו. — ² שגה יצאה מלפני רבינו כי פרשת מתנות כהונה ולויה אינה בפרשת שלח לך אלא בפרשת קרח פרק יח. — ³ בכ"י בטעות: ואיש. — ⁴ מימרא דרב נחמן בר יצחק בברכות דף סג ע"א והביאו רש"י. — ⁵ במשלי ד, טו: שטה מעליו. — ⁶ הושע ה, ב. — ⁷ והו פירוש רש"י. — ⁸ וכן פירש ראב"ע. — ⁹ ח, כו. ומנחם חבירו במחברת שרת. — ¹⁰ ישעיה י, ו. — ¹¹ בראשית מ, ג ועוד רבים. — ¹² ישעיה ז, ד. — ¹³ שמות יב, מד. — ¹⁴ קיר דף לו ע"א. — ¹⁵ ירמיה טו, יא. — ¹⁶ דונש (בדף 36) ורש"י שהביאו לירמיה טו, יא. — ¹⁷ הניאל ה, יב.

קטרין שבדניאל. כלומר פתחתיך מן האזיקים כמעשה שהיה. ואמר
 שריתך כמו⁽¹⁾ וזרתי פרש על פניכם. מגזרת⁽²⁾ וזה הלאה. אף כאן
 משרת ענבים כל מה שנבדל ונופל מן הענבים כאדם הנבדל וניתר
 מקשר הכבלים והזיקים שקשור בהם: 13. יביא אותו. את עיקר
 קרבנו⁽³⁾ כמו שהולך ומפרש: 21. מלבד אשר תשיג [ידו]. שאם
 נדר קרבנות הרבה לשם שמים יביאם מלבד אלה של חובה,
 דוגמת⁽⁴⁾ מלבד מתנותיכם ומלבד [כל] נדריכם: 23. כה תברכו
 את בני ישראל. כלומר לא תברכו מברכת פיכם כאדם שאומר
 תבואתה⁽⁵⁾ לראש פלוני כך וכך אלא אלי תתפללו שאברכם
 אני, כמו שמפרש יברכך יי, ואני אשמע קולכם כאשר תאמרו
 ואברכם לישראל, כמו שמפרש⁽⁶⁾ ושמו את שמי על בני ישראל,
 כשיברכו כהנים לישראל בשמי ולא בשמם, אני אברכם לישראל
 כמו שיתפללו הכהנים ואומרים יברכך יי: 26. ישא יי פניו
 אליך כדכת'⁽⁷⁾ ופניתי אליכם, שלא יסתיר פניו מכם. ומה שכת'⁽⁸⁾
 אשר לא ישא פניו] (איש), הק' לא ישא פני איש לנקותו מכל פשעיו,
 אבל הוא ישא פנים שלו אל אהובו שיפנה אליו לחננו כדכת'⁽⁹⁾
 ופניתי אליכם והרכיתי אתכם וגו':

ז. [הם העומדים] על הפקודים. הם הנקובים בשמות [בפרשת]
 במדבר סיני⁽¹⁰⁾: 3. עגלות לפי שהוא דבוק, עגלות של צב. כמו
 שיאמר מעשרה עשרות⁽¹¹⁾ יאמר מן⁽¹²⁾ עגלה על⁽¹³⁾ שני הנשיאים
 עגלות. ומן עגלה⁽¹⁴⁾ עני ארץ. ומן ערכה⁽¹⁵⁾ ערבי נחל: צב. כמו⁽¹⁶⁾
 בצבים או בפרדים. פתרונו לפי ענינו. וטראה בעיני עגלות העשויות
 להלוך בצבא ובדרכים רחוקים: 13. וקר בנו. מוסב למעלה, ויהי⁽¹⁷⁾

(1) מלאכי ב, ג. — (2) ז, ב. — (3) עיין פירוש דבריו בספרי RSBM דף 158
 בשורה הרביעית. — (4) ויקרא כג, לח. — (5) בכ"י: תבואת. — (6) בפסוק זו. —
 (7) ויקרא כו, ט. — (8) נראה שצריך להיות אשר לא ישא פנים ומוסב על דברי
 המקרא דברים י, ז. והכותב טעה לשנות בשביל שבא אחרי כן, הק' לא ישא
 פני איש לנקותו וכו'. ולא כמו שכתבתי בספרי RSBM בדף 59 בהערה 1. —
 כי הגה רשב"ם כיון לשאלת בלוריא הגזרת בנגמרא ראש השנה דף ז ע"ב
 ולדרשת ר' עזרא בברכות דף כ ע"ב ובגדה דף ע ע"ב ושם נאמר אשר לא
 ישא פנים. — (9) ויקרא כו, ט. ועיין RSBM דף 151 הערה 9. — (10) א, ה. — (11)
 בכ"י בטעות: עשרים. ובעל קרן שמואל תיקן. — (12) בעצם הפסוק הזה. —
 (13) בכ"י של במקום על. — (14) תהלים עו, י. והביא זאת לעדה שבסמיכות נהפך
 חטף פתח להיות תנועה שלמה בעבור השוא הבא אחריו, וכן עגלות בסמיכות
 מן עגלות בנפרד. — (15) איוב מ, כב. — (16) בישיבה סו, כ: בצבים ובפרדים.
 (17) בפסוק יב.

המקריב [וגו'] נחשון, וקרבתו היה כך וכך: בסדר שכתובים בארבעה דגלים הביאו קרבנותיהם, דגל יהודה, ואחר כן דגל ראובן, ואחרי כן דגל אפרים, ואחרי כן דגל דן: 84. ביום המשח אותו. התחילו לחנכו כמו שכת' בפרשה זו: 88. אחרי המשח אותו. לסוף שנים עשר יום שכבר נתחנך עלה החשבון כך וכך⁽¹⁾:

בהעלותך.

ח 2. בהעלותך וגו'. לפי שמלאכת תדיר היא זו, הזכירה כאן. אע"פ שכל מלאכות המשכן נגמרו, מלאכת הדלקת המטרה [לא²]. נגמרה כי תדירה היא: אל מול פני המנורה [וגו']. היה מטה ראשי הפתילות של כל שבעת הנרות להאיר אל השולחן⁽³⁾: 7. והעבירו. ויעבירו, אבל והעבירו הוא לשון ציווי כמו⁽⁴⁾ והשתירו אל ימי: 13. והנפת אותם [וגו']. אהרן הניפם תחילה⁽⁵⁾ ואחר כך משה: 21. ויתחטאו. כדכת' לעיל⁽⁶⁾ הוה עליהם מי חטאת: 24. ואת אשר ללוים. מצוה חדשה שעדיין לא נאמרה. שבפרשת [ב]מדבר סיני⁽⁷⁾ ובפרשת נשא⁽⁸⁾ ציוה הק' למנותם מבין שלשים שנה עד בן חמשים שנה לעבוד ולמשא, לשאת את המשכן, ועתה בפרשה זו בא לפרש מצות עבודת משמרת משכן, אשר חמש שנים לפני השלשים שנה שאינו ראוי למשא יהו ראוי ומצווה לשמרת משכן וכליו ומבין חמשים ומעלה שאינו ראוי לעבודת משא יהא מצווה לעבודת שמירה כמו שמפרש והולך מבין עשרים [ו]חמש⁽⁹⁾ שנה ומעלה יבא לצבא צבא בעבודת אהל מועד מלאכת שמירה

(1) בכ"י: עלה חשבון. והפירוש הזה הוא לעומת פירוש פסוק פד. ושניהם להוציא מאגדת ספרי שהביא רש"י לפסוק פד. — (2) כבר היטיב להוסיף המדפיס הראשון. — (3) הפירוש הזה הובא בשם רשב"ם במנחת יהודה שברעת זקנים דף סה ע"ג בהוספת דברים על פי הגמרא במנחות דף צח ע"ב. ובפענת רוא דף מח הובא פירוש רשב"ם בשם הר"ר יאיר, וכפעם בפעם לא הכיר מקור הדברים. — (4) כשמות ה, ד ושם ט, כח כתוב: העתירו בלא ויו, וכשמות י, ה כתוב: והעתירו לי"י אלהיכם. — (5) לדברי פסוק יא. — (6) בפסוק ז. — (7) ד, א וגו'. — (8) ד, כא וגו'. — (9) צ"ל חמש ועשרים. כי כן כתוב במקרא.

כמו שמפרש לפנינו¹) ושרת את אחיו [וגו'] לשמר משמרת. ומבן חמשים [שנה] ישוב מצבא העבודה של משא כדכת' בפרשיות של מעלה²) מבן שלשים ועד בן חמשים. [ולא יעבוד עוד בעבודת משא אלא ושרת את אחיו, על שניהם הוא מוסב, בן חמש ועשרים ועד שלשים ומבן חמשים ומעלה, ששניהם נפסלו מעבודת משא. ומה יעשו? ושרת זה וזה [את] אחיו לשמור משמרת ועבודת משא לא יעבוד³): 26. ככה תעשה ללוים במשמרותם. חמש שנים לפני השלשים [ומבן חמשים יהיו⁴] מצוים במשמרת המשכן:

ט. 2. ויעשו בני ישראל. לפי שפסח מצרים לא נהג אלא יום אחד ולא היה כשאר קרבנות, עתה כשנבנה המשכן הוצרך לצות שיעשוהו כעיקר מצות⁵] לדורות ולא כפסח מצרים:
י. 2. והיו לך למקרא העדה. לך יהיו החצוצרות לקריאה, ולמחנות יהו צריכין למסע. למסע שם דבר הוא כמו נסיעה: את המחנות. כמו למחנות: 3. ותקעו בהן. כשתיהן: 29. לחובב. הוא יתרו כדכת'⁶) מבני חובב חותן משה: 31. כי על כן אשר ידעת ונתתה על לב צרכינו כחנותינו כמדבר וגם הייתה לנו לעינים לתת לנו עצה טובה כדכת' בוישמע יתרו⁷) דוגמת⁸) עינים הייתי לעיור: 33. מהר י"י. כי עדיין לא וו מכנגד הר חורב שהוא במדבר סיני. [ואף על פי שבכל הדברות שנאמרו בשנה שניה לא נאמר בהר סיני אלא במדבר סיני⁹], זה לאחר שהוקם המשכן כמו שפירשתי למעלה¹⁰). ומכל [מקום] אצל הר סיני היו עד עתה: דרך שלשת ימים. הלכו עד שלשת ימים, שלא חנו עד סוף שלשה¹¹). ומפני טורח הדרך¹²) ויהי העם כמתאוננים. כמו שמצינו בפרשת פרה¹³) ותקצר נפש העם בדרך וידבר העם באלהים

(1) בפסוק כו. — (2) ד, נ, כג. ל. — (3) את מדרש ספרי ובבלי חולין דף כד ע"א לפסוק כו תרחיב ומשך גם לפסוק כד. — (4) בכ"י והיו במקום יהיו. — (5) בכ"י מצות. והמבאר ר' אהרן יאראסלאוו לתרגום ר' משה בן מנחם ז"ל תיקן כראוי מהריש בהביא דברי רשב"ם. — (6) שופטים ד, יא. — (7) שמות יח, יט זג'. — (8) איוב כט, טו. ושננה יצאה מלפניו לפרש והיות לשון עבר שלא כדרך לשון המקרא בספרי תנ"ך הקודמים. ועיין אגקלוס ורש"י שכבר קדמוהו בזה. — (9) השלמתי החסרון הנראה לעין כל על פי דברי רשב"ם לעיל א, א. — (10) א, א; נ, א. — (11) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (12) יא, א. ובדפוסים נפרד המאמר כאן באמצע דברי רשב"ם, ובאחרונים שבהם שינו גם מקום הדברים הבאים. עיין RSBM דף 51 הערה 8. — (13) ר"ל בפירשת חקת כא, ד. ה.

ובמשה: וארון ברית י"י נוסע לפניהם כל אותן שלשה ימים לתור להם מנוחה. כי הענן הולך על הארון: 35. קומה י"י, שהיתה מסתלקת⁽¹⁾ שכינה או מעל הכפרת:

יא 1. כמתאוננים. מצטערים מטורח הדרך: 7. והמן כורע גד הוא ומראהו כמראה הבדולח. כלומר נראה קשה ויבש ולכך היו אומרים⁽²⁾ (ו)נפשנו יבשה, כאדם שאוכל חיטים יבשים. ואם כן למה חרה [אפוי⁽³⁾] של הקי' כאמור לפנינו? ועתה⁽⁴⁾ מפרש טעם של חרון אף. שהרי כשטחנו ברחים או דכו במדוכה או-והיה טעמו כטעם לשד השמן, או מתחלף טעמו שהיה מתחילה מתוק⁽⁵⁾ כצפיחית בדבש, כותים ואנוזים קודם [טחינה⁽⁶⁾], אבל לאחר טחינה או כתישה במכתשת או והיה טעמו, נעשה עתה טעמו כליחלוח של שמן ובשר שמן, כמו שמן זתים ואנוזים לאחר טחינה שנתחלף טעמו⁽⁷⁾, ולפיכך וישמע י"י ויחר אפוי, שכשרוצים טוחנים אותם ונעשה כשמן, ואין מאכלם יבש. כאן כת' והיה טעמו, שמתחלף טעמו הראשון, אבל בפרשת בשלח⁽⁸⁾ כת' וטעמו כצפיחית בדבש, שזה הוא טעמו קודם שיש בהם טעם שמן: 8. לשד כולו עיקר. כמו⁽⁹⁾ נהפך לשדי בחרבוני קיץ, נהפך לחלוחי כיובש תאינים שנתייבשו⁽¹⁰⁾: שמו. כמו⁽¹¹⁾ משוט בארץ, ⁽¹²⁾ שוטטו בחוצות ירושלים: 12. ילדתיהו. [כמו⁽¹³⁾ ויקמן] ילד את אלמורה, הרי ילד את אחרים. [ולפיכך יאמר⁽¹⁴⁾ וירשתם אותם, ילדתיהו, שניהם בחורק, לפי שמפעל שלהם דומה כעין מפעיל, אבל ישב שהוא בעוף האדם⁽¹⁵⁾ יאמר וישבתם, ישן וישנתם, כל דומיהן פתחין. וכן מן ירד וירדתם: 20. עד אשר יצא מאפכם. כתרנומו: למה זה יצאנו ממצרים. שאמרתם⁽¹⁶⁾ זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים, ולפי שאתם כפויי טובה תלקן. ואילו הייתם מתאווים בשר ולא נתרעמתם

(1) בכ"י: שהית מסתלק. ולפנים היו כתוב שם: שהיה מסתלק. —
 (2) בפסוק ו. ובכ"י: ונפשנו יבשה. — (3) בכ"י נשאר מקום מחק חלקי. — (4) בפסוק ח. —
 (5) שמות טו, לא ועין פירוש רשבים שם. — (6) הוטיב להוסיף בעל קרן שמואל. —
 (7) בכ"י: טעמו. — (8) שמות טו, לא. — (9) תהלים לב, ד. — (10) הלך בדרך דונש (ע) תשובות דונש על מנחם דף 14) שהביא רש"י. — (11) איוב א, ז. —
 (12) ירמיה ה, א. — (13) בראשית י, כו. — (14) בדברים יא, לא וכן ביהושע א, טו נמצא אותה, אבל אותם לא נמצא אחרי וירשתם. ועל זה כבר העיר בעל קרן שמואל. — (15) intransitiv, ועין RSBM דף 134 הערה 9 וגם דף 132 הערה 15. — (16) בפסוק ה. ובוה התרעמו על יציאתם ממצרים וכאילו אמרו למה זה יצאנו ממצרים.

על יציאת מצרים, לא הייתם לוקים כל כך, כמו בשאר תלוות שיש מהם שלא לקו: 21. ויאמר משה שש מאות אלף וגי. צריך לפרש זה⁽¹⁾ דוגמא שפירשתו⁽²⁾ לא יוכל העם לעלות אל הר סיני. אף כאן משה היה מתיירא על מה שאמר הק' ואכלו חדש ימים וגם אמר⁽³⁾ והיה לכם לזרא, ושאל מן הקב"ה, אתה אמרת שיאכלו חדש ימים, והלא שש מאות אלף רגלי לבד הנשים והטף? והלא כל צאנם וכל בקרם לא יספיק להם חדש ימים והואך תקיים זה הדבר? או תכלה אותם וישארו מעט ויסתפקו עד חדש שהרי אמרת והיה [לכם] לזרא? או תעשה להם ניסים להביא להם בשר ממקום אחר⁽⁴⁾: 26. בכתובים. שנכתבו לצאת אל האהל ולא יצאו מתוך ענוה כמפורש בסנהדרין⁽⁵⁾: 28. מבחוריו. מנעוריו, כמו⁽⁶⁾ בימי בחורותיך. אבל על כן על בחוריו לא ישמח י"י, הם האנשים הנקראים בחורים⁽⁸⁾: כלאם. כמו⁽⁹⁾ ויכלא הגשם, אָסַרְם וּמְוַנְעֵם מן השוק ותנם בבית הכלא. א"ח הי"ע גורם לומר פְּלֶאֶם. כמו⁽¹⁰⁾ שְׁמַעְנִי אֲדוֹנִי, וּמְצַאֲהוּ בארץ מדבר: 35. מקברות התאוה נסעו [העם] הצרות [וגו']. לפי הפשט מקברות התאוה נסעו העם הצרות ויהיו שם בחצרות, כלומר נתעכבו שם עד האסף מרים, ולכך האריך בלשונו לומר ויהיו בחצרות. ומדרש אגדה בסיפרי בסוף הפרשה⁽¹²⁾, ואחר נסעו העם מחצרות ויחטו במדבר פארן. וכי שתי הצרות היו שנסעו מזו וחטו בזו ונסעו מזו וחטו בזו. ומסופק לרבותי ונשאלתי עליו⁽¹³⁾ בפריש ופירשתו בדרשה⁽¹⁴⁾ כי זו אנו למדן מתחילת הפרשה שכת' בה מקברות התאוה נסעו [העם] הצרות ויהיו בחצרות, ועל פסוק זה כת' בסיפרי, "זה היה בשעה שנצטרעה מרים", וסוף דבר חוזר ומסיימו בפסוק האחרון של פרשה, "ואחר נסעו העם מחצרות וכי שתי הצרות היו וכו'". ופסוק זה הוא נדרש [מדלא כתב⁽¹⁵⁾]] מקברות התאוה נסעו העם ויחטו בחצרות, כשאר

(1) הצורך לפרש זה מבואר באגדה בספרי ובתוספתא דטוטה פרק ו' שהביא רש"י. (2) שמות יט, כג, — (3) בפסוק כג, — (4) ואם כן לא שאל משה אלא אך יהיה הדבר. — (5) דף ז ע"א לדעת רבי שמעון. ובכ"י בא המאמר הזה שלא במקומו אחרי פירוש מבחוריו. — (6) קהלת י"א, ט. ור"ל שהוא שם מיפשט (nomen abstractum). — (7) ישעיה ט, טו. — (8) ר"ל שהוא שם דבר נמצא (nomen concretum). — (9) בראשית ת, ב. — (10) בראשית כג, ו. — (11) דברים לב, י. — (12) יב, טו. — (13) בכ"י: עליה. — (14) בכ"י: הדרשה. ובמקום בפריש, כלומר בעיר Paris אשר בצרפת, נדפס בפירוש אן הבין. — (15) כנ"ל להוסיף.

כל מסעות וחניות שכת' בהן ויסעו ויחנו, אלא מקברות התאוה נסעו העם חצרות, משמע כי העם נסעו [כמו כן] מחצירות ואחר כך ויהיו בחצירות שחזרו לאחוריהם בחצירות, שכשנסעו דגל הראשון מחצירות ועדיין לא הורד המשכן [ולא נסעו הלויים] (1) ומשה ואהרן ומרים שהיו עדיין במחנה לוויה, קרא להם הק' פתאים ונצטרעה מרים וחזרו לאחוריהם ונאספה מרים מצרעתה לסוף שבעה, ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. וכל דרשה זו מצאתי במכילתא בפרשת בשלח כולה בפסוק הראשון (2). ושוב מצאתיה בתשובות ר' קלונימוס איש רומי כמותי. וגם מזה שכתוב במכילתא (3) "ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה על זה נאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים" ופירשתי לשואלים, לפי שאין כתוב שם ויסעו מרעמסס ויחנו סוכותה לומר לך שלפי שעה באו מרעמסס לסוכות ובשעה שנסעו מרעמסס נסעו כמו כן מסוכות וזהו כנפי נשרים:

יב 1. [ה] כושית. שהיא ממשפחת חם: כי אשה כושית לקח. כדכת' בדברי הימים דמשה רבנו (4) שמלך בארץ כוש ארבעים שנה ולקח מלכה אחת ולא שכב עמה כמו שכתוב שם. והם לא ידעו כשדיברו בו שלא נוקק לה. והו עיקר פשוטו. שאם בשביל צפורה דיברו (5), מה צורך לפרש כי אשה כושית לקח? וכי [עד] עתה לא ידענו כי ציפורה מדיינית היא? ועוד תשובה כי לא היתה כושית כי כוש מבני חם הוא. ומדיין מבני קטורה אשר ילדה לאברהם: 2. ויאמרו הרק אך במשה [וגו']. כלומר עוד זאת אמרו על משה כמה יכול להתפאר עלינו הלא גם בנו דבר [וי"] לישראל: בנו (6). על ידינו: 4. פתאום. כשעה שהיו מדברים במשה ולא היתה שעה רגילה לדבר עמהם אלא לנעור בהם מפני משה ולחלוק לו כבוד: 6. נביאכם. נבואתכם: 7. נאמן הוא. קבוע ומיוסד כל שעה ביום. וכמוהו (7) ותקעתו יתד במקום נאמן. יתד התקוע במקום חזק אינו ממהר ליפול: 12. אל נא תהי כמת. כלומר לכבודך ובשבילך אל נא תהיה אתה בעצמך כמת. והיאך? אשר נלד בצאתו מי שהוא ממעיו מרחם אמו של

(1) כפי נשאר מקום רק כאן. — (2) במכילתא הגרפסת לשמית י, ז לא מצאתיה. — (3) מכילתא בשלח לשמית יב, לו. — (4) עין RSBM דף 63 הערה 11, 12. — (5) בדברי רבי נתן בספרי שהביאם רש"י. — (6) כפי בטעות: באנו. — (7) ישעיה כב, כג.

אחיו שהוא חי, הרי נאכל חצי בשרו של חי, כלומר מאחר שנולדה מרים מרחם אמו של משה והוא מתה, הרי נאכל חצי בשרו של משה: אל נא תהי. אל תהיה אתה כמת, כמו⁽¹⁾ אל תהי בתוקעי כף,⁽²⁾ אל תהי עד הנם,⁽³⁾ אל תהי בסוכאי יין:

שלח לך.

יג. כל נשיא בהם. עיקר פשוטו כך. כל אלה שנים עשר אנשים תקח מאותם שבישראל שנשא אותם לכם ללכת, שתכריז [לשאל] את העם⁽⁴⁾ מי האיש שירצה ללכת לרגל את הארץ, ומאותם שיאמרו ללכת תקח ותבחר מהם שנים עשר. ולפי שאנשים⁽⁵⁾ גיבורים שאינם יראים ורך לבב ראויים ללכת בארץ נכריה וגם להתחזק ולקחת מפרי הארץ, לכך הוצרך להכריז ולא נקבם⁽⁶⁾ הק' בשמות כשם שעשה לנשיאים שמנו את ישראל⁽⁷⁾ ובנשיאים שהנחילו את ישראל את הארץ באלה מסעי⁽⁸⁾, שאותם היו נקובי שמות: כל נשיא בהם. המעם שתחת כל מוכיח פירושו. כל אלה ה"ב האנשים⁽⁹⁾ יהיו [כל אחד] נשיא⁽¹⁰⁾ להתנדב ללכת. כמו⁽¹¹⁾ כל שתה תחת רגליו: 17. ויקרא משה להושע בן נון יהושוע. [12] לא עתה קרא אותו בן, שהרי כבר קודם לכן⁽¹³⁾ נקרא יהושע אלא כך פירושו. הושע בן נון שאמרנו למעלה שנקרא בן בבית אביו הוא אותו שקרא משה [יהושע] כשנעשה משרתו והפקדו על ביתו. שכך היה מנהגם, כמו⁽¹⁴⁾ ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח,⁽¹⁵⁾ ויקרא

(1) משלי כב, כו. — (2) משלי כד, כח. — (3) משלי כג, כ. — (4) בכ"י: שתבין את העם. ועיין RSBM דף 32 הערה 1. — (5) בכ"י: שהאנשים. — (6) בכ"י: נקבה. — (7) א, ה, ז. — (8) לד, טז — כט. — (9) בכ"י בטעות: הנה. — (10) בכ"י: הנשיא. — (11) תהלים ח, ז. ובכ"י בטעות: כל שתה ללכת רגליו. — (12) נסיתי למלא החסרון. ובעל קרן שמואל שינה לכתוב כמו במקום אלא בראשית דברי רשבים הגוהרים כאן. ולא יכין לעשות כן בלי הוכחה. וכבר הראיתי במקומות רבים וגם בספרי RSBM דף 32 בהערה 2 שנשמטו שורות שלמות מפירוש רשב"ם בכ"י אשר לנו ובפרט בשווי תיבות בתחלה או בסוף החסרון כבהשערתי כאן. — (13) שמות כד, יג; לב, ז; ל, יא; במדבר יא, כח. — (14) בראשית מא, מה. וכן פירש רשב"ם שם. — (15) בדניאל א, ז; וישם לדניאל בלש שאצר. וב נמצא בכ"י הטעות גם לבראשית מא, מה.

לדניאל בלשצרה, ¹ דהוא שמייה בלמשצר כשם אלהיה: 18. וראיתם את הארץ מה היא. אם היא בתחילתה² ארץ יערים או חלקה או ארץ מטוננת ולחה, כי לפי מה שתראו את הארץ תבינו לו כלי מלחמה לסתת את היערים ולהכין הליכת חיילותיכם. כי בטוחים היו [שיי] יתן להם את ארץ כנען אך לא בלא מורה כי אם בעניין ערכי המלחמה: החזק הוא. כל זה להודיע באיזה עניין יערכו אתם מלחמה: 19. ומה הארץ אשר הוא יושב [בה]. כי ומה הארץ אשר אמרנו למעלה מדבר בארץ שהיא בתחילת המלכות שאין שם יישוב ועתה מדבר בארץ אשר הם יושבים בה הטובה היא אם רעה. אם מלאה תבואות הרבה וימצאו בה כל טוב מלחמתם ולא יצטרכו להקדים להם צדה כל כך לעת מלחמה מקודם: הבמחנים יושבים או בערי המבצר. כל זה לדעת אם צריכים לעשות דייק וסוללות לכבוש את הערים: 20. השמנה היא וגו'. להודיע לישראל שימצאוה זבת חלב ודבש כמו שהבטיחם הק': והתחזקתם [וגו']. כאנשים גבורים לקחת ולא תגורו מפני איש: והימים ימי בכורי ענבים. זה מגיד הכת' מפני אשכול של ענבים שנמלו: 22. ויבא עד חברון. הגדה³ נראית פשט שעל כלב אמר הכתוב שנאמר⁴ ולו אתן את הארץ אשר דרך בה, ⁵ והביאותיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורישנה, לפיכך ויבא עד חברון, הוא כלב, ונשתטח על קבורת אבות ונתפלל שינצל מעצת מרגלים. ומצינו ביהושע שנתן לכלב את חברון כדכת'⁶ ואת שדה העיר ואת הצריה נתנו לכלב בן יפונה באחוזתו. ומכל מקום לפי עיקר פשוטו ויבא כל אחד ואחד עד חברון שהרי אמרו⁷ וגם בני הענקים ראינו שם, בחברון. וכת'⁸ ושם ראינו את הנפילים בני ענק: לפני צוען מצרים. לפי פשוטו⁹ נבנתה לפני צוען וגם כן חשובה יותר עיר הישנה מן העיר החדשה. [ומפני] שהיו ישראל מכירים חשיבותה של צוען הוצרך לומר כי ערי ישראל חשובים יותר וגם מתוך יושנה היו בה ענקים שהם מדורות הראשונים: 30. ויהם. שיתקם בחכמתו: 33. מן

¹ בדניאל ד, ה: די שמה בלמשצר כשם אלהי. וגם בזה נמצא טעות שם בכ"י. — ² ר"ל בתחום גבולות הארץ כדבריו בתחלת פירוש פסוק יט. — ³ מימרא דרבא בסוטה דף לד ע"ב. — ⁴ דברים א, לו. — ⁵ ד, כד. — ⁶ יהושע כא, יב. — ⁷ בפסוק כח: וגם ילדי הענק ראינו שם. — ⁸ בפסוק לג. — ⁹ לפי שבררך אנדה נדרש בענין אחר בסוטה דף לד ע"ב ובכתובות דף קיב ע"א והביא רש"י הדרשה.

הנפילים הראשונים, כדכת' בבראשית⁽¹⁾ הנפילים היו בארץ בימים ההם: כחגבים. הנמוך נראה לגבוה ממנו הרבה כחגבים שהם נמוכים מאד. וזה מוכיח⁽²⁾ היושב על חוג הארץ ויושביה כחגבים: יד. 9. סר צילם מעליהם. אין להם מחסה לחסות בו כי כבר נמוגו כל יושבי ארץ מפנינו משעה שהוביש ים [סוף] כמו שאמרה רחב הזונה⁽³⁾ וכדכת'⁽⁴⁾ נמוגו כל יושבי כנען: 14. ואמרו אל יושב הארץ הזאת. ואמרו מצרים על⁽⁵⁾ יושבי ארץ כנען כמו שמפורש לפנינו שיאמרו מצרים מבלתי יכולת וגו'. אבל עכשיו מפרש תחילה למה יאמרו מצרים כן, כי שמעו שאתה הוצאתם בכח גדול ובעמוד אש ובענן, הכל דרך אהבה יתירה וחיבה, ולבסוף יהרגם כאיש אחד, ואמרו [הגוים וגו'] כלומר מצרים, לא מתוך שנאה עשה להם כך אלא מבלתי יכולת להלחם עם שלשים ואחד מלכים. ועתה שוב מחרון אפך למען שמך שלא יתחלל: 17. יגדל נא כח [י"ן]. להאריך אפך. כדכת'⁽⁶⁾ טוב ארך אפים מניבור ומשל ברוחו מלוכד עיר: 20. סלחתני. סולח אני עכשיו. כמו⁽⁷⁾ נתתי כסף השדה: כדברייך. שלא אכנו בדבר בפעם אחת אלא אאריך להם עד ארבעים שנה: 21. ואולם. ואלא: 22. עשר פעמים. הרבה. כמו⁽⁸⁾ עשרת מונים.⁽⁹⁾ ואפו עשר נשים.⁽¹⁰⁾ עשר פעמים תכלימוני: 33. רועים במדבר. מתפרנסים כעין מרעה הצאן שהולכים הגה והנה, כלומר שיטלטלו במדבר לכאן ולכאן. כך נראה בעיני: 36. והאנשים אשר שלח משה ואחר ששלחם וישובו מארץ ישראל ואחרי כן וילינו אחרי שובם כ[ד]כת' למעלה, עתה וימותו וגו': דבה. מן⁽¹¹⁾ דובכ שפתי ישנים. כמו מן⁽¹²⁾ באבוד רשעים רינה.⁽¹³⁾ רנת רשעים מקרוב. [וכן]⁽¹⁴⁾ כי מי' היתה סבה, מן סובכ סבה: 40. אל המקום אשר אמר י"י. וציונו ללכת שם לירש את הארץ: כי חטאנו. כאשר האמנו לעצת מרגלים: 41. והיא דרך זה לא תצלח: 43. כי על כן אשר שבתם. כמו⁽¹⁵⁾ וכל יש לו נתן בידו, כמו כל אשר יש לו: 44. משו. מעורת⁽¹⁶⁾ לא ימיש:

(1) בראשית ו, ד. — (2) ישעיה מ, כב. — (3) יהושע ב, ט. — א. — (4) שמות טו, טו. — (5) עין רש"י. — (6) משלי טו, לב. — (7) בראשית כג, יג. ורשב"ם פירש גם שם כן. — (8) בראשית לא, ז. מא. — (9) ויקרא כו, כו. — (10) איוב יט, ג. — (11) שיר השירים ז, י. — (12) משלי יא, י. — (13) איוב כ, ה. — (14) במלכים א' יב, טו: כי היתה סבה מעם י"י. — (15) בראשית לט, ד. וככ"י בטעות סופר וכל אשר יש לו נתן בידו. ואם היה כתוב כן במקרא, לא היה צריך לפרש. — (16) שמות יג, כב; לג, יא.

טו 20. כתרומת גורן. שהוא⁽¹⁾ ראשית הנגך. אף זו מראשית עריסותיכם. וכן שנינו בעז' ובשבת⁽²⁾: 22. וכי תשגו. בעובד ע"ז בשוגג פירשן⁽³⁾ חכמים⁽³⁾. ופרשת העלם דבר שבויקרא⁽⁴⁾ בשאר מצות של כרת: 23. את כל אשר ציוה י"י אליכם ביד משה. את הכל יעברו בשוגג. והו עב"ז שהעוכדה כופר בכל המצות⁽⁵⁾: מן היום אשר ציוה י"י והלאה. כל המצות כולן נצטוו אחר אנכי ולא יהיה לך⁽⁶⁾ כי הם ראשונות: 30. ביד רמה [וגו'] מגדף. זו ע"ז לפי הפשט⁽⁷⁾: 34. כי לא פורש. באיו מיתה⁽⁸⁾: 38. ציצית. כמו⁽⁹⁾ בציצית ראשי. קבוצת פתילים תלוין כשער הראש⁽¹⁰⁾: 39. והיה לכם לציצית. [פתיל] הציצית הזה יהיה לכם לראייה שתראו אותו. כמו⁽¹¹⁾ מציץ מן החרקים. וכן מצאתי בספרי⁽¹²⁾. [וגם] פתיל תכלת פירשו רבותינו⁽¹³⁾ לפי שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד:

ויקה קרח⁽¹⁴⁾.

טו 1. ויקח קרח. כמו⁽¹⁵⁾ ויקח [אברם] את שרה אשתו ואת לוט, אף כאן ויקח קרח ודתן ואבירם אנשים הרבה, עד שקמו

(1) דברים יח, ד. — (2) כבר העליתי בספרי RSBM דף 61 הערה 5 שהיה כתיב כאן מתחלה בדברי רשבים: וכן שנינו בעז' ובשבת, והטעות באה על ידי תמורת האותיות השוות די וזי. וכוננת רשבים למשנה עדיות א, ב ולשבת דף טו ע"א ביחס אל דרש עריסותיכם בעירובין דף פג, — (3) בדורות דף ה ע"א ובספרי כאן ובמכלתא בא פרשה ה לפסוק והיה לכם למשמרת. — (4) ויקרא ד, יג — כא, — (5) גם דבריו אלה נספחו לדברי חכמים בדורות שם ובספרי. — (6) רוצה לומר מומן מעמד הר סיני והלאה. ובאמת קדמו מצות טילה וניד הנשה וקרבן פסח וחג המצות וחק ומשפט במרה ושבת. אבל כמעט כלן נשנו אח"כ. — (7) על פי פירוש חכמים שהביא בפסוק כב. — (8) כפירוש ספרי ונמרא סנהדרין דף עח ע"ב שהביא רש"י. — (9) יחזקאל ח, ג. — (10) עיין רש"י ומנחות דף מב ע"א. — (11) שיר השירים כ, ט. — (12) ר"ל שגם בספרי הובא פסוק זה לענין הכתוב כאן אבל בדרך אחרת. — (13) ספרי כאן ומנחות דף מג ע"ב. — (14) חלק כ"י רשבים שנכתבו בו הפרשיות הבאות מעשה ידי כותב אחר הוא. ודרך כתיבת החסרות והיתרות משונה. — (15) בראשית יב, ה. — והיה צריך לכתוב: שרי, כדברי הכתוב שם.

עמהם לפני משה חמשים ומאתים: 2. [קריאי מועד. כמו] 1. קרואי
 והעדה. קוראים ושולחים בשבילם ליום המועד הקבוע למשפט בין
 איש לאיש²: 4. ויפל על פניו. לתפלה. ושם נאמר לו מה שאמר
 לקרח: 11. לכן אתה וכל עדתך הם אותם הנועדים על י"י:
 12. ויאמרו לא נעלה אליך למשפט. לשון עלייה רגיל לומר אצל
 הולכים³ אל השופטים. 4. ועלתה יבמתו השערה. 5. ויעלו אליה בני
 ישראל למשפט. 6. ובענו עלה השער: 13. גם השתרר. גמין שבתורה
 הפוכין. כי גם תשתרר עלינו השתרר. וכן⁷ וכרכתם גם אותי. גם תברכו
 אותי. וכן⁸ ויאהב גם את רחל, וגם אהב את רחל. 9. גם אותך הרגתי,
 גם הרגתי אותך: 14. העיני האנשים ההם תנקר. כסבור אתה
 שאילו האנשים אשר מתרעמים עליך אין להם עינים לראות המכשול
 הזה. שמארץ מצרים מארץ טובה העליטנו למות במדבר כי לא
 השלמת תנאי שלך להביאנו אל ארץ זבת חלב ודבש, אבל באילו
 ארבעים שנה ימותו במדבר: לא נעלה. לפיכך לא נעלה אליך.
 כלל ופרט וחזר וכלל. לא נעלה אמר תחלה, ואחר כך פירש למה,
 וחזר וכלל לפיכך לא נעלה: 15. אל תפן. מן פנה. כמו¹⁰ ותרב
 משאת בנימין מן רבה. אל תפן אל תפנה. אל תפנה:
 לא חמור אחד מהם נשאתי. אפילו חמור אחד לא נשאתי מהם
 כשאר משתוררים על העם, ואם כן למה מפשיעים אותי בשררה.
 ואם היה נקוד לא חמור אחד מהם, פתרונו היה חמור של אחד
 מהם, כמו¹¹ אחד העם וכמו¹² את אחד מהם: 22. אלהי הרוחות.
 אתה מכיר רוחות ולבות שאר העם שלא פשעו¹³: 25. וילך אל
 דתן ואבירם. אולי יחזרו בתשובה: 28. כי לא מלבי. שחינכתים
 בקמורת כשאמרתי¹⁴ אתה ואהרן איש מחתתי: 29. לא י"י
 שלחני. אלא עשיתים מדעתי שצויתים להקמיר קמרת: 30. ואם
 בריאה חדשה יברא י"י בארץ. כדכת'¹⁵ כי ברא י"י חדשה

¹ א, טו; כו, ט. — ² עיין RSBM דף 126 הערה 12. — ³ כבי; הולכה. — ⁴ דברים כה, ז. — ⁵ שופטים ד, ה. — ⁶ רות ד, א. — ⁷ שמות יב, לב. — ⁸ בראשית כט, ל. — ⁹ כב, ל. — ¹⁰ בראשית מ, לד. — ¹¹ בראשית כו, י. — ¹² בפסוק הזה. — ¹³ קיצר פירוש תנחומא שהביא רש"י. — ¹⁴ בפסוק וי. ורשב"ם פירש דברי הכתוב לעשות את כל המעשים האלה שלא כדברי רש"י. — ¹⁵ דמיה לא, כא.

בארץ. שאינה כמיתת נדב ואביהוא: 34. נסו לקולם. כשצעק בשעת נפילה כדכת' (1) לקול מפלתך רעשה ארץ: ז. 5. כאשר דבר י"י ביד משה לו. מוסב למעלה (2) „ויקח אלעזר הכהן את מחתת הנחשת“ מבין השריפה כאשר דבר י"י ביד משה לו לאלעזר (3). שכך ציווה הק' למשה (4) אָמַר אֵל אֱלֶעזֶר בֶּן אֶהרֶן הַכֹּהֵן וְיִרֶם אֶת הַמַּחֲתָת: 6. אתם המתם את עם י"י. על דתן ואבירם הבלועים או מודים שחטאו, אכל מאתים וחמשים איש שמתו כמיתת נדב ואביהוא אתם הרגתם אותם שציוותם להקטיר קטרת: 10. הרמו. כמו (5) המולו ל"י, אבל בשביל הר"ש נהפך החורק לאי. כמו בַּרְךָ בַּרְךָ מִשְׁקַל הַגֶּשֶׁם. ולמעלה אומר (6) הברלו, וכאן אומר הרמו, שמשמע להַבְדִּיל יותר לפי שכבר יצא הקצף: 11. ושים קטרת. להודיע שהקטרת הממיתה בשאינם כהנים, היא הנותנת חיים ביד כהנים, לדעת שהן ראויים לעבודה: 13. ויעמוד בין המתים ובין החיים. שלא עבר המשחית את מקום ההקטרה: 17. קח מאתם מטה מטה וגי. מאחר שמתלוננים על דבר הקטרת ואומרים (7) אתם המתם את עם י"י, ואינה הוכחה שבחרתי בכהנים, אני אעשה הוכחה אחרת שלא יוכלו לערער על הכהונה. כי מטהו יפרח על ידי: 20. והשיבותי. מן (8) וחמת המלך שככה. [כמו] הסבותה מן סבב: 23. ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים. נראה לפי הפשט כשהוציאו משה מִצְאֹו שפרח ולא יותר כדכת' והנה פרח מטה אהרן, אבל אחר כן ויצץ ציץ לעיני כל ישראל, ואחרי כן ויגמול שקדים, שכן הוא העניין [כפירות האילן]. שאם הכל היה בכת אחת, אם כן כשהוציאו משה נגמר כל אותו העניין (9) תחלה, והנה (10) לא היתה נראית לא הפריחה [ולא הניצה]. וגם לא היה לו לכתוב והנה פרח אלא והנה גמל שקדים מטה אהרן לבית לוי: 25. לאות לבני מרי. לדורות הבאים שירצו למרוד כגון עזיה (11): ותכל תלונותם. ותכלה את תלונותם של ישראל. כמו צו מן צוה:

(1) בירמיה מט, כא: מקול נפלים רעשה הארץ. — (2) בפסוק ד. — (3) לא חש רשעים לכלל שכתב רשיי שכל למד הגסמך לתיבת דיבור פירושו בשביל. — (4) בפסוק ב. — (5) ירמיה ד, ד. — (6) טו, כא. — (7) בפסוק ו. — (8) אסתר ז, י. — (9) נראה שנשמטו כדברים האלה על ידי שיווי התיבה שבסוף. ובעל קרן שמואל שינה לכתוב שאילן כן היה במקום שכן הוא. ולא יתכן. — (10) גם כאן שינה בעל קרן שמואל לכתוב הנה במקום והנה. — (11) דברי הימים ב' טו, טו.

27. אבדנו. (1) ויאבדו מתוך הקהל. אם כן כולנו אובדים מדי יום ביום, כיצד? כל הקרב הקרב כל איש ואיש אשר יקרב אל המשכן לשומרו או אל כלי המשכן עם הלויים ימות. שעדיין לא התרה בם הק' שעדיין לא נכתב והור הקרב יומת. ולכך הוא מזהירם בפרשה זו (2) וזר לא יקרב אליכם, (3) והור הקרב יומת, שמכאן ואילך לא יקרבו כלל ולא ימותו. שאפילו בפרשת אמור אל הכהנים שכת' שם (4) דבר אל אהרן לאמר איש מזרעך לדרתם אשר יהיה בו מום לא יגש (5) להקריב לחם אלהיו, שם לא פסל אלא בעלי מומים, אבל זרים לא פסל. ומה שפסל בפרשה שלאחריה (6) אמור אליהם כל איש אשר יקרב וגו', באוכל בטומאת הגוף מדבר, אבל בעבודת זרים כמשכן ובכליו לא ראינו עדיין חיוב מיתה:

יח. 1. ויאמר יי' אל אהרן אתה ובניך וגו' וזר לא יקרב, והור הקרב יומת. הרי הזהרתים (7) בחיוב מיתה, ומעתה אין לחוש הקרב הקרב שהרי אסרתים מליקרב וחייבתים מיתה: 7. עבודת מתנה [וגו]. ונמצאו ישראל פטורים מן העבודה, ומתוך שאינם מצווים לא יקרבו עוד שהרי והור הקרב יומת: 8. לך נתתם למשחה. הרי הן לך כעין סימן שרים הנמשחין למלוך: 9. מן האש. לאחר הקטרת אימורין, הנותר מן האש: אשר ישיבו לי. (8) האשם המושב ליי' לכהן, והו גול הגר שאין לו יורשין: 12. כל חלב יצהר. כדכ' (9) בהרימכם את חלבו ממנו: 19. ברית מלח. נראה לי לשון קיום. וכן לדוד ולזרעו (10) ברית מלח. כי פתרונם לפי ענינם. אבל (11) לא תשכית מלח ברית אלהיך, מדבר [ב]מלח ממש. ברית מלח, ברית קיום ועומד לדורות: 27. כדגן מן הגרן. שהוא בלאו (12) וכל זר לא יאכל קדש בפרשת תרומה (13) כאמור אל הכהנים: 32. לא תחללו. לאוכלם בטומאה:

(1) השתמש בדברי המקרא טו, לג. — (2) יח, ד. — (3) יח, ו. — (4) ויקרא כא, ז. — (5) צ"ל יקרב בדברי הכתוב. — (6) שם כב, ג. — (7) בכ"י: הזהרתם. — (8) ה, ח. ופירושו כפירוש רש"י מספרי כאן ומזכירים דף מד ע"ב. — (9) בפסוק ל. — (10) דברי הימים ב' י, ה. — (11) ויקרא ב, יג. — (12) ויקרא כב, י. — (13) ויקרא כב, א—טו. — (14) בכ"י: לא יתחללו.

זאת חקת התורה (פרה).

יש 2. זאת חקת התורה. ולפנינו מפרש¹ באיזו תורה הוא מדבר. דכת² וזאת התורה אדם כי ימות באהל, כלומר חקת התורה שאמר למטה זאת התורה, פרה אדומה צוה לקחת, לעשות תורת טהרתו של אדם כי ימות באהל, להיטהר בו נגע ונושא ומאהיל: 5. לעיניו של אלעזר³: 13. עוד טומאתו בו. אע"פי שטבל: 16. וכל אשר יגע על פני השדה. כלומר הבא אל האהל שהמת בו טמא בלא נגיעה, אבל אם המת על פני השדה ולא באהל אינו מטמא אלא במגע: 22. והנפש הנוגעת באותו שנגע במת טמא עד הערב, כי המת אבי אבות הטמאה:

כ 1. ותמת שם מרים. בחדש הראשון⁴ שלסוף ארבעים שנה. שהרי מת אהרן אחריה בחדש החמישי בשנת ארבעים לצאת בני ישראל כדכ' בפרשת אלה מסעי⁵: 8. קח את המטה. מלפני העדות: ודברתם אל הסלע. לא צוה הק' לקחת את המטה להכות בו הסלע כמו שעשה ברפידים שכת' שם⁶ והכית בצור ויצאו ממנו מים, אלא המטה צוה לקחת להראות בו קשי מרי שלהם כדכת'⁷ למשמרת לאות לבני מרי, אפס בדבור ידבר אל הסלע לתת מימיו והוצאת להם מים על ידי דבורך עם הסלע: 10. ויאמר להם שמעו נא המורים. כמו שהמטה הוה שיש בו שקדים מוכיח שהוא למשמרת לאות לבני מרי: המן הסלע הוה נוציא לכם מים. בשעת הרמת ידו כמטה ויך בו את הסלע פעמים, או אמר להם הריך כעם וחיתה, סבורים אתם שמן הסלע הוה נוציא לכם מים? ומספק אמר משה כן, שטעה כמה שאמר לו הק'⁸ קח את המטה, ולא האמין שבדבורו עם הסלע יוציא ממנו מים אלא בהכאת המטה כמו שעשה ברפידים, ומה שאמר לו הקב"ה ודברתם, הוה סבור שזו היא [רצונו של הק' לדבר אל⁹]

(1) ככ"י: נפרש. — (2) בפסוק יד. — (3) בדפוסים: אהרן. — (4) ככ"י היה כתוב: בחדש החדש והטיב קורא אתר להגיה הראשון במקום החדש. והמדפוס הראשון הרע להדפיס שניהם. — (5) לנ, לח. — (6) שמות יז, ו. — (7) יז, כה. — (8) בפסוק ח. — (9) נראה שחסרו כאן דברים כאלה. ואין צורך לשנות נוסחת כ"י כאשר שינו המדפוסים ובעל קרן שמיאל.

יום
שכן
הק'
(זו)
קבו
דבר
ש⁵
לא
שטר
שכן
ב,
אין
תה:
תוך
לך
לך:
נבו
שין:
דית
כי
דבר
דגן
(13)
קרא
ככ"י:
—
קרא

הסלע בהכאה במטה, ולכך הבה פעמים בסלע כעין חימה וכעם ומכפק אם יוציא מים הרי טוב ואם אין אדבר אל הסלע אחרי כן. והקב"ה הסכים על ידי משה לצאת [מים] על ידי הכאתו, ואע"פ כי נענש, שהקי' מדקדק עם הצדיקים. וזהו שאמר הקי' (1) יען לא האמנתם בי להקדישני, על ידי דיבוריכם אל הסלע, לפי שהוא מדקדק עם הצדיקים אפילו בחוט השערה. ולפי שידעתי אני המפרש שמשה רבינו לא היה כי אם שוגג לעבור על דברי הקי', לפיכך אני זקוק לפרש כי משה רבינו טעה כמו שפרשתי: 13. ויקדש בם. שהוקדש במים מכל מקום. ואע"פ שלא דברו אל הסלע: 17. לא נשתה מי באר שלכם. כי המים היו יקרים לאומות באותה הארץ: דרך המלך. מסלת עברי דרכים המיוחדת לכל העולם:

כא 1. יושב הנגב [וגו] דרך האתרים. התרים⁽²⁾, מרגלים. כור[כת' שם⁽³⁾] עלו זה בנגב, (ועמלק יושב בנגב, וכנענים אצלם [כדכת']⁽⁵⁾) והנה הכנעני והעמלקי שם לפניכם: האתרים. כמו אפרוח אתמול אורוע. הרבה אלפין באין לשמוש בראש תיבה: 2. והחרמתו. המטלטלין יהיו הקדש לשמים: 5. הקלקל. כמו⁽⁶⁾ קלקל בחצים, (לכן⁽⁸⁾) כעין הבדלח ויבש, לוישנטי⁽⁹⁾ ב"ל: 8. וראה אותו. שיסתכל לשמים למעלה⁽¹⁰⁾: 11. בעיי העברים. לשון ארץ חריבה. כמו⁽¹¹⁾ וירושלים עיים תהיה, (לעי השדה: 14. על כן יאמר. על אילו המסעות שחורו לאחוריהם והקיפו את ארץ אדום. כדכת'⁽¹³⁾ ונסב את הר שעיר ימים רבים, וחורו עד שפגעו בכאר שכת' למעלה⁽¹⁴⁾, או יאמר בספירת דברים ששיבחו להקב"ה והזכירו

(1) בפסוק יב. — (2) בכ"י: התרת. (3) יג. — (4) כדבר המרגלים יג. כט. — (5) למעלה יד, מנ כתוב: כי העמלקי והכנעני שם לפניכם. וככ"י יש עוד שיבוש אחר בהשנות ארבע תיבות פעמים, כי כתוב שם: ועמלק יושב בנגב וכנענים אצלם והנה הכנעני והעמלקי אצלם והנה הכנעני והעמלקי שם לפניכם. — (6) יחוקאל כא, כו. ורשב"ש פירש הכתוב אשר שם כלשון נחשת קלל (יחוקאל א, ז) וכלשון והוא לא פנים קלקל (קהלת י, ז). וכבר חיבר מנחם במחברת קל, נחשת קלל" עם, בלחם הקלקל" ועם, והוא לא פנים קלקל" ולפי עדות רש"י בפירושו ליחוקאל כא, כו גם עם, קלקל בחצים", ולא כן בנוסח דפוס פיליפאוסקי (עין הערתו שם). ורשב"ש עד שני לנוסחא הישנה. — (7) שמות טז, לא. — (8) יא, ו בפירוש רשב"ש שם. — (9) *luisant* ובל"א *hellglänzend, schimmernd*. עין RSBM דף 40 הערה 3. — (10) כדברי המשנה ראש השנה ג, ח שהביא רש"י. — (11) ירמיה כו, יח. — (12) מיכה א, י. — (13) דברים ב, א. — (14) כ, יא. ונדמן טעות לרבנו כי מי מריבה לא הוציאו משה ואהרן אלא בשנת הארבעים, כאשר כתב הוא בעצמו למעלה כ, א. ואו תמו הימים הרבים שהקיפו את הר שעיר וגם לא שבו אל מי מריבת קדש אחרי כן פעם שנית.

ניסי ים סוף וניסים שנעשו בנחל ארנון ובאר, וגם אז ישיר ישראל בראותם עתה את הכאר, כי מתחלה לא אמרו שירה עליו לפי שאו נענשו עליה משה ואהרן: את והב. את יהב של הק. כמו⁽¹⁾ השלך על וי' יהבך. וכמו מן יהיה⁽²⁾ מה הוה לאדם. מן⁽³⁾ יקשת[ו] לך וגם גלכרת בכל⁽⁴⁾ פן תוקש בו, [מן ירא⁽⁵⁾] למען תורא, וי' תחת יו"ד⁽⁶⁾, כן והב מן יהב: 18. שרים. משה ואהרן: וממדבר מתנה. לפי הפשט כל אילו שמות מקומות של נסיעה וחנייה: 27. על כן יאמרו המושלים. על מלחמת סיחון ועג נתנבא[ו] תחילה. מושלים, מושלי נבואות כגון בלעם וחביריו⁽⁷⁾: 28. ער מואב. עיר מלוכה של מואב נקראת ער: 30. ונירם. ושלך אותם ממקומם. ונחרם אותם. כמו מן נמה יאמר ונמ, כן⁽⁸⁾ יאמר מן ירה וניר. ונירם כמו ונירם. וכן⁽⁹⁾ יבדלני כמו יבדילני⁽¹⁰⁾ להוציאנו כמו להוציאנו. [וכמו שפירוש] ונשים ונפעל, כן ונירם. ואלו היה מפורש כתרנומו, היה לו לינקד ונירם וי' חמף:

כב. 1. מעבר לירדן יריחו. כלומר כנגד ירדן וכנגד יריחו. לא למטה בירדן⁽¹¹⁾ ולא למעלה מיושבי ארץ ישראל⁽¹²⁾. ראוי ליכתב מעבר לירדן לאותם⁽¹³⁾ שעברו את הירדן, שלהם קרוי ערבות מואב מעבר לירדן:

וירא בלק.

3. ויקץ מואב בחייו, כמו⁽¹⁴⁾ קצתי בחיי: 4. ילחכו. כל התבואות וכל מיני אוכלין: 5. ארץ בני עמו. של בלק: 6. את

(1) תהלים נה, כג. — (2) קהלת ב, כב. — (3) ירמיה נ, כד. ובכ"י: יקשת. — (4) דברים ז, כה. ובכ"י מן במקום פן. — (5) תהלים קל, ד. — (6) ע' לעיל דף 84 הערה 8. — (7) לבבא בתרא דף עח ע"ב כתב רשב"ם בפירושו: פשטיה דקרא מיירי שכשנלחם סיחון במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו נתנבא בלעם וחביריו שינצח סיחון למואב. — (8) בכ"י בטעות: יאמר ונטנו. עי' RSBM דף 32 הערה 1. — (9) ישעיה נז, ג. — (10) שמות יד, יא. — (11) לדרום כנגד תוצאות הירדן אל ים המלח. — (12) לצפון לצד מעיינות הירדן בואך ארץ ארם. — (13) בכ"י: לאחר. ורצה רשב"ם לומר שכתב משה התורה לדורות הבאים שכבר עברו את הירדן. וכן תמצא מבואר בדברי רשב"ם לדברים א, א. ודומה לזה בענין הזמן כתב לדברים לב, ד. — (14) בראשית כז, מו.

אשר תברך. כנבואה. גם בלק היה יודע שנביא היה וכנבואה היה אומר העתידות או על ידי קסמים כי כן נקרא בלעם הקוסם ביהושע⁽¹⁾. אך סבור הוא שיעילו לו תפלותיו וקרבנותיו: 7. וקסמים בידם. מיני קסמים היו מוליכין לבלעם פן יאמר אין בידי מיני קסמים. כדכת'⁽²⁾ כימינו היה הקסם ירושלים קלקל בחצים שאל בתרפים ראה בככד: 14. הלך עמנו. כי לא נחשבנו בעיניו: 15. רבים. מרובים: ונכבדים. חשוכים ונכבדים מן הראשונים: 22. כי הולך הוא ברצון, מתאוה לקללם. אע"פ שהיה יודע שאין הק' רוצה: 25. ותלחץ את רגל בלעם. שעל זה נעשה חגר כדכ'⁽³⁾ וילך שפי: 33. אולי נטתה מפני. כל אולי שבמקרא פירושם כמו אם וכמו אילו. והמפרשים⁽⁴⁾ את זה כמו⁽⁵⁾ לולי התמהמהנו וכמו⁽⁶⁾ לולי אלהי וגו' טעות הוא בידם. אבל פרושו כמו⁽⁷⁾ אולי יש תקוה. ⁽⁸⁾ אולי יחנן י"י צבאות. ⁽⁹⁾ אולי משגה הוא. וכן אמר המלאך. על מה הכית את אתונך שלש פעמים? שלא כדון עשית, שהרי ותט לפני זה שלש רגלים, כל נטיותיה היו, "לפני" אבל לא "מפני" שהרי לא עברה אותי. אולי נטתה מפני, כלומר שאם נטתה "מפני" ולא "לפני", כלומר שאם עברה אותי את הדרך עד אחרי, גם הרגתי אותך, כלומר לא הייתה ניצול בהוק מועט של לחיצת רגלך אלא אף אותך הרגתי והיא לא היתה מפסדת שאותה החייתי כמו שהיא קיימת גם עתה, שהיא לא היתה פושעת כי אם אתה שהייתה פושעת כי שהכיתה אתונך: גם אותך הרגתי. גם הרגתי אותך. כמו⁽¹⁰⁾ וברכתם גם אותי, גם תברכו אותי: כג. 3. וילך שפי. חגר⁽¹¹⁾. כמו⁽¹²⁾ ושוּפּוּ עצמותיו. גם שניהם מגורת חטופי פעל של ה"א: 7. ינחני. הנחני: מהררי קדם. כפל לשון. דכת'⁽¹³⁾ אדם מקדם. כלומר טורח גדול מאדן רחוקה, ובחנם, כי לא יועיל לו: וְעָמָה. נראה לי פתח שהוא לשון ציווי⁽¹⁴⁾. אבל וְעָמָה מלא פום משמע נקבה וועמת. כמו⁽¹⁵⁾ אש אוכלה⁽¹⁶⁾ והוא

(1) יהושע יג, כב. — (2) יחזקאל כא, כו. — (3) כג, ג. והוא פירש גם שם כן על פי דברי הנמרא בסנהדרין דף קה ע"א. — (4) רומז על מנחם במחברת אולי (דף 18) ועל רש"י. — (5) בראשית מג, י. — (6) בראשית לא, מב. — (7) איכה ג, כט. — (8) עמוס ה, טו. — (9) בראשית מג, יב. — (10) שמות יב, לב. — (11) סנהדרין דף קה ע"א. — (12) איוב לג, כא. — (13) ישעיה ט, יא. — (14) עין את אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 59 בהערה 2. — (15) דברים ד, כד. — (16) שופטים ד, ד.

שופטה את ישראל: 8. לא זעם י"י אותם, לא הכעיסם⁽¹⁾ כדכתיב⁽²⁾ והעם אשר זעם י"י, שהק' זעם אותם. לשון הכעיס אחרים הוא: 9. כי מראש צורים אראנו⁽³⁾. מפרש המעם למה לא זעם אותם הק' ולמה אינו חפץ לקללם. שהרי מראש צורים שאני עומד עכשיו אני רואה אותם, ומראש הגבעה אני רואה כי לבדם הם ואין שאר אומות מתחשבין ומעורבין עמהם. וגם יש בהם בנים קטנים⁽⁴⁾ שאין להם מניין. כי לא נמנו כי אם מבין עשרים שנה ומעלה, נמצא [מספרם] יותר ויותר, כי מי מנה עפר יעקב. לכך אינו חפץ לקללם, כדכתיב בנינוה⁽⁵⁾ ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, אם הגדולים חמאו, הקטנים מה חמאו: 10. רבע ישראל. זרע ישראל. לפי שעי' הרביעה נוצר האדם⁽⁶⁾: 19. לא איש אל. אינו איש לחזור מברכתו בשעה מועטת כזו, שהרי לא פשעו אחר הברכה שברכתני אותם היום⁽⁷⁾: ויכזב. והוא היאך יכזב לחזור בו בחנם: ויתנחם. בתמיה. והיאך יתנחם: ולא יעשה. בתמיה: 20. הנה ברך לקחתי. הנה לקחתי לברך אותם היום, כבר [גור] לברכם והוא ברך אותם כבר ואותה הברכה⁽⁸⁾ לא אשיבנה. וברך לשעבר. כמו⁽⁹⁾ חרף עושהו: 21. לא הביט און ביעקב. אינו רוצה לעונשן אפילו כשהן חומאין. כדכתיב⁽¹⁰⁾ וירא און ולא יתבונן. לא הביט, אינו רוצה להביט: ותרועת מלך. ריעות. כמו⁽¹¹⁾ איש רעים להתרועע. כי שוכן ביניהם. ולמה שוכן אתם ומחבב אותם? 23. כי לא נחש ביעקב וגי. אינם מעוננים וקוסמים כמונו ולא שואלין אוב וידעוני, אלא כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, מתוך ששכינה ביניהם אומרים להם הנביאים ליעקב ולישראל היום מה פעל וגור הקב"ה לימים הבאים, ואינם צריכים נחש וקסם: כעת יאמר. מה שעתיד לבא כעת מחר או [לאחר] הרבה ימים ושנים יאמר להם

(1) בליא kränken, ובעל קרן שמואל לא הבין והאריך דבריו בלי הועיל, —
 (2) מלאכי א, ד. — (3) בכ"י באי כאן בתחלת הפירוש שש התיבות האלה: שאני עומד עכשיו אני רואה אותם. ולא נבין התיבות אם לא נמחק תיבת אראנו אשר קדמה להן בכ"י מדברי המקרא. אבל באמת אין להן עיקר כלל ונבפלות הן בטעות מדברי רשבי"ם הבאים אחרי כן. — (4) הלך בפירוש תיבות עפר יעקב בעקבות אנקלוס. — (5) זנה ד, יא. — (6) ברשי' תמצא ביאר לדבריו, כי עליו סמך. — (7) בברכתו הראשונה. — (8) בתיבה הזאת ביאר גם הוא גם רשי' לשון נקבה של כינוי תיבת אשיבנה. — (9) משלי יז, ה. — (10) איוב יא, יא. — (11) משלי יח, כד.

היום על ידי נביא. וכן כל „כעת“ מדבר בעתידות. כדכת' באשר מעוה⁽¹⁾ לו חפץ י"י להמיתנו—עכשיו, —[לא] לקח מדינו עולה ומנחה וכעת לא השמיענו כזאת, לידת הבן שהודיענו שתהיה „כעת“, לשנה הבאה, לא השמיענו, אלא ודאי נחיה ויתקיים לנו בן, שאם היינו מתים, היאך יהיה לנו בן לשנה הבאה. וכן⁽²⁾ כעת חיה את חובקת בן:

כד 1. [ולא הלך כפעם בפעם] לקראת נחשים. לנסות ממקום למקום אולי יוכל לקללם, אלא מעתה נתכוון לכרכם בלב שלם. ומתוך כך כתי'⁽³⁾ ותהי עליו רוח אלהים כאן, שרוח שכינה שרתה עליו מאהבה ודרך חיבה: 3. שתום העין, פתוח עין, רואה מראות אלהים. כמו ששנינו⁽⁴⁾ עד שישתום ויסתום: 4. אשר מחזה שדי יחזה, פעמים נופל שוכב בלילה ופעמים גלוי עיניו ביום. כי עתה היו נבואות הללו ביום. כמו⁽⁵⁾ נופלים על פני השדה בשאול, שוכבים: 6. כנחלים נטיו. ננטיו⁽⁶⁾, מיושרים: כאהלים. כמו⁽⁷⁾ מר ואהלות. פְּאֲהָלִים [וגו' פְּאֲרָזִים] עלי מים⁽⁸⁾ פתח, לפי שהוא במקום חטף, [וכמוהו]⁽⁹⁾ פְּעָרְכִים על יבלי מים. אבל⁽¹⁰⁾ בחור פְּאֲרָזִים קמץ, שהוא מבורר פְּדָאָרִים: 7. וירום מאנג מלכו. שאול. כל מלכי עמלק נקראין אנג כמו כל מלכי מצרים קרוים פרעה, מלכי פלשתים אבימלך, ושל ירושלים מלכי צדק, אדוני צדק⁽¹¹⁾: 8. תועפות. חזק, כמו⁽¹²⁾ ותועפות הרים לו: 14. איעצך עצה להכשילם, לפי [שי]דעתי אשר יעשה העם הזה לעמך [יהיה] באחרית הימים, אבל עתה בקרוב בחיך לא תירא מהם. וזו היא העצה⁽¹³⁾ הן הגנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו', וכאן סתם משה את העצה, לפי שבחשש אמרה בלעם לבלק ולא נודעה העצה עד שפרשה משה בשעת הצורך: 17. אראנו, אני רואה עתה ועכשיו את העתידות⁽¹⁴⁾ ולא עתה יהיה: כל בני שת. לפי הפשט זה מלך המשיח: 18. יִרְשָׁה. כמו שְׁמָנָה⁽¹⁵⁾ נפש

(1) שופטים יג, כג. — (2) מלכים ב' ד, טו. — (3) בפסוק ב. — (4) במשנה עבודה זרה ה, ג. ד: כדי שישתום ויסתום. — (5) בשמואל א' לא, ח: נופלים בהר הגלבוע. — (6) בכ"י: ננטיו. ובעל קרן שמואל תיקן. — (7) שיר השירים ד, יד ותהלים מה, ט. — (8) בכ"י חסרה תיבת כארזים. — (9) ישעיה מד, ד, ובכ"י כארזים במקום כערבים. — (10) שיר השירים ה, טו. — (11) וכן כתב לבראשית מא, י, מג. — (12) תהלים צה, ד. — (13) לא, טו. — (14) ר"ל שתיבת אראנו לשון הווה הוא ולא לשון עתיד. — (15) משלי כו, ז.

שבעה. ארדטורא⁽¹⁾: 19. וירד מיעקב, יהיה רודה בכל המלכות איש מיעקב: והאביד שריד מעיר. מאדום. כדכ⁽²⁾ ולא יהיה שריד לבית עשו כי י"י דבר: 20. וירא את עמלק, ממקום שהיה שם, משם רואה אותם: ראשית גוים. כתרנומו: 21. איתן מושבך [וגו]. כסבור אתה שאיתן יהא מושבך ושיהא בסלע קנך קיים, לא [י]היה כמו שאתה סבור אלא⁽³⁾ אחר⁽⁴⁾ בן יהיה לבער קין, עד [מה, ה]מקום רחוק⁽⁵⁾ אשר אשור תשבך, מלכות אשור⁽⁶⁾ תגלה⁽⁷⁾ אותך בשבי: 23. אוי מי יחיה מפני מלך המשיח בשומו הק' אלה הדברים שיקרקך כל בני שת: 24. וצים. כמו⁽⁸⁾ וצי אדיר. דרומין⁽⁹⁾ בלע, הוא בורני גדולה:

כה. 3. ויחר אף. שהתחילה מגפה בעם: 4. והוקע אותם. החוטאים. כמו⁽¹⁰⁾ והוקענום [ל"י] כנבעת שאול, לשון תלייה והריגה: 6. ויקרב אל אחיו. להזנותה, כדכתי⁽¹¹⁾ לא תקרבו לגלות ערוה: 8. הקבה. עניין אהל: קבתה. במנה, כמו⁽¹²⁾ והקבה:

פינחס⁽¹³⁾.

[13. והיתה לו ולורעו אחריו ברית כהנת עולם. (כתבו התוספות על התורה בספר דעת וקנים דף עג ע"ד וזה לשונם: ועל זה הקשה ה"ר שמואל ש)הרי משמיני למלואים היה פינחס משוח מלחמה שכן מונה⁽¹⁴⁾ שמחה זו בשבע שמחות שהיתה אלישבע אשת

(1) בכ"י בחילוף אותיות דומות (י ורי, רי ודי, רי ור) : אירטדא. ובאמת הוא כאשר תיקנתי *héréditaire* ובל"א *erblich* או *angeerbt*. — (2) עובדיה, יח. — (3) הוא פירוש של כי אם שבכתוב. — (4) בכ"י אשר במקום אחר. — (5) הוא פירוש של עד מה שבמקרא. — (6) רצה לפרש לשון נקבה של תשבך. — (7) בכ"י: ויגלה. כי היה נג הת"י נסדק לשני חלקים ונראית כמו וי. — (8) ישעיה לג, כא. — (9) *dromon* ובל"א *grösseres Kriegsschiff*. — (10) שמואל ב' כא, ו. — (11) ויקרא יח, ו. — (12) דברים יח, ג. — (13) לפרשת פינחס לא נשאר פירוש רשבים. ולמעלה תמצא את אשר נשאר במקום אחר. אבל דברים אחרים הכתובים בתוספות לתורה בשם רשבים לפרשת פינחס הם לקוחים מתוך פירושו למס' בכא בתרא והם דברי הלכה ולא מענין פשט הכתובים. — (14) בויקרא רבא פרשה כ.

אהרן יתירה על האחרות שהיה בן בנה משוח מלחמה. ושמא משם נתן לו להיות משוח מלחמה, אבל לעבודה ולדורות לא. וכאן ניתנה לו הכהונה לכל מילי ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם:

ראשי המטות.

ל. 2. וידבר משה אל ראשי המטות. נשאלתי באניוב בכרך לושדון⁽¹⁾ לפי הפשט היכן מצינו שום פרשה שמתחלת כן? שלא נאמר למעלה וידבר י"י אל משה לאמר איש כי ידר וגו' והיאך מתחלת הפרשה בדבורו של משה שאין מפורש לו מפי הגבורה? וזו תשובתי. למעלה כת'⁽²⁾ אלה תעשו לי"י במועדיכם לבר מנדריכם ונדבתיכם, שאתם צריכין להביא באחד משלש רגלים משום כל תאחר כמפורש במסכת ראש השנה⁽³⁾. הלך משה ודבר אל ראשי המטות, שהם שופטים, לדורות לישראל הילכות נדרים, ואמר להם. הק' צוה לי שיקרבו נדריהם ונדבותם כרגל פן יאחרו נדריהם לפיכך איש כי ידר נדר לי"י, קרבן, או השבע שבועה לענות נפשו לאסור אסור⁽⁴⁾, לא יחל דברו, מוסב על הגדר⁽⁵⁾, כלומר לא יאחר את נדרו עד לאחר הרגלים כמו שצום הק', שכן פרוש לא יחל כמו⁽⁶⁾ ויחל עד בוש, ויחל עוד שבעת ימים, ויחל ישראל אל י"י, ימתין ויחכה לו. והמפרש לשון חלול⁽⁷⁾ לפי הפשט טעות הוא בידו. ככל היוצא מפיו יעשה מוסב על השבע שבועה⁽⁸⁾, כענין שפירש בשעת שבועתו יעשה, ואלפי הזמן שפירש, הן קרוב הן רחוק. וראייה לדבר. כענין שני דברים הללו פירש משה במשנה תורה⁽⁹⁾ כי

⁽¹⁾ היא עיר Loudun במחוז Anjou אשר בארץ צרפת. — ⁽²⁾ כט, לט. — ⁽³⁾ דף ד ע"א. — ⁽⁴⁾ נראה שר"ל שתיבות לאסור אסר מוכיחין שהשבעה הנאמרת כאן היא על דבר עינוי נפש. — ⁽⁵⁾ בתוספות שבספר דעת זקנים דף עה ע"א הובאו השאלה והתשובה הזאת בשם רשב"ם על נכון. ובמנחת יהודה שם דף עה ע"א הובאו כל הדברים בשם מהר"ם מקוצי, ולא ידע מקורם. ובפענח הוא דף נה ע"א בדיה זה הדבר אשר צוה השתמש בדברי רשב"ם ולא הוכיר שמו. — ⁽⁶⁾ בשופטים נ, כה כתוב: ויחילו עד בוש. — ⁽⁷⁾ בראשית ח, י. — ⁽⁸⁾ תהלים קל, ז. — ⁽⁹⁾ רש"י על פי ספרי. — ⁽¹⁰⁾ כלומר לענות נפש. — ⁽¹¹⁾ דברים כג, כב. כד.

תדור נדר לוי אלהיך לא תאחר לשלמו [וגו] מוצא שפתיך תשמר ועשית. [כי תדר נדר וגו] כענין איש כי ידר נדר, ומוצא שפתיך תשמר כענין און] השבע שבועה וגו': 11. ואם בית אישה נדרה, אבל למעלה כת' (1) ונדריה עליה. אותו פסוק בנדרים הקודמים קודם שנשאה, ומשמע לפי הפשט שהבעל מיפר בקודמין⁽²⁾: 16. ואם הפר יפר אותם אחרי שמעו, והיא אינה יודעת ששמע, ונשא את עונה, שאינם מופרים והיא שוגגת שלא ידעה אם שמע עד עתה אם לא⁽³⁾:

לא 5. וימסרו, בעל כרחן לפי שאמר הק' (4) ואחר תאסף אל עמך. מדרש אנדה⁽⁵⁾: 12. את השבי. אדם: ואת המלקוח. בהמות: ואת השלל. מטלטלין: 13. אל מחוץ למחנה. כדי שלא יכנסו הבאים מן המלחמה במחנה, מפני טומאת נפש: 23. אך במי נדה, של פרה אדומה לטהרם מטומאת נפש. ושאר דברים לנקותם מאיסור מאכל הנבלע בכלים: 49. עבדיך נשאו את ראש וגו' [ולא נפקד ממנו איש במנפה. לפיכך⁽⁶⁾ ונקרב את קרבן לוי] [וגו] לכפר על נפשותינו, שנדרנו מלפני החשבון שנימענו כדי שלא ישלוט בנו נגף. ולפיכך צוה הק' לתתו על עבדת אהל מועד, שכן מצינו בכי תשא וגו' (7) ולא יהיה בהם נגף כפקוד אותם [וגו] ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון וגו'. אף כאן⁽⁸⁾ ויביאו אותו אל אהל מועד לזכרון לפני לוי. מאבא מרי הרב ר' מאיר שמעתי שיטה זו ועיקר:

לב 17. חושים. נמהרים. כמו⁽⁹⁾ החישה מפלט לוי:

(1) בפסוק ו. — (2) שלא כדעת רבותינו בנדרים דף עב ע"א ובמקומות אחרים. — (3) בכלל דבריו רצה לומר שאם ידעה האשה שכבר שמעה בעלה, אין לה לעבור על נדריה לפי שהיא יודעת שאינם מופרים, וכן פירש רמב"ן. אבל ראבי"ע פירש בענין אחר. — (4) בפסוק ב: אחר תאסף אל עמך. וגם ע"פ הגמרא בנדרים לו ע"ב הנוסחא הזאת עיקר. — (5) בספרי. וגם רש"י הביאו. — (6) בפסוק שאחר זה. — (7) שמות ל, יב. טז. — (8) בפסוק נד. — (9) בתהלים נה, טז: אחישה.

אלה מסעי.

לג. 1. אלה מסעי. כל מסעות וחנייות⁽¹⁾ חוזר ומונה כדי לפרש היכן היו חונים: 49. ויחנו על הירדן וגי בערבות מואב. שם⁽²⁾ וידבר י"י אל משה בערבות מואב על ירדן ירחו: 55. לשכים בעיניכם. לשון של קוצים וסרפדים הנוקבים את העינים כמו⁽³⁾ הגני סך את דרכך בסירים. ובספר יהושע מוכיח [שכ' שם⁽⁴⁾] והיו לכם לפח ולמוקש ולשוטט בצדיכם [ולצננים בעיניכם. ולשוטט] לשון⁽⁵⁾ אכי יטר אתכם בשומים. ⁽⁶⁾ שוט לסוס. ולצננים. גם הוא ממיני קוצים המזיקים לבני [אדם]. מנחם בן סרוק⁽⁷⁾ חברו עם⁽⁸⁾ ואל מצנים יקחהו. אך אני מפרשו⁽⁹⁾ לשון⁽¹⁰⁾ כצנת שלג. שהרי שם כתוב⁽¹¹⁾ אשר קצירו רעב יאכל ואל מצנים יקחהו ושאף צמים חילם. כלומר הליסטים הרעבים והערומים—צנים⁽¹²⁾—והצמאים יקחו ממונם: 56. כאשר דמיתו, חשבתו, לעשות להם, אשר צייתו לכם לא תחיה כל נשמה ואתם מותירים אותם ומחיים אותם, אעשה לכם, שלא אחיה אתכם:

לד. 2. זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה⁽¹³⁾. רבינו זקני פירש וצייר תחומין ואע"פ כן אפרש בקוצר. כי תחלה הכתוב פירש גבול דרום ואחר כך גבול מערב כי הים הגדול הוא גבול מערבי ואחר כך צפון ואחר כך מזרחי: 3. על ידי אדום. סמוך לאדום: 4. ונסב לכם. שם בולט הגבול: ויצא [וגו'] ועבר [וגו']. דרך ישר בלא הקף: 5. והיו תוצאותיו הימה, וגבול [דרום כלה שם בקרן] דרומית מערבית: 6. וגבול ים, כלומר וגבול מערבי כיצד? והיה לכם הים הגדול וגבול [גבול] מערב: וגבול. חכמים⁽¹⁴⁾ פירשו לרבות ניסים⁽¹⁵⁾ שבים, הם איי הים: 7. תתאו. תתחילו, לשון תחום וגבול: לה. 5. אלפים באמה. אלף אמה מגרש והשאר שדות וכרמים: 11. והקריתם. וזימנתם: 14. את שלש הערים תתנו מעבר

(1) בכ"י בתלוף אותיות דומות: וחנייות. והמדפיסים הוסיפו לחטוא. —
 (2) פסוק נ. — (3) הושע ב, ח. — (4) יהושע כג, יג. — (5) מלכים א' יב, יא. —
 (6) משלי כו, נ. — (7) במחברת צן א. — (8) איוב ה, ה. — (9) תיבת מצנים שבאיוב. — (10) משלי כה, יג. — (11) באיוב ה, ה. — (12) הערומים הוא פירוש של מצנים שבמקרא כי נוף הערום בלי לבוש תבואה צנה ביום שלג וקרח בלילה. — (13) בכ"י: לנחלה. — (14) גיטין דף ה ע"א. — (15) הנקודות העתקתי מב"י.

לירדן. אותן הבדיל משה בחייו כדכת' (1) או יבדיל משה: 31. [ו]לא תקחו כופר. לא יפטר בממון א': 32. עד מות הכהן. הגדול⁽²⁾. לפי פשוטו כל ימי השופט הגדול, דוגמת⁽³⁾ אסיריו לא פתח ביתה: 33. כי אם בדם שפכו⁽⁴⁾. אני אומר שהוא נקוד מן הדין מלא פום לפי פירושו כי אם בדם האיש השופך את הדם⁽⁵⁾: לו 6. לטוב בעיניהם. מן שבט שלהם, לפי הפשט⁽⁶⁾:

ונשלם חומש הפקודים:

(א) בכריתא דר' אליעזר⁽⁷⁾ מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו יצא. כיצד? [ו]לא תקחו כפר לנפש רוצח וני. והלא הריגת רוצח בכלל כל העונשין? ולמה יצאת? ללמד על שאר עונשין. ומה הוא מלמד עליהן? לרוצח אין לוקחין כופר, אבל לשן ועין ליד ורגל לכזיה ולחבורה ולשאר חבלות לוקחים כופר⁽⁸⁾:

(1) דברים ד, מא. — (2) עיין RSBM דף 41 הערה 3 בסופה. — (3) ישעיה יד, ז'. והצון רשבים לומר שערי המקלט הן כמו בתי כלאים לרוצחים בשונג והם שם כמו אסירי השופט הגדול כי על פי בית דין גולים שמה כאמור בפסוק כה. והגלות בעיר המקלט היא כדמות כפרה לשנתם. ובמות השופט הגדול חבלה הכפרה אשר גזרו אנשי המשפט אשר הם תחת ממשלתו. וכמו שנאמר בגבוכדנצר לנאי שכל אסיריו החבאו בבתי כלאין כל ימי חייו, כן שבת הוא וצורך גדול להכין ממשלת הבהן הגדול שכל הגולים על ידו או תחת ממשלתו לעיר מקלט ישבו שם כל ימי חייו. — (4) בכ"י בטעות: שפכה, כה"א. — (5) עיין את אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 59 בהערה 2. — (6) שלא כדברי ר' יהודה בשם שמואל בבבא בתרא דף קב ע"א. — (7) בכריתא דשלשים ושתים מהות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בסימן כה. — (8) כל זאת היא הוספה מאוחרת ונכתבה באותיות קטנות בכ"י להבדילה מפירוש רשבים שלפניה ושלאחריה:

לפרש
שם⁽²⁾
שכים
הגני⁽³⁾
לכם
לשון⁽⁵⁾
קוצים
קחהו.
קצירו
יסמים
גאשר
יה כל
שלא

פירש
גבול
ואחר
ונסב
הקף:
רומית
הים
ס'ים⁽¹⁵⁾

דמים:
מעבר

—
וא.
—
מצנים
פירוש
וקרה
י מכי.

אלה הדברים.

א. 1. אלה הדברים. לפי פשוטו כל הזכרים בפסוק זה מקומות הן⁽¹⁾ כמו שמצינו שרגילים הפסוקים לתת סימן בתוך סימן אל המקומות שהוא רוצה לפרש היכן. בלך לך⁽²⁾ מקדם לביתאל ויש אהלה ביתאל מים והעי מקדם. [בפרשת בשלח]⁽³⁾ וישבו ויהנו לפני פי החירות בין מגדול ובין הים לפני בעל צפון. בסוף שופטים⁽⁴⁾ הגה חג ליי בשלו מימים ימימה אשר מצפונה לביתאל מזרחה השמש למסלה העלה מביתאל שכמה ומנגב ללבונה⁽⁵⁾. וכל שכן שצריך לפרש היכן נאמרו המצות כמו שכתוב⁽⁶⁾ וידבר יי אל משה במדבר סיני⁽⁷⁾ בארץ מצרים החדש הזה⁽⁸⁾ וידבר יי אל משה בהר סיני⁽⁹⁾ בערבות מואב. אף כאן עושה סימן בתוך סימן. וכן הוא אומר וחזור ושונה דבר זה כשבא משה לפרש את המצות⁽¹⁰⁾ אלה העדות החקים והמשפטים אשר דבר משה וגי בעבר הירדן בניא מול בית פעור בארץ סיחן מלך האמרי. [וכן בפרשה זו לפנינו כתוב⁽¹¹⁾ בעבר הירדן בארץ מואב]⁽¹²⁾ הואיל משה וגי: בעבר הירדן. ובאיזה עבר הירדן? במדבר, באותו עבר הירדן שהוא לצד מדבר שהיו בו ישראל מ' שנה שהוא קרוי עבר הירדן ליושבים בארץ ישר', ולא בעבר הירדן שהוא לצד ירושלים שגם הוא קרוי עבר הירדן להולכי מדבר שהיו בו ישראל⁽¹³⁾: בערבה. כלומר באיזה מקום במדבר? באותו מדבר שבערבות מואב: מול סוף. שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר⁽¹⁴⁾ ושתי את גבלך

⁽¹⁾ ולא כפירוש ספרי והתרנמים ורש"י. — ⁽²⁾ בראשית יב, ח. — ⁽³⁾ בן נראה בעיני להוסיף והמקרא בשמות יד, ב. — ⁽⁴⁾ שופטים כא, יט. — ⁽⁵⁾ בכ"י: בשילה... ממזרח... ביתאל שכמה מנגב ללבונה. — ⁽⁶⁾ במדבר א, א. — ⁽⁷⁾ שמות יב, א. ב. — ⁽⁸⁾ ויקרא כה, א. — ⁽⁹⁾ במדבר לג, ג. — ⁽¹⁰⁾ ד, מה. מו. — ⁽¹¹⁾ בפסוק ה'. — ⁽¹²⁾ כדברים האלה חסר בכ"י. — ⁽¹³⁾ מכאן ראיה להגהתי כדברי רש"י למדבר כב, א. ע"ן שם בדף 89 הערה 13. — ⁽¹⁴⁾ שמות כג, לא.

מים סוף [ו]עד ים פלשתים וגו' (1) כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בנבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי (2), וגם בפרשת ואתחנן (3) וכל הערבה עבר הירדן מזרחית ועד ים הערבה, והוא ים סוף שאצל ערבות מואב: בין פארן ובין תפל. כמו (4) בין ביתאל ובין העי: ולכן וחצרות ודי זהב. הכל מקומות לפי פשוטו (5). ודי זהב. כמו (6) בת מי זהב שהוא שם [לפי] פשוטו (7): 2. אחד עשר יום מחורב. (א) מי חכם ויבן את זאת, כי פסוק זה לא נכתב

(א) זה אמיתת הדבר שמתחיל לספר כי לא עיכבו בדרך לבד אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע, ומיד היו מזומנים ליכנס לארץ ישראל באותו הדרך שהלכו מרגלים, כמו שאמר להם משה (8) עליו זה בננב ועליהם את ההר, וכמו האמור בסוף הפרשה (9) וישכימו בבקר ועלו אל ראש ההר וי' ויעפילו לעלות אל ראש ההר וי' וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכוס וי', וגם לפנינו (10) ותודו ותעלו ההרה. כל אלו הפסוקים מוכיחים כי מיד אילמלא חטאו במרגלים קרובים היו ליכנס לארץ ישראל מיד מקדש ברנע הוא מדבר פארן (1) בשנסעו מתרב בשנה שנייה בעשרים בחדש כמו שכתו' בפר' בהעלתך (11) ויסעו מהר יי' דרך שלשת ימים, ולמעלה כת' בתחלת הפרשה (12) ויהי בשנה השנית, וכתו' בתריה (13) ויסעו בני ישר' למסעיהם על פי יי' ממדבר סיני וישכן הענן במדבר פארן, ואחר כך הולך ומספר היאך באו למדבר פארן שבתוך כך ויהי העם כמתאוננים והתאוו האוה שעל כך (שם) נקרא שם המקום קברות התאוה ומשם באו לחצרות ושם נצטרעה מרים ונשתהו שם שבעת ימים, (14) ואחר נסעו העם [מ]חצרות עד שבאו ויחנו במדבר פארן, והיו וישכן הענן בגדבר פארן שאמי למעלה (15), והוא אחד עשר יום מחורב שהיו הולכין דרך הר שעיר, שלשה ימים שהלכו כמו שכת' (16) ויסעו מהר יי' דרך שלשת ימים, (ו) שבעה ימים שלא נסעו עד האסף מרים הרי עשרה, וביום אחד עשר יום נסעו מחצרות ויחנו במדבר פארן הוא קדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים כמו שכתוב (17) וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן אל מדבר פארן קדשה וי', וגרם הענן ונגזרה נזירה להשלמת עכבתם ארבעים שנה כמו שכת' לפנינו (18) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה עד תום כל [ה]דור וי'. ומה שכת' (19) ונסב את הר שעיר ימים רבים, זה היה לאחר שנסעו מקדש עד שבאו להר ההר על נבול ארץ ארום בשנת הארבעים. כל זה פירשתי אני הצעיר פירוש כתב ידו של רבינו, כי ר' אליעזר מבליינצי העמידני על האמת. ועתה אשוב לפירוש רבינו שמואל וציל וכן הורה לי הרב (20).

(1) בכ"י: ומן (במקום: וגי'), (2) במדבר לד, ג. — (3) ד, מט. — (4) בראשית יג, ג. — (5) ולא כפירוש האגדה ברשי' ובתרגומים. — (6) בראשית לו, לט. — (7) ולא כב"ר והתרגומים ורשי' שם. ועי' שם דבריו. — (8) במדבר יג, ז. — (9) במדבר ד, מ. מה. — (10) בפסוק מג. — (11) במדבר י, לג. — (12) במדבר י, א. — (13) שם בפסוק יב. — (14) במדבר יב, טו. — (15) שם י, יב. — (16) שם י, לג. — (17) שם יג, כו. — (18) ב, יד. — (19) ב, א. — (20) הוא לשון המעתיק הראשון אשר העתיק את פירוש רשכ"ם מתוך כתב יד המחבר והוא הצעיר בעל ההוספות לבראשית מה, כח; מו, ולדברים ב, ד. ד ותלמד ר' אליעזר מעיר Belgency (בליינצי, בלננצי) הנקראת היום Beaugency. עין ס' Zur Geschichte להחכם הגדול Zanz נ"י דף 79 ופירוש ישעיה לר' אליעזר הזה אשר הוציא לאור החכם Nutt בהקדמה. ועליו ועל הצעיר דברתי אני בקיצור בספרי על רשכ"ם דף 55.

אלא לפי שכתוב לפנינו⁽¹⁾ ונסע מחורב ונלך את כל המדבר הגדל והנורא דרך הר האמורי ונבא עד קדש ברנע, סמוך לארץ ישראל, שמקדש ברנע שלחו מרגלים ונשתהו שם ארבעים שנה. לכך הוא מפרש בן, כשנסעו מחורב ללכת דרך הר שעיר⁽²⁾, דרך ישרה היו יכולים ליכנס לארץ ישראל באחד עשר יום עד קדש ברנע, אבל לפי שהטאו⁽³⁾ ונסב את הר שעיר ימים רבים, עד⁽⁴⁾ ארבעים שנה וגי, וזה שאמר לפנינו⁽⁵⁾ ונסע מחרב [וגי] ונבא עד קדש ברנע, בימים מועטים שאין בהם כי אם מהלך אחד עשר יום, אבל מקדש ברנע שלחתי מרגלים ונשתהיתם ארבעים שנה⁽⁶⁾ בחטאתיכם: 27. ותרגנו. ותרגנו⁽⁷⁾ כמו⁽⁸⁾ דברי נרגן כמתלהמים: 41. ותהינו. ⁽⁹⁾הננו ועלינו: [44. כאשר תעשינה הדבורים. ⁽¹⁰⁾מה הדבורים כשהאחת יוצאה כולם יוצאים:] 46. כימים אשר ישבתם. כלומר כמו שאתם יודעים⁽¹¹⁾:

ב. 3. צפונה. לצד ארץ ישראל כי בדרום ארץ ישראל הלכו במדבר: 4. הישבים בשעיר. לא אלה הם אותן אדום שיצאו בחרב לקראת ישראל, שהרי באלה כת'⁽¹²⁾ כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר, אבל אדום לא מכרו כלום⁽¹³⁾ וכת' בהם⁽¹⁴⁾ ויט ישראל מעליו⁽¹⁵⁾:

(ב) זה פירוש רבינו, אבל לי הצעיר אין נראין דבריו בזה, כי בני עשו היושבים בשעיר הם הם אדום כי לא מציינו להם יישוב כי אם בהר שעיר [ושמם הווכר] במקומו ככל קרי'ה⁽¹⁵⁾, ומה שקשה לרבינו⁽¹⁶⁾ כאשר עשו לי בני עשו, אינו עונה כי אם על מה שאמור למעלה⁽¹⁷⁾ אוכל בכסף תשכירני כאשר עשו לי בני עשו שלא לקחו מאתם שום דבר כי אם במכר כמו שאמור בענין⁽¹⁸⁾ אתם עבדים כנבול אחיכם בני עשו וגי, אבל⁽¹⁹⁾ אכל תכרו מאתם בכסף ואכלתם וגם מים תכרו מאתם בכסף ושתיתם, וכן עשיתם כמו שצוה הקי כמו שני⁽²⁰⁾ כאשר עשו לי בני עשו, דרך סיבתם את⁽²¹⁾ הר שעיר שלח משה אל מלך אדום להגידם לעבר דרך ארצו אל ארץ ישראל, ולדבר הזה לא שמע אליהם שלא רצה שיכנסו כלם יחד בארצו פן ישחיתו את הארץ ולפיכך⁽²²⁾ ויצא אדום לקראתו בעם כבד וכד חוקה

(1) בפסוק יט, — (2) בכ"י: הר דרך שעיר, — (3) ב, א, — (4) כלומר עד ב, ז, — (5) בפסוק יט, — (6) בכ"י: מי שנים, וכבר תקנו בדפוס, — (7) בכ"י: ותרגנו, וזה אין לו שחר, — (8) משלי יח, ה; כו, כב, — (9) במדבר יד, מ, וקיצר דברי רש"י, — (10) ר' יצחק הלוי בפענח רוא הנדפס בדרך נו ע"ב לפסוק מד הביא הפירוש הזה בשם רשב"ם, ואולם ברעת וקנים דף עח ע"א הובא בשם ר' משה מקוצי הצעיר ממני, אבל לרשב"ם יאתה הקדימה, — (11) ולא כסדר עולם סוף פרק ח אשר הלך רש"י בדרכו, — (12) בפסוק כט, — (13) ר' שמואל דוד לוצאטו ו"ל בפירושו כאן ולבראשית לו, מ הסכים עם רשב"ם והטעים דבריו, — (14) במדבר כ, כא, — (15) בכ"י: במקום ובכל קריה, ובגליון: בכל מקום ובכל קריה, וגם זה לא יובן, ולפי הגהתי קריה כאן פתרונה כבמסורה, "מקרא" שהוא תורה ונביאים וכתובים, ורצה לומר ששם אדום בא במקום שם בני עשו בכל המקרא בהיותם שניהם שמות עם אחד, — (16) בפסוק כט, — (17) בפסוק כח, — (18) בפסוק הוה, — (19) בפסוק ו"ו: אבל תשברו, — (20) בפסוק כט, — (21) בכ"י: אל, — (22) במדבר כב, —

ויראו מכם. מגורת וישבו וידעו ויאמרו, אבל (1) ויראו את יי, (2) וידעו כי שמי יי מגורת ואמרו והלכו, וכולם להבא הם: 5. כי לא אתן לכם מארצם. וכן כת' במואב (8) אל תצר את מואב, וכן בבני עמון (4) אל תצורם. כל האזהרות הללו הוצרך משה להודיע עכשיו פן ירך לבכם לאמר אם רצון הק' לתת לנו נחלה ויכולת בידו, למה לא הודיש לנו אלה האומות שעברנו דרך עליהם. לכך הודיעם עכשיו שהק' לא חפץ בדבר שהרי נתנה הק' להם כנדוכת' בכלם (6) כי ירושה לעשו נתתי את הר שער, (6) כי לבני לוט נתתי את ער (7) ירושה וגם בעמון (8) כי לבני לוט נתתה ירושה, לכבוד אברהם שקרוביו (9) היו, כאשר עשה לישראל. וגם כתב משה להודיע לישראל שלא ידאגו כלום. אם לאומות הללו נתן נחלה לכבוד אבותינו, כל שכן שיקיים לישראל לתת להם נחלת עמים שנשבע לאבות: 7. לא חסרת דבר. כשאין מקום לקנות מזונות סיפק צרכך בלא כסף ובלא מחיר, ובמקום שמצאת ליקח הספיק לך לקנות: 14. והימים אשר הלכנו מקדש ברנע ממקום שילוח מרגלים שלשים ושמנה שנה. כי בשנה שנייה שלח מרגלים: אנשי המלחמה. בני עשרים שנה יוצאי צבא (6): 19. כי לבני לוט. בשביל שהיה נכדו של אברהם, וכל שכן אתם שבני אברהם

ולפיכך (10) ויט ישראל מעליו. אבל מכל מקום היו קונים משלהם דרך הליכתם ממה שהיו צריכים. וזהו האמת והישר (11):

(ג) ואני הצעיר אומר אנשי המלחמה היו אותם שנאמר בהם (12) ויעפילו לעלות אל ראש ההר, כמו שאמר (13) ותחגרו איש [את] כלי מלחמתו, ומשה אמר להם (14) אל תעלו ואל תלחמו, וכן ביהושע הוא אומר (15) כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר עד תם כל הגוי אנשי המלחמה היוצאים ממצרים אשר לא שמעו בקול יי אשר נשבע להם לבלתי הראותם את הארץ אשר וני. ולפיכך קורא אותם אנשי המלחמה ואינו אומר אנשי מלחמה סתם כי אם אנשי המלחמה הודיעם לנו שעברו על פי הק', אבל על הנשארם שנלחמו עם סיחון ועוג אינו קורא אותם אנשי המלחמה, כי על פי הק' נלחמו ואותם נכנסו לארץ כי לא היו בני עשרים בעת המלחמה הראשונה בשנה שנייה כשנשלחו (16) מרגלים (17):

(1) לא, יב. — (2) ירמיה טו, כא. — (3) בפסוק ט. ובכ"י: לא תצר. — (4) בפסוק יט. — (5) בפסוק הוה. — (6) בפסוק ט. — (7) בכ"י: נתתה ער. — (8) בפסוק יט. — (9) בכ"י: שקרובים. — (10) במדבר כ, כא. — (11) גם אלה דברי המעתיק הראשון אשר הכניס דבריו בתוך דברי פירוש רשבים כלמעלה א.ב. — (12) במדבר יד, מד. — (13) א, מא. — (14) א, מב. ושם כתוב: לא תעלו ולא תלחמו. — (15) יהושע ה, ו. — (16) בכ"י: כשנלחמו. — (17) גם זאת היספת המעתיק הראשון היא.

הגדל
ישראל,
לכך הוא
טרה היו
נע, אבל
שנה וני.
בימים
שלחתי
תגרגוני?
כאשר
וצאים:
במדבר:
לקראת
בשעיר,
מעליו ב):
היושבים
הזוכר]
אינו עונה
בני עשו
עברים
וגם מים
ר עשו לי
לעבר
כלם חדר
בד הוקה
ד ב, ו.
וה אין
רשי.
הזה בשם
מנו, אבל
לך רשי
ישו כאן
כא.
לא יובן.
כתובים.
הם שמות
בפסוק
בכ, —

אתם¹): 20. ארץ רפאים תחשב אף הוא. כמו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים שכת' שם² את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים, אף היא נחשבת כרפאים ואע"פ כן נפלו לפניהם ונצחום וכל שכן שאתם תירשון³. תחשב, אבל לא נקראת ארץ רפאים כי אם ממלכת עוג בכשן שכת' בה לפנינו⁴ ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר הוא רפאים שנאמר בין הבתרים ולכך ירשום ישראל⁵: 23. כפתורים היצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. אף אתם תדעו כי הק' ינחילכם את אשר נשבע לאבותיכם⁶: 24. והתגר בו. כמו והתגרה: 29. והמואבים היושבים בער. אבל בשאר מואבים כת' בהן⁷ אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכן [בני עשו] היושבים בשעיר, כמו שפירשתי למעלה⁸, אבל בני עשו הקרויים אדום יצאו לקראתכם בחרב⁹ ויט ישראל מעליו ויסבו את הר שעיר ימים רבים¹⁰:

ג. 4. ארגב. פתרונו לפי ענינו¹⁰: 11. כי רק עוג מלך הבשן וג'. לכך אמר לו הק'¹¹ אל תירא אותי: הנה ערשו. עריסה של קמן כשהיה תינוק. בירציל¹² בלע: ערש ברזל. לפי שכשהיה קמן היה חזק מאד ובהשתמחו היה משכר ערם של עץ לכך עשאוהו של ברזל, כי לאדם גדול שיש בו דעת לא היה צריך כך: הלה היא ברבת בני עמון. עדיין מונחת שם במקום שנתגדל בקטנותו לתמהון שהיה גדול בקטנותו כל כך, אבל מיטת אדם גדול אין רגילין להצניע במקום אחד, כי בהרבה

ד) בפרק אילו טרפות בנמי אחות הדם¹³ עוים מתימן בא, ולמה נקרא עוים? שעיו את מקומם. ד"א שאיו לאלהות הרבה. ואלף מתחלפת בעין. ד"א שכל הרואה אותם אחותו עוית. פי' חולי ששמו כן. ובבראשית רבא¹⁴ עוים שהצדו את העולם והוצדו מן העולם ונרמו לעולם שיצוד היהודי¹⁵ עוה עוה עוה אשימנה. ר' אלעזר ברי' שמעון אמר שהיו בקאין בעפרות כנחש, בגלילה צווחין לחייו עו"א¹⁶:

¹ כאשר כתב רשב"ם לפסוק ה בסוף. — ² בראשית טו, כ. — ³ כדברין לפסוק ה בסוף. — ⁴ ג, יג. ובכ"י בפנינו במקום לפנינו. — ⁵ גם אלה כדברין לפסוק ה בסוף. — ⁶ כג, ה. — ⁷ ב, ד. — ⁸ במדבר כ, כא. — ⁹ כנאמר למעלה ב, א. — ¹⁰ סמך על דברי רש"י. — ¹¹ בפסוק ג. — ¹² berceau והיום ובל"א Wiede.

¹³ חולין דף ס ע"ב. ובתלמוד שלנו הגדפס אינה נמרא למשנה ה המתחלת אחוות הדם אלא למשנה ו של אילו טרפות המתחלת סימני בהמה וחיה. — ¹⁴ בפרשה כו. — ¹⁵ יחזקאל כא, לב. — ¹⁶ דברי אגדה הם שנכתבו בכ"י באותיות קטנות במקום המצויין ואין לה יחס לפירוש רשב"ם אלא שרצה הכותב להביא פירושי אגדה לתיבת עוים שלא פירשה רשב"ם.

מקומות יש לו מיטות: באמת איש. איש שהגדיל כל צורכי: 13. ההוא יקרא ארץ רפאים, שנוכר בכרית בין הכתרים כמו שפירשתי למעלה⁽²⁾: ה)

וּאֶתְחַנֵּן.

23. החלות. כדכת' למעלה⁽³⁾ היום הזה אהל תת פחדך. החלות הח' גורמת לה' פתח. וכן⁽⁴⁾ העירתי מצפון. וכן⁽⁵⁾ העדותי בכס היום. ⁽⁶⁾ החתות כיום מדין. אבל בלא אחה"ע יאמר הקימות הרימות השיבות⁽⁷⁾. כולם חטפין⁽¹⁾: [24. גדלך. ⁽⁸⁾ שמסרת בידי סיחון ועוג: 28. וחזקהו ואמצהו. לזרוו ולומר לו אל תירא ואל תחת: 29. ונשב בניא עד עתה מול בית פעור בערבות מואב. וממה

ה) ואני שמעתי לכך אומר הלה, היא ברבת בני עמון⁽⁹⁾ מפני ששמע שמשו נצטוה מפי הגבורה⁽¹⁰⁾ אל תצרם ואל תתגר בם על בני עמון⁽¹¹⁾ דאפילו אנגריא לא הורשו ישראל על בני עמון, וידע שישראל ילחמו עליו, לכך הקדים ונתן ערשו ומיטתו בתוך העיר ברבת בני עמון, והיא היתה עיר מלוכה כדמפרש בספר שמואל⁽¹²⁾, כדי שלא יכזהו ישר' על מיטתו כי ידע שלא הורשו לבא שמה [לכבוד⁽¹³⁾]:

ו) ואתחנן. בילמדנו פרשת שלח לך⁽¹⁴⁾ ואל תשאל לו בשעת נדרו. מנין? ממשו, כשאמר לישראל⁽¹⁵⁾ שמעו נא המורים, נשבע הקי שלא יכנס לארץ שני⁽¹⁶⁾ לכן לא תביאו את [וגי]. אמר משה, שעת כעס ושעת שבוטה היא⁽¹⁷⁾ איני מדבר עכשיו. המתין שנה ואחר כך התחיל והתחנן לפניו שני ואתחנן אל יי. אמר הקי, בשביל שהמתנת, שאר המתים יורדים לשאול ואתה תעלה, שני עלה ראש הפסגה, ותראה משם⁽¹⁸⁾:

1) שלא כדברי התרגומים שהלך רשי בעקבותם. — 2) ב, כ. גם במקום הזה נמצא בכי הוספת מעתיק באותיות קטנות והעתקתיה באות ה. — 3) ב, כה. — 4) ישעיה מא, כה. — 5) ל, יט. — 6) ישעיה פ, ג. — 7) מבי II. אבל מבי I: כשאני (כשאין?) שם אותיות אחה"ע יאמר הרימות הקימות הטיבות. וגם זה נכון. — 8) הפירושים האלה הובאו בשם מיד שמואל בתוך פירוש כי למחבר שלא נודע שמו והוציאו לאור הח' בערלינגר ני בספרו פליטת ספרים דף 9 בחלק העברי.

9) בכי: בני עמים. — 10) ב, יט. — 11) דברי הנמרא הם בככא קמא דף לח ע"ב. ותיבת אנגריא יונית היא ἀγγαρεία ובליא Frohdienst. — 12) שמואל ב' יב, כן. — 13) מקום ההוספה הזאת הנכון הוא אחר פירוש רש"ם לפסוק יא אשר עליו הוסבה. ותיבת לכבוד בסוף ההוספה הכנסתי על פי דברי רש"ם למעלה ב, ה. ולא כמו שכתבתי בספרי RSBM בדרך 56 בהערה 1. — 14) אבות ד, יח. — 15) כמדבר ב, י. — 16) שם ב, יב. — 17) בכי: הוא. — 18) דברי אנדה הם לתחלת פרשת ואתחנן שהכניס הכותב במקום הזה.

שראיתם כאן יש לכם ללמוד, כמו שמפרש והולך עיניכם הראות את אשר עשה [וי'] בכעל פעור [וג'] ואתם הדבקים וגי':
 ד. 7. בכל קראינו אליו. כדכתי' (1) וישמע אלהים את נאקתם, [וכתי' (2) ופרעה הקריב [וג'] ויצעקו בני ישראל אל יי', מה (3) תצעק אלי דבר אל בני ישראל [וג']. וכן במן וכן בשל (4) וכן במים (5):
 11. ותקרבון ותעמדון תחת ההר וג'. דכתי' (6) ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתיצבו בתחתית ההר, בסמוך תחת ההר (7). כל גבוה אצל נמוך הגבוה קרוי „על“ והנמוך קרוי (8) „תחת“.
 (9) יושב פתח האהל [וג'] נצבים עליו. וכן תחת ההר לפי שהם נמוכים וההר גבוה מהם. והוצרך לכתוב לפי (10) שכתוב (11) לפנינו (12) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה וג': 14. ואותי צוה. מלבד (13) עשרת הדברים: 16. סמל. [כמו] (14) סמל הקנאה המקנא, ענין דמות (15): 19. אשר חלק. להאיר (16). ולפי עיקר הפשט אשר הניח אותם לכל העמים לעובדם, כי אינו חושש בהם. אבל אתכם לקח יי' ויוצא אתכם להיות לו לעם נחלה ולעובדו, והוא יהיה לכם לאלהים (17): 26. את השמים ואת הארץ. ועצר את השמים והארמה לא תתן את יכולה (18): 28. ועבדתם שם. כתרנומו: ולא יריחון. כדכתי' (19) ואין רוח בפייהם: 37. ויוציאך בפניו. ועברתי בארץ מצרים (20), ויי' הולך לפנייהם יומם (21): 38. כיום הזה. שכבר התחלתם לירש את ארץ סיחון ועוג: 41. או יבדיל משה. למה הפסיק דברי משה שהם מחוברים יחד זה אחר זה וכתב זה המעשה בינתיים? אלא לפי שהאריך בדברים עד עכשיו, ועתה מתחיל לפרש

(1) שמות ב, כד. — (2) שמות יד, י. טו. — (3) בכי' I: ומה. — (4) שמות טו, ו. ח. ט. יב. — (5) שמות יז, ב. ה. — (6) שמות יט, ז. — (7) בסמוך תחת ההר מכי' II. — (8) קרוי מכי' II. — (9) בראשית יח, א. ב. וכי' שם לפסוק ח. — (10) בכי' I: לכתוב כאן כמו. — (11) בכי' II: שאומרת, — (12) ה, כב. — (13) בכי' I: ללמד. — (14) יחזקאל ח, ג. ושם כתוב: המקנה. — (15) בכי' I: ענין אליל. — ובשני כ"י בא המאמר לפני פירוש פסוק יד. — (16) הוא פירוש מתרגום השבעים כנמרא מנילה דף ט ע"ב שהביאו רש"י. — (17) הפירוש הזה הובא בשינוי לשון בשם מ"ר שמואל בפירוש שהוציא לאור ה"י בערלינער בספרו פליטת סופרים דף 11 למעלה. — (18) השתמש בדברי המקרא יא, ז' לפרש כעין שפירש לב, א. — (19) כתוב כזה לא נמצא בכל המקרא. ואם כן אולי זכרוננו הטעהו ורצה לכתוב או מיהוקאל לו, ח: ורוח אין בהם, או מתהלים קלה, ז: אף אין יש רוח בפייהם, ולפי שבמזמור הדומה לזה כתוב (תהלים קטו, ו) אף להם ולא יריחון, לכן פירש תיבת יריחון גם כזה רוח. — (20) שמות יב, יב. — (21) שמות יג, כא.

המצותי היאך ביאר את התורה הזאת, והוא צריך לומר בשפטים
 ושטרים⁽¹⁾ שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר י"י אלהיך נתן
 לך, ואם ירחיב לעתיד לבא ויספת לך עוד שלש ערים על השלש
 האלה, ועל שלש הערים שצוה לו הק' באלה מסעי⁽²⁾ לעשות בעבר
 הירדן לא הזכיר שם ולא צוה משה לישראל, לכך כתוב כאן כי
 משה הבדילם כבר ולכך לא צוה לישראל:

ה. 5. לאמר. מוסב למעלה⁽³⁾ פנים בפנים דבר י"י עמכם לאמר
 אנכי י"י אלהיך: 7. על פני. נראה לי אפילו אתה מאמין בי לא
 יהיה לך אלהים אחרים מבלעדי לקסום בהם קסמים כתרפים של
 לבן שקרא אותם אלהי⁽⁴⁾ שאינן⁽⁵⁾ אלא לקסום קסם. וכן⁽⁶⁾ לא תעשון
 אתי אלהי כסף, אע"פ שאתם מאמינים בי. וכן⁽⁷⁾ בלתי לי"י לבדו, ולא
 לו ולאחרים⁽⁸⁾: 12. שמור את יום השבת. כבר פירשתי בדברות
 הראשונים למה נאמר כאן וכוזר וכאן שמור: כאשר צוך י"י
 אלהיך. כלומר כמו שמפורש הטעם⁽⁹⁾ בדברות הראשונים⁽¹⁰⁾ כי
 ששת ימים עשה י"י את השמים ואת הארץ ונ'. ובשכיל ששמירת
 שבת וכיבוד אב ואם מצות עשה הם נאמר בהם כאשר צוך י"י
 אלהיך, אבל בכל שאר דברות שהן אוהרת לאוין אין ראוי לומר
 כאשר צוך כדכתי'⁽¹¹⁾ מצוך היום לעשותם. אבל לא מצינו מצוך
 שלא לעשות⁽¹²⁾: 19. ולא יסף. שוב לא נוסף קול גדול כזה בעולם
 לפי פשוטו⁽¹³⁾, כי כל יסף לשון תוספת⁽¹⁴⁾ אם יספים אנחנו, אבל⁽¹⁵⁾
 ספו תמו מן בלהות מגורת⁽¹⁶⁾ האף תספה צדיק עם רשעו: 28. ואתה

(1) יט, ב, ה, ט, וקיצר שני הכתובים האחרונים לפי שארכו לו יותר מדאי. —
 (2) לה, יד, — (3) לפסיק ד, — (4) בראשית לא, ל, — (5) בכ"י I: שאינו. ובכ"י II
 חסדים הדברים האלה. — (6) שמות כ, כג, — (7) שמות כב, יט, — (8) בשני כ"י: ולא
 לאחרים, וא"כ טעות נושנת היא. ורצה רש"י לפרש תיבות על פני כאן כמו את
 בפרשת יתרו, שאף אם לא יעבוד ע"ז אלא יקבלנה כדי לקסום קסם והוא מאמין
 ועובד את י"י, הוא עובר על המצוה החמורה הזאת, כי את י"י לבדו יעבוד ולא את
 אחרים עמו. — (9) בכ"י I: כלומר מה שמפרש. — (10) שמות כ, יא, — (11) ו, יא, —
 (12) כל המאמר מן „ובשכיל ששמירת שבת“ עד „מצוך שלא לעשות“ אינו
 בכ"י I. ואולי תוספת תלמיד היא כי יש להשיב על הדברים האלה, הלא מקרא
 מלא הוא (ויקרא ד, ב, יג, כב, כז, ה, ז): מכל מצות י"י אשר לא תעשינה. וגם
 נראה שהוא פירוש אחר לתיבות כאשר צוך י"י אלהיך שכבר פירש רש"י
 בתחלת המאמר הזה. ובספרי RSBM בדרך 111 בסוף הערה 7 נרפס בטעות:
 מצוה שלא לעשות במקום מצוך שלא לעשות. — (13) ולא כפירוש
 האגדה בסוטה דף י ע"ב וסנהדרין דף ז ע"א ובתרומים ולא כפירוש הראשון
 ברש"י, ורש"י מכריע כפירוש רש"י האחרון. — (14) ה, כב, — (15) תהלים
 עג, יט, — (16) בראשית יח, כג, כד.

אות
קתם,
מצעק
ים⁽⁵⁾:
העם
תחת
חת".
שהם
ינו⁽¹²⁾
צוה.
עניין
הניח
ה"י
לכם
שמים
ולא
כברתי
שכבר
למה
מעשה
לפרש

ט, וז,
ת החר
ת. —
כב. —
ככ"י I:
פירוש
וש הזה
בספרו
יש כעין
וכרונ
קלה, ז:
קטו, ו,
שמות

פה עמוד עמדי ואדברה אליך [וגי] ועשו בארץ וגי. והו' שאמר
משה למעלה⁽¹⁾ ואותי צוה יי' בעת ההוא ללמד וגי לעשותכם
אותם בארץ וגי:

ו. 4. יי' אלהינו. יי' הוא לכדו אלהינו ואין לנו אלוה אחר עמו.
וכן בדברי הימים⁽²⁾ ואנחנו יי' אלהינו ולא עובדנו, כלומר עמכם עגלי
זהב אבל אנו יי' הוא אלהינו ולא עובדנו אותו כבית ירבעם⁽³⁾: יי' אחד.
לו לכדו נעבוד ולא נצרך עמו אלוה אחר⁽⁴⁾ אפילו לקסום קסמים
כמו שפירשתי למעלה⁽⁵⁾: 5. ובכל נפשך. לפי פשוטו אפילו נוטלין
את נפשך⁽⁶⁾, שהרי כבר אמר בכל לבבך: 7. ושגנתם. לשון חדוד
לפרשם היטב כמו⁽⁷⁾ אשר שגנו כחרב לשונם:

ו. 1. ונשל. והשליך. כל דבר הנעקר ממקום שהוא אדוק וקבוע
בו⁽⁸⁾. וכן⁽⁹⁾ כי ישל ויתך, ונשל הברזל מן העץ: 5. כי אם כה
תעשו להם. אלא כה תעשו להם⁽¹⁰⁾: תגדעון. גידוע נופל באילן
ובכל דבר ארוך כדכת'⁽¹¹⁾ וכל קרני רשעים אנדע⁽¹²⁾: 7. לא
מרוככם מכל העמים. אנשי לבב יבינו ויתמהו וכי משה רבינו
היה סבור שישראל היו טועים כזה הדבר שיהו מרוכבים מכל
האומות שבעולם שהוצרך לאמר לא מרוככם? ועוד שאמר חשק
יי' בכם. וכי בשביל שהם מרוכבים יאהב הק' אותם⁽¹³⁾? אלא כך
פירושו. לפי שאמר למעלה⁽¹⁴⁾ ונשל גוים רבים מפניך החתי וגי שבעה
גוים רבים ועצומים ממך, ושמא תאמרו אנו מרוכבים מאותן שבעה
עממים ובעוצם ידינו נגרש אותם. לא מרוכבים אתם מכל אותם
שבעה עממים, ולא מרוככם חשק יי' בכם לנצח אותם אלא
אתם המעט מכל אותם⁽¹⁵⁾ עממים. אלא מאהבת יי' אתכם
ובשביל⁽¹⁶⁾ שבעתו לאבותיכם ונשל⁽¹⁷⁾ אותם מפניך: 9. וידעת כי
יי' אלהיך הוא וגי. כלומר ושמא תאמרו הואיל ונשבע לאבותינו

⁽¹⁾ ד, יד. וכן רמז שם. — ⁽²⁾ דברי הימים ב' יג, י. — ⁽³⁾ בכ"י I: כלומר
ה' אלהינו ולא העגלים שאתם משתחווים להם. ונוסחת כ"י II נראה בעיני יותר
בעבור שהיא דומה לדברי המקרא דה' ב' יג, ח. — ⁽⁴⁾ בכ"י I: ולא נצרך
לעבוד עמו אל אחר. — ⁽⁵⁾ ה, ז. — ⁽⁶⁾ כבספרי וברכות דף סא ע"ב שהלך רש"י
בדרכם. — ⁽⁷⁾ תהלים סד, ד. — ⁽⁸⁾ בכ"י II: כל דבר שהוא אדוק וקבוע. —
⁽⁹⁾ כח, מ. — ⁽¹⁰⁾ יט, ה. — ⁽¹¹⁾ בכ"י I נשמט הפירוש הזה ונשארו אך דברי
המקרא. — ⁽¹²⁾ תהלים עה, יא. — ⁽¹³⁾ ע' בספרי RSBM דף 147 הערה 3. —
⁽¹⁴⁾ בכ"י II: יבחר בהם יותר לאהבה אותם. והבחר יבחר. — ⁽¹⁵⁾ בפסוק
א'. — ⁽¹⁶⁾ בכ"י I חסר: ז. — ⁽¹⁷⁾ בשני כ"י: בשביל. — ⁽¹⁸⁾ תיבת ונשל חסרה
בכ"י II וגם לפני זה חסרות תיבות רבות שם כמאמר הזה.

לתת לנו את הארץ למה נוקק עוד¹ לשמור מצוותיו כי יעשה מה שהבטיח מכל מקום. על זאת אני משיב לכם כי אם לא תשמרו מצוותיו לא תירשו את הארץ, והוא לא יעבור על שבעתו², כי זו היא מידתו, שומר וממתין הברית והחסד שנשבע לאבות לקיים מה שהבטיחן עד אלה דור לאותו דור שיהיו אוהביו ושומרי מצותיו. והו שאמר לפנינו ומסים את דבריו³ והיה עקב תשמעון וגו' ושמר יי' אלהיך לך את הברית ואת החסד, לך ישמרנה ולא ימתין עד אלה דור⁴: 10. ומשלם לשנאיו גמול הטאתיו אל פניו בחייו לו ולבניו עד דור רביעי. והו לא יאחר או בחייו או עד רביעים. והו פשוטו. וזו היא מדה טובה מרובה ממדת פורענות. שעל החטאים לא יענש מרביעי ואילך, אבל גמול החסדים אע"פ שחוטאים הדורות אחר הצדיק, תיגמל צדקתו⁵ אף לדור אחרון של אלה דור שיימצא תמים: 11. ושמרת. כמו שפירשתי לך טעמו של דברו:

והיה עקב תשמעון.

12. ושמר יי' אלהיך לך. כי לדור כשר הוא שומר הבטחת חסד אבות, ואם לא תשמרו המצוות לא ישמר לך אלא לדור

(1) היום לעשותם. (6) בהגדת ילמדינו בענין (7) כי מי נוי גדול. אמר ר' אשעיה מי כאומה זאת שיודעת אופי של אלהיה⁸, יודעים מה היא מבקש להם⁹ והם עושים, יודעים היאך הוא מחבבן וכי¹⁰. פי' הערוך אופי, דעתו.

(1) בכ"י I: למה הוצרכנו. — (2) ר"ל בכך. ורצה לפרש תיבות האל הנאמן בפסוק הזה. — (3) בפסיק יב. — (4) בתוספות שבספר דעת וקנים דף טט ע"ד ובפענה רזא דף נו ע"ב הובא הפירוש הזה כשינוי לשון בשם רש"ם. — (5) בכ"י I: אע"פ שחוטאין מאה דורות צדיק אחד תעמוד צדקתו. (6) דברי אנדה הם בסוף פרשת ואתחנן שהוסיף הכותב כאן באותיות קטנות. — (7) ד, ו, 1. — (8) כן היא נירסת הערוך והיא נכונה. ובכ"י: אהיה, בהשמטת הלמ"ד בכונה כדרכו בכתיבת שם אלהים. — (9) תיבת להם אינה בערוך. ואולי נולדה מהכפל תיבת והם הבאה אחרי כן, ומכל מקום היתה צריכה להיות: מהם. — (10) עד עצם התיבה הואת עם הוספת תיבת וכי' הובא המדרש הזה בערוך. וראה שלקחו הכותב משם.

שואמר
ויתכם

י עמו.

עגלי

אחד.

קסמים

נוטלין

חדוד

וקבוע

ם כה

באלן

לא

רבינו

מכל

חשק

א כך

שבעה

שבעה

אותם

ם אלא

אתכם

עת כי

ובותינו

כלומר

ני יותר

א נצרך

לך רשי

כוע.

ך דברי

ה 3.

בפסוק

ל חסרה

אחר: 14. עָקַר. כולו קמץ. כמו מן חָכַם יאמר (1) אשה חָכְמָה, מן שָׁפַל (2) שָׁפְלָה איננה, כמו כן מן עָקַר עָקְרָה, וכן מצאתיהו בכל ספרי ספרד: 23. והמם מהומה גדולה. על כרחך וְהִמָּם כמו (3) וסכב ביתאל [כמו] שמש מן שממה, (4) על הר ציון ששמש. וממ"ץ כפולים, ופירושו והרעים קול מהומה גדולה במלחמה עד השמדם. ואילו היה פירושו של מ"ם אחרונה כמו אותם, היה לו לכתוב וְהִמָּם (5) אבל מגורת המה, (6) יהמה לבי, יאמר וְהִמָּם, והמה אותם, כמו מן עשה (7) עצבי עֵשָׂם ומן (8) כאשר ראה יעקב (9) ויאמר יעקב כאשר רָאָם, ראה אותם, אף (10) וְהִמָּם מגורת המה יתפרש המה (11) אותם. ואם תאמר לפדש גם את זו כמו המה אותם, אי אפשר לומר כן, לפי שלשון המיון נתלה בנוף האדם, (12) לבי ככנור יהמה, מעצמו, [וכן] (13) יהמו יחמרו מימיו. ואם רוצה לומר המיון שעושה

תוספת. בשוחר טוב פרשת למנצח בנינו (14) אמר ר' זעירי אדם יש לו בן בית. פנים ראשונה נכנס אצלו ומושיבו על המטה, שנייה על הבסא, שלישית על הספסל (15), רביעית אומר כמה פלוני דוחק עלי ומטריחני. אבל הקי כל ישראל דוחקין אותו בתפלה והוא שומע ושמת. לכך נאמר (16) מי כירי אלהינו [וגי] בכל קראינו אליו. אמר ר' יצחק (17) בשם ר' יהודה ע"ז נראת קרובה שנאמר (18) ישאוהו על כתף יסבלוהו, והיא רחוקה לבסוף (19) אף יצעק אליו ולא יענה. אבל הקי נראה רחוק כמו שאמרו (20) מן הארץ עד לרקיע חמש מאות שנה וכן בין כל רקיע ורקיע וכי, ואדם נכנס לבית הכנסת ולוחש והקי שומע תפלתו הה"ד בכל קראינו אליו: בילמדינו פרשת אם שמר תשמרו (21) רמ"ח תיבות יש בקרית שמע שמשמרת רמ"ח איברים: ועוד בילמדינו ובפסקתא דשור או כשב (22) משל למלך ששלח פרוודונמא (23) שלו למדינה, נטלוה ועמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראו אותה באימה כרתת ובויע, כך אמר הקב"ה לישראל קרית שמע פרוודונמא שלי: וכן בפסקתא דבחודש השלישי (24) אל יהו דברי אנדה של תורה בעינד כפרוודונמא ישנה. פי' הערוך פרוודונמא אגרת (25):

(1) שמואל ב' יד, ב; כ, טו. — (2) ויקרא יג, כא. כו. — (3) שמואל א' ז, טו. ותיבת ביתאל חסרה בכ"י I. — (4) איכה ה, יח. — (5) שלא כדברי רש"י. — (6) בירמיה מח, לו נמצא לבי למואב כחלילים יהמה. — (7) ישעיה מח, ה. — (8) בראשית כט, י. — (9) בראשית לב, ג. — (10) אף חסר בכ"י I. — (11) בכ"י I: המם. — (12) משני כתובים מעורבים זה בזה: ישעיה טו, יא וירמיה מח, לו. ועיין דף 59 הערה I. — (13) תהלים מו, ד. והמקרא הזה נשמט בכ"י I.

(14) בתהלים מזמור ד. — (15) בכ"י: ספסל, אבל בשוחר טוב דפוס ויניציא שנת רננו דף ו ע"א: הספסל. ועוד שינוים אחרים שם. — (16) ד, ז. — (17) בשוחר טוב הגדפס: פנחס, — (18) ישעיה מו, ז. — (19) שם, — (20) בכ"י: כמתאמר. והמאמר בנמרא חגיגה דף יג ע"א. — (21) דברים יא, כב. והפסוק הזה בא תיכף אחרי פרשת והיה אם שמוע. — (22) בפסקתא דפוס בוכער דף עו ע"א. — (23) בערוך: פרוודונמא. — (24) בדפוס בוכער דף קב ע"א. — (25) באמת הוא *πρόσταγμα* ובל"א *Befehl*.

לאחרים⁽¹⁾ צריך להדגישו והקמם, כמו⁽²⁾ בְּלָה שָׁאֲרֵי מַעֲצָמוֹ,⁽³⁾ אויבי
 כָּלָם, לאחרים,⁽⁴⁾ בְּלָה י"י את חמתו.⁽⁵⁾ יִשְׁנָה הכתם הטוב, מעצמו,
 לפיכך רפי⁽⁶⁾, ולאחרים יאמר⁽⁷⁾ וְיִשְׁנָא את בגדי כלאו,⁽⁸⁾ וְיִשְׁנָה
 ואת נערוותיה:

ח. 2. למען ענותך. זהו עיני שאין פת בסלך, וחייך⁽⁹⁾ תלויים
 למרום בכל יום: 7. כי י"י אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגי
 ולבסוף⁽¹⁰⁾ ורם לבבך ושכחת, לכך אני מצוך לזכור את הדרך
 וסיפוק צרכיך משמים, וידעת כי לא בכח יגבר איש⁽¹¹⁾: 9. אשר
 לא במסכנות תאכל בה לחם. כלומר לא תאכל פת חריכה
 בדרך עני ומסכן, שהרי מלבד החטה והשעורה שהוא לחם יהיה לך
 גפן ותאנה ורימון וגי ודבש תמרים שהם מתוקים: 20. עקב
 לא תשמעון. זהו סיום כל הפרשה. תחלת הפרשה⁽¹²⁾ וזהו עקב
 תשמעון תנחלו את הארץ, ועקב לא תשמעון תאבדון ממנה:

ט. 3. והאבדתם מהר. כל מלחמת שתלחמו בהם תנצחו
 במהירות בלא טורח כוללה ומצודות ימים רבים, ומכל מקום לא
 תוכל לכלותם את כולם⁽¹⁴⁾ מהר פן תרבה עליך חית השדה⁽¹⁵⁾,
 כי לא אניח לכם להלחם על כולם בשנה אחת⁽¹⁶⁾. לא תוכל⁽¹⁷⁾ לשון
 התראה כמו⁽¹⁸⁾ לא תוכל לתת עליך איש נכרי,⁽¹⁹⁾ לא תוכל
 לאכול בשעריך: 4. אל תאמר כל בכך כשיהדוף י"י אלהיך אותם
 מלפניך, שני דברים גרמו לי לנחול הארץ הזאת, אילו האומות
 נתחייבו ברשעתם להתגרש מן הארץ, ומה שאני זוכה בה יותר
 מאומה אחרת, בצדקתי⁽²⁰⁾ הביאני י"י יותר משאר אומות האיל

(1) בכ"י I: ואם היה המיין עושה לאחרים. ועיין RSBM דף 134 הערה 9
 והערה 10. — (2) תהלים נג, כו. — (3) איכה ב, כב. — (4) איכה ד, יא. —
 (5) איכה ד, א. ובכ"י I: כלה שא"י מעצמו כלה את אחרים ישנה וגי. —
 (6) בכ"י II תחטנה תיבות לפיכך רפי. — (7) מלכים ב, כה, כט. —
 (8) אסתר ב, ט. — (9) בכ"י II: נסלו וחיו. — (10) בפסוק ד. — (11) השתמש
 בדברי הכתוב שמואל א ב, ט. — (12) כנאמר בפסוק הקודם. — (13) בכ"י I:
 כל תחלת הפרשה, בכ"י II: כל הפרשה, והרכבתי שתי הנוסחאות, כי בזה
 עולה המאמר יפה, והכתוב הוא ז, יב. — (14) תיבות את כולם הוספתי מכ"י II. —
 (15) בדברי הכתוב לעיל ז, כב. וגם המקרא בשמות כג, כט נאמר לענין הזה.
 ובעל קרן שמואל הטיב לפירש שרשבי"ם רצה להראות שאין והורשתם והאבדתם
 מהר הנאמר כאן מותר לא תוכל כלותם מהר הכתוב לעיל ז, כב. — (16) בכ"י I:
 בפעם אחת. וכל סוף המאמר נשמט שם מכאן ואילך. — (17) ר"ל לא תוכל
 הנאמר בפסוק המובא כאן (ז, כב). וזאת היא דרך רשבי"ם לפירש המובא במקרה. —
 (18) ז, טו. — (19) יב, ז. — (20) בכ"י II: כי בצדקתי.

כמה,
 בכל
 והקמם
 שמם.
 ה עד
 ה לו
 והמה
 יאמר
 תפרש
 אפשר
 המה,
 עושה
 פנים.
 של⁽¹⁵⁾
 ון אותו
 יאמר
 ובלוהו
 מרז⁽²⁰⁾
 נכנס
 פרשת
 יבדים:
 שלו⁽²¹⁾
 כרתת
 פסיקת'
 ישה.
 ז, טו.
 ש"י.
 ה.
 בכ"י I:
 ועיין
 וניצא
 בשוחר
 תאמר.
 א תיקף
 ט"א.
 מת הוא

כי ברשעת הגוים האלה י"י מורישם. (1) לא בצדקתך וביושר לבבך [וגי], שהרי (2) זכור אל תשכח את אשר הקצפת וג'. אפס אחד משני הדברים אמת, כי ברשעתם הפסידו נחלתם, ומה שאתה זוכה בה (3), לא בצדקתך אלא למען הקים את השבועה וג': 17. ואשברם. כי לא עצרתי כח. כמו שפרשתי בפרשת כי תשא (4): 19. גם בפעם ההיא. מלבד כמה פעמים שהתפללתי עליכם (5): 25. ואתנפל לפני י"י את ארבעים היום וג' ואתפלל אל י"י ואומר וג'. מי האיש החכם יתן לב ויבין (6) למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום? וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר לומר כשנפלת לפני י"י ארבעים יום (7) כך וכך נתפללתי? למעלה היה לו לומר, ולא היה צריך לחזור ולכפול כדי להודיע לישראל, בלשון זה התפללתי? אפס חכמה גדולה יש כאן ולהוכיח ישראל בא. שמא תאמרו (8), והלא חטא גדול כמעשה (9) העגל הועילה תפלתו של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא ויעילו לנו תפלות הנביאים. אמר להם משה (10) לא תועיל לכם תפלה (11) בארץ ישראל. כי עתה לא נתכפר לכם אלא כדי (12) שלא יתחלל שמו, שהרי כך התפללתי (13) זכור לעבדיך וג' פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת י"י להביאם, ולכך לא נתחייבתם מיתה במדבר. אבל לאחר שיהרגו לפניכם שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ, אז יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ שאין כאן עוד (14) חילול השם לאמר האומות מבלתי יכולת י"י, אלא יאמרו הגוים, ישראל חטאו לו (15), כמו שמפורש באתם נצבים (16) ואמרו כל הגוים על מה עשה י"י ככה לארץ הזאת מה חרי האף וג' ואמרו על אשר עזבו את ברית י"י אלהי אבותם וג' ויתשם י"י מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה:

(1) פסוק ה. — (2) פסוק ז. — (3) חזר לפסוק ה. — (4) לשמות לב, יט. — (5) בכ"י I: מלמד שכמה פעמים התפלל עליהם. — (6) בכ"י I: ישיב לב. — (7) בכ"י II: מיום. והנכון: מי יום, וזה נולד מתיבות ארבעים יום. — (8) בכ"י I הנוסחא קצרה ומשובשת בודאי בתחלתה ובסופה וזה לשונה: וכן דרך המקרא לכפול דבר ולומר דעו לכם שכשנפלת לפני י"י מי יום כך וכך נתפללתי, אפס חכמה גדולה בא להודיע לישראל שמא תאמר. — (9) בשני כ"י: במעשה. — (10) בכ"י I חסרה תיבת משה. — (11) בכ"י I: תפלת. — (12) בכ"י I: כי עתה נתכפר להם כדי. — (13) בכ"י I: שהרי כאן התפלל כך. — והכתוב שהביא רשבים הוא פסוק כו. כח. — (14) בכ"י I חסרה תיבת עוד. — (15) בכ"י II: חטאו לך. — (16) כט, כז. — כו. וכן כתב רשבים שם לפסוק כד.

י. 6. ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן וגו'. וכי תאמרו אלי⁽¹⁾, אתה אומר⁽²⁾ ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההוא, בתחלת הארבעים, והלא אנו יודעים שאהרן מת ואם כן מה הועילה תפלתך? אמר להם משה, לא בתחלת הארבעים מת כמעשה העגל, אלא בסוף הארבעים מת כהר ההר באותו זמן כשנסעו מבארות בני יעקן שכאו שם ממוסרות⁽³⁾, כדכתיב במסעות⁽⁴⁾ ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן, והלכו משם עד הר ההר, שם מת אהרן ולא כמעשה העגל ויכהן אלעזר בנו תחתיו שלבש שם בגדי אביו ודרך גדולה וכבוד מת שם על פי יי'. זהו דרך פשוטו, שהרי אין כתוב כאן ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן, ויחנו⁽⁵⁾ במוסרה, כענין שפירשתי אצל⁽⁶⁾ מקברות התאווה נסעו העם חצרות דלא כתב ויחנו בחצרות. אף כאן ובני ישראל [נסעו] מבארות בני יעקן, שאצל⁽⁷⁾ מוסרה⁽⁸⁾. או כלך לדרך זו, מבארות בני יעקן, כשכאו⁽⁹⁾ ממוסרה, ורבותינו דרשו משינוי המקראות מה שדרשו⁽¹⁰⁾: 8. בעת ההיא הבדיל יי' את שבט הלוי. בעת ההיא של מעשה העגל שמצאו חן בעיני המקום⁽¹¹⁾, כדכתיב⁽¹²⁾ ויאספו אליו כל בני לוי: ולברך בשמו. הכהנים לישראל:

יא. 2. את מוסר. כדכתיב לעיל⁽¹³⁾ כי כאשר ייסר איש את בנו יי' אלהיך מוסרד: 7. כי עיניכם, אלא עיניכם הרואות⁽¹⁴⁾: 10. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים [היא]. כן⁽¹⁵⁾ שיטת פרשיות הללו. צריכים אתם לשמור את מצוות יי' אלהיכם⁽¹⁶⁾, כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים⁽¹⁷⁾, כי הארץ אשר אתה בא שמה אינה כארץ מצרים שאין צריכים למטר ובין טובים ובין חטאים בטורה השקאת שדותיהם יש לחם לחם, אבל ארץ ישראל

(1) בכ"י I: לוי. — (2) ט, כ. — (3) בכ"י II: במוסרה. ולא אכרתי. כי אולי פירוש במוסרה: אצל מוסרה, כפירושו לקמן. — (4) במדבר לז, לא. — (5) במדבר יא, לה. — (6) בכ"י I הנוסחא מקוטעת: שהרי אין כאן ובני ישראל נסעו העם חצרות ולא כתיב ויחנו בחצרות ובני ישראל מבארות בני יעקן שאצל מוסרה. — (7) במכילתא דבשלח בפרשת ויסע משה (מס' ד פרשה א). — (8) תיבות בעיני המקום נשמטו מכ"י I. — (9) שמות לב, כו. — (10) ח, ה. — (11) בכ"י I: רואות. ובכ"י II: ראו. — (12) בכ"י II כי במקום כן. — (13) בכ"י I: לשמור מצות יי'. — (14) בכ"י I: טובה מכל הארצות לשומרי מצותיו ורעה מכל ארצות ללא שומרים.

ובי' ושר
וגו'. אפס
שאתה
ועה וגו':
תשא⁽⁴⁾:
עליכם⁽⁵⁾:
אל יי'
נפול כאן
ול דבר
למעלה
לישראל,
ישראל
תפלתו
תפלות
ישראל.
שהרי כך
הוצאתנו
מיתת
וינחילכם
חילול⁽¹⁴⁾
אל חטאו
מעשה יי'
ברית
ה ובקצף
לב, יט.
לב, —
(6) בכ"י I
המקרא
ללתי. אפס
(10) בכ"י I
תה נתכפר
דשבים הוא
או לך. —

אם אתם שומרים מצוות עיני יי' אלהיך בה להשקותה במטר השמים מרשית השנה ועד אחרית (ה) שנה לתת מטר בעת הצורך(ח), והיה אם שמע תשמעו וגו'. ונתתי מטר וגו' ותאכלו לשובע¹ בלא טורח, ואם לאו ועצר את השמים ולא יהיה מטר: 21. כימי השמים על הארץ. כלומר ונתתי מטר מן השמים והאדמה תתן את יכולה²: 24. אשר תדרך כף רגלכם. להלחם בשבעה עממים: מן המדבר. דרום: נהר פרת. צפון: עד הים האחרון. ממקום שאתם עומדים עכשיו בקרן דרומית מזרחית של ארץ ישראל עד הים האחרון במערב: 25. לא יתיצב איש. בתוך התחומים הללו:

ראה.

26. ראה אנכי נתן לפניכם היום מצות ברכה וקללה כמו שמפרש והולך³ ונתת את הכרכה על הר גריזים ואת הקללה וגו':

(ח) והיה אם שמע תשמעו. ⁴ אם שמעת בישן תשמע בהרש⁵, וכן אם שכח תשכח, התחלת לשכוח סופך שתשכח⁶. כך שנייה באגדת שמואל⁷ במגילת חסידים⁸ מצאו כתוב אם תעזיבה יום יומים תעובדך משל לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מצפורי ופגעו זה בזה בהרא משכונא והסחיו זה עם זה ופרשו זה מזה זה הולך מיל וזה הולך מיל נמצא זה רחוק מזה שני מילין. תוספת:

¹ בכ"י II: ונתתי מטר ארצך בעתו ואכלת ושבעת. — ² כלומר כל הימים היה לו לומר, למה אמר כימי השמים על הארץ? לרמוז שבשמור ישראל המצוות ירד מטר מאת יי' מן השמים על ארצם להוציא יכולה. — ובכ"י I: כלומר מטר מן השמים והאדמה תתן יכולה. — ³ בפסוק כט. ⁴ בכ"י I נכנסו כאן דברי אגדה, שהביא גם רש"י בקיצור, באמצע מאמר רשב"ם כדי להסמיכם לדברי הכתוב והיה אם שמע תשמעו שהביא רשב"ם בתוך פירושו. ותחלת האגדה נכתבה באותיות גדולות כפירוש רשב"ם, ומן תיבות כך שנייה והלאה באו אותיות קטנות. ובכ"י II לא נכתבו האגדות כלל, לא זו ולא הקודמות. ולעומת זה קצרו דברי רשב"ם בכ"י I יותר מן הראוי, כי נכתב שם: עיני יי' אלהיך בה מרשית שנה ועד אחריתה והיה אם שמע תשמעו. — ⁵ ברכות דף מ"א וסוכה דף מ"ז ע"ב. — ⁶ כציל כבדברי רש"י. והמקרא לעיל ח, יט. ובכ"י: התחלת לשכח סופך לשכוח. — ⁷ ר' שמואל בר ר' יצחק בתחלת מדרש ספר שמואל הגדפס. — ⁸ הספר הזה המובא שם במדרש שמואל כבדברי המוסף כאן אשר העתיקם משם נקרא גם כן מגלת סתרים והעיר עליו החכם צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge דף 106.

27. את הברכה שתהיה על הר גרזים על ידי תנאי אשר תשמעו אל מצות יי' וגו': 30. אחרי דרך. הרי הם כמו שני פשטות. אבל בשביל שטעמו של דרך באות ראשונה נעשה שופר מהפך: מבוא השמש. שקיעת השמש, כלומר אחרי דרך המערב:
 יב. 2. אשר עבדו שם את אלהיהם⁽¹⁾ הגוים אשר אתם יורשים אותם: 4. לא תעשון כן לי'י אלהיכם. לזכות לי'י⁽²⁾ בכל מקום: 8. איש כל הישר בעיניו. בכל מקום שאנו חונים שם במדבר אנו מקריבים במשכן המיטלטל ממקום למקום: 15. בכל אות נפשך. כנבולין שאין שם מקום להקריב, שם תאכל חולין בכל שערך: 19. כל ימיד על אדמתך. כל הימים אשר אתם חיים⁽³⁾ על האדמה: 20. כי ירחיב. ותהיה רחוק מן המקדש⁽⁴⁾: 23. רק חזק לבלתי אכול הדם. לפי שהדם מובלע בכל האיברים צריך להתחזק ולדקדק יפה להוציאו: 29. כי יכרית יי' אלהיך את הגוים וגו'. מפניך מוסב על כי יכרית⁽⁵⁾: 30. פן תנקש. כמו⁽⁶⁾ ינקש נושה⁽⁷⁾ דא לרא נקשן. לא תיטלטל לנוע וללכת אחריהם⁽⁸⁾:

יג. 3. ובא האות והמופת. שיודעים עתידות על ידי רוח מומאה ותרפים ואיב וידעוני⁽⁹⁾: 4. כי מנסה יי' וגו'. נתן כח בכשפים לדעת נולדות לנסות ולזכות ישראל שהתרה בהם⁽¹⁰⁾ לא יהיה כך מעונן ומעש ומכשף וגו' עד תמים תהיה עם יי' אלהיך, ואם לא יאמינו⁽¹¹⁾ לאותות נביאי עי'י⁽¹²⁾ זו היא זכותן: 7. יסיתך. כל עצה שסופה פורענות קורא הסתה⁽¹³⁾ ותסיתני [בז] לבלעו חנם, ⁽¹⁴⁾ אשר הסתה אותו איזבל אשתו, ⁽¹⁵⁾ ויסיתתו לעלות אל רמות גלעד: 10. כי הרג תהרגנו. אלא הרג תהרגנו⁽¹⁶⁾:

יד. 1. לא⁽¹⁷⁾ תתגודדו. כדכת'⁽¹⁸⁾ ויתגודדו כמשפטם בחרכות וברמחים כמו⁽¹⁹⁾ גודו אילנא: 23. למען תלמד ליראה. כשתראה

(1) כלומר תיבות את אלהיהם מוסבות על אשר עבדו שם. — (2) לי'י אלהיכם מדברי המקרא כבי' I, ואחרי כן חסר לי'י כבי' II. — (3) כבי' I: אתה חי שלא כדברי הכתוב לא, יג. — (4) כבי' I: מן המשכן. — (5) כבי' I: כי יכרית יי' מפניך מוסב על כי יכרית, — (6) תהלים קט, יא. — (7) הניאל ה, ו. — (8) כבי' I: לא תיטלטל לנוע ולגוד ולרכוב (ולרדוף?) אחריהם. — (9) כבי' I: וידעונים. — (10) יח, יג. — (11) כבי' II חסרה תיבת יאמינו. — (12) כבי' I: ואם לא יאמינו בעז. — (13) איוב כ, ג. — (14) מלכים א, כא, כה. — (15) דברי הימים ב, יח, ב. — (16) תיבות אלא הרג תהרגנו חסרות כבי' I. — (17) כבי' I: ולא. — (18) מלכים א, יח, כח. — (19) הניאל ד, יא. כ.

במטר
 ר בעת
 ותאכלו
 מטר:
 השמים
 להלחם
 ד הים
 מזרחות
 איש.

לה כמו
 ללה וגו':

וכן אם
 במנילח
 צאו אחד
 ה ופרשו
 ספת:

לומר כל
 ישראל
 וכבי' I:

ע מואמר
 א רשבים
 מן תיבות
 יא זו ולא
 תב שם:
 כרכות
 ל ת, יט.
 בתחלת
 כדברי
 יו החכם

מקום שכינה וכהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל כמעמדם:
 27. והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו. אלא תשמחו עמך
 ותיטיב לך⁽¹⁾ ולו: 28. מקצה שלש שנים. שנת מעשר עני:
 טו. 2. כי קרא שמיטה ל"י. כלומר כי הגיע זמן שמיטה
 כמו⁽²⁾ מקראי קדש, ⁽³⁾ קרא עלי מועד, ⁽⁴⁾ קראו צום, כלם לשון זמן:
 4. אפס כי לא יהיה בך אביון. אם תשמט, הקי ישלם לך:
 5. אם שמע תשמע [וגו'] והעבטת. תקח משכונם בעל כורחם
 על הלוואותיך⁽⁵⁾: 8. כי פתוח תפתח את ירך. אלא: 9. השמר
 לך פן יהיה עם לבבך דבר בליעל. כלומר דבר של רשע⁽⁶⁾,
 כמו⁽⁷⁾ דבר בליעל יצוק בו, שפתרונו כך: 11. כי לא יחדל אביון
 מקרב הארץ. ⁽⁸⁾ כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא
 יחטא: 12. אחיך העברי. בניכתו: או העברייה, שמכרה אביה
 בקטנותה לאמה והגיעו שש שנים לשמיטה קודם הכאת סימנים⁽⁹⁾:
 15. כי עבד היית והוציאך ברכוש גדול: 17. ואף לאמתך תעשה
 כן, להעניקה: 18. לא יקשה בעיניך כשתשלחנו חפשי מעמך
 במה שאתה נותן לו משנה, כפילות⁽¹⁰⁾ שכר שכיר בעבודת שש
 שנים שעבד אותך שאתה מעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך מלבד
 שכירות של קניין שש שנים שקנית אותו, שהרי למען כן יברכך י"י
 בכל אשר תעשה. והרי⁽¹¹⁾ פירוש פסוק זה דוגמת⁽¹²⁾ ולא ידע לבכך
 בתוך לו וכן⁽¹³⁾ תרע עינה באיש חיקה ובכנה ובכתה מתת לאחד מהם,
 כי רוע העין וקשיות הלב מדבר על נתינת ממון לאחרים. ואשר⁽¹⁴⁾
 הורגלו לפרש לא יקשה בעיניך על מה שאתה משלחו חפשי לסוף
 שש שהרי הרכה עבדך שש שנים כלומי יותר משאר שכירים,
 שטות הוא בידם. וכי למה יקשה בעיניו בשילוח חפשי? והלא לא

(1) בכ"י II: ותיטיב לו. — (2) ויקרא כג, ב. — (3) איכה א, טו. — (4) ירמיה
 לו, ט. — (5) נראה שרצה לתת טעם לבנין הפעיל אשר בתיבת והעבטת (ועיין
 רש"י) וכתב שנכון לדבר כן, כי הלזה נותן את העבוט והמלוה מכריתו לתתו
 וא"כ המלוה מסבב פעולת נתינת העבוט. — (6) הפך סדר הכתוב כדי לפרשו
 כדרכו במקומות רבים. עיין RSBM דף 90 הערה 6. אבל בכ"י I הנוסחא:
 השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל כלומר דבר שהוא של רשע. —
 (7) תהלים מא, ט. ושם כתב רש"י: כל הרשעות שעשה יצוקו וישתפכו בקרבו. —
 (8) השתמש בדברי המקרא קהלת ז, כ. וסמך על אשר כתב רש"י לפסוק ד. —
 (9) כל זה ע"פ ההלכה שהביא רש"י ותיבת לשמיטה בכ"י I נשחתת במקום
 למכירתה. ובכ"י II איננה. — (10) בכ"י I: וכפילות. אבל כפילות הוא
 פירושו של משנה בכתוב זה ואין צורך לז"י. — (11) בכ"י II: שהרי. והוא
 שיבוש. — (12) בפסוק י. — (13) כה, נו. — (14) בכ"י I: וכאשר.

קנאו מתחלה אלא לפי עבודת שש שנים שהכל יודעים שבשביעית יצא? ועוד לא היה לו לומר משנה שכר שכיר אלא משנה שכיר ויש מפרשים⁽¹⁾ משנה שכיר שש שנים הם, לפי שסתם שכיר שלש שנים כדכתיב⁽²⁾ בשלש שנים כשני שכיר, גם זה הבל, כי במקום אחר כתוב⁽³⁾ בעוד שנה כשני שכיר ונקלה כבוד מואב, ופירוש כשני שכיר⁽⁴⁾ שלש שנים מצומצמות כשנת שכיר שהוא שנה מצומצמת: 19. תקדיש לי"י אלהיך. כלומר נהוג בו דין קדושה שלא תעבוד בו ולא תגזו, ומה שכתב⁽⁵⁾ לא יקדיש איש אותו, כבר פירשתיו⁽⁶⁾ לא יקדיש איש אותו⁽⁷⁾ לקרבן אחר⁽⁸⁾:
טו. 2. צאן ובקר. חכמים⁽⁹⁾ פירשוהו כתרנומו. כי לפי הפשט גם נדריהם ונדבותיהם ברגלים היו מביאין כמו שכתב בפירוש שור או כשב⁽¹⁰⁾ ובפנחס⁽¹¹⁾: 7. ובשלת. צלי⁽¹²⁾: ופנית בבקר. איך צריך להתעכב כל שבעת⁽¹³⁾ ימי הפסח: 9. מהחל חרמש. כתרנומו. כי העומר נקרא⁽¹⁴⁾ ראשית קצירכם: 10. מסת, די לפי כח⁽¹⁵⁾ נדבת ידך. וכן פתר דונש⁽¹⁶⁾ ופשר מסת די, ככרכת אל שדי, כדי כח די, כמתן ונדרים⁽¹⁷⁾. והמדמה מסת אלי מס, הוא חמס⁽¹⁸⁾:
13. באספך מגרנך. כמו שפירשתי הטעם על⁽¹⁹⁾ כי בסכות הושבתי את בני ישראל:

(1) עי' ראביע. — (2) ישעיה טו, ד. — (3) ישעיה כא, טו. ובשני כ"י: כשנה שכיר. וטעות סופר היא. — (4) בישעיה טו, ד. ובכ"י II בטעות: ופירושו כשני שכר שכיר, ובשני כ"י כא אחרי כן בטעות: כשני שכיר שהיא שנה מצומצמת. — (5) ויקרא כו, כו. — (6) שם. — (7) בכ"י II נשמטו התיבות: כבר פירשתי לא יקדיש איש אותי. וכפל קצת התיבות הטעה את הכותב. — (8) כפירוש הראשון ברש"י ולא כדרש ר' ישמעאל במשנה ערכין ח, ו שהביא רש"י בשם דבר אחר. — (9) בספרי ובפסחים דף ע ט"ב. — (10) ויקרא כג, לת. — (11) במדבר כט, לט. — (12) כפירוש מכלתא לפירוש בא (מסכתא דפסחא פרשה ו) שהביא כאן רש"י. — (13) תיבת שבעת חסרה בכ"י I. — (14) ויקרא כג, י. — (15) בשני כ"י: רוח. ונראה שהיה כתוב כוח בכתיבה יתרה, ולא הבין הכותב, ועדים דברי דונש הגדפסים: כדי כח די. ע הערה 16. — (16) בספר תשובות דונש על מנחם בחרוז 86 דף 18. — (17) זאת תשובת דונש על דברי מנחם במחברת מס II דף 118. — (18) בבאיור חרוזו כתב דונש בספר תשובות דף 19: ודמית מסת ידך אלי מס ולדמות מסת ידך אלי מס הוא חמס וגוי וכמו כן מסת ידך לא נוכל לדמותו אלי [כראשית מס, טו] ויהי למס עובד כאשר דמיתו, כי אם ללשון ארם אשר [ישעיה טו, כג] מדי חדש בחדשו מתורגם מסת. — (19) ויקרא כג, מג. ושם תמצא פירושו.

מרים:
עמך
מיטה
זמן:
לך:
ורחם
שמר
ישע⁽⁶⁾,
אביון
ב ולא
אביה
גנים⁽⁹⁾:
תעשה
מעמד
ש ש
מלבד
ך י"י
לבבך
מהם,
(אשר)⁽¹⁴⁾
לסוף
כורים,
לא לא
(ירמיה
ות (ועין
לחתו
לפרשו
הגוססא:
ישע.
קרבני.
וק ד.
במקום
ות הוא
די. והוא

שפטים ושטרים.

18. ושטרים. השפטים מצוים לשוטרים [לרדות] המסרכים בדברי השפטים: 21. אצל מזבח. כי שם היו רגילים לעשות כדכת' בגדעון⁽¹⁾ ואת האשרה אשר עליו תכרת, ⁽²⁾ כוכר בניהם מזבחתם ואשריהם על⁽³⁾ עץ רענן: לא תטע לך אשרה [כל עץ]. שום אילן, שלא יבואו לעובדו כמנהג הגוים: 22. ולא תקים לך מצבה. לשמים, להקמיר בשעת איסור הבמות, מאחר שיהיה לך מזבח קבוע לאחר ירושה כדכת'⁽⁴⁾ לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו', להקריב בכל מקום, וכדכת' בדברי הימים⁽⁵⁾ אך הבמות לא סרו, ומפרש שם לא היו מקמירים כי אם ל'⁽⁶⁾:
 יז. 3. אשר לא צויתי. לעבדם⁽⁷⁾: 8. בין דם לדם. לפי פשוטו בין רציחה לרציחה, בין שוגג למויד⁽⁸⁾: בין דין לדין. דיני ממונות: נגע. נגע צרעת: 15. איש נכרו. להלחם מלחמותיכם⁽⁹⁾: אשר לא אחיך הוא. כי יסיתכם לעבוד ע"ז: 18. משנה התורה. וקני פירשו בדברי הימים⁽¹⁰⁾ שני ספרי התורה. ותרגומו פתשגן. ואינו מגורת⁽¹¹⁾ ושנתם⁽¹²⁾:

יח. 6. וכי יבא הלוי. כהן שאינו מאותה משמרה שעובדת היום בירושלים בעזרה: 8. לבד ממכריו על האבות. לפי הפשט כמו⁽¹³⁾ איש מאת מכרו, אם יש לו שם⁽¹⁴⁾ קרוב מאבותיו שיתן לו קרבנו לעשותו הוא, יש לו רשות להקריבו אע"פ שאינו ממשמרה

(1) ספר שופטים ו, כה. — (2) ירמיה יז, ב. — (3) בכ"ז: כל. — (4) יב, ח. — (5) דה"י ב' כ, לנ. — (6) נראה שכיוון אל דה"י ב' לנ, וז' ודעתו כי המקרא הזה יוכיח שהבמות היו לזכות ל"י ואף על פי כן נאסרו. — (7) כתרנום השכטים בימים הקדמונים לפי דברי המבלתא בפרשת בא לפסוק ומושב בני ישראל ובמגילה דף ט ע"ב. וכן פירש רש"י. — (8) ולא כדרש ר' אושעיה בגדה דף יט ע"א ודרש ספרי. ועי' גם רש"י. — (9) נראה שלדעתו סוף הפסוק ידבר בשר צבא אשר יתנו עליהם שכבר נאמר שהמלך יהיה על פי נביא (אשר יבחר י"י אלהיך בו) ומקרב אחיהם. — (10) נראה שצ"ל: כדברי חכמים. כן השערתי בספרי RSBM דף 68 הערה 2. וכן באמת דברי רש"י כאן כפירוש תיבת משנה בסנהדרין דף כב ע"א. — (11) ו, י. — (12) אמר זאת כנגד ביאור תרגום זה בפירוש רש"י. — (13) מלכים ב' יב, ו. — (14) בכ"ז היה כתוב: שום, ונמחקה הו"ו. ותיבת שם ר"ל במקדש אשר בירושלים.

11: (11) וחבר חבר. הניגון בחי"ת⁽²⁾. כמו⁽³⁾ מן החרב⁽⁴⁾ תאכל
 החרב, וזה מוכיח⁽⁵⁾ חובר חברים מחוכם. כמו מן מלך מלכים.
 וכמו מן עבד עבדים, כן יאמר מן חקר חקרים. ואילו היה חבר
 מעמו בכי"ת כמו⁽⁶⁾ חקר אנכי לכל אשר יראוך ירדך נדר קתף וגול
 שטעמם למטה, היה לו לומר⁽⁷⁾ חובר חברים וכמו מן ירדך⁽⁸⁾ ירכו
 גולו⁽⁹⁾ חברים מקשיבים לקולך. ובחי"ת [מנוגן] מצאתי אחרי כן
 בכפרי ספרד כדבריי: 12. מוריש אותם. כי אינם חוששים לדרוש
 את הקב"ה ואת נביא האמת⁽¹⁰⁾, כי סומכים⁽¹¹⁾ על תועבותיהם המעידים
 להם ברוח הטומאה: 13. תמים תהיה וג'. ומעו תדרוש ולא מן
 המתים. ולפי כי מנסה הקב"ה בם את ישראל נתן כח ברוח
 הטומאה להגיד על פי השערים⁽¹²⁾: 15. נביא מקרבך מאחיד
 כמוני שיצוה לך מצוות שבתורה ולא כנביא וחולם הלום שיאמר
 לך לעבוד ע"ז. ומה שכת'⁽¹³⁾ ולא קם נביא עוד בישראל כמשה,
 הרי פירושו כמו שמפרש אשר ידעו י"י פנים אל פנים, אבל להאמין
 להקב"ה ידעו כמותו⁽¹⁴⁾ ולדבר אמת מאתו ולא כנביא העותן
 לישראל⁽¹⁵⁾ אות ומעפת לעבוד ע"ז: 22. ולא יהיה הדבר ולא יבא.
 וכגון שאין תשובה ומעשים שינחם הקב"ה בשבילם⁽¹⁶⁾. הרי חוקה
 תפילה הועילה לו⁽¹⁷⁾, ונינוה⁽¹⁸⁾ כי שבו מדרכם הרעה:
 יט 5. ונשל הברזל. הוא הגרון שקרוי ברזל. כדכת'⁽¹⁹⁾ אם
 קחה הברזל. שישליך הגרון חתיכת בקעת מן העץ שהוא מבקע⁽²⁰⁾.

(1) שלא כדרש חכמים בסוכה דף נז ע"א ובספרי. וגם מנחם במחברת כר
 IX חברו עם (יחזקאל טו, ג) מכרתך, (בראשית מט, ה) מכרתיהם, (מלכים ב'
 יב, 1) מכרו. (2) בגליון כ"י נוסף כאן: כי שם דבר הוא ובשביל האתנחתא
 נהפך לקמץ. והתום בראשי תיבות: ימ"ז. (3) ירמיה כא, ז. (4) שמואל ב'
 יא, כה. (5) תהלים נח, ו. ובכ"י: וחובר חברים. (6) תהלים קיט, סג. —
 (7) ולא חובר חברים מחוכם כבתהלים נח, ו. ובכ"י: היה לו לומר וחובר חבר.
 ונוסף וי"ז בטעות בראש חובר כלמעלה (ע הערה 5) ובסוף תיבת חבר נשמט
 קו הקיצור: חבר. וכאלה רבות בכ"י הוה הראיתי בספרי RSBM בדף 36
 בהערה 1. (8) בראשית לב, כו. (9) שיר השירים ח, יג. (10) בכ"י הוסיף
 קורא אחד וי"ז בין א' ובין מ' של תיבת האמת להיותה האומת, והמדפים הראשון
 חשב לתקן והדפים: המצות. (11) בכ"י: סמוכים. (12) ע' דבריו י, ד ולשמות
 לב, ד. (13) לד, י. (14) כמו משה, ובכ"י: ידע כמותך. (15) בכ"י: העותן
 לישראל העותן. (16) בנכוח פורענות. (17) מלכים ב' א, ו; ישעיה
 לח, א-ה. (18) יונה ג, י. (19) קהלת י, י. (20) כדבריו רבי במכות
 דף ז ע"ב ולא כחכמים והביאם רש"י.

הרבים
 עשות
 בניהם
 עין.
 לך
 ה לך
 אנחנו
 מים⁽⁵⁾
 :⁽⁶⁾
 לפי
 דיני
 כם⁽⁹⁾;
 ורה.
 תשגן.
 ונכדת
 הפשט
 לתן לו
 שמרה
 ח.
 ר א הוה
 שבעים
 ישראל
 דה דף
 בשר
 חר י"י
 השערתי
 משנה
 יגום זה
 נמחקה

כי זה ודאי שונג הוא: 6. פן ירדף. ושלשת פן ירדף⁽¹⁾: 8. ואם ירחיב. לתת לך כל העשרת עממים שניתנו לאברהם בין הבתרים⁽²⁾: 14. לא תסיג. כמו⁽³⁾ נסוגו אחור. ממשיך את המצר אחור להרחיב את שדהו מכמות שגבלו אותו ראשונים:

ב. 5. ילך וישוב לביתו אם ירך לבכו וירא מולו פן ימות במלחמה ונ', שיש נותן אל לבו כשהולך למלחמה ודואג שמא אין לי מול לחנך את ביתי או את אשתי או את כרמי ולכך גרם מולי ללכת עתה במלחמה ומתוך [כך] ירא למות. ושלשה מעשים הזכיר⁽⁴⁾ בית ואשה וכרם⁽⁵⁾. ולכסוף כולל כל הדברים⁽⁶⁾ מי האיש הירא ורך הלבב, בין באלו שאמרנו בין בדברים אחרים. וכן בקהלת מונה שלשה דברים וחוזר וכולל⁽⁷⁾ מה יתרון לאדם, הלא גרוע הוא⁽⁸⁾ מכל, שהרי דור הולך ודור אחר בא שאין הבנים בדמות אבות, ואין זה זכרון, אבל⁽⁹⁾ הארץ לעולם עומדת כמו בששת ימי בראשית, וכן השמש⁽¹⁰⁾, [וכן הנחלים⁽¹¹⁾], וחוזר וכולל⁽¹²⁾ כל הדברים יגיעים, כל מעשי העולם כך הם כולם כמששת ימי בראשית, אבל טורח ויגיעה הוא להזכיר כולם, ולא יוכל איש לדבר ולא תמלא⁽¹³⁾ און משמוע אם יספרו לו, אלא זה הכלל⁽¹⁴⁾ אין כל חדש ולכולם יש זכרון, אבל⁽¹⁵⁾ אין זכרון לראשונים, שאין היולד דומה למוליד: 16. לא תחיה כל נשמה. כשתבא להלחם עליהם לא תקרא להם לשלום כמו שפרשתי לך בשאר אומות⁽¹⁶⁾, אבל אם יבאו אליך מדעתם להיות עבדיך קודם שתלך עליהם כמו הנבעונים יכול אתה להחיותם: 19. כי תצור אל עיר ימים רבים ותצטרך לחתוך אילנות לבנות כרים דיק וסוללות: כי ממנו תאכל. שהרי צריכים לך למאכל לאחר שתתפוש העיר ותחיה שלך: ואותו לא תכרת. אותו עץ מאכל שאינו חזק ומבצר לאנשי העיר כגון הרחוקים, אותם לא תכרת: כי האדם עץ השדה לבא

(1) ר"ל שפסוק ויין לא יוסב רק לפסוק ה שלפניו לבדו אלא על כל הנאמר בפסוק ג מתיבתא ושלשוק והלאה. והמרפסים לא הבינו ושינו. ע RSBM דף 39 הטרף 7. — (2) בראשית טו, יט—כא. — (3) ישעיה מב, יז; ירמיה לח, כב. — (4) ע RSBM דף 88. — (5) בפסוק ה—ז. — (6) בפסוק ח. — (7) קהלת א, ג. — (8) ר"ל האדם. — (9) קהלת א, ד. — (10) שם א, ה. — (11) כן נראה לי להוסיף מקהלת א, ו כדי להשלים מגין שלשת הדברים. וכן נמצא בפירוש קהלת א, ו המיוחס לרשב"ם. — (12) קהלת א, ח. — (13) בכ"י בטעות: תוכל. — (14) קהלת א, ט. — (15) שם א, יא. — (16) בפסוק י.

מפניך במצור. כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. אותו לא תכרת
אלא עץ השדה לבא האדם מפניך במצור, אותו תכרות, הם הקרובים
לעיר שנסתרים בהם אנשי העיר הכורחים מפניך ובאים בתוך
העיר כדכת' (1) ותבא העיר במצור. כי האדם [עץ השדה] אלא
האדם עץ השדה, אלא עץ השדה האדם לבא מפניך במצור
שגורם את האדם לבא מפניך במצור (2); 20. רק עץ אשר תדע וגו'.
אילן סרק בין קרוב לעיר בין רחוק מעיר תשחית לבנות מצור,
אבל עץ מאכל הרחוק לא תכרות כי אם הקרוב לעיר שמעכב את
החיל להתקרב לחומה: אשר תדע, אשר תכיר: עד רדתה. עד
רדת חומותיה, כדכת' (3) עד רדת חומותיה הגבוהות והבצורות:
כא 5. ונגשו הכהנים בני לוי [וגו] וענו ואמרו [וגו] כפר
לעמך ישראל (4); 9. תבער הדם [וגו]. אם נמצא הרוצח אחרי כן
יהרג: כי תעשה מה שישר בעיני יי:

כי תצא.

13. והסירה את שמלת שביה, כדי לנזולה (5); 14. לא
תתעמר, סחורת אדם המכור נופל בו לשון זה, וכן לפני (6)
והתעמר בו ומכרו: אשר עניתה, ביאת נישואין לפי הפשט (7);
17. כי את הבכור, אלא: כי הוא ראשית אוננו, כי הוא ראוי
לירש ראשית ממונו, כמו (8) מצאתי און לי, (9) וידיו תשכנה אטו:
18. מורה, מקנת מלשון (10) מרה מדותי: וולל וסובא, כדכת' (11) אל
תהי כסבאי יין כולל בשר למו: 23. כי קללת אלהים תלוי.

(1) מלכים ב' כד, י, ועוד. — (2) הרב ר' משה מקוצי הביא בסמ"ג לאין
סימן רכ"ט את פירוש רש"ם הוה, וכן הובא הפירוש בשינוי לשון קצת בפענח
הוא דף סא ע"א בשם רבינו שמואל וכן במנחת יהודה דף פג ע"ב בשם רש"ם.
והתוס' שם בדעת וקנים השתמשו בו ולא הזכירו שם רש"ם, ועוד עין RSBM
דף 25 בהערה 2, — (3) כח, נב, ולא כפי' רש"י, — (4) ר"ל כי פסוק ו פסוק
ח מוסבים על פסוק ה' אף על פי שבא דברים כיתיים, — (5) כספרי ורש"י, —
(6) כד, ז, — (7) ולא בעילה בעלמא כפירוש ספרי, — (8) הישע יב, ט, —
(9) איזכ כ, י, — ובכ"י: תשובנה, — (10) איכה א, כ, — (11) משלי כג, ובכ"י:
כסבאי... כולל.

כשרואין בני אדם את התלוי רגילין לקלל את הדיינין או קרובים של הרוג או שאר בני אדם לפי שפעמים על עבירה מועטת הוא נהרג כמו מקושש והקב"ה אמר (1) [אלהים] לא תקלל. לפי שרגילין בני אדם לקללם (2) ולכך לא תלין נבלתו אלא קבר תקברנו [ביום ההוא. ועוד טעם אחר בדבר] (3) שלא תטמא את אדמתך. שאם [לא] (4) היה נקבר יטמאו בו נוגע או מאהיל:

כב. 5. לא יהיה כלי גבר על אשה. ללכת בין האנשים ולזנות (5): 6. כי יקרא. יזדמן על ידי מקרה: לא תקח האם על הבנים. לפי דרך ארץ ולתשובת המנין כבר פירשתי בלא תבשל גדי בחלב אמו (6) וכן כאותו ואת בנו (7) שדומה לאכזריות (8) ורעבתנות לקחת ולשחוט ולבשל ולאכול אם ובנים יחד: 8. מעקה. אין לו חבר בתורה. כמו מגורת מעשה מראָה הוא. אבל (9) עקת רשע. (10) תעיק העגלה. (11) מעיק תחתיכם מגורת שב קם הם: 9. תקדש. תאסר כקדשים (12): 12. גדילים. ציצית. צריך שיהא גדול וקלוע (13): 15. את בתולי. לפי הפשט דם בתולים שעל השמלה (14): 21. לזנות בית אביה. שיש עדים שזינתה אחר שנתקדשה: 27. צעקה הנערה. שמא צעקה:

כג. 1. לא יקח איש את אשת אביו. הוכפל כאן לומר שהגולד ממנה הרי הוא בלא יבא ממזל (15): 2. פצוע דכא [וג']. מיני סריסים ומפורשים ביבמות (16): 13. ויד תהיה לך. כתרוממו: על אזניך. עם שאר כליך: 15. מתהלך. שגם ארון שבו תורה היה יוצא עמהם למלחמה כדכת' (17) וכלי הקדש וחצוצרות התרועה בידו: 18. קדשה. זונה. פנויה מנאפת: קדש. בא על פנויות בלא כתובה וקדושין ולא מיוחדת לו כפלגשים (18): 20. לא תשיך. לפי הפשט במלוא מדבר (19):

(1) שמות כב, כו. ועי' שם פירושו המסכים לפירושו כאן. — (2) ר' שמואל דוד לוצאטו בהמשטל ובביאורו לתורה היטיב להסביר את פירוש רשב"ם הזה. — (3) נראה לי שנשמטו בדברים האלה שהם כשיעור שורה בכ"י. ואו הכל עולה יפה. ובעל קרן שמואל הגיה ולא תטמא במקום שלא תטמא ותהיינה התיבות ציון מדברי המקרא לדיבור אחר. ואולם תודה לפי זה סתירה קצת בין שני המאמרים ואין מליץ בינותם. — (4) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — (5) בפירוש רש"י מספרי ונויר דף נט ע"א. — (6) לשמות כג, יט. — (7) לויקרא כב, כח. — (8) בכ"י: אכזריות. — (9) תהלים נה, ד. — (10) עמוס כ, יג. — (11) שם. — (12) בכ"י: בקדשים. — (13) וכן פירש ראב"ע. — (14) כ"י אליעזר בן יעקב בכתיבות דף מו ע"א ובספרי. — (15) קיצר דברי רש"י. — (16) דף עה ע"א וע"ב. — (17) במדבר לא, ו. — (18) בכ"י: כפלגשים. — (19) ולא בפירוש רש"י וספרי ובבא מציעא דף עה ע"ב.

כד 6. כי נפש הוא חובל. כתרנומו: 8. השמר בנגע הצרעת
 לשמר מאד ולעשות שאפילו הוא מלך כעווה לא יכבדוהו אלא
 יסגורוהו וישלחוהו ובדד ישב ככל אשר יורו אתכם [וג']. שהרי
 תזכור את אשר [עשה] יי' אלהיך למרים שאע"פ שהיתה
 נביאה ואחות משה לא חלקן לה כבוד אלא⁽¹⁾ תסגר שכעת ימים
 בדרך בצאתכם ממצרים, שאע"פ שהיו טרודים ללכת,⁽²⁾ העם
 לא נסע עד האסף מרים. וכל שכן שאר בני אדם: 12. לא תשכב
 בעבוטו. לא תשכב ועבוטו אצלך⁽³⁾: 15. ואליו הוא נושא את
 נפשו. מתאוה נפשו כדי לאכול שכרו. וכמוהו⁽⁴⁾ חטאת עמי⁽⁵⁾
 יאכלו ואל עונם ישאו נפשם, מתאווים הכהנים לאכול חטאת שיביאו
 על עונם: 16. ובנים לא יומתו על אבות. בבית דין. כדכת'⁽⁶⁾
 ואת בני המכים לא המית בכתוב [וג'] לא יומתו וג'. אבל הקביה⁽⁷⁾
 פוקד עון אבות על בנים, כשאוחים מעשה אבותיהם בידיהם,
 וכדכת'⁽⁸⁾ אבות יאכלו בוסר ושיני [ה]בנים תקדינה, לאבד נחלת
 אבות. אבל לא על ידי בית דין:

כה 6. יקום הבן על שם אחיו⁽⁹⁾ לפי הפשט⁽¹⁰⁾: 9. וחלצה
 נעלו. לקנות ממנו ירושת אחיו המת כמו שמצינו בבשו⁽¹¹⁾. דרך
 ארץ לפי פשוטו⁽¹²⁾: 13. גדולה וקטנה. שעושה שני חצאי זקוקים,
 אחד גדול ואחד קטן לרמות בו בני אדם שכששוקל שני חצאי
 זקוקים ביחד הרי הוא זקוק מצומצם וישר⁽¹³⁾. ולכן אומר אבן
 שלימה זקוק שלם מצומצם בחתיכה⁽¹⁴⁾ אחת יעשה שלא יוכל
 לרמות: 15. שלימה וצדק. חתיכה אחת ומכוון וישר: 18. אשר
 קרך בדרך. לשון מקרה, כמו מן עשה⁽¹⁵⁾ עשך ויכוונך. וכן מן⁽¹⁶⁾
 אקרה כה. קרך:

(1) במדבר יב, ד. — (2) במדבר יב, טו. — (3) דברי רש"י מספרי ובי"מ
 דף קיד ע"ב. — (4) הושע ד, ח. ושם כתוב נפשו. וכאמת צריך שם פירוש. —
 (5) בכ"י: עמו. — (6) מלכים ב' יד, ו. — (7) שמות כ, ה. — (8) חזקאל יח, ב.
 ובירמיה לא, כח: אבות אכלו בסר ושני בנים תקדינה. — (9) בכ"י בטעות:
 אביו. — (10) ולא כדרש ספרי ויכמות דף כד ע"א ועי' דברי רבא שם. —
 (11) רות ד, ו—ה. — (12) כדעת לוי שאמר קנין בכליו של מקנה ובריבי
 יהודה דברייתא שאמר נו"א נתן לבושו ולא כרב ולא כתיק. והכל כנבא
 מציעא דף מז ע"א. ועי' RSBM דף 126 במקום השרה 2. — (13) הוא משקל
 זקוק כסף צרוף בימים ההם הנקרא Mark וידו משקלו שמנה אונקיות (Unzen).
 עי' ספר Zur Geschichte של החכם הגדול צונץ ל"י בדף 543. — (14) בכ"י:
 בחתיכה. — (15) לב, ו. — (16) במדבר כג, טו.

דברים
 ת הוא
 רגילין
 קברנו
 מתך.

אנשים
 על
 תבשל
 נכתנות
 אין לו
 רשע,
 תקדש.
 קלוע⁽¹³⁾:
 לונות
 הנערה.

שהגולד
 סריסים
 אזניך.
 יצא
 בידו:
 כתובה
 הפשט

ר' שמואל
 ב"ם הוה.
 הכל עולה
 גה התיבות
 המאמרים
 פירוש רש"י
 בכ"י:
 בקדשים.
 ובספרי.
 בכ"י:
 בכ"י:

כי תבא.

כו. 5. ארמי אוכד אבי. אבי אכרהם ארמי היה, אוכד וגולה מארץ ארם. כדכתי' (1) לך לך מארצך, וכדכתי' (2) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מכית אבי. לשון אוכד ותועה אחד הם כאדם (3) הגולה כדכתי' (4) תעיתי כשה אוכד בקש עבדך, (5) צאן אוכדות היו עמי רועיהם התעום. כלומר מארץ נכריה באו אבותינו לארץ הזאת ונתנה הק'ב'ה לנו (6) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי (7) כי לא על ידי עשתה זאת (8) כי אם בחסדך זכיתי בה. וכסדר הזה הוכיח יהושע לישראל (9) בעבר הנחר ישבו אבותיכם מעולם תרח [וג']. עד שהבאתים משם ונתתי להם ארץ כנען (10): 11. נותן לך (11) ושמתה בטנא לפי שהוא סוף דבור הלמ"ד קמץ, אבל לך מחובר (12) לשלפניו (13): 12. שנת המעשר. מעשר עני: 13. ואמרת לפני י"י אלהיך. כך צוה הק'ב'ה כדי שלא יאחר (14) אדם לעכב מעשרותיו לשקר לפני הק'ב'ה (15): 14. לא אכלתי באני. כמו (16) ידיו תשכנה אונו, ממון שגול, (17) מצאתי און לי, לפי פשוטו (18): 17. את י"י האמרת היום, אתה הוקקתה שאמר הק'ב'ה ונתרצה להיות לך לאלהים, כי הדבר תלוי בו ליעשות הוא אלהיך וישיעך מתוך שקבלת מצוותיו, וגם הוא האמירך, הפעילך שאמרת ונתרצית שתהיה לו לעם, לפי שעשה נסים

(1) בראשית יב, א. — (2) בראשית כ, יג. — (3) בכ"י בטעות: כאדם. — (4) תהלים קיט, קעו. — (5) ירמיה נ, ו. — (6) בפסוק י. — (7) כן צריך להיות לפי דברי המקרא ודברי רשב"ם הבאים אח"כ. ובכ"י לנו. — (8) לא בכתי עשתה האדמה התבואה הזאת. — (9) יהושע כד, ב. — (10) רצה לומר עד פסוק יג ביהושע שם. — (11) בכ"י נותן לך ארץ כנען בהפוך סדר הדברים. עיין ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (12) בכ"י מחובר מחובר שתי פעמים. — (13) לפסוק יא העיר על טעם הבדל הניקוד שבין לך שבפסוק ב ובין לך שבפסוק יא. ועל אודות תיבת לשלפניו שהשתמש בו רשב"ם כאן כדרכו עיין ספרי RSBM דף 157. — (14) בכ"י: יאמר. — (15) הוידוי שיאמר לפני י"י לא ישקר בו וולתי אדם רע ובליעל, וכל שיש בו יראת י"י אך מעט יהיה נודה שלא ישקר בוידויו בהשהותו מעשרותיו בידו. וקרובים לזה דברי המשנה במעשר שני ה, יב: „לא אכלתי באני ממנו, הא אם אכלו באנינה אינו יכול להתודות. ולא בערתי ממנו בטמא, הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתודות.“ — (16) איזב כ, י. ובכ"י בטעות: תשובנה. — (17) יהושע יב, ט. — (18) הוא מפרש לא אכלתי בעשר ובברכת כל טוב מן המעשר הזה שהוא מעשר עני וגר ויתום, וסר בזה מדרך דרש ההלכה שבמשנה (מעשר שני ה, יב) ובספרי ושהביא רש"י.

וגבורות עד שנתרצית להוות לו לעם. האמרת פאישידירא⁽¹⁾
בלעו:

כו 8. וכתבת על האבנים את כל דברי וי. שכשנשבעו
עתה כהר גרזים וחר עיבל היתה התורה לפנייהם כתובה ונשבעו
שיקיימוה: 12. אלה יעמדו לברך וי. לפי הפשט דומה שאילו
עונן אמן, אבל הלויים הופכין פניהם בשעת ברכה להר גרזים
וכשמקללים פונים להר עיבל⁽²⁾: 15. ושם בסתר. כל הארורים
שנים עשר כנגד שנים עשר שבטים וכולם עבירות שרגילים להוות
בסתר הם כמו שאפרש בכולם חוץ⁽³⁾ משנים שרגילים להוות
פעמים בגלוי ופעמים בסתר, והן ע"ז ומכה רעהו, ולכך פירש
בשניהם בסתר⁽⁴⁾. שעל עבירות שבגלוי לא באו לקלל, כי בית דין
יענשוהו על הגלויות כמו שכת' בסוף כל הקללות⁽⁵⁾ הגסטרות ל"י
אלהינו, הוא יקח נקמה מן הגסטרות שהרי נתקללו בשם הקיבה,
אבל הגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה
הואת, מלקות סקילה שריפה הרג וחנק, הלא תראה אין כתוב כאן
„ארור שוכב עם אשת רעהו“ כי מה לו⁽⁶⁾ ליכנס בבית אחרים ולא
יליזו עליו. ⁽⁷⁾ מקלה אביו במקום בית גידולו, אין אחרים רגילין
שם. וכן⁽⁸⁾ משיג גבול בגנבה הוא עושה, שאם יראה, ימחה בידו.
וכן⁽⁹⁾ משגה עור ומטה משפט, כל אילו דברי סתר. ⁽¹⁰⁾ שכב
עם אשת אביו זהו במקום שהוא גדל שם ואין רואה. ⁽¹¹⁾ עם כל
בהמה אין זה כי אם בסתר. וכן⁽¹²⁾ אחותו. ⁽¹³⁾ חתנתו, האם רגילה
בבית בתה: 26. ארור אשר לא יקים. על כל עבירות שבסתר:

כח 5. טנאך. שיהא מלא פירות: ומשאריתך. הוא כלי שנתנין
בו את הבצק: 8. באסמך. באצרותיך, שיהו מלאים דגן תירוש
ויצהר כדכת' ⁽¹⁴⁾ וימלאו אסמך שבע: 10. נקרא עליך. שימלא
משאלותיך בהראותו כי אתם עמו: 20. המהומה. על ידי קולות
וברד, כמו ⁽¹⁵⁾ וירעם י"י בקול גדול על ⁽¹⁶⁾ פלשתים ויהמם: המנערת.

⁽¹⁾ *fais dire* ובל"א *lässest sagen*. — ⁽²⁾ סיטה פרק ו משנה ה. —
⁽³⁾ בכ"י: הוא. וכבר תיקן בעל קרן שמואל. — ⁽⁴⁾ בפסוק הזה ובפסוק כד. —
⁽⁵⁾ כט, כח. — ⁽⁶⁾ בכ"י בטעות לך בהתהלה ו עם ך על ידי גדל הכתיבה. —
⁽⁷⁾ בפסוק טז. — ⁽⁸⁾ בפסוק יז. — ⁽⁹⁾ בפסוק יח. יט. — ⁽¹⁰⁾ בפסוק כ. —
⁽¹¹⁾ בפסוק כא. — ⁽¹²⁾ בפסוק כב. — ⁽¹³⁾ בפסוק כג. — ⁽¹⁴⁾ משלי נ, י. —
⁽¹⁵⁾ שמואל א' ז, י. — ⁽¹⁶⁾ בכ"י: של.

וגולה
התעו
הגולה
היו עמי
הואת
אדמה
ד זכיתי
ישבו
ם ארץ
דבור
מעשר.
יהי כדי
14. לא
אתי און
שאמר
ליעשות
אמירך,
ה נסים
ארם.
ל להיות
לא בכחי
פסוק יג
עין ספרי
⁽¹³⁾ לפסוק
ק"א. ועל
RSBM
בו וולתי
קב בודוין
י"ב: „לא
ערתו ממני
כ"י. ובכ"י
תי בעשר
בוה מדרך

(1) הנני גוער לכם את הזרע וארותי את ברכותיכם: 22. כשחפת⁽²⁾ וגי' מיני⁽³⁾ חלאים הם. קדחת ודלקת וחרחור מיני חמימות הם: 23. והיו שמיך אשר על ראשך נחשת, שלא ירד מטר מן השמים. אלא⁽⁴⁾ יתן את מטר ארצך אבק ועפר, הרוח במקום שרגיל להמטיר מטר, ימטיר לך מן השמים אבק ועפר, כלומר מגובהי ההרים שהן יבשים מאין מטר ירד אבק ועפר שינקו עיניכם. ומתוך כך⁽⁵⁾ יתנך יי' נגף שלא תוכל לראות ותברח מפני אויביך: 24. מטר ארצך. לשון ירידה כמו⁽⁶⁾ המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש,⁽⁷⁾ ימטר על רשעים פחים אש וגפרית: 26. ואין מחריד. אין מבריה העופות מעל הנבלות כי אין⁽⁸⁾ קוברין: 27. ולשנינה. דיבור, כמו⁽⁹⁾ ושגנתם: 40. ישל. מן⁽¹⁰⁾ וגשל גוים. וכן⁽¹¹⁾ ימל קצירו מן⁽¹²⁾ ונמלתם. וכן⁽¹³⁾ אחריתו כנחש ישך מן⁽¹⁴⁾ נשך הנחש, לשון ייפעל⁽¹⁵⁾: 46. לאות. שהמקלל מקלל לשונאו להיות כמוהו. וגם יש לומר שלא עבדתם להקב"ה⁽¹⁶⁾: 56. תרע עינה באיש חיקה ובכנה ובכתה הגדולים מתת להם מכל מה שתאכל וגם בשליתה ובכניה אשר תלד בסתר, שלא יודע לפי שתאכלם בחסר כל⁽¹⁷⁾, גם מאלה תרע עינה באיש חיקה ובכנה ובכתה מתת להם: 57. ובשליתה. שליא ממש כמו שמצינו בתלמוד⁽¹⁸⁾ לפי הפשט⁽¹⁹⁾: 59. ונאמנים. ארוכים ומקוימים. כמו⁽²⁰⁾ לדור ודור אמונתך,⁽²¹⁾ ותקעתיו יתד במקום [נאמן]: 65. לב רגו. דחיל: 67. מי יתן ערב. לפי הפשט ערב העתיד לבא⁽²²⁾, שכן דרך החולים: 69. כחורב. תוכחות שבפרשת אם בחקותי, שכתוב בסופן⁽²⁴⁾ ביד משה בהר סיני, בהר חורב⁽²⁵⁾:
 כט. 3. עד היום [הזה]. אף על פי שראיתם מעשיו הגדולים⁽²⁶⁾:

(1) מלאכי ב, ב. ג. — (2) בכ"י: השחפת. — (3) בכ"י: מי. — (4) פסוק כד. —
 (5) פסוק כה. — (6) בראשית יט, כד. — (7) תהלים יא, ו. — (8) בכ"י בטעות:
 אם קוברין. — (9) ו, ו. — (10) בכ"י כמו. והמקרא למעלה ז, א. — (11) איוב
 ח, טו. — (12) בראשית ז, יא. — (13) משלי כג, לב. — (14) במדבר כא, ט. —
 (15) וצדק רשבים בדבריו לענין ימל ונמלתם שהם באמת מבנין נפעל, אבל האחרים
 כלם מבנין הקל וחסרי פא נון הם. — (16) הקללות היו כך לאות ולסימן שלא
 עבדתם את יי'. — (17) ר"ל שתיבת בסתר שם מוסב על תלד. — (18) משנה נדה
 ג, ד. — (19) ולא כאנקלוס ורש"י. — (20) תהלים קיט, צ. — (21) ישעיה כב, כג. — (22) הוא
 כו, מו. ושם הסדר: בהר סיני ביד משה. — (23) ולא כפירוש רש"י על פי התלמוד סוטה דף מט ע"א. — (24) ויקרא
 מסכים לתיבת כחורב כאן. ובכ"י בטעות מהר חורב. — (25) ככתוב בפסוק א' וב'.

אתם נצבים⁽¹⁾.

9. אתם נצבים היום כלכם. כדכתי' לעיל⁽²⁾ ויקרא משה אל כל ישראל וגי': 18. למען ספות הרוה. המויד, שמתוך שובע הוא חוטא: הצמאה. לתאבון שאינו רשע כעושה⁽³⁾ להכעיס מתוך שובע: כי בשרירות לבני. אלא בשרירות: 19. כי אז יעשן. לא יאבה סלוח לו אלא אז יעשן⁽⁴⁾: 24. על אשר עזבו. ולא יאמרו⁽⁵⁾ מבלי יכולת יי' כמו שפרשתי אצל ואתפלל אל יי' ואומר וי' בפרשת עקב תשמעון⁽⁶⁾: 28. הנסתרות ליי' אלהינו. כבר פירשתו אצל הארורים⁽⁷⁾. על הנסתרות⁽⁸⁾ היו הברכות והקללות, שאין הדבר ליענש ביד בית דין, אלא ביד הקיבה: לנו ולבנינו לעשות דיני עונשין על פי עדים⁽⁹⁾:
 ל. 14. כי קרוב. אלא:
 לא. 19. השירה. סדור דברים קרוי שירה: הזאת. פישת האזינו שמעידה עליהם פורענות לכשיעברו על המצות ויבינו כי בחטאותם לקו:

האזינו.

לב. 1. האזינו השמים להפרע מישראל אם יחטאו כדכתי'⁽¹⁰⁾ ועצר את השמים וגי': 2. יערף כמטר. אם תקבלו דברי תוכחתי

(1) נצבים וילך לא נפרדו בכי כי אם פרשה אחת היא כנהוג בימים הרפ. עין ריי על החינוך הנקרא בשם Ein Compendium der jüdischen Gesetzeskunde 11 הערה 1. — בפסוק א. — בכי: כעושה. — (4) למעלה כ, יט ב: כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. ולפיכך הביא עוד תחלת הפסוק כאן. — (5) ט, כת. — (6) ט, כה. כו. — (7) כו, טו. — (8) בכי: על הנסתרות הסתרים. והוא כפל עם טעות יחד. עין RSBM דף 38 הערה 1. — (9) בכי היה כתוב בתחלה בטעות עונשין בהכפל תיבה הנמצאה קודם לכן, ונמחק ונשאר עו ולא הספיקו להשלים הנשאר לתיבת עדים הראוי כאן. (10) יא, ז. וכזאת כתב גם למעלה ד, כו.

(2)
 הם:
 מן
 קום
 ימר
 קרו
 מפני
 הדום
 אין
 רין:
 גים.
 נשך
 הוות
 עינה
 מה
 לפי
 כבנה
 מצינו
 (מו²⁰)
 רגו.
 שכן
 כתוב
 ים⁽²⁶⁾
 כר.
 בטעות:
 (1) איוב
 ט.
 האתרים
 מן שלא
 שנה נדה
 (22) היא
 ויקרא
 ואם כן
 ק א ובי.

ויעילו לכם כמטר: 3. כי שם י"י אקרא, כאשר אספר לכם
 גבורות שעשה לכם הק'ב'ה והמוכות שגמל לכם וגם שהוא צדיק
 במה⁽¹⁾ שיעשה לכם, גם אתם הבו גודל לאלהינו, היו מודים על
 האמת: 4. הצור תמים פעלו. שירה זו לעד היא⁽²⁾. לפיכך מדברת
 השירה אחר שיבא לישראל פורענות חמאתם⁽³⁾ הצור תמים
 פעלו, בכל פורענות שהביא עליכם צדיק וישר הוא כמו שמפרש
 והולך שהטיב להם⁽⁴⁾ מכמה עניינים, והם⁽⁵⁾ וישמן ישורון וגו' ויש
 אלוה עשה: 5. שחת לו. שחת ישראל לעצמו כדכת'⁽⁶⁾ שחתך
 ישראל כי כי בעורך. הוא גרם לעצמו השחתה: לא. כלומר ולא
 אחר⁽⁷⁾: בניו מומם. מומם הוא כפל לשון של שחת ישראל. בניו
 של הק'ב'ה הם עשו מום בעצמם, כדכת'⁽⁸⁾ כי משחתם בהם מום
 בם: 6. תגמלו זאת. כתמיה, לעבוד אלהים אחרים: קנך. קנה אותך,
 שפדאך מכית עבדים: 7. זכור ימות עולם. כטרם נולדתם הכין
 לכם נחלתכם: 8. בהנחל עליון גוים. שנתן להם נחלות:
 בהפרידו בני אדם. אחר מיתת נח ובימי אברהם שכת' שם⁽⁹⁾
 משם נפרדו איי הגוים וגו' איש ללשונו, ושם תמצא שהציב
 גבולות עמים, בני כנען, שנים עשר כנגד מספר בני יעקב שהיו
 שנים עשר, שתמצא כנען וי"א בניו שנים עשר⁽¹⁰⁾ וכת' שם⁽¹¹⁾ ויהי
 גבול הכנעני מצידון וגו' לפי שכל אילו היו לישראל, אבל בכל
 שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול⁽¹²⁾. ושוב מצאתי כמה
 שנים⁽¹³⁾ במדרש: למספר בני ישראל. כי כנען ובניו כמו כן
 שנים עשר הם: 10. ימצאהו. כמו⁽¹⁴⁾ ומצא להם. הק'ב'ה נמצא

(1) בכ"י: כמה. — (2) לא, כא. — (3) ר"ל שכל דברי השירה כן נאמרים
 כאילו ידבר המשורר אחרי שעברו עליהם כבר רעות רבות לענשם. ודומה
 לזה כתב לבמדבר כב, א כנעין המקום. — (4) בכ"י: לכם. — (5) ר"ל אבל הם
 כלומר ישראל נאמר בהם וישמן ישורון וגו' (בפסוק טו). — (6) הושע יג, ט. —
 (7) נראה דעתו שתיבת לא לשון קצר הוא וצריך להוסיף במחשבה תיבת אחר.
 ודוחק הוא. אבל הדפוסים הראשונים שהגידו לכתוב לו כלומר ולא לאחר
 לא הועילו כלום, כי תיבת לו כבר פירש רשבי"ם ורק תיבת לא נשארה. —
 (8) ויקרא כב, כה. — (9) בראשית י, ה. — (10) בראשית י, טו—יח. — (11) שם
 י, יט. — (12) בתוספות בס' דעת וקנים דף פו ע"ד ובחוקני לפסוק הוה השתמשו
 המחברים בפירוש רשבי"ם ולא הזכירו שמו. ובפענת רוא דף סה ע"א הובא הפירוש
 בשם ר' יוסף בכור שור. — (13) כמה שנים שבכ"י היא טעות נגלה. ונולדה מראשי
 תיבות "כמ"ש" שצריכין לקרותם: כמו שכתבת. ועיין ספרי RSBM דף 86
 השרה 3. והמדרש הוא לא מצאתי. — (14) במדבר יא, כב.

להם, הק'ב'ה' היה סיפוק שלהם⁽¹⁾: יסוכבנהו במלאכיו ששמרום.
 כדכתי' [חונה מלאך י"י סביב ליראיו ויחלצם וכן י"סד
 הפייטן⁽²⁾] לנו מלאכך סביב יחנה. והמפרשו בהיקף עננים⁽⁴⁾
 אינו [אלא טועה]. כי לפי הפשט אין הענן אלא לעמוד ענן לפניהם
 כדכתי' [וי"י] הולך לפניהם [יומם] בעמוד ענן לנחותם הדרך.
 ועוד כי יצרנהו כפילו של יסוכבנהו: כאישון עינו. יצרנהו הק'ב'ה'
 לישראל כמו באישון ששומר את העין, הוא הבשר שנכפף על העין
 שקורין פלפירא⁽⁶⁾. ולפי שמכסה את העין ומחשיך אותו נקרא אישון
 וכמהו⁽⁷⁾ שומרני כאישון בת עין. ⁽⁸⁾ כנוגע בכבת עינו הוא שקורין
 פרונילא⁽⁹⁾ שרואין בה: 11. יעיר קנו, מעירו ומנעננו ממקומו,
 לשאתו על אברתו. כמו⁽¹⁰⁾ העירותי מצפון ויאת, ⁽¹¹⁾ הנני מעיר עליכם.
 כשמכיוא ממקום למקום קורא אותו לשון הערה: 12. י"י בדר. הוא
 לבדו הוציא ממצרים והוליד אותם לארץ ישראל: 13. על במותי
 ארץ. [כמו] במתי ארץ⁽¹²⁾. ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות⁽¹³⁾:
 דבש תמרים ושמן ויתים שגדילים על ההרים: 14. חמאת בקר.
 לפי הפשט ארץ זבת חלב. וכשר הרבה להם לאכול: חלב כרים.
 אילים מדבריות המפוטמים במרעה כדכתי'⁽¹⁴⁾ ירעה מקגד [וג'] כר
 נרחב. וכן⁽¹⁵⁾ לבשו כרים הצאן דוגמת סוף הפסוק ועמקים יעטפו
 בר, הכרים של תבואה לבשו את הצאן, מלאים צאן לרעות בהם.
 וכן⁽¹⁶⁾ ואויבי י"י כיקר כרים, כמניעת שדי תבואות שמשתדפין ברנע
 אחד סמוך לקציר בעוד לילה, כלו בעשן כלו, [כלו] בשריפת אש
 וסופן משחירין. ואני כך ראיתי בקציר⁽¹⁷⁾. כן הרשעים תחילה

(1) כתרנום השבעים ואנקלוים וכמנחם בן סרוק במחברת די I ובמחברת
 מן III. (2) תהלים לד, ח. (3) ר' שמעון בר יצחק בפיוט אמרתך צרופה
 לברכת מנן בקרובות לשחרית יום ב' של ראש השנה. ועל אודות הוספת השורה
 הקטנה הגשמת עין בספרי RSBM דף 64 הערה 6. (4) הוא רש"י. —
 (5) שמות יג, כא. (6) *palpiere* ובל"א Augenlid (RSBM דף 96 סימן 36). —
 (7) תהלים ז, ח. (8) זכריה ב, יב. (9) *prunelle* ובל"א *Pupille*. (10) ישעיה
 מא, כה. (11) בישעיה יג, יז כתוב: הנני מעיר עליהם. (12) ר"ל שפתונו
 מרומי כדור הארץ כבעמוס ד, יג. והמדפיסים לא הבינו והשמיטו שתי התיבות
 האלה כנשנות ומזותרות. (13) דברי רש"י מספרי. (14) ישעיה ל, כג. —
 (15) תהלים סה, יד. (16) תהלים לו, כ. והוא פירש כיקר לשון מניעה. עין
 ערך קר II במחברת מנחם. (17) בכ"י: כך בקציר. ונראה שנוסף מן בק
 בקציר שהיה בקציר כתוב בתחלת שורה ובסוף שורה שלפניו מלא הכותב
 ונקום החלק בתחלת התיבה הבאה כדרך הכותבים הידועה בכתיבי הד.

לכם
גדיק
על
ברת
מים
פרש
וימש
יחחק
ולא
בניו
מם
אותר.
הכין
חלות:
שם⁽⁹⁾
שהציב
שהיו
ויהי⁽¹¹⁾
בכל
י כמה
כמו כן
נמצא

מן נאמרים
ה. ודומה
אבל הם
יג, ט. —
בת אחר.
לא לאחר
שאה. —
(11) שם
השתמשו
בא הפירוש
ידה מראשי
RS דף 86

מצליחים כתבואות כרים⁽¹⁾ והפך לילה וידכאו: ואילים בני בשן.
 סתם בני בשן שמינים⁽²⁾, אבל כשאר מקומות הכרים המפוטמים
 במרעה הם שמינים מכל הבייתות: עם חלב כליות חטה. שומן
 חמדת חטים המובחרים כמו⁽³⁾ ותכל דוד המלך,⁽⁴⁾ כלתה נפשי,
 לשון חימוד ותאווה.⁽⁵⁾ כלה שארי. כמן שבה שביה, יו"ד תחת ה"י
 ככל חטופי למ"ד פעל ה"י. מן בנה הגזרה⁽⁶⁾ והפניה: חמר. ⁽⁷⁾ ויין
 חמר מלא מסך: 15. עבית. מגזרת⁽⁸⁾ במעבה האדמה, כמו מן
 מראה מעשה⁽⁹⁾ ראית עשית: אלוה עשהו.⁽¹⁰⁾ הוא עשך ויכוננך:
 וינבל.⁽¹¹⁾ גוי נבל ולא חכם: 17. (ו) לא שערום. לשון⁽¹²⁾ לשעירים
 אשר הם זונים אחריהם: 18. ילדך. כמו⁽¹³⁾ [ויקמן] ילד את אלמורד,
 כמו הוליד: תשי. תשכה. מן נשה כמו⁽¹⁴⁾ אל תט אל דרכיה מן
 נטה. והיו"ד בתשי כמו יו"ד⁽¹⁵⁾ מלפניך אל [תמחין]⁽¹⁶⁾ כמו אל תמחה:
 19. 20. בניו ובנותיו, בנים לא אמון בם. כאמור למעלה⁽¹⁷⁾ בניו
 מומם: 23. אספה עלימו רעות [חצי] אכלה [בם]. כן⁽¹⁸⁾ דרך
 המקראות לכפול לשונם. כלומר כל מיני רעות שיש בידי להזיק,
 כולם אשים בהם: 24. מזי רעב. פתרונו לפי עניינו כתרנומו. ואם
 לשון תלמוד הוא, הרי הוא כמו⁽¹⁹⁾ נתמומו מוחיה דדין: ולחומי
 רשף. ברד ואש מן השמים. כמו⁽²⁰⁾ רשפי [אש]. ועיקר פירושו
 לשון פריחה בעוף כדכתיב⁽²¹⁾ בני רשף יגביהו עוף.⁽²²⁾ שמה שבר
 רשפי קשת, כלשון⁽²³⁾ מחץ יעוף יומם⁽²⁴⁾: וקטב מרירי. מחותכים⁽²⁵⁾
 ומדוקרים על ידי ליסטים הממררים והורגים בני אדם. [מרירין] כמו⁽²⁶⁾

(1) השתמש בדברי המקרא איוב לד, כה. — (2) ר"ל כלם שמינים ולפיכך
 לא באר כאן המרעה בשדה. — (3) בכ"י: כאן כמו. ונראה שהיה כתוב בתחלה
 בהשגות התיבה בטעות כמו ועל ידי דמיון האותיות במכתב כ"י שלנו נהפכו
 מ וגם ו להיות א ון. וכאלה תמצא בספרי RSBM בדרך 37 בהערה 2. והמקרא
 בשמואל ב' י"ג, לט. — (4) תהלים פד, ג. — (5) תהלים עג, כו. — (6) יחזקאל
 מא, יג. — (7) תהלים עה, ט. — (8) מלכים א' ז, מו. — (9) בכ"י בטעות: מעשר. —
 (10) השתמש בדברי פסוק ו לפרש הפסוק הזה. — (11) גם כה השתמש בדברי פסוק
 ו בשינוי קצת לפרש הפסוק הזה. — (12) ויקרא ז, ז. — (13) בראשית י, כו. —
 (14) כתוב כזה לא נמצא. ובטעות הורכבו שני כתובים: ואל תט מאמרי פי
 במשלי ד, ה (שהביא גם ראב"ע) עם אל ישט אל דרכיה ל כך שם ז, כה. —
 (15) ירמיה יח, כג. — (16) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — (17) בפסוק ה. —
 (18) בכ"י: כו. — (19) חולין דף מה ע"ב. — (20) שיר השירים ח, ו. — (21) איוב ה, ז. —
 (22) תהלים עו, ד. — (23) תהלים צא, ה. — (24) ר"ל שגם בפסוק שמה שבר רשפי קשת
 יש לקיים הוראת פריחה לתיבת רשף כי רשפי קשת הם חצי הקשת ועליהם נופל
 לשון פריחה כמשמעות הכתוב מחץ יעוף יומם. — (25) סמך כזה על פירוש רש"י
 שהעלה שהוא לשון כריתה. — (26) באיוב לא, יא כתוב פלילים. אבל נראה
 מלשון רשב"ם שהוא שם לבו באמת אל לשון יחד במקרא הזה.

עון פלילי, עון של דיין, שעושיין בו דיין. (1) ונתן בפלילים, הדיינין קרויין
 כן שדינין את אחרים, אף מרירי ממרר את אחרים. וזהו (2) מקטב
 ישוד צהרים, שהם לסטים, כדכתיב (3) בחור שודד בצהרים. שכן דרך
 ליסטים להלחם בצהרים. וכה"א (4) אשדוד בצהרים יגרשוה:
 26. אמרתי אפאיהם ואסלקם מן העולם (5) אם לא שכעם אויבים
 אגור ויראתי פן יאמרו ידינו רמה [וג'] פן ינכרו לומר למפרע,
 שהם עשו ולא אני. כי גוי, האומות אוכד עצות [המה]. כמו (6)
 מספד תמרורים, (7) מקל לבנה, לפי שהם דבוקים, (8) מעשר בקר וצאן.
 אבל אילו חכמו האומות יאמרו (9), איכה ירדוף אחד ממנו אלף
 מישראל מה שהיו רגילין בנו, אם לא צורם כי מכרם (10) בדינו
 לפי שחטאו לו. וכן אמר למעלה (11) הצור תמים פעלו: 30. כי (12)
 לא כצורנו צורם. כך אמר משה, מן הדין היה להם לומר כך
 שהקב"ה עשה זאת ולא אלהי הגוים, שהרי לא כצורנו של ישראל
 צורם של אומות העולם. ואעפ"כ (13) אויבינו פלילים ועושים בנו
 שפטים (14). הלא זאת על ידי הקב"ה שחטאו לו: 32. כי מגפן
 סדום גפנם. כלומר למה אמרתי אפאיהם אשכיתה מאנוש זכרם
 אם לא מפני גאות האומות? שהם (15) מגפן סדום היה להם לשתות
 מן הדן שלא יישאר מהם זכר כסדום ועמרה, שהרי חטאו כסדום
 ועמרה, כדכתיב (16) וחטאתם כסדום הגידו, (17) קציני סדום [וג'] עם
 עמורה: 33. חמת תנינים היה להם לשתות מן הדין, אם לא מפני
 חילול השם, שיאמרו ידינו רמה: פתנים אכזר. רשע, כדכתיב (18)
 כמו פתן חרש יאטם אונו: 34. הלא הוא כמוס עמדי. דברי גאות
 האומות אני שומר, ואשלם (19) להם נקם על זאת: 35. ושלם.
 תשלום, שם דבר, כמו (20) והדבר אין בהם, (21) והקפד בירמיה:
 לעת תמוט רגלם. של אומות, ליום מועד צרתם הקבוע להם:
 וחש עתידות למן. בעתה אחישנה, צרה לאומות, גאולה

(1) שמות כא, כב. — (2) תהלים צא, ו. — (3) ירמיה טו, ח. — (4) צפניה
 ב, ד. — (5) בפירוש תובת אפאיהם סמך על דברי רש"י, — (6) ירמיה ו, כו. —
 (7) בראשית ל, לו. — (8) ויקרא כו, לב. — (9) בכ"י: ויאמרו. — (10) כדרכו שינה
 סדר דברי הכתוב למען יבאדם. — (11) בפסוק ד. — (12) בכ"י בטעות: אם. —
 (13) בכ"י: ואע"פ. — (14) בכ"י: שופטים, והתיקון בדפוס אמשטרדם משנת תפ"ט. —
 (15) ישראל, — (16) ישעיה ג, ט. — (17) ישעיה א, י. — (18) תהלים נח, ה. —
 (19) בכ"י ואש עם מקום חלק אח"כ. — (20) ירמיה ה, יג. — (21) ירמיה מד, כא. —
 (22) השתמש בדברי המקרא ישעיה ס, כב.

לישראל. עתידות מה שנתנבאו עליהם הנביאים מאז: 36. כי ידין י"י עמו. אז יהיה הנקם והתשלומין שהרי ינקם הקיב'ה נקמת עמו. וכן⁽¹⁾ ידין בגוים מלא גויות: כי יראה. כאשר יראה: כי אולת יד ישראל: ועזוב. כמו⁽²⁾ עזב תעוב. ויעזבו ירושלים עד החומה: 37. ואמר אי אלהימו. וגם האומות יאמרו איה נא אלהיהם של ישראל. ומפני כבוד שמי אצילם ואנקם באויביהם שגם מתחילה אמרתי אפאיהם לישראל ואשכיתה זכרם אם לא מפני כעס אויב המתפאר לאמר ידנו רמה, אבל עתה כשיגדל העניות והצרה בשונאי לישראל⁽³⁾ כל כך שאולת ידם ויאמרו האומות ידנו רמה ואמר אי אלהימו. לכן אנקם מהם להתקדש שמי שהם מחללים: 38. אשר חלב זבחימו יאכלו. אלהיהם של ישראל: סתרה. יסתור אתכם בצלו [אם יש יכולת בידו לעזור לעמו המקריבים לו קרבנות ומצפים לישועתו] וחסדו⁽⁴⁾ כמתחילה שחסיו בו: 39. ראו עתה כי אני אני הוא. הקיב'ה [אומר] לאומות העולם אתם אומרים אי אלהימו. הלא עתה יכולים אתם לראות בהנקמי בכס לעיניכם: 40. כי אשא [וגי] בשבועה, כמו⁽⁵⁾ הרימותי ידו אל י"י: 41. אם שנותי. מן⁽⁶⁾ שנתו כחרב לשונם יאמר בן, כמו מן סכב⁽⁷⁾ סבותי בכל נפש בית אביך, מן כלל⁽⁸⁾ בלותי בשמן רענן: 42. פרעות. כמו⁽⁹⁾ וראשו יהיה פרוע. לשון סתירה ופירצה: 43. הרנינו גוים על עמו כמו⁽¹⁰⁾ הללו את י"י כל גוים שבחוחו כל האומים והאמינו בו שהרי גבר עלינו חסדו יותר משאר האומות, ולפיכך שבחוחו והאמינו בו ויגבר עליכם כמונו. אף כאן הרנינו ושבחוחו ועבדוהו וכן יעשה לכם אם תיראוהו⁽¹¹⁾ ותעבדו אותו: וכפר אדמתו עמו. יקנה דם עמו מן האדמה על ידי שפיכת דם אויבים כדכת'⁽¹²⁾ ולארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שפכו: 44. הוא והושע בן נון. שהרי לשניהם צוה הקיב'ה כדכת'⁽¹³⁾ קרא את יהושע והתעזבו כאהל מועד ואצונו וג':

(1) תהלים ק"ו. — (2) שמות כ"ה. — (3) נחמיה ג' ח. — (4) לא אמר לישראל שלא יפתח פה לשטן. — (5) בכ"י: וחסי'ו. — (6) בראשית יד, כב. — (7) תהלים ס"ד. — (8) שמואל א' כב, כב. — (9) תהלים צב, יא. — (10) ויקרא י"ג, מה. — (11) תהלים ק"ז, א. ב. — (12) בכ"י בטעות: תראוהו. — (13) במדבר לה, ל"ג. — (14) לא, יד.

וזאת הברכה.

לג. 1. וזאת הברכה. מוסב למעלה⁽¹⁾ וידבר משה באוני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם האיני השמים וג' וזאת הברכה. אחר התוכחה של האיני חזר ובירכן לישראל כטרם יעלה אל ההר למות שם. כלומר זאת השירה וזאת הברכה: 2. י"י מסיני בא ונראה לישראל ונתן להם תורתו, וזרח אורה⁽²⁾ משעיר ופארן. כיצד? שאתה מתוך רכבות קודש. מכל ארכעה צדדין של הר סיני באה האורה והמלאכים דרך שעיר ופארן עד שבא אל סיני. ומימינו נתן להם [דת] מתוך אש, שהיה מדבר מתוך האש לישראל, כדכת'⁽³⁾ השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כמונו⁽⁴⁾ ויחי. וכן מצינו בתלים⁽⁵⁾ רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן י"י בם סיני בקודש, ובחבקוק⁽⁶⁾ אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן סלה כסה שמים הודו. וכדבורה כתי'⁽⁷⁾ י"י בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום: הו פיע מהר פארן. האיר מהר פארן: 3. אף חובב עמים. גם אומות העולם כגון ערב רב ומן האומות שנתגירו וכו' לקבל התורה עם ישראל גם אותם חיבב הקיב'ה וקבלם וישכן עליהם⁽⁸⁾, כדכת' במזמור⁽⁹⁾ יקום אלהים (איפצו אויביו דכת' ביה⁽¹⁰⁾) רכב אלהים [וג']⁽¹¹⁾: [18. שמח וכולון בצאתך. בים לסחורה⁽¹²⁾]:

(1) לא, ל וגו'. ורשבים רצה לפרש את הוי"ו בתחלת תיבות וזאת הברכה. —
 (2) בכ"י: וזרח מזרח. ונחלפו אותיות דומות בכ"י. ודברי רשבים הבאים מוכיחים
 כהגהתי. — (3) ד, לג. — (4) בב"י: בטעות סופר: כמוני. ובלעדי זאת הורכבו שני
 פסוקים דומים ד, לג ופסוק ה, כג. — (5) תהלים סח, יח. — (6) חבקוק ג, ג. —
 (7) שופטים ה, ד. — (8) נראה שהוא פירוש של כל קדשיו בידך והם תכו
 לרגלך לדעת רשבים. — (9) תהלים סח, ב. — (10) שם בפסוק יח. ונראה
 שכוון רשבים לפסוק הבא אחריו גם כן שכתוב שם לקחת מתנות באדם,
 ואולי פירשו על הגרים. ועוד כתוב שם ואף סוררים לשכון יה אלהים
 ותרנם ינתן וברם סרכניא די מתניירין ותייבין בתתובא שרת עליהון
 שכינת יקרא די"י אלהים. — (11) דף אחד חסר בסוף כתב היד של
 פירוש רשבים ועליו היה כתוב סוף הפירוש אשר חסרנו עד היום. ואני הוספתי
 מעט מזער אשר לקטתי מכאן עד סוף הספר. — אבל הפירוש המובא בפענוח
 הוא דף סו ע"א בשם הר"ר שמואל לפסוק יחי ראובן (פסוק ו) וכתוב בו, "וכן
 להפך כבלעם וישת אל המדבר פניו להקדים וכו' מעשה ענל כדי שתחול
 הקללה" הוא בדרך תרעם ירושלמי וינתן לבמדבר כד, א ובדרך אנקלוס על
 פי נוסחת רש"י (עין רמב"ן שם). ולרשבים דרך אחרת פשוטה כמנהגו בפירוש
 שם. ואיכ הר"ר שמואל אחר הוא המובא בפענוח הוא. — (12) מאמצע דבריו
 לבראשית מט, יג.

24. ברוך מבנים אשר, יברכוהו ישראל ויהי רצון להם לפי שטובל בשמן רגלו⁽¹⁾:
 [לד. 4. זאת הארץ. ⁽²⁾ משום דכת' זאת הארץ אשר נשבעתי וגו' ואת למעוטי שניתוספו לאברהם על השבעה⁽³⁾. אע"ג דרפאים נמי כתיבי באברהם⁽⁴⁾, לא ממעטינן ליה⁽⁵⁾, דהיינו חיוי דלא כת' התם⁽⁶⁾ ומצינו כי כבשם משה⁽⁷⁾ דכת' בארץ עוג⁽⁸⁾ ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים:]

(1) מדבריו לבראשית מט, כ. — ⁽²⁾ מערונת הכשם כ"י לר' אברהם בן עזריאל אשר הוציא הח' פערלעס נ"י לאור את שארית פירוש רש"ם הנמצאה שם (עין ספר RSBM אשר כלשון רש"ם בפרוש התורה, ואולי כי ראשית הדברים המובאים כאן אינם כלשון רש"ם בפירוש התורה, ואולי שינה ר' אברהם בן עזריאל דבריו בדרך רוב מפרשי כתבי הקדש הצרפתים בהביאם דברי רש"ם או דברי אחרים אשר קדמום, אבל סוף הדברים אשר העתקתי פה יסכים כמעט מלה במלה לדברי פירוש רש"ם למעלה כ, ב; ג, יג. — ⁽³⁾ נראה שכיון אל קיני וקניזי וקדמוני (בראשית טו, יט) שניתנו לאברהם בין הבתרים יתר על שבעה עממים שהם החתי והגרנשי והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסים (דברים ז, א), ושלושה הותרים לא נתבשרו אלא לעתיד (עין רש"ם למעלה יט, ח ובראשית רבא בסוף פרשה מד) אבל כימי יהושע וכל הבאים אחריו לא ירשום בני ישראל, — ⁽⁴⁾ ר"ל ולא נזכרו בין שבעה עממים, — ⁽⁵⁾ לומר שישראל לא ירשום, כדמעטינן קיני וקניזי וקדמוני, — ⁽⁶⁾ בכרית בין הבתרים נמנו הרפאים ולא נמנה החוי, ושניהם אחד הם, וכן אמר כבר ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן בבראשית רבא בפרשה מד, — ⁽⁷⁾ את הרפאים, — ⁽⁸⁾ למעלה ג, יג.

Fragment of text on the top right edge of the page.

בן
ב'ם
מת
ואלי
תים
לשר
—
בן
היו
טב'ם
מאם
—
בן
אמא
—

Fragment of text on the bottom right edge of the page.

